

I. BÖLÜM

TARİHİ SÜREÇTE MÜBADELENİN SEBEPLERİ VE LOZAN'DAKİ MÜBADELE KONUSU

1. MÜBADELENİN SEBEPLERİ

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ortamı, birçok ulusun bağımsızlık hevesiyle ve dış güçlerin de teşvikiyle ayaklanmaları sonucunu doğurmuştur. Bağımsızlık hareketleri, bilindiği üzere Balkanlarda yaşayan ulusları, kendi devletlerini sadece kendi milletinden oluşturmak amacına yöneltmiştir. Bu amaç sonucunda Bulgarlar topraklarındaki başta Müslüman Türkleri, Yunanlıları, Yunanistan da yine başta Müslüman Türkleri, Arnavutları ve diğer ulusları topraklarından çıkarması ile sonuçlanan hareketleri başlatmıştır. Bu politikadan dolayı bölgede yaşanan en büyük göçü Balkan Türkleri yaşamıştır. Balkan Savaşları'ndan önce bölge ülkelerinden göçler olmuş ise de, Türklerin yoğun göçü 1912 yılından sonra olmuştur. 1912 yılında Balkanlar'da yaşanan kargaşa ortamı ve uygulanan baskılar sonucunda yurtlarını terk eden Türklerin ortalama sayısı 100.000'dir. 1913 yılında ise toplam göç eden insan sayısı 190.334'tür. Bu sayıdan 15.000 Bulgar, Yunan askerinin ilerlemesi üzerine Makedonya'dan, 70.000 Yunan, Bulgar işgali üzerine Batı Trakya'dan 10.000 Yunan, Bükreş Antlaşması gereği Makedonya'nın bir kısmından 48.570 Müslüman, 1913 İstanbul Antlaşması ile Trakya'dan Türkiye'ye ve aynı antlaşma gereği 46.764 Bulgar da Trakya'dan Bulgaristan'a göç etmiştir.⁴⁶

1.1. Balkan Devletlerinin Uluslaşma Politikaları ve Göç Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin karşı karşıya kaldığı en kapsamlı göç Yunanistan ile olmuştur. Ancak bu konu ayrıntılı olarak ileriki bölümlerde inceleneceğinden, bu bölümde Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru yaşanan diğer göçlerin sebepleri ve sonuçlarına bakılacaktır. 1821 Mora

⁴⁶ Stephen LADAS, **The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**, New York, 1932, Macmillian Company, s.15.

isyanıyla Türklerin bölgeden sürülmesi diğer Balkan devletleri için bir örnek teşkil etmiştir.⁴⁷ Bölgede yaşanan ikinci büyük göç hareketi Bulgaristan ile yaşanmıştır. 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile karşılıklı nüfus mübadelesi gündeme gelmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması 48.000 Müslüman ve 46.000 Bulgar'ı kapsayan mübadele işlemlerini yarıda bırakmıştır.⁴⁸ Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgar devleti kurulmuş, her iki devlet hem bu göçü düzenlemek hem de azınlıkların statülerini tekrar belirlemek için 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi imzalamıştır.⁴⁹ Yapılan bu antlaşma gereğince Bulgaristan'daki Türkler daha rahat bir ortama kavuşmuşlar ve göç edenler de hukukî hakları çerçevesinde göç etmişlerdir. Bulgaristan'dan 1923 yılından itibaren yapılan göçler 1933 yılına kadar 101.507 kişiye ulaşmıştır. Bu göçler daha sonra 1938 yılına kadar devam etmiş toplam 180.919 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.⁵⁰ Bulgaristan göçmenlerinin çoğunluğu Yunanistan göçmenlerinde olduğu gibi Türkiye'ye vapurlarla gelmiştir. Bu taşıma işinde de vapur şirketlerinden faydalanılmış, bu şirketlerden Kalkavan Vapur Şirketi'ne 1937 yılında 5.607, 1938 yılında da 1.200 Sterlin ödenmiştir.⁵¹

Balkanlar'da yaşanan uluslaşma çabaları Balkanlar'ın bir diğer ülkesi Romanya'da da görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrası millî ekonomi oluşturma ve millî nüfus çoğunluğu yaratma çabalarına girişen Romanya, Türk nüfusun yoğunlukta bulunduğu Dobruca gibi bölgelerde yine Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın uyguladığı politikaların benzerleri 1924 yılında çıkarılan "*Toprak Kanunu*" ile resmi olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu kanunla Dobruca'da

⁴⁷ H.Yıldırım AĞANOĞLU, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç**, İstanbul 2001, Kum saati yayını, s. 63.

⁴⁸ Ali Fuat TÜRKGELDİ, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu yayını, s.109; Dimitri PENTZOPOULOS, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris 1919, Publications of the Social Sciences Center Athens, s. 54-55.; LADAS, **a.g.e.**, s.18-19.

⁴⁹ İlhami SOYSAL, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, (1920-1945), Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu yayını, s.253-254; Bilal N. ŞİMSİR, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu", **Türk Kültürü**, S.264, Nisan 1985, s.8

⁵⁰ Cevat GERAY, **Türkiye'den Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı**, Ankara 1962, Tablo:2.

⁵¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**: 30.18.1/77.70.10 ile 30.18.1/78.76.13 ve 30.18.1/84.89.18 (Bundan böyle **BCA**; Bakanlar Kurulu Kararı/Yer numarası),

yaşayan Müslümanlar ellerinde bulundurdıkları toprakların 1/3'ünü Romen göçmenlere bırakmak zorunda kalmıştır.⁵² Yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen bölgede kalanların yanında çareyi Türkiye'ye göç etmekte bulanlar da olmuş, bunların sayısı da 1923-1933 yılları arasında 33.852 kişiyi bulmuştur. Türkiye, hem bu göçü durdurabilmek hem de zaten yoğun olarak Yunan göçmenleriyle uğraştığı için yeni bir göç dalgası istememiş Romen Hükûmeti ile 1933 yılında “*Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması*” imzalamıştır.⁵³ Bu antlaşma sonrası Romen göçmenlerin sayısı 1938 yılına kadar 113.720 kişiyi bulmuştur.⁵⁴ Dobruca Müslümanlarının düzenli bir şekilde göçünün sağlanması amacıyla “*Dobruca Türk Halkının Göçünü Düzenleyen Mukavelenâme*” 4 Eylül 1936 tarihinde imzalanmıştır.⁵⁵ Romen göçmenler de diğer göçlerde olduğu gibi vapurlarla taşınmış, Köstence limanında bekleyen Müslümanlara Türkiye'nin Köstence Konsolosluğu yardımıyla bulunmuş, göçmenlerin masraflarını karşılamıştır.⁵⁶

Balkanlar'ın diğer bir önemli milleti olan Sırp da aynı politikayı izleyerek ülkelerini Sırplaştırma ve ulus devlet kurma çabasına girişmişler, bunda da Müslümanlar önemli ekonomik kayıplara ve baskılara maruz kamilardır. Sırp da bu politikayı uygularken toprak reformu gibi uygulamaları gündeme getirmişlerdir.⁵⁷ Türkiye ve Yugoslavya arasında 28 Ekim 1925 tarihinde imzalanan “*Dostluk Antlaşması*” ile ilişkiler resmîleşmiştir.⁵⁸ Yugoslavya'dan Türkiye'ye 1923 yılından itibaren göçler başlamıştır. 1923-1933 yılları arasında gelen göçmen sayısı 108.179 kişi olmuş, göçler 1935 yılından sora azalmıştır. 1934 yılında 3.129 kişi, 1935 yılında 3.489 kişi olan göçmen sayısı 1936 yılında 250, 1937 yılında 65 ve 1938 yılında 71 kişiyi kadar düşmüştür.⁵⁹ Yugoslav

⁵² Yaşar NABİ, **Balkanlar ve Türklük**, Ankara 1936, Ulus Matbaası, s.156.

⁵³ SOYSAL, **a.g.e.**, s.438-440.

⁵⁴ GERAY, **a.g.m.**, Tablo:2

⁵⁵ **Düstûr**:3. Tertip, C:18, Ankara 1937, s.252-256.

⁵⁶ **BCA**: 30.18.1/82.01.17.

⁵⁷ NABİ, **a.g.e.**, s. 195.

⁵⁸ SOYSAL, **a.g.e.**, s.248.

⁵⁹ GERAY, **a.g.m.**, Ek Tablo:2

göçmenlerinin taşınmasında ve barınmasında da Türkiye Hükûmeti gerekli yardımlarda bulunmuştur. Bölgede önemli bir göç sorunu da Yunanistan ile yaşanmıştır. Bu göçler sebebiyle Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti iktisadî, siyasî, idarî ve demografik problemlerle karşılaşmıştır. Devlet, sıkıntılar içinde gelen nüfusu iskân etmeyi ve hemen müstahsil hâle getirmeyi planlarken, giden nüfusun geride bıraktığı iktisadî boşluğu ve harap toprakların imârı ile boğuşmuştur. Bu nüfus mübadelesi, bir anlamda Anadolu’da Türk nüfusun artmasını sağlamışsa da devletin ekonomik gelişmesini de geciktirmiştir.

Büyük Nüfus Mübadelesine konu olan Anadolu Rumları, tarih boyunca millet sistemini temel yapı olarak kullanıp Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde azınlık sınıfı olarak güven içinde yaşamış,⁶⁰ İstanbul’un fethi esnasında Fatih Sultan Mehmet’in Fermanı ile Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri ile birlikte kiliseleri ve inançları teminât altına alınmış, sosyal ve iktisadî hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁶¹ Osmanlı Devleti içerisinde kazandıkları imtiyazlar ve muafiyetler ile ticarî anlamda bölgede edindikleri güç ve itibarla devlette yaşayan en rahat ve zengin azınlık sınıfı olmaya başlayan Rumlar, ticarete önemli yol kat etmişler, dışarıdan aldıkları destek ve Fransız İhtilâli gibi diğer etkenlerle Osmanlı tebaası içinde ilk isyan eden azınlık olmuşlardır.⁶² Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın bastırdığı ayaklanma esnasında Rumlar, 22 Ocak 1822 tarihinde daha sonra “*Epidauros Anayasası*”da denilecek olan bir bağımsızlık anayasasını ilan etmiş,⁶³ Osmanlı Devleti var olan kargaşa ve isyan ortamında Mora ve Attik yarımadasını kaybetmiş,⁶⁴ Yunanistan’ın ilerlemesine karşı koyamamış ve Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya’nın baskıları sonucunda da Girit adasının özerk statüsünü

⁶⁰ Gülnihal BOZKURT, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu yayını, s.10.

⁶¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1982, C.II, Türk Tarih Kurumu yayını, s.6-7.

⁶² Bilal N. ŞİMŞİR, **Ege Sorunu**, Belgeler, Ankara 1976, Türk Tarih Kurumu yayını, C.I, s.XVI.; Şükrü Sina GÜREL, **Tarihsel Boyutları İçerisinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ankara 1993, Ümit yayıncılık, s.20; Bkz. E. VENİZELOS, **The Vindication of Greek national Policy 1912-1917**, London 1918. George allen&unwin.ltd

⁶³ Murat HATİPOĞLU, **Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara, 1988, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını:75, s.20.

⁶⁴ Rifat UÇAROL, **Siyasî Tarih**, İstanbul 1985, Filiz Kitabevi, s.113-114.

tanımak zorunda kalmıştır.⁶⁵ Halepa Mukavelenâmesi⁶⁶ ile başlayan toprak kaybetme süreci 1881 yılında Teselya'nın kaybedilmesi⁶⁷ ve sonrasında yoğun baskılar sonucunda Girit'te yapılan hukukî düzenlemeler ardından 1912 yılında Girit'in Yunanistan'a katılmasıyla son bulmuştur.⁶⁸

Makedonya'da Yunanistan'a katılmak için isyanlar ve savaşlar⁶⁹ esnasında Makedonya'daki Müslümanların uğradığı eziyet üzerine Anadolu'da tepkiler artmıştır. Bu tepkileri ifade eden telgraflarda Rumeli'de yaşanan olayların engellenmesi istenmiştir. Bunun üzerine Galip Kemali Bey Yunanistan Hâriciye Nezaretine Aydın Vilayetindeki Rumlar ile Makedonya'daki Müslümanların değişimini teklif etmiştir. Bu teklife sıcak yaklaşmayan Yunanistan hem savaşı göze alamadığından hem de Rum göçünden zarar görmeye başladığından Said Halim Paşa'nın Galip Kemali Bey vasıtasıyla yaptığı "*Aydın vilayetindeki Rum köylüleri ile Makedonya'daki Türklerin mübadelesi*" teklifini Trakya'yı da kapsayacak şekilde genişletilmesi şartıyla kabul etmek ve müzakereleri başlatmak zorunda kalmış,⁷⁰ Osmanlı Devleti 1914 yılında Bulgaristan ile yaptığı mübadele anlaşmasını Yunanistan ile de yapmıştır. İki tarafın da taşınır ve taşınmaz

⁶⁵ Kenneth BOURNE, "İngiltere ve Girit İsyanı (1866-1869)", Çev: Yuluğ Tekin KURAT, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/I, 1964, s.266-267.; Erdoğan YEĞEN, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Girit Olayları ve Osmanlı-Yunan ve Büyük Devletlerin İlişkileri", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara 1986, s.284-285.

⁶⁶ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu yayını, C.III, s.19.; Cemal TUKİN, "Girit", **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1945, s.789.

⁶⁷ Rifat UÇAROL, "1878 Berlin Antlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara 1986, s.212-214.

⁶⁸ Ayşe Nükhet ADIYEKE-Nuri ADIYEKE, **Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması**, Ankara 2002, SAEMK yayını, s. 12; Ayşe Nükhet ADIYEKE, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı**, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu yayını, s.15-17; Mithat SERTOĞLU, "Osmanlı Devletinin Kazandığı Son Harp Türk-Yunan Savaşı (1897)1313", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S:10, 15 Ekim 1987, s.40; Bkz. Salahi R. SONYEL, **the Turco-Greek Imbroglio Pan-Hellenizm and the Destruction of Anatolia**, Ankara 1999, Stratejik Araştırma Merkezi yayını,

⁶⁹ Douglas DAKİN, **The Grek Struggle in Macedonia**, Selanik 1966, Thessaloniki, s.375-422; C.A. VAVOUSKOS, **Greek Macedonias Struggle for Freedom**, Selanik 1973, Institute for Balkan Studies, s.12.21.

⁷⁰ Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene 1892-1922**, İstanbul 1955, s.150; Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, **Canlı Tarihler**, İstanbul 1946, Türkiye yayınevi, s.102-103; Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II-III, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu

mallarının da ele alındığı görüşmeler sonucunda 1 Temmuz 1914 tarihinde anlaşma kabul edilmiştir.⁷¹ Ancak bu anlaşma Birinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle uygulanamamış⁷², mübadele konusu Yunanlıların İzmir'i işgaliyle başlayan “*Küçük Asya Felaketi*” ile tekrar gündeme gelmiştir.

1.2. YUNAN PROPAGANDASI VE MEZALİMİ

Yunan Hükûmeti, Megalo İdea'larını gerçekleştirebilmek için İngiltere'nin politikasında etkili olan ve “ *Bir veba tohumu olan, harplerin yaratıcısı ve komşuları için bir küfür olan Türkler Avrupa'dan atılmalıdır*” diyen Lord Curzon ile Batı Anadolu'daki Rumların İtalyan boyunduruğuna bırakılmaması ve bu toprakların Yunanlılara bırakılmasını savunan Wilson'un desteğini alarak işgal propagandası faaliyetlerine girişmiştir.⁷³ 1915 yılında Sir Edward GREY'den “*Küçük Asya*” vaadini alan Venizelos, Yunan Kralına gönderdiği muhtıradan “*Osmanlı Rumlarını kurtarmak ve Helenizm etkisinin çağlar boyunca yaşadığı bölgeleri içine alacak şekilde gerçekten büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak gayesiyle ne kadar acı olursa olsun Kavala'yı kaybetmekten tereddüd etmem...*” diyerek Yunanlıların Anadolu macerasını başlatmıştır.⁷⁴ Yunanistan'ı İngilizlerle beraber savaşa girmesine sağlayan Venizelos; Osmanlı Devleti'nin yaptığı barış görüşmeleri ve diğer antlaşmalarda yenen tarafta yer alarak, Anadolu üzerindeki emelleri için yeni bir fırsat kazanmıştır.⁷⁵

yayını, s.261; Cemal Paşa, **Haturalar**, İstanbul 1977, (Haz: Behçet Cemal), Çağdaş yayınları, s.96.

⁷¹ Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Milli Mücadele**, Ankara 1987, C:I, Türk Tarih Kurumu yayını, s.93.

⁷² Galip Kemal SÖYLEMEZOĞLU, **Başımıza Gelenler 1918-1922**, İstanbul 1939, Kanaat Kitabevi, s. 159.

⁷³ Ali Kemal MERAM, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, vesika:647, Kıtış yayınları, s.232-233; Selahattin TANSEL, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1965, Ajans-Türk Matbaacılık, s.10.

⁷⁴ Alexander Anastasius PALLİS, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, İstanbul 1995, Yapı Kredi yayını, s.29; Michael Llewellyn SMİTH, **Yunan Düşü**, (Çev: Halim İNAL), Ankara 2002, Ayraç yayınları, s.25.

⁷⁵ G.JAESCHKE, “İngiliz Belgeleri Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkarması”, **Belleten**, XXXII/128, 1968, s. 567-576.; Bekir S. BAYKAL, “İzmir'in Yunanlılar tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri”, **Belleten**, XXXIII/132, 1969, s. 517-575.

Yunanistan'da iktidara gelen ve Adalar denizinin ortasında yer alan bir adayı işaretleyerek “*gençliğimden beri Skiros adasını Helenizmin coğrafî merkezi saymışumdur.*”⁷⁶ diyen Venizelos'un en önemli politika malzemesi; Anadolu'daki Hristiyanların özellikle Rumların katledildiği iddiaları olmuştur. Bu propaganda dahilinde dış devletler ve Osmanlı Devleti içerisinde her türlü imkân kullanılmıştır.⁷⁷ Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Aydın Mebusu Emanuelidis, Çatalca Mebusu Dimitriyadis ve İzmir Mebusu Mimaroglu bu katliam iddialarının araştırılması için bir önerge vermiş,⁷⁸ suçluların cezalandırılması istemiş, önergede 250.000 Rum'un sürülüp mallarının müsadere edildiği, genel harpten sonra da 550.000 Rum'un katledildiği iddiasında bulunulmuştur.⁷⁹ Yine Trabzon Rum Mebusu Yorgo Efendi ve Tekirdağ Mebusu Efelidis de bölgelerinde Rumlara karşı katliamlar yapıldığı iddiasında bulunmuştur. Avrupa basınına gönderilen bir haberde de, İzmir ve havalisinde Rumların Kiliselerine kadar girildiği, mallarına zarar verildiği, katledildiği ve Yunan bayrağının yırtıldığı ileri sürülmüştür. Bu iddialar Osmanlı Mebusan Meclisi'nde tartışmalara yol açmış, Edirne Mebusu Faik Bey iddiaları şiddetle reddetmiştir.⁸⁰

Yunanistan'ın Batı Anadolu üzerine propagandasının en önemli elemanlarından birisi de Patrikhâne olmuştur. İzmir Kumandanlığı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda Aydın vilayeti dahilinde bulunan köylerde ve kasabalarda her türlü faaliyetlerde bulunan Rum grupların her türlü zararlarını, din adamlarını da yanlarına alarak Türklerin üzerine atarak şikayet ettiklerini belirtmişlerdir.⁸¹ Örneğin İzmir yakınlarındaki Bornova'nın Işıklar köyü yakınında jandarmaya pusu kuran Rum çetesinden bir eşkıya vurulmuş, ancak bu durum köy ileri gelenleri ve papaz tarafından İngiliz ve Fransız temsilcilerine

⁷⁶ Dimitri KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1963, Meydan yayınevi, s.22.

⁷⁷ Enver Ziya KARAL, **İtilaf Devletleri ve İzmir**, Ankara 1939, Recep Ulusoglu Basımevi, s.70-75

⁷⁸ Ömer Sami COŞAR, **İstiklal Harbi Gazetesi** 16 Mayıs 1919; Mustafa TURAN, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Ankara 1999, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, s.12; Bilge UMAR, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara 1974, s.13.

⁷⁹ UMAR, **a.g.e.**, s.64-65; TURAN, **a.g.e.**, s.12

⁸⁰ Coşar, **İHG**, 16 Mayıs 1919.; TURAN, **a.g.e.**, s.13

⁸¹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı:42, Belge:993.

Türk zulmü olarak şikayet edilmiştir.⁸² Bu gibi propagandaların yanında nadiren tersi olaylarda yaşanmıştır. Yine Aydın vilayetinde yerli Rumlar, dilekçeler göndererek Türklerin kendilerine kötü davranmadığını, güvenliklerinin sağlandığını ifade etmişlerdir. Bölge Rumlarından Anonostupolos ve Yuvanis Papadaki imzalı mektupta; “ *Bu mektubumuzla size bildiriyoruz ki, Yunan askerinin tekrar buraya gelmekliği, burada Hristiyan vücutlarının tehlikeye düşmesine sebep olacaktır. Türk Hükûmeti buradaki Hristiyanlara hakikî kardeşçe davranıp, her bir tehlikeden kurtardılar ve iltifât ediyorlar... Zannetmeyiniz ki, bu mektubu Türk Hükûmeti’nin tazyîki ile yazdık, kendimiz tarafından yazılmıştır...*”⁸³ sözleri propagandanın aksini ifade etmiştir. Ancak içte ve dışta yapılan aleyhte propagandalar sonuç vermiş, Lloyd George bir konuşmasında Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Arapların, Rumların ve Ermenilerin yaşadığı yerlerde yönetime son verilmesi konusunda ittifak içinde olduğunu söylemiştir.⁸⁴ İstanbul’da bulunan Fransız temsilcisi D’Esperey Rumları öldürmek için çete kurup silahlanan Türklerin cezalandırılmasını İstanbul Hükûmeti’nden istemiştir.⁸⁵ Yapılan bu propaganda sonucunda büyük devletlerin desteğiyle⁸⁶ sözde Rumların katlini önlemek amacıyla Yunan askeri İzmir’e çıkmıştır. Yunan askerini İzmir’deki Rumlar sevinç gösterileriyle karşılamış, törenler yapmışlardır.⁸⁷

Osmanlı Devleti yapılan bu işgale karşı herhangi bir yaptırımda bulunamamış, ilgili devletlere bu bölgenin ve şehrin nüfusunun %83’ünün Müslüman olduğunu ve dolayısıyla ilgisi olmadığı hâlde yapılan bu işgalin kabul edilemeyeceğini bildirmiş, işgal üzerine ülkenin hemen hemen her yerinde

⁸² M.Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, C.I, Ankara 1959., Türkiye İş Bankası yayını, s.59; KİTSİKİS, **a.g.e.**, s.95-98.

⁸³ **HTVD**, S:93, Belge: 2371.

⁸⁴ İzzet ÖZTOPRAK, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını Mayıs 1919-Temmuz 1921**, Ankara 1981, Tisa Matbaası, s.62.

⁸⁵ Celal BAYAR, **Bende Yazdım**, C.V, İstanbul 1967, s.1617.

⁸⁶ Taner BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s.26; **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, Ankara 1999, II. Cilt, II. kısım, Genelkurmay ATASE yayını, s.41-42.; TAÇALAN, **a.g.e.**, s.273; Coşar, **İHG** 15, 20 Mayıs 1919

⁸⁷ Halide Edip ADIVAR, **Türk’ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1987, Atlas yayınevi, s.25.

protesto mitingleri düzenlenmiş ve telgraflar çekilmiştir.⁸⁸ İzmir Valisi İzzet Bey, Caltrhope'dan Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışının ilhâk olup olmadığının açıklanmasını istemiş, aksi takdirde tercihlerinin müttefik askerleri olduğunu bildirmiştir.⁸⁹ İstanbul'da halkın telgraflarıyla protesto edilen⁹⁰ işgal konusunda Kazım ÖZALP ise “ *En bedbîn olanlar bile, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ihtimalini düşünmüyordu... İngiliz, Fransız ve İtalyan kıtalarından birer müfreze ile muhtelit bir kontrol heyetinin getirileceği söyleniyordu.*”⁹¹ diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. İzmir'e çıktıktan sonra kısa sürede kuvvetlenen Yunan ordusu ilerlemeye başlamış, yaptığı baskı ve zulümler İtalya'da gazetelerde yayınlanmış ve rapor edilmiş, bu işgal Anadolu'da karşı tepkilere sebep olmuştur.⁹²

İzmir'in Yunanlılara bırakılması konusunda itirazını bildiren Amerikan Murahhas Heyeti “ *Anadolu'da bırakılacak Türk Devleti'ne İzmir behemahal lazımdır...İzmir ve limanı Anadolu köylüsünün göz bebeğidir...Burada yaşayan insanlar dünyanın herhangi bir milletine mensup insanlar kadar namuslu ve centilmendir. İzmir Türklere bırakılmalıdır.*” kararını almış, İtalyanlar da nüfus oranlarındaki farka dikkat çekmiş ve bölgenin aslında İtalya'ya verildiğini söyleyerek Amerika'nın görüşünü desteklemiştir. Sonuçta kurulan komisyonlar iddiaların asılsız olduğunu ve yaşanan mezalimin sorumlusunun Yunan ordusunun olduğunu ifade etmiştir.⁹³

Toprak kazanımlarını yavaş yavaş politik baskıları da kullanarak arttıran Yunanistan, amaçları için önemli bir hedef olan Anadolu'ya girmiş, hedefini İstanbul'u da ele geçirerek Bizans'ın tekrar canlandırılması olarak belirlemiş,

⁸⁸ Ali TÜRKGEİDİ, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayını, s.113-114; Mehmet ŞAHİNGÖZ, “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **TÜRKLER**, C:15, Ankara 2002, Yeni Türkiye yayını, s. 726-744)

⁸⁹ G.JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (çev. Cemal KÖPRÜLÜ), Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu yayını, s.78.

⁹⁰ Çağrı ERHAN, **American Document on Greek Occupation of Anatolia**, Publish Centre of Strategy Research, Ankara 1999, s.13, 18.

⁹¹ Kazım ÖZALP, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara 1988, s.3.

⁹² Cengiz ORHONLU, “Yunan İşgalinin Meydanda Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları “Tehcir”in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, **Belleten**, XXXVII/148, 1973, s.485-486; Çağrı ERHAN, **Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories**, Ankara 1999, Publish by Centre of Strategy Research, s.14.; HTVD, S.34, Belge:841.

⁹³ KARAL, **İtilaf...**, s.73-77.

Yunanistan'dan Anadolu'ya göç eden Türkleri, şimdi de Anadolu'nun içlerine göç etmek zorunda bırakmıştır.⁹⁴ İzmir'in işgali ile başlayan Batı Anadolu'daki Yunan işgal ve mezalimi Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Kütahya, Bursa, Eskişehir, Afyonkarahisar, Balıkesir, Bilecik, İzmit ve Biga sancaklarını içine alan geniş bir bölgeden oluşmuştur.⁹⁵ Rumların silahlandığını duyar duymaz evlerini köylerini terk eden Türkler durumu 9 Eylül 1922 tarihinden sonra değişmiş, daha önce Yunanistan'dan getirilerek Batı Anadolu'ya iskân edilen Yunanlılar ile Anadolu'daki Rumlar da geri çekilen Yunan askerleriyle birlikte⁹⁶, bölgeyi terk etmişlerdir. Yanlarına taşıyabildikleri eşyalarıyla yola çıkan Rumlar ile beraber Ermeniler de yollara düşmüş kasaba ve köyleri boşaltmışlardır.⁹⁷ Yunan ordusunun çekilmesiyle birlikte homojen bir Yunanistan hayal eden Venizelos, Dr. Nansen'e gönderdiği telgrafta “ *Bağımsızlık diledim aldım, şimdi barış antlaşmasından önce nüfus değişimini düzenleyeceksiniz...*” demiştir.⁹⁸ Venizelos'un Yunanistan ve Anadolu'da uyguladığı nüfus politikası⁹⁹ ile Balkanlar ve Anadolu'da yaşanan hadiseler, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

1.2.1. Yunan Mezalimi

Yunanistan'da hükûmetler, “*Megali Idea*” ile topraklarında tamamen Yunanlılardan oluşacak bir ulus devlet oluşturma amacını gütmüş ve bu hükûmetler; başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi büyük devletlerin yardımıyla Müslümanların yoğun olarak bulunduğu

⁹⁴ Serdar SARISIR, “**Yunanistan'ın Uyguladığı Türk Sürgünleri (1919-1923)**” Ankara 2005, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 90-145; Ali Fuat CEBESÖY, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, Temel yayınları, s.475.

⁹⁵ **Anadolu'da Yunan Zulmü ve Vahşeti**, Matbuât ve İstihbarât Matbaası, Ankara 1338, s.59-60.

⁹⁶ N. TRİKUPİS, “**General Trikupis'in Hatıraları**”, Matbaa-i Askeriye 1339, ATASE Kütüphanesi, s.23-25.; Dido SOTIRIYU, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, (Çev: Atilla TOKATLI), Atina 1991, s.141., SARISIR, **a.g.t.**, 119

⁹⁷ Dimitri Timoleondos AMBELAS, **Yeni Onbinlerin İnişi**, (Çev: E. Çobanoğlu), Matbaa-i Askeriye 1943, ATASE Kütüphanesi, s.125, 127-130.

⁹⁸ LADAS, **a.g.e.**, s.340.

⁹⁹ **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Kutu: 19, Belge:10, (Bundan sonra TİTE) olarak kısaltılacaktır.)

Makedonya, Girit ve Batı Trakya gibi bölgelerde¹⁰⁰ baskı ve zulüm uygulamıştır. Artık Yunanistan'da Türkler ile Yunanlıların beraber yaşayamayacağı fikrini Rusya, Fransa ve İngiltere 1827 tarihinde yapılan antlaşma ile kabul etmiş, Yunanlılar kendi sınırları içinde kalan Türk mallarını değerinden daha düşük fiyatlara satın almış, ancak hiçbir Yunanistan vatandaşı Rum, yerlerinden edilmemiştir. Yunanistan sınırları içinde kendi nüfuslarını artırmak, dünyadaki bütün Helenlerin birleştirilmesi için önemli bir aşamadır. Yunan devlet adamlarının bütün amaçları Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul ettikleri Rumları, Yunanistan'a katmak ve nüfuslarını arttırmaktır. Ancak ilk aşamada Yunanistan'a bir göç hareketi düşünülmemiş, hatta kendi çabalarıyla Yunanistan'a gelen Rumlara engel olunmuştur.¹⁰¹ Ancak Batı Anadolu'nu işgali ile birlikte büyük ve sadece Yunanlılardan oluşan bir Yunanistan hayali ile göç ve zorunlu sürgün politikalar izlenmiştir. Osmanlı Devleti Adaları Türkleştirmeyi düşünmemişken, Yunanistan Rumlaştırmak için politika izlemiştir.¹⁰²

1.2.1.1. Yunanistan Sınırları İçerisinde Yaşanan Mezalim

Yunanistan Hükûmeti, sınırları içinde Yunan çoğunluğu sağlayabilmek için faaliyetler arttırmış, sadece Türklere değil Bulgar, Arnavut ve Uhlara da aynı derecede baskı ve şiddet uygulamıştır.¹⁰³ Yapılan baskı ve zulümlerde Patrikhâne baş rolü oynamış, silahlı milisler Müslümanların canlarına ve mallarına tecavüzün yanında Bulgar kiliselerine de saldırmışlardır. Florina'ya bağlı Zeleniç ve Aydos köylerindeki Bulgar kiliseleri, Kesriye Metropolit ve silahlı adamları tarafından basılarak işgal edilmiş ve Bulgar papaz dövülmüştür. Aynı olay Florina'nın Veşteran nahiyesindeki kilisenin Rum Patrikhânesine bağlı olduğuna dair zorla belge imzalatılmasıyla meydana gelmiş, Neveşka

¹⁰⁰ Richard CLOGG, *Minorities in Greece*, London 2003, Hurst& Company, s.81-94.

¹⁰¹ ŞİMŞİR, a.g.e., s.XXIII, XXXI.

¹⁰² Şerafettin TURAN, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu, Boyutlar, Taraflar" *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s.39; Salahi R. SONYEL, *Türk-Yunan Anlaşmazlığı*, Ankara 1985, Ulus Ofset, s.11.

¹⁰³ Azmi SÜSLÜ, "L'Adminastration Ottomane à la veille des Guerres Balkaniques", *For The 80 Years Since The First Balkan War of 1912, International Symposium of Military History Moudros 92- Pavlos Melas 92*, International Commission of Greece Military History, ACTA, Greece 1992, s.209-213.

nahiyesindeki bir Bulgar papaz öldürülmüştür.¹⁰⁴ Saldırıları o kadar şiddetlenmiştir ki Kesriye'ye bağlı Oşince köyünde bir Bulgar papazı yaralanmış, Vernova köyünde Bulgar kilisesinde bulunan kitaplar ve diğer evrâk yakılmış, yine Florina'nın Armancık köyünde de Bulgar kilisesi basılarak kitap ve evrâk yakılmıştır. Bulgarlar üzerinde yaptığı baskıları artıran Patrikhâne, memurları da yanına alarak Rumeli vilayetlerindeki Bulgarların Rum Patrikhânesi'ne geçmesi için kilise, okul ve öğretmenlerine baskı ve saldırılarda bulunmuştur. Kesriye dahilindeki Horpeşte nahiyesinin Ezereç köyünde baskınlar ile Rumluğu kabul etmeyen ahâliye zulümler yapılmış, Pirlepe'ye bağlı Morihova nahiyesi Beceşte köyünde Rum çeteleri dini kitapları yok ederek halkı Rum Patrikhânesi geçmek konusunda tehdit etmişlerdir.¹⁰⁵

Rum çeteleri, sadece Rumlardan oluşan bir ülke amacıyla hareket eden Yunan Hükûmeti'ni desteklemiş, hükûmetin silahlandığı ve Müslüman, Bulgar halkı rahatsız etmek için görevlendirdiği bu çetelere Konsoloslar ve Metropolitler vasıtasıyla para yardımı yapılmış, yaralanan çete mensupları tedavi ettirilmiştir. Kayalar dahilindeki bölgelerde Bulgarların yanında Ulahlara da saldıran Rum çeteleri her türlü katliâmı uygulamıştır.¹⁰⁶ Görice Rum Metropolitidi, köy papazlarını, Ulah ve Arnavutların nüfus sayımı esnasında Rum olarak yazılmalarını, kabul etmeyenlerin aforoz edileceği tehdidi ile uyarmış,¹⁰⁷ Rum çeteleri de aynı amaçla Ulah köylerine baskınlar düzenlemiştir. İbadethâneleri yıkmak veya din değiştirmeye zorlamak gibi baskılar Müslümanlar üzerinde de uygulanmış, Balkan Savaşları esnasında Makedonya¹⁰⁸ ve Midilli'de yüz binlerce Müslüman katledilmiş, köyleri yakılmış, cami ve mescitler kiliseye çevrilmiştir.¹⁰⁹ Yunanistan'da özellikle Makedonya Müslümanları eziyet çekmiş, Makedonyalılar Cemiyeti Murahhası olan Musluhiddin Adil Bey İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek

¹⁰⁴ **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayını No: 22, Ankara 1995, C.I, s.64-65. (Bundan böyle BAYM)

¹⁰⁵ **BAYM**, C.I., s. 89, 97, 107, 130, 210.

¹⁰⁶ **BAYM**, C.I, s. 71,81.

¹⁰⁷ **Tanin**, 14 Nisan 1923

¹⁰⁸ Ahmet HALAÇOĞLU, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu yayını, s.31.

¹⁰⁹ **BAYM**, C.I, s. 95-96, C.II., s.3.

durumu izah etmiştir. İsmet Paşa bir nota ile Yunanistan'ı uyarırken Musluhiddin Adil, durumu Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etmiştir.¹¹⁰ Drama'nın Pirbunya kasabasında, Karadere ve Aktaşan, Obrastan köyleri ve bu havalideki ahâli evlerinden çıkarılarak bir evin bir odasına doldurulmuş, evlerine Yunan Hükûmeti'nce el konulmuş, bu zulümden kaçan bir kısım mültecî Bulgaristan'a sığınmıştır.¹¹¹

Müslümanların can korkusuyla göç etmek zorunda kaldığı Makedonya'da merkez kaza olan Karacaabad'da Rum çeteler Müslümanların paralarını almış, Selanik'e bağlı Kesendre'nin Gargara köyünün Armutlu mahallesinde silahlı altı kişi Müslümanlardan birini, oğlunu ve paralarını alıp katletmiştir. Kalkış'ın Sarıgöl köyünde halkın yiyecek, eşya ve hayvanlarına el konularak, silahla tehdit edilmişler, özellikle erkekler Selanik'e iltica etmiştir. Aşıklı köyünde İslâmlar yiyeceklerinden mahrum bırakılarak göçe zorlanmıştır. Kalkış'ın Hacı Yunus köyünde ikâmet eden Müslümanlar, İzmir cephesinden dönen bir Yunanlı subayın emrindeki bölük tarafından eşyasına ve yiyeceklerine el konularak göçe zorlanmıştır. Selanik'e tâbi Kalimerya kasabasına bağlı Adalı ve Mesmer köyü sâkinleri de aynı akıbete uğramıştır.¹¹² Kayalar'a bağlı İnbolu¹¹³ köyündeki Müslümanlara tacizlerde bulunulmuş, bu tazyikler sonunda 370 hâneli Ahur köyünde 6 hâne, 150 hâneli İnoğlu köyünde ise 7 hâne kalmıştır. 150 hânelik Kayışlı köyünde 90 hâne kaldığı gibi, Şahince köyünde 80, Umurbey köyünde 20 kişi firar etmiş, bunlar 80 ile 100 drahmi karşılığı rüşvetle sınırı geçebilmişlerdir.¹¹⁴

Yunanistan'dan kaçmak isteyen Türkler de sınırlarda Yunan memurlarca soyulmuşlar ve Drama'dan Bursa'ya gelen muhacirler pasaport için kendilerinden 750 lira alındığını söylemişlerdir.¹¹⁵ Yunan yetkililerince Garbî Trakya'da Türk

¹¹⁰ Tanin, 4 Ocak 1923

¹¹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Ekim 1923

¹¹² Tanin, 30 Aralık 1922

¹¹³ Ali Ezger ÖZYÜREK, *Muhacirler (Bitmeyen Göç)*, İstanbul 2003, Kekeme yayınları, s.22-24.

¹¹⁴ Tanin, 26 Ekim 1923

¹¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Eylül 1923

okulları kapatılıp Türklerin emlâkine el koyulmuş, Eksanderis'in komisyona verdiği notaya cevaben Türk delegeler de şiddetli iki nota vermişlerdir. Birinci nota Garbî Trakya Türklerine uygulanan tutuma bir an evvel son verilmesi ile ilgilidir. İkinci nota Garbî Trakya'da kapatılan Türk okullarının açılmasıyla ilgilidir. Oradan gelenler ve muhtelif kaynaklardan alınan bilgilere göre 138.000 Müslüman evlerinden atılmış, mallarına el konulmuştur.¹¹⁶ Ayrıca gelen Rum aileleri Türklerin evlerine yerleştiren Yunan Hükûmeti, bir odaya toplanarak ikâmet etmek zorunda kalan Türklerden Rum göçmenlere aylık 100 Drahmi vermesini mecbur tutmuştur.¹¹⁷ Yunan kanunlarına göre, Türklerin emlâkinin değerlendirilmesi ve ona göre satışının veya istimlâkinin hukuksuz olduğuna dair Türk azaların itirazını kabul eden komisyon başkanı Yunanlı aza Kaklamanos'un itirazı ile karşılaşsa da bu konunun derhal çözülmesini ve emlâk ile ilgili Yunan hukukunun yenilenmesinin gereği vurgulanmıştır. Çünkü 1912 yılından önce bölgeyi terk eden Türklerin malları boş ve metrûk kabul edilerek müsadere edilmiştir. Savaş zamanında harap bırakılmış emlâkin değeri çok düşmüş, komisyonlarda tasfiye edilen mallarının kıymetlerinin belirlenmesi esnasında hangi zamandaki kıymetinin kabul edileceği kararlaştırılamamıştır.¹¹⁸

Yunan Hükûmeti'nin bir diğer baskı tarzı ise, askere almak yoluyla olmuş, Selanik'te yayınlanan Yeni Asır gazetesinin haberine göre 30 Kasım 1923 tarihli bir emirnâmeyle göre askerlik çağına gelmiş, Müslümanlar Yunan Hükûmeti tarafından askere çağırılmıştır. Makedonya ve Adalardaki Müslümanların Selanik'te 11. Fırka Piyade Talimgâhı'na, Epirililerin Yanya'daki Piyade Talimgâhı'na, Giritlilerin de Hanya Piyade Talimgâhı'na teslim olmaları istenmiştir. Emirnâmenin maddeleri şöyledir:

1- Kanun ve emirnâmeler gereğince bütün Yunanistan Müslümanları askerlik görevini yapmakla yükümlüdürler.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1924

¹¹⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Ocak 1923

¹¹⁸ **Tanin**, 23 Ocak 1923

2- Askerlikten muaf olan ya da bedel ödeyerek muaf olanlar tekrar askerliğe çağırılırlarsa 400 ile 1.500 Drahmi arasında bedel ödeyerek tekrar muaf sayılacaklardır.

3- Bu kanun mucibince askerliğe tâbi olup da emirnâmeğe uymayanlar kanunların öngördüğü cezaya çarptırılırlar. Bu sayede Müslümanlar hem göçe zorlanmakta hem de paraları soyulmaktadır.¹¹⁹ Hariciye Vekaleti bu sebeplerden dolayı Yunanistan'dan kaçanların ve iltica edenlerin artmasından dolayı, İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği yazıda Yunanistan'da Batı Trakya Türklerine yapılan mezalimden bahsederek, eğer bu durum devam ederse Türkiye'de bulunan Rumlara da aynı muamelenin yapılmasını istemiştir.¹²⁰ Makedonya'da yapılan baskı ve zulümler sonucunda Müslümanların Anadolu'ya göçü hızlanarak çoğalmıştır. Makedonya'da 500.000 civarında bulunan Müslüman nüfus azalmış, 1914 sonu itibarıyla Yunan 678.000, Bulgar 104.000, Müslüman 350.000 ve diğerleri de 96.000 kişi olmak üzere 1.228.000 kişi olmuştur. Mübadele sonrası dönemde Müslüman nüfus 2.000'e kadar düşmüştür.¹²¹

1.2.1.2. Batı Anadolu'da Yaşanan Yunan Mezalimi

Anadolu'ya çıkan Yunan askerleri burada da Rumlaştırma siyasetine devam etmişler, bu amaçla adalardan ve Yunanistan'dan çeşitli vaatlerle getirdikleri Rumları Türklerden aldıkları yerlere yerleştirmişlerdir. Yunan Genelkurmay Başkanı; *"Bu savaş, Helenizm'in Anadolu'yu uygarlığa açmak için başlattığı savaşın bir devamıdır. Yunanistan artık Anadolu'da istediği yere yerleşme ve Boğazları koruma hakkına kavuşmuştur. Yunanistan bu konuda ısrar etmekte kararlıdır ve savını kabul ettirecek güçtedir"*¹²² diyerek emellerini açıkça beyan etmiştir. Anadolu'nun içlerine göç etmek zorunda kalan Türkler, mallarını

¹¹⁹ Tanin, 19 Ocak 1923

¹²⁰ BCA: 30.10.0/123.874.12

¹²¹ A.A. PALLİS, "Racial Migrations in the Balkans During The Years 1912-1924", **The Geographical Journal**, (October 1925), London, Vol:66, No:4, s.322-324.

¹²² Seçil AKGÜN, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar)**, Ankara 1986, s.244.

mülklerini terk etmiş, kalanlar da Yunan Hükûmeti tarafından desteklenen çetelerin Balkanlar'da yaptığı zulüm ve baskının aynısıyla karşı karşıya kalmıştır.¹²³ Bu baskı ve zulümler o kadar şiddetli olmuştur ki, Yunan ordusunun çekilişi esnasında Rumlardan ziyadesiyle zarar görmüş olan Türklerin tepkileri de sert olmuştur. Ancak, bunun yanında Yunan ordusunun işgaline uğramayıp mübadeleye tâbi tutulan yerlerden Aksaray ve Niğde'ye bağlı Hançerli köyü Rumları, Mübadele Komisyonu köylerine geldiğinde, Türkler ile beraber mübadeleye sebep olanlara beddualar etmiş ve göz yaşları içinde vedalaşmışlardır.¹²⁴ Manidardır ki; Balkanlar'da, Rum çetelerinin baskı ve zulümlerinden ziyadesiyle zarar gören Bulgarlar, daha sonra aynı çetelerle Müslümanlara karşı soyguna, ırza ve mala tecavüzlere başlamışlardır. Garbî Trakya ve Makedonya'daki Müslümanlar, canlarını koruyabilme telaşıyla mallarını geride bırakarak Anadolu'ya doğru akmaya başlamışlardır.

Batı Anadolu'da Rum nüfus çoğunluğunu sağlamak için Venizelos Hükûmeti, Batı Anadolu'daki Müslüman Türklerin Anadolu'daki Rumlar ile yer değiştirerek Rum nüfusu arttırabileceğini hesaplamış, bu amaçla ekonomik vaatlerle Anadolu'ya Rum göçmen getirtmiştir.¹²⁵ Venizelos Paris Barış Konferansı'ndan önce İngiltere Başvekili'ne bir rapor hazırlamış, bu raporda “*Devletler Araplarla, Suriyelilerle, Ermenilerle meşgul olup da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları ihmal etmesi ne adalet, ne siyaset itibariyle doğru olmaz... Ermenilerden çok olan Rumlar, Ermenilerden daha çok zulüm görmüşlerdir.*”¹²⁶ iddiasını dile getirmiştir. 1919 yılında Paris Konferansı'nda ortaya atılan bu Yunan teklifinden sonra bir Amerikan Heyeti oluşturulmuştur. Anadolu'da İtalya'yı görmek istemeyen İngiltere, Fransa ve Amerika'yı da yanına alan Yunanistan, sözde “*bölgedeki Rumların hakkını savunmak*” amacıyla İzmir'e

¹²³ Mustafa TAYLA, **Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi, Bursa Vilayetinde Yaşanan Acıların Dökümanter İncelemesi**, Ankara 2001, SAEMK Yayını, s.135-185; **Yunan Mezalimi Hakkında Makâmât-ı Askeriyyede Mevrûd Raporlar II**, Matbaa-ı Askeriye 1919, s.9-38.

¹²⁴ Herkül MILAS, **Göç**, (Çev: Damla DEMİRÖZÜ), İstanbul 2003, İletişim yayını, s.202; Evangelia BALTA- Herkül MILAS, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Bir Destan ve Sözlü Tarih”, **Tarih ve Toplum**, Mayıs 1996, C:25, S:149, s.265-266.

¹²⁵ **TİTE**, K:19, B:10

¹²⁶ GÖKBEL, **a.g.e.**, s.10.

asker çıkarmıştır.¹²⁷ Adalardan ve Yunanistan'dan gelen Rumlar bölgede yeni köyler kurmuş yada var olan köylerde yerleşmiş yerli Müslüman Türklerle uzun süren devam edecek itilaflar yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan kargaşa ortamından faydalanan Rumlar, gayri hukuki bir vaziyete topraklara el koymuş, dönemin Çeşme Kaymakamı Hilmi URAN durumu¹²⁸, “...*çiftlik sahipleri ilçeyi istila eden bir halkın gaspı karşısında, mallarının üstüne birer bardak soğuk su içmek...*” zorunda kaldılar sözüyle ifade etmiştir. Yunanistan Rumlarının bölgelerinden yaşadıkları huzursuzluk ve Batı Anadolu kıyılarında vaat edilen ekonomik zenginlikler Rumların göçünü hızlandırmıştır.¹²⁹

Anadolu'ya çıkan Yunan ordusu ve Rumlar bölgede huzursuzluğu daha da arttırmıştır. 17 Haziran 1919 tarihinde Menemen'in yerli Rumları ile birlikte hareket eden Yunanlılar, Türk evlerine ve dükkânlarına hücum etmiş, Türkleri şehit etmiş, kadınlara işkence yaparak öldürmüştür. Katliam kısa sürede 200 ölü ve 200'den fazla yaralıya ulaşmıştır.¹³⁰ Milletlerarası Tahkîk Heyeti, yaşanan bu mezalimi tespit için bölgeyi ve cephe gerilerini dolaşmış, faciadan kaçabilen Türk göçmen ve köylülerini dinlemiş, Çine'de ve Nazilli'de feryat eden kadınları, yakılan köyleri ve bu köylerden kaçıp kırlara dökülenleri görmüş 7 Ekim 1919 tarihinde bir raporu barış konferansına sunmuştur.¹³¹ Heyetin tespit ettiği bu saldırılar İzmir'de olduğu gibi Soma, Salihli ve Ödemiş civarında da yaşanmıştır.¹³²

1919 ile 1922 yılları arasında Yunanistan topraklarında ulus yaratma çabasıyla girişilen zulümler, sürgünler, zorlamalar aynen Anadolu'da da

¹²⁷ **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Makâmât-ı Askeriyyede Mevrûd Raporları I**, Dersaadet 1335; **Makâmât-ı Askeriyye II**, s.9-19; AKGÜN, **a.g.m.**, s.245; Salahi R. SONYEL, **Minorities and the Destruction of Otoman Empire**, Ankara 1993, Türk Tarih Kurumu yayını, s.335.

¹²⁸ Hilmi URAN, **Hatıralarım**, Ankara 1959, Ayyıldız Matbaası, s. 67

¹²⁹ Gerasimos AUGUSTINOS, **Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat Etnisite** Ankara 1997, Çev: Devrim EVÇİ, Ayraç yayını, s.42; TAÇALAN, **a.g.e.**, s.59.

¹³⁰ Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklâl Harbi'nin Başında Milli Mücadele**, (Yayın Komisyonu İsmail AKA- Vehbi GÜNAY-Cahit TELCİ), İzmir 1993, Akademi Kitabevi, s.179; **TİH II**, **a.g.e.**, s.181

¹³¹ **TİH II**, **a.g.e.**, s.182.

¹³² **TİTE**: K:18, B:64

uygulanmış, Girit, Adalar, Teselya ve Trakya'dan sonra Anadolu da Rumlaştırma politikasıyla karşı karşıya kalınmıştır. Patrikhâne'nin propaganda faaliyetleriyle beraber Anadolu'da Türklerin Rumları katlettiği haberlerine inanan başta İngiltere olmak üzere diğer devletler, Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya asker çıkarmasına izin vermişlerdir. Propaganda öyle başarılı olmuştur ki, Paris Konferansı'nda İtalyan Dış İşleri Bakanı'nın, Lloyd George'a sorduğu "*Yunanlılar İzmir'e niçin çıkarıldı*" sorusuna "*İzmir sokaklarında her gün Rumların öldürüldüğü, mezalimin hızla artmakta olduğu yolunda bilgiler aldıkları için Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verdikleri..*" cevabını almıştır.¹³³ Yunan ordularının sözde Rum halkın güvenliğini sağlamak için çıktıkları Batı Anadolu'da hemen istila hareketine girişmeleri ve Müslümanlara karşı acımasız davranışları Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinin hazırladığı bir rapor ile belirtilerek; Türklerin kurduğu "*millî hareket grupları*"nın üzerinde kontrolün kurulamamasından dolayı çatışmaların devam edeceği, bunun için Yunan ordularının ilerlemesinin durdurulması gereği ifade edilmiştir.¹³⁴

Batı Anadolu'da Türklerin tamamen Anadolu içlerine göçünü ve boşalan yerlere Rumları yerleştirmeyi amaçlayan Yunan ordusu, Aydın vilayetinden başlayarak akıl almaz eziyetlere başvurmuştur. Müslüman köyleri birer birer yakılarak, halkı öldürülmüştür.¹³⁵ Başta Aydın olmak üzere çevresindeki Nazilli, Söke, Atça ve Sultanhisarı kasabaları tamamen yakılmış, halkın bütün mal varlığı yağma edilmiştir. Burhaniye, Nazilli ve Değirmencik'te dağlara kaçmaya çalışan halk, Yunan askerlerinin mitralyöz ateşiyle öldürülmüştür. 36 bin kişilik nüfusa sahip Aydın merkezi yangınlar, göçler ve katliâmlar sonucunda birkaç bin kişi ve 300 civarında yanmış yıkılmış evle kalmıştı.¹³⁶ Aydın vilayeti dahilinde bulunan

¹³³ TURAN, a.g.e., s.16.

¹³⁴ **Türkiye'de Yunan Fecayii**, Dahiliye Nezareti Muhacirîn Müdiriyeti Umumiyesi yayını:5, İkinci Kitap, İstanbul 1921, s.281.

¹³⁵ **Yunan İşgal Kuvvetleri ve Yerli Rum Ahâli Tarafından Yapılan Cürüm ve Cinayetlerden Tahkik Edilebilen Bazı Aksamı**, 1919, s.4-25; **Atrocities Committed by the Greeks in Smyrna**, London 1920, Indian Khilafat Delegation Public No:5, s.7; Talat YALAZAN, **Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırım Girişimi**, Ankara 1994, C:1, Genelkurmay Basımevi,s.19-30; ERHAN, **American documant...**, s.52.

¹³⁶ **Greek Atrocities in Asia Minor**, İstanbul 1922, Hüsn-ü Tabiat, s.15 vd.; **Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna**, Lousanne 1919,Public of the Permanent Bureau of the Turkish Congress of Lousanne, s.56-64; TAYLA, a.g.e., s.152-154.

Menemen Manisa, Salihli, Turgutlu ve Alaşehir’de yaşanan olayları tetkik için Avrupa ve Türk basınının temsilcilerinden oluşan bir heyet izlenimlerini bir rapor ile sunmuştur.¹³⁷ Bu rapora göre; Menemen’de yangın olmasa da civar köylerden Boşnak ve Kozluca köyü tamamen yakılmış, Hisarlık ve Dirlik çiftlikleri de yakılarak burada yaşayanlar hunharca katledilmişlerdir. Manisa’da 10.700 hâne, 13 cami, 2.728 dükkan, 19 han, 26 bağ kulübesi, 30 fabrika, 5 çiftlik binası, 1.740 köy evi yakılmış; 3.500 kişi yakılarak ve 855 kişi de kurşuna dizilerek katledilmiştir. Altı bin hânelik Turgutlu’nun tamamı yanmış ve 1.200 kişi ölmüştür. Alaşehir’de de 4.000 hânedan sadece 100’ü kalmış, 10.000 dükkan, 10 cami, 20 mescit, 22 köy ve istasyon binası yakılmış, civar köylerin halkının tamamına yakını katledilmiştir. Salihli’de ise 2.00 hâne, 400 dükkan, 2 cami, 22 han, 2 otel, 12 fırın ve beş fabrika yakılmıştır. Salihli’nin civar köyleri tamamen yakılmış ve insanlar katledilmiştir.¹³⁸

Orta Anadolu’da Bursa ve Balıkesir’de Batı Anadolu’da yaşanan vahşet aynen tekrar edilmiştir. Yunan ordusunun Bursa askeri kumandanı Çalakapulos 19 Ağustos 1922 yılında “ *şimendifer hatlarının o civarda bulunan köyler ahâlisi tarafından mahvolduğu görülüyor. Bu sebepten dolayı yolları mahvedenler veyahut bu namlarda bulunanlar tutuklanarak hemen mahallerinde tüfekle itlaf edilmesini emrediyorum. Bu hususta memurların yalnız telakkisi kafidir. Bilâ muhakeme mahvolan yollara yakın olan kasaba ve köyler mahvedilecektir.*” içerikli bir emirnâme ile katliamların kendilerince meşrulaştırmıştır.¹³⁹ Bursa ve civarında da diğer yerlerde olduğu gibi işgal yönetimi uygulayan Yunan ordusu Bursa’da Türkçe yayınlara dahi sınırlama getirmiş halkın ellerinde bulunan her türlü silahı güvenlik gerekçesiyle toplamış, Orhangazi’de sürgüne tâbi tutulan Türklerin malları da gasp edilmiştir.¹⁴⁰ Bölgedeki merkezlerde ve köylerde

¹³⁷ Halide Edip ADIVAR, **Yunan Mezalimi 9**, İstanbul 1970, Yeni İstanbul Matbaası, s.20-27; TAYLA, **a.g.e.**, s.157; ERHAN, **American Documant...**, s.57-58.

¹³⁸ **Makâmât-ı Askeriyye II**, s.20-21; **Anadolu’da Yunan Zulmü ve Vahşeti**, Ankara 1922, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, s.49; TAYLA, **a.g.e.**, s.158-159; TURAN, **a.g.e.**, s.179-199.

¹³⁹ ADIVAR, **a.g.e.**, s.25

¹⁴⁰ Saim YÜCEER, **Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)**, Bursa 2001, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi yayını:4, s.92-94; Seçil KARAL AKGÜN- Murat ULUĞTEKİN, **Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a**, Ankara 2002, C:I, Türk Hava Kurumu Basımevi, s.267.

yapılan katliamlardan kurtulan halk göç etmek zorunda kalmıştır. İnsanlar katledilirken köyler yakılıp yıkılmış ve yağmalanmıştır.¹⁴¹

Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordularının son anları Amiral Bristol'un 9 Eylül 1922 tarihli raporunda; "*İzmir'in durumu alarm veriyor... Panik içindeki Yunan ordusu şehre doluyor. Yunan görevliler şehri yakmakla tehdit etti... Aydın ve Nazilli hâla yanıyor. 6 Eylülde Fransız, Amerikan, İngiliz ve İtalya'nın konsolosları Yunan Savaş Bakanı Theotokis'e telgraf çekerek İzmir'in yakılmaması ve talan edilmemesi için güvence istemiş, Theotokis herhangi bir güvence veremeyeceğini söylemiştir. Yunan donanması İzmir'den Cuma akşamı ayrıldı ve Yunan yönetimi cuma günü saat 10'da bitti. Konsoloslar İzmir'i Mustafa Kemal'e Kasaba'da teslim etmeyi planladılar*" şeklinde yer almıştır.¹⁴²

Yaşanan katliâmlardan sonra, Lord Curzon "*İzmir'in Yunanlılar tarafından istilasına meydan vermek, yaptığımız hataların en büyüğüdür. Bunu 18 Nisan 1919'da da söylemiştim.*" demişse de, Yunan Hükûmeti'nin Lozan görüşmelerinde de en büyük destekçisi olmuştur.¹⁴³ Venizelos'un uyguladığı bu nüfus siyaseti ve Yunanlıların Anadolu macerasının kanla başlattığı savaşın son bulmasıyla başlayan Lozan görüşmelerinde, nüfus konusu iki devlet arasında önemli tartışmalara sebep olmuştur. Türk ordusunun kazandığı zaferlerle ilerlemeye devam etmesi, Yunan ordularının çekilmesiyle beraber buradaki Rumların da hızla toprakları terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Anadolu'ya gelirken yapılan zulümleri, katliâmları ve geri dönerken yaptıkları ırza ve mala tecavüzleri, yakılıp yıkılan şehirleri unutanlar, Rumların bu çekilişini Türk ordusunun ve Müslümanların zulmünden kaçış olarak dünyaya duyurmuşlardır. Lozan görüşmelerinde de bu zihniyet, İstanbul Rumları ve Batı Trakya

¹⁴¹ Turgay GÜNDÜZ (yayına hazırlayan), **Bursa'da İşgal Günlüğü (Bursa Vilayetinde Yunan Fecayi 1920-1922)**, İstanbul 2004, Düşünce Kitabevi, s.154-183; **Orta Anadolu'da Yunan Fecayi**, İstanbul 1922, Matbaa-i Amire, s.17; İhsan GÜNEŞ, "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler", **II. Askeri Tarih Semineri (1908-1923 Döneminde Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü)**, Ankara 1985, s.163; Yılmaz AKKILIÇ, **Kurtuluş Savaşında Bursa**, Bursa Kültür Sanat Vakfı yayını:3, Bursa 1997, s.17; YÜCEER, a.g.e., s.131-134.

¹⁴² **Papers Relating to the Foreign of the United States 1922, Volume II**, Washington 1938, (United States National Archive) United States Government Printing Office., **USNA:767.68/297, a.g.b.**, s. 418.

¹⁴³ YALAZAN, a.g.e., s.4.

Türklerinin değişimi yanında Batı Anadolu'daki Rum nüfus ve onların haklarını sürekli gündeme getirecek, Girit'te oynanan oyunu burada da sahnelemek isteyecektir.

Anadolu'da ve Yunanistan'da ne kadar Rum'un olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya atılsa da “*din*” temeli üzerinden yapılan değişimde Yunanistan Anadolu'dan sadece Rumları kabul etmiş, Ortodoks Arapları ve Hristiyan Türkleri kabul etmek istememiş, ama kendi sınırları içindeki mübadele dahilinde olmayan Müslümanlardan Arnavut ve Boşnakları da göndermek için çaba sarf etmiştir. Mübadele kapsamı dışında olan Arnavutlar, Lozan'da kurulan komisyonlarda tartışma konusu olmuş, Yunanlı delege, Arnavut Hükûmeti'ne Yunanistan'ın Epir bölgesindeki Arnavutların her türlü azınlık haklarından faydalanacağı teminâtını vermek zorunda kalmıştır.¹⁴⁴ Ortodoks Türkler konusunda ise her ne kadar mübadele dışında tutulması konusunda karar alınmışsa da, geçen süre zarfında önemli miktarda Ortodoks Türk'ü Yunanistan'a gitmiştir.

1.3. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Anadolu'dan Yunan askerlerinin çıkarılmasıyla 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Yunanistan'ın Anadolu macerası 1922 Eylül'ünde sona ermiş, 3-11 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri, Yunanistan ve Türkiye'nin taraf olduğu Mudanya Mütarekesi imzalanmış, bu mütareke Yunanlıların Doğu Trakya'dan 14 Ekimde çıkmasıyla yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁵ Mütarekenin yapılmasının ardından Lord Curzon'un girişimleriyle barış antlaşması yapılması için görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerde İngiltere, İtalya ve Fransa'nın TBMM İstanbul temsilcisine sözlü verdikleri nota ise, basında “*Lozan Konferansına resmen davet olunduk*” manşetiyle verilmiştir.¹⁴⁶ Bu görüşmeler neticesinde Ankara'nın barış konferansının İzmir'de olması ve Ukrayna, Gürcistan ve Rusya'nın da görüşmelere katılması teklifi¹⁴⁷, barış konferansının tarafsız bir yer olarak

¹⁴⁴ LADAS, a.g.e., s.384.

¹⁴⁵ İsmet İNÖNÜ, *İsmet İNÖNÜ'nün Hatıraları (1923-1938)*, C.II, İstanbul 1998, Cumhuriyet yay., s.25-39.

¹⁴⁶ *Tanin*, 28 Ekim 1922.

¹⁴⁷ Salahi R. SONYEL, “Lozan'da Türk Diplomasisi”, *Belleten*, C.XXXVIII, S.149,s.41.

İsviçre'nin Lozan şehrinde olması ve Rusya'nın da sadece Boğazlar konusunda katılması şeklinde kabul edilmiştir.¹⁴⁸ Rusya ise, konferansın dışında kalmak istemediğinden birçok girişimde bulunmuş, Çiçerin verdiği bir beyanatta Rusyasız bir konferansı protesto ve boykot edeceklerini, böyle bir hareketin dünya barışına katkı sağlamayacağını söylemiştir.¹⁴⁹ Rusya, bunun için Türk dostu kisvesiyle Ankara Hükûmeti'ne yakın görünmeye çalışmış, Türkiye ise, Rusya'yı konferansta olası bir politik baskı durumunda bir destek amacı olarak görmüş, bu amaçla da ilişkileri sürdürmek politikasını uygulamıştır.¹⁵⁰

İtilâf Devletleri, barış konferansı yapılması kararını 27 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'daki TBMM temsilcisi Hamid Bey'e; "*İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmetleri, Ankara Hükûmeti'ne gönderdikleri 23 Eylül notalarına ek ve bu Hükûmetin 4 Ekim 1922 tarihli notalarına cevap olarak, doğudaki savaşa son verecek bir barış antlaşmasının yapılması amacıyla 13 Kasım'da görüşmelere başlamak üzere, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni Lozan'a delegelerini göndermeğe davet etmekten onur duyarlar. Delegelerin tam yetkiye sahip olması, sayı olarak ikiye geçmemesi, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında kararlaştırılmıştır.*" ifadelerini içeren bir notayla bildirmiştir.¹⁵¹ Hariciye Vekaleti Vekili Dr. Rıza Nur Bey de Ankara Hükûmeti'nin Lozan'da görüşmelere çağırılmasına ait notayı, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada açıklamıştır.¹⁵²

Başbakan Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Nur'un adının geçtiği Lozan'a gidecek komisyon üyelerinin kimler olacağı tartışmaları Mustafa Kemal'in İsmet Paşa hakkındaki kararı ile son bulmuştur. Mustafa Kemal, Yunanlılara karşı gösterdiği başarılar, Osmanlı Devleti'nde görev almamış olması, Mudanya görüşmelerinde başarılı bir diplomasi örneği sergilemesi gibi sebeplerinden dolayı İsmet Paşa'nın bu görüşmelerde sorumluluk

¹⁴⁸ Michael DOCKRILL, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri**, Ankara 1994, İnönü Vakfı yayını, s.110.

¹⁴⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ekim 1922

¹⁵⁰ SONYEL, **a.g.m.**, s.42.

¹⁵¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ekim 1922

¹⁵² **TBMMZC**, Devre: I, İctima:III, C:24, s. 221.; **Tanin** 29 Ekim 1922

alabileceğine inanmıştır.¹⁵³ Askerlik görevinden ayrılmayı düşünmeyen İsmet Paşa'nın ikna edilmesiyle, bu göreve atanabilmesi için Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey sağlık sorunları gerekçesini ileri sürerek istifa etmiş,¹⁵⁴ 26 Ekim 1922 de yapılan seçimde Dışişleri Bakanlığı görevine 150 oy ile İsmet Paşa atanmıştır.¹⁵⁵

İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı olmasından sonra Lozan'a gidecek delegelerin tespiti konusunda mecliste yapılan gizli celselerde Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve 17 arkadaşının Lozan'a gidecek delegelerin meclis tarafından seçilmesi ile ilgili önergesi 121 ret, 61 evet ve 8 çekimser oyla kabul edilmemiş, delegeleri Hükûmetin belirlemesi ve gidecek delegelere 300.000 lira ödenek ayrılması kabul edilmiştir.¹⁵⁶ Hükûmetin belirlediği isimler arasında yapılan oylamada ise İsmet Paşa oy birliği ile baş delege, eski Maliye Bakanı ve Trabzon mebusu Hasan Bey (Saka) 152 oy, Sağlık Bakanı ve Sinop mebusu Rıza Nur 122 oy alıp delege olarak atanmıştır.¹⁵⁷ Bu üç delegenin yanında Celal (Bayar), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Hikmet (Bayur), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Yahya Kemal (Beyatlı) gibi isimler de danışman olarak Lozan görüşmelerine katılmıştır.¹⁵⁸

5 Kasım 1922 tarihinde Ankara'dan yola çıkan Türk Heyeti,¹⁵⁹ konferansın geç açılabilme ihtimalinin bulunmasına rağmen üç gün sonra, 8 Kasım'da İstanbul'dan Lozan'a Şark Ekspresi ile hareket etmiştir.¹⁶⁰ İstanbul'da bulunduğu anda bile görüşmelere başlayan İsmet Paşa, burada İsveç Büyükelçisi Wallenberg ile bir görüşme yapmış, bu görüşmede Wallenberg'in ABD'den 25 milyon dolarlık borç alabileceği teklifini Türkiye'nin dış borçlanmasında kullanılabileceği amacıyla Ankara'ya bildirmiştir. Bulgaristan Başbakanı ile de

¹⁵³ Cemil BİLSEL, **Lozan**, İstanbul 1933, Ahmed İhsan Matbaası, s.5-7.; SONYEL, **a.g.e.**, s.46-47.

¹⁵⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ekim 1922

¹⁵⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ekim 1922; **İkdam**, 28 Ekim 1922.

¹⁵⁶ **TBMMZC**, Devre: 3, İctima:III, C:24, s. 377-379.

¹⁵⁷ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl; Lozan**, Ankara 1973, Dışişleri Bakanlığı yayını, s.4

¹⁵⁸ **Yaşayan Lozan**, Ankara 2003, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını No:2990, s.38.

¹⁵⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Kasım 1922

¹⁶⁰ BİLSEL, **Lozan...**, s.11

bir görüşme yapan İsmet Paşa buradaki görüşmeden edindiği; Bulgaristan'ın denizlere inmek ve Balkanlar üzerindeki isteklerinde Türkiye'den destek beklediğine dair izlenimini telgrafla yine Ankara'ya bildirmiştir. Lozan'a ulaşan Türk Heyeti, konferansın ertelenme haberi üzerine sert tepki göstermiş, İsmet Paşa bunun görüşmeler öncesi İtilâf Devletleri temsilcilerinin ortak görüş oluşturmak için yapıldığını düşünmüştür.¹⁶¹ İsmet Paşa bunun üzerine İtilâf Devletleri hükûmetleri'ne;

“Barış Konferansı'nın toplanması hakkında Fransa, İtalya ve İngiltere Hükûmetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine, Konferansın açılış tarihi 13 Kasım olarak kesin biçimde kararlaştırıldığından dolayı Lozan'a ulaşan Türk Delegasyonunun, ortaklaşa kararlaştırılan yukarıda yazılı tarihte görüşmelere hazır olduğunu soylu şahsınıza bildirmekten şeref duyarım. Barışın ertelenmesinin, Türk milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve giderilmesi doğrudan doğruya bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik sonuçlar doğuracak bir içerikte olduğunu benimle birlikte soylu şahsınızda takdir edecektir. Dolayısıyla, dünya barışının çıkarları adına Konferansın çabuk toplanması için beslediğim en sıcak dilekleri soylu şahsınıza bildirmeye ve yüksek saygılarımın kabulünün sağlanmasına acele ederim.” konulu notayı göndermiştir.¹⁶² Türk tarafının bu tavrı Fransız gazetelerinde de yer bulmuş, gazeteler Türklerin isteklerinin ve tavrının aşırı olduğunu, eğer bu tavırlar devam ederse Fransa'nın destek siyasetini gözden geçirebileceğini belirtmişlerdir.¹⁶³

İsmet Paşa'nın Paris'e ulaştığı gün Lord Curzon, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na bir nota çekerek, Batı Trakya, Boğazlar, Adalar, Suriye ve Irak sınırları, manda toprakları, Azınlıklar, malî ve ekonomik işler konusunda ortak bir tutum takınılması gereğini bildirmiştir. İsmet Paşa böyle bir durumdan

¹⁶¹ ŞİMŞİR, a.g.e.,s.101-104.

¹⁶² Ali Naci KARACAN, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943, Maarif Matbaası, s.35.

¹⁶³ SONYEL, a.g.m.,s.49.

rahatsız olduğu için Fransa yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde bu konuyu gündeme getirmiş, Fransa Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı da İsmet Paşa'ya konferansta şartlı bir planının ortaya konmayacağı ve eşitlik ilkesine göre konferans yapılacağı sözünü vermiştir.¹⁶⁴ Lozan Konferansı'na Türkiye ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nı galip bitiren İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya katılmış, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri ve Amerika, konferansın tüm oturumlarına katılmak üzere İtilaf Devletleri tarafından davet edilmişlerdir. Ayrıca Boğazlar rejimi ile ilgili oturumlara dahil olmak üzere Sovyetler Birliği, hem Boğazlar hem de Trakya sınırı konusunda yapılacak görüşmeler için Bulgaristan ile Belçika ve Portekiz konferansa katılmıştır.¹⁶⁵

Lozan Konferansı'na katılmasına rağmen Japonya, Londra Büyükelçisi Hayasi tarafından temsil edilmiş, en kalabalık heyet İngiltere'nin olmuştur. İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Curzon temsil ederken ikinci kalabalık heyet olan Yunanistan'ı ise Elefterios Venizelos temsil etmiştir. Romanya ve Bulgaristan, Dışişleri Bakanı seviyesinde, diğer ülkeler ise büyükelçiler seviyesinde temsil edilmişlerdir.¹⁶⁶ Lozan konferansı İsviçre Başkanı'nın ve Lord Curzon'un konuşmasından sonra sürpriz bir İsmet Paşa konuşmasıyla açılmıştır.¹⁶⁷ İsmet Paşa bu konuşmada, eşitlik ilkesi üzerinden bir konferansın yapılması, Türkiye'nin bağımsızlığının öneminin vurgulanması, Anadolu'da yaşanan yıkım ve yağmalarda Yunanistan'ın sorumluluğunun bulunması ve TBMM'nin tek temsilci olarak kabul edilmesi gereğine atıfta bulunarak taraflara diplomatik bir tarzda Türkiye'nin tavrını bildirmiştir. İsmet Paşa'nın bu konuşması Lord Curzon tarafından sert bulunmuş ise de İsmet Paşa, bunun sadece Türk milletinin çektiği sıkıntıları ifade ettiğini bildirmiştir.¹⁶⁸ Lozan Konferansı'nda kurulan alt komisyonlarda ilk safhada Türkiye ile Yunanistan arasında askerî ve sivil esirlerin değişimi, Yunanistan ile olan sınırın Meriç

¹⁶⁴ ŞİMŞİR, a.g.e., s.106-107.

¹⁶⁵ SOYSAL, a.g.e., s.69.

¹⁶⁶ SOYSAL, a.g.e., s.69-70.

¹⁶⁷ Seha L.MERAY, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler**, İstanbul 1993, Cilt:I, Kitap:1, Yapı Kredi yayınları (3. baskı), s.1-4.

¹⁶⁸ ŞİMŞİR, a.g.e., s.116-117.

nehrinden geçmesi, İtalya'nın elindeki On iki ada ile İmroz ve Bozcaada'nın silahsızlandırılması şartıyla Yunanistan'a terki, Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı değişimi konuları görüşülmüş, nüfus mübadelesi sorunu 1930 yılında yapılan antlaşmaya kadar sürmüştür.¹⁶⁹

Lozan'da yapılan görüşmelerde alınan kararlar ve azınlıklar, Patrikhâne, savaş ve ahâli mübadelesi gibi konularla ilgili Rıza Nur, tartışmalı geçen meclis oturumlarında bilgi vermiş, Patrikhâne konusunda “*Patrikhâne'nin dinî vasfından başka hiçbir vasfı yoktur, kontrolümüz altındadır*” demiştir.¹⁷⁰ İzmir Mebusu Sırrı Bey'in Garbî Trakya Türklerinin mübadeleye tâbi tutulmasının, Misak-ı Milli'de yerini bulan “*Garbî Trakya Türkleri kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptir*” maddesini ihlâl edeceği konusunda uyarıda bulunmuş, İstanbul Rumlarına karşılık olarak Garbî Trakya Türklerinin mübadele edilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Ortodoks Türkler ile ilgili olarak; onların mübadeleye tâbi tutulup tutulmayacağı sorusunu yöneltmesi üzerine Rıza NUR; “*İsterseniz mübadele edersiniz, istemezseniz etmezsiniz, Çünkü mübadele hükümlerinde Türk Ortodoksları hariçtir diye bir madde yoktur*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁷¹ 3 Mart oturumlarında ise Lozan'a giden üyelerden Hasan Bey, borçlar ve diğer iktisadî konular hakkında bilgi vermiştir.¹⁷² İsmet Paşa da aynı gün yapılan oturumda boğazlar, savaş esirleri, toprak ve kapitülasyonlar konusunda bilgi vermiştir. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan meselelerin Milletler Cemiyeti'ne götürüleceğini söyleyen İsmet Paşa'ya, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'in burada da taraflı bir karar verilirse Türkiye'nin tavrının ne olacağına dair sorusuna da, “*o zaman harp ederiz*” diyerek Türkiye'nin kararlılığını ifade etmiştir.¹⁷³

¹⁶⁹ GÜREL, a.g.e., s.36.

¹⁷⁰ TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1999 İstanbul, C.IV, s.4-8; Cevahir KAYAM, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ocak 1994, C: IX, S:27, s.604-605.

¹⁷¹ TBMMGZC, C.IV, s.10-12.

¹⁷² TBMMGZC, C.IV, s.41.

¹⁷³ TBMMGZC, C.IV,s.65-70

23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlayan görüşmelerde tarafların uzlaşmaya yakın olması sayesinde yavaş ilerleyen görüşmeler sonucunda taraflar arasındaki pürüzler giderilmiş, 16 Temmuz 1923 tarihinde antlaşma imzalanacak hâle getirilmiştir.¹⁷⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalara da sebep olan ve 24 Temmuz 1924 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması yeni Türk Devleti'nin en önemli başarılarından biri olarak kaydedilmiştir.¹⁷⁵ 6 Ağustos 1923 Salı günü İsviçre'de bulunan Türkler İsmet Paşayı uğurlamış, Filibe'de Türk ahâli adına Müftü Efendi tarafından karşılanan İsmet Paşa Uzunköprü'de Anadolu Ajansı muhabirine “ *memleketimize kavuştuk çok memnunuz*” demiştir. Aynı gün İstanbul'da müttefik orduları Generallerinden İngiliz Harrington, Fransız Charpy ve İtalyan Mombelli'nin ziyaretini kabul eden İsmet Paşa, “ *Mudanya'da başlayan dostluk bende kıymettâr bir hatıra bırakmıştır. O zaman samimi bir surette cereyan eden müzakereler bu gün hüsn-ü netice vermiş bulunuyor... Bu dostluğun, Lozan Konferansı müzakerâtının cereyan-ı umumiyesine hakim kalması neticenin muvaffakiyetle alınmasını mümkün kılmıştır... Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine karşı beyan ettiğiniz hissiyat-ı hürmetkâraneyi bizzat iblağ etmekle pek mahzuz olacağım.*”¹⁷⁶ demiştir. Haydarpaşa istasyonunda halkın tezahüratlarıyla uğurlanan¹⁷⁷ İsmet Paşa, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım, mebuslar ve coşkulu halk tarafından karşılanmış, İsmet Paşa gazetecilere “...gördüğümüz *tezahürât Hey'et-i Murahhasa'nın efkâr-ı umumiyeye mutabık çalıştığının delilidir.*” demiştir.¹⁷⁸ İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmayla Lozan Antlaşması'nın önemini “ *Mütecânis, yeknesak bir vatan; bunun içinde dışa karşı olumsuz kayıtlardan ve devlet içinde devlet ifade eden iç imtiyazlardan kurtulmuş bir durum; savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve hür bir vatan ... Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade etmektedir.*” sözleriyle belirtmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ KARACAN, a.g.e., s.444.

¹⁷⁵ Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Akşam, 24 Temmuz 1924

¹⁷⁶ Hâkimiyet-i Milliye 12 Ağustos 1923

¹⁷⁷ Hâkimiyet-i Milliye 13 Ağustos 1923

¹⁷⁸ Hâkimiyet-i Milliye 14 Ağustos 1923

¹⁷⁹ SONYEL, a.g.e., s. 115.

1.3.1. LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE MÜBADELE MESELESİ

Lozan konferansı'na katılan Türkiye; konferansta dengeleri gözeterek Sovyet Rusya, İslâm ülkeleri, Fransa ve belki de İtalya'nın politik yardımını plânlamış, konferans süresince tamamen Türklerin aleyhinde bir tavır sergileyen Lord Curzon ise, görüşmelerde Türk delegelere çeşitli zorluklar çıkarmış, taraflar arasında eşit davranmamıştır. Konferansta ilk iş olarak İngiltere başkanlığında Arazi ve Askerlik Komisyonu, İtalya başkanlığında Yabancılar ve Azınlık Komisyonu ve Fransa başkanlığında Maliye ve Ekonomi Komisyonu kurulmuştur.¹⁸⁰ Türkiye ile Yunanistan arasında alt komisyonlarda yürütülen görüşmelerde Anadolu'daki Rum nüfus tartışma konusu olmuş, Lord Curzon, Anadolu'daki Rum nüfus ile ilgili olarak 1.600.000 kişilik rakamı kabul etmiştir.¹⁸¹ İsmet Paşa, Milletler Cemiyetinin bu konuda işe karışmasını istemediği hâlde, Lord Curzon'un isteği üzerine Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Nansen, 12 Ekim'de İstanbul'da Ankara Hükûmeti temsilcisi Hamit Bey ile görüşerek mübadele teklifini götürmüş¹⁸², Atatürk ile de yazışmıştır. Atatürk'ün de 23 Ekim tarihinde nüfus mübadelesini uygun görmesi, bu arada Venizelos'un 350.000 Türk'ün hemen naklini istemesi üzerine Nansen bir rapor için tetkiklere başlamıştır. Bu görüşmelerde İstanbul Rumlarının sorun yaratacağı anlaşılmış, bu konu daha sonra komisyonlarda görüşülmüştür.¹⁸³ Bu durumda Rumların göçünün Makedonya'daki Müslümanların da göçüne sebep olacağı için mübadelenin sosyo-iktisadî olumlu ve olumsuz yönleri basın tarafından tartışma konusu olmuştur.¹⁸⁴ Lord Curzon, Batı Trakya Türklerinin nüfusunu 1912 yılı itibariyle 124.000 kişi olarak kabul etmektedir ki, Yunanistan'da Müslüman nüfus Girit ve adalar dahil, Trakya hariç 360.000 kişidir. Bu nüfus Trakya ile beraber 480.000 civarında bir sayıya ulaşmaktadır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ **Akşam**, 22 Kasım 1922

¹⁸¹ PENTZOPOULOS, **a.g.e.**, s.30.

¹⁸² **Tanin**, 23 Ekim 1922

¹⁸³ AKGÜN, **a.g.m.**, s.249.

¹⁸⁴ **Tanin**, 25 Ekim 1922; **İkdam**, 25 Aralık 1922

¹⁸⁵ MERAY, **a.g.e.**, C:I, Kit:I, s.127.

Nansen, 10 Kasım 1922'de hazırladığı bir raporu komisyona sunmuştur. İstanbul'dan başlayarak Doğu Trakya ve Atina'ya giden Nansen, bu bölgede uluslararası yardım kuruluşları ile temaslarda bulunmuştur. Nansen'in hazırladığı bu rapora göre¹⁸⁶ Milletler Cemiyeti Sağlık Komisyonu başkanı Albay Gauthier, Türk Kızılay'ına aşı ve diğer sıhhi yardımda bulunmak üzere hazır bir durumda beklemekte ayrıca Amerikan Kızılhaç'ı ve Uluslararası Kızılhaç da battaniye gibi yardımların yapılması için gerekli hazırlığı yapmış, yardıma hazır durumda gelecek talebi beklemekte olduğunu belirtmiştir.

Nansen'e göre, sınırlara yığılmış göçmenler 900.000 civarında olup bunların 300.000'i Doğu Trakya ve Anadolu'dandır. Mudanya Mütarekesi sırasında sosyo-ekonomik olarak iyi durumda olan Rumlar göç ederken taşınabilir eşyalarını da götürmüşlerdir. Ancak Yunan ordusunun çekilmesiyle Anadolu'dan gelen Rum göçmenler ise sadece giyecekleriyle yola çıkmışlar, aç ve parasız perişan bir durumda kalmışlardır. Doğu Trakya'dan gelen çiftçi göçmenler için Makedonya'da yeterli arazi bulunmakta ise de şehirli göçmenler için durum o kadar da iyi görünmemekteydi. İngiliz Hükûmeti ve Milletler Cemiyeti'nden 50.000 Paund isteyen Nansen, eğer Amerikan Kızılhaç'ının yanında diğer Kızılhaçlardan da yardım gelirse göçmenlerin ilk beş aylık gıda ihtiyacının karşılanabileceğini, ancak barınma problemlerinin hâla devam ettiğini bildirmiş, sağlık komisyonunun sadece 100.000 doz aşı sağlayabildiği kamplarda sağlık şartlarının çok kötü bir durumda olduğunu ve çiçek, tifo, dizanteri ve kolera gibi salgın hastalıkların yayıldığını bildirmiştir.¹⁸⁷

Nansen, ekonomik olarak Yunanistan'ın son on yılda yaşadığı olaylardan dolayı çok kötü bir durumda olduğunu, bu durumdaki Yunan Hükûmeti'nin gelecek olan yaklaşık bir milyon göçmenin ihtiyaçlarını karşılayamayacağını bildirmiş, bunun çözümü için de uluslararası borç kuruluşlarını göstermiştir. Nansen'e göre Makedonya'ya yerleştirilecek olan ve kışın gelecek olan çiftçi göçmenlerin tarım aletleri, hayvan, bina malzemesine ihtiyacı bulunmakta ve

¹⁸⁶ FO 371/9139 (E 13401/10524/44), *Ethnic Minorities Of Balkan States 1860-1971*, C.3, Archive Editions, (Foreign Office), 2003, s.565.

¹⁸⁷ FO 371/9139 (E 13401/10524/44) ,s.566.

hemen üretici duruma geçirilmesi gerekmektedir. Anadolu'dan gelecek olan çoğunluğu kadın ve çocuk olan göçmenlerin barınması en önemli sorunların başında gelmektedir.¹⁸⁸

Lozan Konferansı'nda 1 Aralık 1922 tarihli oturumda sadece mübadele konusu gündeme getirilmiş, Lord Curzon'un çağrısı üzerine Nansen'in raporu dahilinde Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması gereği ifade edilerek, mübadele antlaşması için alt komisyonların kurularak çözüm için kararların alınabileceği belirtilmiştir.¹⁸⁹ İsmet Paşa hâlen Anadolu'daki barınma yerleri sorununun çözülememesinden dolayı mübadele işleminin daha sonra yapılmasını istemişse de İstanbul ve İzmir'in zorunlu mübadeleye dahil edilmesini istemiş, Venizelos ise göçün zorunlu olmasına karşı çıkarak, isteğe bağlı olmasında ısrarlı olmuştur. Lord Curzon, gönüllü göç olursa işlemin çok uzayacağını iddia ederek zorunlu göçü savunmuş, ekonomik olarak Türkiye'ye zararı olacağı iddiasıyla da İstanbul Rumlarının mübadele dışı tutulmasını savunmuştur.¹⁹⁰ Komisyonlarda sivil esirlerin, harp esirlerinin ve Türk-Rum nüfusun mübadelesi konusunun görüşülme kararı alınmıştır.¹⁹¹

10 Ocak 1922 tarihinde yapılan toplantı ahâli mübadelesinin iki devlet arasında temel olarak kabul edildiği görüşmelerden oluşmuştur.¹⁹² Mübadele meselesi iki devlet arasında 30 Ocak 1923 yılında Türk ve Rum Ahâlinin Mübadelesine Dair Mukavelenâme ve Protokol'ün imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır.¹⁹³ Buna göre; 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayacak olan mübadeleden İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri istisna olması kararlaştırılmıştır. İstanbul Rumları 30 Ekim 1918 tarihinden önce de şehremâneti sınırları içinde oturanlar, Batı Trakya Türkleri de Bükreş Muahedenâmesi'yle 1913 yılında tayin edilen sınırın¹⁹⁴ doğusundakiler olarak tespit edilmiştir.

¹⁸⁸ FO 371/9139 (E 13401/10524/44) ,s.567.

¹⁸⁹ Tanin 6 Aralık 1922; MERAY, a.g.e, C:I, Kit:I, s.118.

¹⁹⁰ MERAY, a.g.e., C:I, Kit:I, s.121-124.

¹⁹¹ Tanin, 6 Aralık 1922

¹⁹² Tanin, 12 Ocak 1923

¹⁹³ Hâkimiyet-i Milliye, Akşam, Cumhuriyet ,Tanin, 30 Ocak 1923

¹⁹⁴ Tanin, 15 Ocak 1923; BAYUR, a.g.e., C.II, Kıs:2, s.463.

Mübadeleye tâbi olan bölgelerde 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana göçmen durumunda olan ve yerlerini terk etmiş olanlar, aileleri terk ettikleri hâlde kendileri Türkiye’de kalmış olan Rumlar birinci dereceden mübadil sayılmıştır.¹⁹⁵ Nansen, bu konuda Rum tarafını tutmuş, İstanbul Rumları ve Anadolu’dan gelerek İstanbul civarındaki köylerde toplanan Rumların İstanbullu olarak kabul edilip, mübadele edilmemesinin olumlu olacağını belirtmiş¹⁹⁶ ise de Nansen’in bu teklifi kabul edilmemiştir. Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu mübadele konusu, uzun süreler içinde her iki devletin sosyal, ekonomik ve politik hayatında önemli değişimlere sebep olmuştur.¹⁹⁷ Antlaşma sonrasında karşılıklı olarak geri göç eden Türkler ve Rumlardan Hükûmetleri’nin olurlarını almaları istenmiştir.¹⁹⁸

1.3.1.1. Etabli ve Gayrimübadiller Meselesi

Lozan konferansında iki devlet de nüfus mübadelesini kabul etmesine rağmen kimlerin mübadeleden ayrı tutulacağı ve yerleşik sayılacağı sorunu sık sık tartışma konusu olmuştur. Batı Trakya Türklerinin ve İstanbul Rumlarının karşılıklı mübadeleden ayrı tutulması meselesi, komisyonların çalışmalara ara vermelerine de sebep olmuştur. Görüşmelerde Amerikan gözlemcisi de Lord Corzon’u destekleyerek Türklerin ticarî işlerini hep Ermeni ve Rumlara yaptırdığını, onların göçünün Anadolu’da ekonomik sıkıntılara sebep olacağını savunmuştur. İsmet Paşa ise Ermeni ve Rumların Anadolu’da varlıklarının devam etmesinin “*enfeksiyonu davet eden açık bir yara*” olduğunu, Türklerin yıllarca bağırlarında yılan beslediğini söyleyerek mübadelelerini savunmuştur. Venizelos’un ise mübadeleye destek vermesinin yanında bu işlemin gelecekte ağır bir bedelinin olacağını ifade etmesi çelişki yaratmıştır.¹⁹⁹ Tartışmalar sonucunda İstanbul doğumlu Rumların 200.000’inin kalmasını kabul eden İsmet Paşa,

¹⁹⁵ **Vakit**, 8 Şubat 1923.

¹⁹⁶ **Tanin**, 15 Ocak 1923

¹⁹⁷ Nada ZÍMOVA, **The Exchange of Grek and Turkish Populations After World War I and Its Impact on Turkey**, Praha 1989, L’institute de l’histoire Tchec, s.169.

¹⁹⁸ LADAS, **a.g.e.**,s.345.

¹⁹⁹ AKGÜN, **a.g.m.**, s.250-251.

böylece taşınır taşınmaz mallara karşı alınacak tazminât karşılığı İstanbul Rumlarının mübadeleye tâbi olması görüşündeki ısrarından vazgeçmiştir.²⁰⁰

Kurulan alt komisyonlar bir bağımsız üye ve Türk–Yunan delegelerden oluşmaktadır. Ahâli Mübadelesi Türk delegasyonuna; Tevfik Rüştü, Hamdi, İhsan, Seniüddin, Haydar, Mehmet Ali ve Hamdi Bey’ler şifre katipliğine de Mustafa Bey tayin olmuştur.²⁰¹ Ahâli mübadelesi Yunan delegasyonuna ise, Jan Papa başkanlığında dört kişi atanmış ve hemen göreve başlamıştır.²⁰² Değişim Mukavelenâmesi imzalanmasına rağmen, “etabli” kavramı konusunda antlaşmaya varılamamış, Türk ve Yunan delegeler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul’da 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan insanların hukukî sıfatlarının Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre; Türk nüfus kanununda iki kısım ahâli vardır; birincisi, bir yerde doğan ve orada oturan kimseler ki bunlara yerli denir, İkincisi, bir memlekette doğmayıp yalnız o memlekete gelip yerleşenlerdir. Bunlar geldikleri memleketlerdeki kayıtlarını nakletmedikçe yerli sayılmazlar. Rumların çoğunluğu kayıtlarını yaptırmadıklarından Türk kanunlarına göre yerleşik sayılamamaktadırlar.²⁰³

Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun Hukuk Komisyonu (etabli) kelimesini Yunanlılar lehine tercüme etmiş, buna göre; 1918 tarihinden evvel İstanbul’a gelmiş ve nüfusa kayıt olmamış olan Rumların, yerli sayılmasını bu suretle mübadeleden ayrı tutulmasını istemiş, ancak müzakere etmiş görünmek için bu nüfusa kayıtlı olmayanların mübadeleye dahil olmalarını, içlerinde emlak sahibi olanların mübadeleden hariç tutulması şartıyla kabul etmiştir. Bu taraflı karar üzerine iki Türk üye karara imza atmamıştır. Müzakerelerde alınan “*Mübadele Mukavelenâmesinin ikinci maddesi mucibince mübadeleden müstesna edilen havaliden birinde sâkin olup da mezkûr havalinin sicil-i nüfusuna*

²⁰⁰ MERAY, a.g.e., C:I, Kit:I, s.210-213.

²⁰¹ BCA: 30.0.10/123.873.17

²⁰² BCA: 30.0.10/123.873.11

²⁰³ Türel YILMAZ, “Türkiye-Yunanistan Arasındaki Mübadele Sorunu ve Batı Trakya Türklerinin Azınlık Haklarını Koruyan Antlaşmalar (Lozan Barış Antlaşması ve Sonrası)”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:24, S:46, Şubat 1999, s.22.

*hüviyetini kayıt ettirmiş olan, bu muntikalarda dâimi ikâmet etmek amacıyla emlâk sahibi olanlar veya herhangi bir ticaret, sanayi ile uğraşanlar ve bunu belgeleyenler mübadeleden ayrı tutulacaktır” karar üzerine Tefvîk Rüştü Bey de istifa etmiştir.*²⁰⁴

Yunan üyeler ise sözleşmede Türk veya Yunan kanunlarına herhangi bir atf yapılmadığı için sâkin olan anlamındaki “Etabli” kelimesinin bir kanuna göre yorumlanmamasını istemişlerdir. Bunun üzerine konu Milletler Cemiyeti’ne aksettirilmiş, Milletler Cemiyeti’nin görüşüne başvurduğu Uluslararası Daimî Adalet Divanı da 21 Şubat 1925 tarihinde;

a. *“Yerleşmiş olanlar (etabli) kelimesi, süreklilik özelliği taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durum ifade etmektedir.*

b. *İstanbul’un Rum ahâlisi ile kast edilen kişilerin antlaşma gereğince sâkin bulunmuş sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için İstanbul’un 1912 kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları ve bundan başka oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve sürekli olarak orada oturmak niyetinde bulunmaları zorunludur” şeklinde bir görüş bildirmiş, konunun tartışması 1930 yılında yapılan antlaşmaya kadar sürmüştür.*²⁰⁵

İstanbul Rumlarına karşın Türkiye’nin mübadele dışında tutulmasını istediği Garbî Trakya Türkleri de Mübadele Mukavelenâmesi’nin ikinci maddesine dayalı olarak mübadele dışında tutulmuştur. Mukavelenâmenin beşinci ve on altıncı maddeleri de Türklerin hukukî haklarını teminât altına almaktadır. Her ne kadar mübadele esnasında çeşitli baskılar sonucu gayrimübadil Türklerin de göçe zorlanması yönünde olaylar olmuş ise kurulan komisyonlardaki Türk üyeler bu konuda Yunanistan’ı aynısının Rumlara da yapılacağına dair uyarısıyla engellemişlerdir. Yunanistan’ın gayrimübadil Türkleri göçe zorlaması ve daha önce yurtlarını terk etmek zorunda kalmış olanlara geri dönmede zorluk çıkarması gibi gayri hukukî tavırları Türk üyeler firari Rumlara da aynı tavrın

²⁰⁴ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1924.

²⁰⁵ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1925

gösterileceğini ifade etmeleriyle durdurulmuştur.²⁰⁶ Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi, Garbî Trakya Müslümanları mübadeleye tâbi değilken, Yunanistan'ın buraya birçok muhacir naklettiğinden bahsederek Hükûmetin hemen önlem almasını istemiş, bu amaçla başyazısında,.

1- *“Garbî Trakya Türkleri ve Müslümanlar mübadeleye tâbi tutulursa İstanbul Rumları da tutulmalı,*

2- *Gelen muhacirlere Garbî Trakya Türklerinin evleri hatta ağaçları bile verilmekte, 5-6 odalı evi olan Türk bir odaya tıklıp diğer odalara Rumlar yerleştirilmektedir.*

3- *Tarlalarında bulunan ürünlere el konulan Türkler can korkusu yaşamaktadır. Yunanlıların amacı Garbî Trakya'yı Rumlaştırmaktır. İstanbul Rumlarının durumu Garbî Trakya Türklerinin durumuna bağlıdır”* sözleriyle delegelerin karşılıklık esasına dayanan tavrını desteklemiş, aynı şekilde İstanbul Rumlarına da davranılmasını istemiştir.²⁰⁷

Siyasî olarak süren etabli meselesi ile ilgili iki ülke adına, Tevfik Rüştü Bey ile Eksanderis'in başlattığı görüşmeler sonucunda, Şükrü Bey ile Mösyö Papa tarafından tanzîm edilen ve iki mukavele ve buna ek bir takım protokollerden oluşan²⁰⁸ Atina İtilâfnâmesi 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanmıştır.²⁰⁹ Buna göre mübadele sözleşmesi sonucu Yunanistan'da kalan Türklerin taşınır taşınmaz malları gibi mülkiyet haklarına dair hukukî düzenleme yapılmış, emlâk-ı gayri menkule ve hukukî hakların korunması konusunda önemli bir adım atılmıştır.²¹⁰ 10 Haziran 1930 tarihinde yapılan Etabli Antlaşması'nın onuncu ve on dördüncü maddelerine göre ise geldikleri tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın

²⁰⁶ **BCA (Toprak İskan Müdürlüğü):** 272.12/47.87.4.

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1924.

²⁰⁸ **Akşam**, 3 Aralık 1926

²⁰⁹ **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1926

²¹⁰ **Düstûr**, 3.Tertip, C.VIII,s.129-142.

gayrimübadiil olan İstanbul Rumları ve Garbî Trakya Türkleri “Etabli” olarak kabul edilmiştir.²¹¹

İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulması konusu basında tartışılmış, işgal esnasında yaşananlar hatırlatılarak İstanbul Rumlarının mübadele edilmesi istenmiştir.²¹² Dr. Rıza Nur konuya farklı bir bakış açısı getirerek “*Anadolu’dan çıkıp giden Rumlar hiç bir şey bırakmadılar. Orada toprağın kıymeti az, meskenler ise tamamen yanmıştı. Halbuki Makedonya Müslümanları büyük arazi sahipleridir. Binaenaleyh eşitlik sağlanması için biz de zengin olan İstanbul Rumlarının çıkıp gitmelerini istiyoruz.*”²¹³ demiştir. Yine İstanbul’daki Rumların kalmasının Türkiye halkının huzur ve asayişten mahrum kalması demek olacağı, bunu ekalliyetlerin de fark ettiği onun için sınırlara göç etmeye başladıkları ifade edilmiş, İstanbul’da TBMM’nin idaresinin kurulması için bunun şart olduğu belirtilmiştir.²¹⁴ Bu konu komisyonlarda tartışılırken gazetelerde alınan haberler yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiştir.²¹⁵ İstanbul Rumlarının mübadele edilmemesini isteyen Yunanlı delegeler de konuyu görüşmelerden çekilmeye kadar getirmişlerdir. Yunan azası Caclamanoş, mübadeleye niyetlerinin olmadığını söyleyerek Anadolu’dan gelenlerin geri dönebileceğini söylemiştir.²¹⁶

İstanbul Rumlarının mübadelesi konusunda tartışmaların sürmesi üzerine Karma komisyon; “*30 Ekim 1918 tarihinde önce İstanbul’da bulunmuş ve şimdi olmasa da bu tarihten önce İstanbul’da bulunmuş olan Rumları; İstanbul’da ikâmet etmiş olmak, nüfusa kayıtlı olmak veya daimi olarak burada kaldığını ispat edecek herhangi bir yazı veya şahitle beraber sayılan şartlara haiz herkesi etabli kabul edilmiştir.*” açıklamasıyla karmaşaya bir son vermiştir.²¹⁷

²¹¹ **Düstûr**, 3.Tertip, C.II,s.707-717

²¹² **Tanin**, 12 Aralık 1922

²¹³ **Tanin**, 11 Aralık 1922

²¹⁴ **Tanin**, 13 Aralık 1922

²¹⁵ **Tanin**, 14 Aralık 1922

²¹⁶ **Tanin**, 17 Aralık 1922

²¹⁷ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1925

İstanbul Rumlarının mübadeleye tâbi tutulmaması Anadolu'dan gelerek buradaki akrabalarının yanına sığınan veya İstanbul üzerinden sevk edilen Rumların firarları da sorun olmuştur. İstanbul Tâli Mübadele Komisyonu 20.000 Rum'a pasaport vermesine rağmen çok az Rum Yunanistan'a gitmiş veya sevk edilmiştir. Yunanistan'da pasaport verilen Türklere sadece 15 gün oturma izni verilirken, İstanbul'da durum tam tersi uygulanmıştır. Ayrıca Anadolu'daki Rumlar özellikle Trabzon'dan gelenler, sevkıyatları İstanbul üzerinden yapıldığından buradaki Rumların arkasına saklanmaktadırlar ki, bunlar önemli bir miktarı oluşturmuşlardır. Mübadele komisyonu bunu fark ederek oturma sürelerini sona erdirse de bunlar yine de Yunanistan'a gitmemişlerdir. Bunun üzerine Polis müdüriyeti bir tebliğ yayımlayarak pasaport almasına rağmen gitmediği için isimleri merkezlere bildirilmiş Rumların tutuklanarak merkezlerde toplanmasını istemiş, Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinde operasyonlar düzenlemiştir. Bu durumda olup da Balıklı'da toplanan Rumlar, burada bir süre bekletildikten sonra vapurlarla Yunanistan'a sevk edilmişlerdir. Yunanistan'ın ise, Selanik'ten sevk edilen Türkleri kamplarda topladığı, bu muhacirlerin bazen 75.000'i bulduğu ifade edilmiş, bunun üzerine aynı usulün Rumlara da uygulanmasına komisyon tarafından karar verilmiştir.²¹⁸

Etabli meselesinin yanında bir diğer mesele de, mübadeleye tâbi olmayan gayrimüslim erkeklerle ve Türklerle evlenen Ortodoks Rum kadınların durumudur. 1925 yılında kabul edilen bir tezkireyle mübadele sözleşmesinin imzalanmasından önce mübadeleye tâbi olup da mübadeleye tâbi olmayan gayrimüslim erkeklerle evlenen Ortodoks Rum kadınları mübadele dışında tutulmuşlardır.²¹⁹ Bunun gibi Türk erkekleriyle evlenmiş ve din değiştirmiş olan Rum kadınların durumu hakkında İstanbul Merkez Komisyonu ile Dahiliye Vekaleti arasında yapılan görüşmelerde vekalet açıklamada bulunmuştur.

1923 Ağustosunda dinini değiştirmiş ve bir Müslüman ile resmen evlenmiş, bir yaşında kızı olan Samsun'un Rum mahallesi ahâlisinden Hacı Anastas oğlu Pandeli'nin kızı ve Çiftlik mahallesinde sâkin Abdullah Efendinin

²¹⁸ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1924

²¹⁹ **BCA**: 30.18.1/15.54.1

eşi olan Kadriye'nin mübadeleden istisna edilmesi talep edilmiştir.²²⁰ Ancak, din değiştirdiğinin kayıtlara işlenmemesi ve bu şekilde İslâmlarla yapılan evliliklerle, çoluk çocuğu olan kadınlar ile ilgili herhangi özel bir maddenin olmamasından dolayı Kadriye'nin gayrimübadil olma talebi kabul edilmemiştir. Bu tür sorunların çözülmesinde sıkıntı yaşandığından Lozan muahedесinin imzalanmasından sonra Türkler ile evlenip din değiştiren kadınların “*Rum Ortodoks bulunan*” kaydından düşmeleri, çocuklarının babalarına, Türk aileler yanındaki Rum çocukların talep dahilinde Tâli Komisyonlara verilmesi, din değiştirmede reşit olma şartı gerektiğinden bu tür başvuruların önüne geçmek için bu şartlara haiz olan kadınların mübadeleden istisnası kabul edilmiştir.

Mersin'de yaşamakta olan Arap Ortodoksların mübadeleye tâbi olup olmadıkları sorusu da Muhtelit Komisyon'da tartışma konusu olmuştur. Uzun süren görüşmelerde, Mukavelenâmenin birinci maddesinde; mübadelede din hususunun öncelik olacağı ancak Arnavut Müslümanlar ile Katolik Rumların mübadeleden ayrı tutulmaları kabul edilmiştir. Yunan komisyon üyeleri Arap Ortodoksların kendileriyle hiçbir münasebet ve milli bağının olmamasını sebep göstererek bunların mübadeleye tâbi tutulmasını ret etmişlerdir. Ancak Türk üyelerin mukavelenâmenin birinci maddesinin hatırlatılması üzerine konu ertelenmiştir. Mersin'de belirli bölgelerde toplanmış olan Arap Ortodoks nüfusun taşınması ve iskânı problem olmuştur. Komisyonun tarafsız üyelerinden Mösyö Wilington'un Yunanlı üyelerden etkilenmesi ve gelen mübadillerin mübadeleye tâbi oldukları hâlde gönderilemeyen Arap Ortodoksların evlerine yerleştirilememesi Türk komisyon üyelerinde sıkıntı yaratmıştır.²²¹

Mübadele konusunda yaşanan bir diğer mesele de, gelen göçmenler içerisinde Sırbistan, Romanya, Rusya göçmenlerin de bulunmasıdır. Hükûmet bunlar hakkında vekaletten çeşitli önlemler alınması istemiştir.²²² Kırkkilise ve Tekirdağ civarında Pristina, Lankaza, Yeni Pazar, Istrumca, Eğri dere, Rusçuk, Pravadi, Varna ve İskeçe gibi bölgelerden mübadeleye tâbi olmayan Arnavut,

²²⁰ BCA: 30.18.1/10.36.9

²²¹ BCA: 272.11/41.48.22

²²² BCA: 30.18.1/8.39.9

Boşnak ve Pomaklardan oluşan 559 kişi iskân edilmiştir. Bu iskânda Kırkkilise'ye bağlı Yeni mahalle, Kaleler, İmam Pazarı, Sâkini, Kara Halil, Derne-i Yanıklı ve Çonkırı köyleri ile merkeze bağlı Hamidiye, Orta ve Hacı Hasan mahallelerine iskân edilmişlerdir. Yine genel harp esnasında Yunanistan tarafında kalan ve daha sonra Üsküp Yunan Konsolosu'nun izni alınmış olan Sırp pasaportuyla Selanik'e gelen Mayadağ ve Karasınan Müslümanlarının da iskânlarının Tekirdağ da yapılması için izin istenmiştir.²²³ Yine İstanbul Şehremâneti sınırları içinde toplanan gayrimübadil Rumların iskânları ve mal edinebilmeleri konusu sorun olmuştur. Dahiliye Vekaleti ile İstanbul şehremaneti arasında yapılan yazışmalardan sonra bu konunun bir karşılıklı hareket olduğu Garbî Trakya'daki Türklere uygulanan muameleye karşı aynısının burada da uygulanacağı belirtilerek iskânlarına izin verilmemiştir.²²⁴ Buna benzer bir iskân konusu da geri gelen Rum göçmenlerdir. Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey “...mübadeleyle tâbi olan Rumların yabancı uyruk altında tekrar Anadolu'nun çeşitli yerlerine gelmektedir. Bunlar hakkında ne gibi önlemler alınmıştır...” şeklinde bir soru önergesiyle Dahiliye Vekaleti'nden cevap istemiştir.²²⁵

1.3.1.2. Fener Rum Patrikhânesi'nin Faaliyetleri ve Pontus Meselesi

Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi; Katolik Roma ile olan mücadeleleri sonucunda tamamen bağımsız bir kilise hâline gelmiş, aynı zamanda Katolik Roma'ya karşı faaliyetlere de başlamıştır. Ortodoks dünyasının bir parçası olan Rumlar ve Rum kilisesi, İstanbul, Antakya, İskenderiye ve Kudüs Patriklikleri ayrı ayrı teşkilatlanma durumunda olmalarına rağmen, Doğu (Roma) İmparatorluğu'nun başkentinde olma avantajıyla İstanbul Patrikliği birinci plana çıkmış, Osmanlı Devleti döneminde imtiyaz sağlayan fermanlarla Ortodoksların sivil ve dinî başkanı durumuna gelmiştir.²²⁶ Ortodokslar ve Katolikler arasındaki çekişmeler karşılıklı olarak aforoz mekanizmasının işletilmesine sebep olmuş,

²²³ BCA: 27.12/43.64.2

²²⁴ BCA: 27.12/60.166.09

²²⁵ BCA: 30.10.0/6.34.5

²²⁶ Yavuz ERCAN, “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhânesinin Rolü”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.197, 199,201.

Ortodoks Patrikhânesi XI. yüzyıl ortalarından itibaren bağımsız ve Roma'ya karşı bir kilise olarak ortaya çıkmıştır.²²⁷

Ortodoks Patrikhânesi, her ne kadar Roma'dan ayrılmış ise de devamlı kendisini Roma'nın mirasçısı olarak görmüştür. Ancak bu mirasçılık kilisenin Grekleşmesini engelleyememiştir.²²⁸ Roma düşüncesi, devlet geleneği, Anadolu'nun siyasî irade ve düşüncelerine etki etmiş, bu düşünce ve Hristiyan Ortodoks Kilisesi sayesinde Latin ve Grek olmayan Anadolu toplumları Grekleşmiş ortak bir isim olarak "Rum" ismini almış, ancak "Rum" ve "Yunan" birbirinden farklı anlam taşımıştır.²²⁹

İstanbul'un fethi ile beraber Fatih tarafından önem verilen Patrikler, her zaman saygıyla karşılanmışlardır. Kendilerine verilen geniş yetkiler ile Ortodoks tebaanın dinî ihtiyaçlarının giderilmesi manasında yardımlar yapılmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti içindeki Ortodoks azınlık devlete sadık kalmış ise de son dönem Patrikler konusunda aynı şeyi söylemek mümkün olmamıştır. Patrik V. Gregorius'un 1821 Yunan isyanında ilgisinin bulunması ve tespit edilmesi üzerine asılmış, üç gün darağacında bekletilen cesedinin üzerine Patrik olarak yapması gereken işler ile suçu yazılmıştır. Daha sonra denize atılan cesedi Rumlar tarafından bulunmuş, önce Odesa'ya götürülmüş, sonra 1871 yılında Yunan meclisinin kararıyla Atina'ya getirilmiştir. O gün itibariyle Fener Patrikhânesi'nin (Petro kapısı) Ortakapısı kapatılmıştır.²³⁰ Bu olaydan sonra Patrikhâne'nin Türkler aleyhine faaliyetleri daha da artmıştır.

Rum Patrikhânesi'nin resmî gazetesi olan Eklisiyastiki Alitia'da yayınlanan bir yazı Rum Patrikhânesi'nin amacını ortaya koymaktadır. "...*Bir milletin eşitlik vaatleriyle kandırıldığı zamanlar geçmiştir... Bu devlet yıkılıyor.*

²²⁷ G.OSTROGORSKY, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev:F. İŞILTAN), Ankara 1981, Türk Tarih Kurumu yayını, s.411-413.

²²⁸ OSTROGORSKY, **a.g.e.**, s.24-27.

²²⁹ ERCAN, **a.g.m.**, s.197; İbrahim ERDAL, "Türk Basınına Göre, Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlunun İhracı Meselesi", **Atatürk Yolu**, C:9, S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, Ankara 2004, s.34.

²³⁰ Cevdet Paşa, **Tarihi Cevdet**, XI, İstanbul 1893, Akçağ Yay., s.163; Şehabettin TEKİNDAG, "Patrik ve Patrikhâne Hakkına Düşünceler", **Türk Kültürü**, Ankara 1965, S:32, s. 509-513.

*Bu köhne ve çürümüş vaatlerle devlet toplanamayacaktır. Coğrafi istatistikler gösterilmesi de Türk unsurunun çoğunluğa sahip olduğuna ve dolayısıyla Rum milletinin de böyle geçersiz açıklamalarla idare-i maslahât edilmesi gerektiğine kimseyi ikna edemezsiniz. Haritaları hazırlayanlar unutmamalıdır ki Rum unsuru birçok yerlerde azınlıktaysa da baba mirası üzerindeki tarihî ve sosyal haklarını kaybedemez...”*²³¹ Burada Fener Rum Patrikhânesi, Anadolu’nun ve İstanbul’un mirasçısı olduğunu kabul ederek Roma’nın mirasçısı olduklarını iddia ederken Yunanistan’ı da Fener Rum Patrikhânesi’nin mirasçısı kabul etmiştir. Fener Patrikhânesi Yunan ordusunun Anadolu’ya girmesiyle birlikte ayrılıkçı faaliyetlerini arttırmış, Patrikhâneye Yunan bayrağı ve Bizans kartalı asarak, Rum okullarında Türkçe okumayı kaldırmıştır.²³² Ayrıca Patrikhâne, heyetler oluşturarak Venizelos’un faaliyetlerine destek vermek için Fransa ve İngiltere’ye sözde baskı ve zulüm ile ilgili raporlar vermiş,²³³ yoğun çabalarıyla birçok Rum, İzmir’e giderek Yunan ordusuna asker olarak yazılmıştır.

Fener Patrikhânesi Rum halkı üzerinde propaganda faaliyetlerinde bulunduğu gibi bununla beraber sık sık Rumlara yapıldığını iddia ettiği sözde zulümleri anlatan kitapçıklar neşretmiştir. Patrikhâne bu gibi haberler ile Hükûmet üzerinde baskı kurabileceğini bildiğinden bu gibi iddiaları sık sık gündeme getirmiş, memleket genelindeki her olumsuz olayı Rumlar üzerine yapılmış gibi yansıtan “Kara Kitap” gibi yayınlarda bulunmuştur.²³⁴ Avrupa devletleri de bu tür yayınları fırsat bilerek iddiaların doğruluğunu araştırmadan Osmanlı Hükûmeti üzerinde baskı oluşturmuşlardır.²³⁵ Fener Rum Patrikhânesi’nin ve Yunanistan’ın desteğinde İstanbul’da toplumun bütün kısımlarını kapsayan Rumlar tarafından kurulan cemiyetler yine Patrikhâne’nin yönlendirmeleri ve maddî desteğiyle

²³¹ ERCAN, a.g.m., s.204.

²³² TİTE, K:40, B: 184.; Süleyman BÜYÜKKARCI, *Türkiye’de Rum Okulları*, İstanbul 2003, Yelken basım yayın s.23-35.

²³³ Tanin, 23 Temmuz 1923

²³⁴ Bülent ATALAY, *Fener Rum Patrikhânesi’nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, Tarih ve Tabiat Vakfı yayını:4,s.44.; Hakan ALKAN, *Fener Rum Patrikhânesi*, Ankara 1999, Günce yayınevi, s.51-53; ERDAL, a.g.m, 35

²³⁵ Azmi SÜSLÜ, “Patrikhâne ve Kiliselerin Ermeni Teröründeki Yeri”, *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985)*, Sivas 1986, s.69.

çalışmışlardır.²³⁶ Faaliyet gösteren bu derneklerden birisi Rum Muhacirîn Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin amacı; Amerika'ya, Yunanistan'a ve Adalara göç etmiş olan Rumların tekrar İstanbul'a dönmesini sağlamak olmuştur. Cemiyet Patrikhâne'nin Rum nüfus ile ilgili faaliyetleri konusunda çalışmış, Etniki Eterya'nın diğer bir adıyla Kordos Komitesi'nin bir kolu olarak kullanılmıştır. Bu cemiyet göçmen cemiyeti olarak görüldüğünden silahlı Rum çetelerini istediği yere nakledebilmiş, cemiyetin seyahat belgesini alan çete üyeleri Karadeniz'e kadar rahatça gidebilmiştir. Cemiyet bunun yanında Patrikhâne ve Metropolitler aracılığıyla çetelere katılmak üzere gelen 18-20 yaş arası gençleri jimnastik ve izcilik faaliyetleri adı altında askeri eğitime tâbi tutmuştur.²³⁷ Rum Cemiyet-i Ticâriyesi de, İslâm tüccarlarının iflasa sürükleyerek piyasayı ele geçirmek, borsa oyunlarını kontrol etmek için Yunan Konsolosu'nun isteğiyle kurulmuştur. Asya-yı Sugra Cemiyeti ise Venizelos'un direktifleriyle kurulmuş ve Anadolu'nun Yunanlı olduğunu ispat için çalışmıştır. Rum Cemiyet-i Edebiyesi ise sinemalar ve tiyatrolar vasıtasıyla Yunanlılık propagandası yapmıştır.²³⁸

Fener Rum Patrikhânesi bu faaliyetleri sırasında Ermenilerle de işbirliği yapmıştır.²³⁹ Venizelos'un teşvikleri ve yönlendirmeleriyle hareket eden Rum örgütleri 6 Aralık 1918 tarihinde Zevan Efendi'nin İstanbul'a gelmesiyle faaliyetlerini artırmıştır. Ermeni Patrikhânesi'nin faaliyetlerine yardım edenlerin başında Rum basını ve Fener Rum Patrikhânesi gelmiştir. Rum basını propaganda esnasında Rum göçünden bahsederken her zaman Ermenilerin öldürülmesi ve toplu sürgününden bahsetmiştir. 4 Ocak 1919 tarihinde Büyüka'da yapılan toplantıyla dayanışma daha da güçlenmiştir. İstanbul'a giren işgal ordularını Ermeniler ve Rumlar coşkuyla karşılamış, Ermeni ve Rum Patrikleri 1919 yılında İstanbul'a gelen General Harboud'u birlikte ziyaret etmiştir.²⁴⁰ Bu beraberlik

²³⁶ **Pontus Meselesi**, (Haz: Yılmaz KURT), Ankara 1995, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu No:68, s.48-49., Ali GÜLER, **İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları**, Ankara 1988, s.82-86.

²³⁷ **TİTE**, K:18, B:47; ATALAY, **a.g.e.**, s.107-108.

²³⁸ KURT, **a.g.e.**, s.49.

²³⁹ **TİTE**; K: 31, B:86, Osman KÖKSAL, "Mütareke Döneminde Ermeni ve Rum Patrikhanelerini İşbirliği", **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara 1988, S:24, s.61-70.

²⁴⁰ KURT, **a.g.e.**, s.41; ATALAY, **a.g.e.**, s.116; ERDAL, **a.g.m.**, s.36.

Lozan Konferansı görüşmelerinde Pontus olarak kabul edilen bazı yerlerin Ermenistan sınırları içinde olduğunun anlaşılmasıyla son bulmuştur.

Patrikhânenin bir diğer faaliyeti de 1919 seçimlerine müdahale etmek olmuş, seçimi boykot ederek Rumların kendi mebuslarını seçmesini isteyerek 40 mebusun seçimini yapmıştır.²⁴¹ İstanbul Mebusları adıyla hareket eden bu mebuslar Patrikhânenin kontrolünde hareket ettiğinden, durumdan rahatsız olan Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya telgraf çekerek; İstanbul Rum Mebusları adıyla hareket eden grubun Yunan taraftarlarından seçildiğini, bu mebuslardan oluşan meclisin Patrik Dorotheos liderliğindeki faaliyetlerinin artacağını bunu için sıkı denetime tâbi tutulmaları gereği konusunda uyarmıştır.²⁴²

Patrikhânenin en önemli faaliyet sahasından birisi de Pontus meselesi olmuştur. Pontus adı Karadeniz sahilleri için kullanılmakta ise de, Yeşilirmak, Kızılırmak, Kelkit havzası ile Sinop'a kadar olan bölge ile beraber, Samsun ve Trabzon'un art bölgesi de Pontus olarak anılmıştır.²⁴³ Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması ve Filik-i Eterya örgütünün kurulmasıyla, Pontus'un bağımsızlığı "Megali İdea"nın hedeflerinden birisi olmuştur.²⁴⁴ Merzifon Amerikan Kolejindeki Rum öğrenciler Megali İdea amacıyla 1908 yılında "Müdafaa-i Meşruta" adında bir ihtilâl cemiyeti kurmuşlar, 1910 yılında da "Pontus" adında bir makale yayımlamışlardır.²⁴⁵ Pontus Cemiyeti'nin de Merzifon Amerikan Kolejinde kurulduğu, 16 Şubat 1921 tarihinde yapılan bir aramada bulunan belgelerden anlaşılmıştır.²⁴⁶ Trabzon Yunan Konsolosluğu 18 Ekim 1912 tarihinde Trabzon Metropolit'i'ne yazdığı bir tezkere ile Yunan Kralı I. Yorgi'nin

²⁴¹ TİTE, K:18, B:94.

²⁴² Sabahattin ÖZEL, "Mili Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhânesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhâne konusundaki Görüşleri", **Askeri Tarih Bülteni**, S:40, Ankara 1996, s.4.; ATALAY, **a.g.e.**, s.120.

²⁴³ Nuri YAZICI, **Milli Mücadele'de Pontuşçu Faaliyetler (1918-1922)**, Ankara 1989, Ankara Üniversitesi yayını, s.15.; KURT, **a.g.e.**, s.60.

²⁴⁴ Selahattin SALIŞIK, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya**, İstanbul, 1968, Kitapçılık Ticaret, s.149-152

²⁴⁵ KURT, **a.g.e.**, s.64; ERDAL, **a.g.m.**, s.36.

²⁴⁶ **Hâkimiyet-i Milliye** 25 Mart 1921; Mustafa BALCIOĞLU, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi**, S:4, Ankara 1993, s.93.

isim günü olan 23 Nisan'da Aya Yorgi Kilisesinde bir tören yapılmasını talep ederek meseleyi bir Yunanlılık meselesi hâline getirmiştir.²⁴⁷ Stefanos Yerasimos'a göre Samsun ve Trabzon bölgesi Rumları ticaret sayesinde zenginleşmişler, bu zenginlik de siyasî taleplerin dile getirilmesine yol açmıştır. Amasya Metropolitisi Yermanos; bölgede ilk silahlı çeteyi 1908 yılında Samsun'da kurmuş, bir Yunan şirketinin gemisiyle getirilen 50 civarında "Manlieher" marka tüfek ile çeteyi silahlandırmış, çetelerden bir kısmını Balkan Savaşları'na Yunan ordusuna katılması için cepheye göndermiştir.²⁴⁸

Patrikhâne'nin desteğiyle kurulan bölücü cemiyetlere, Pontus cemiyetleri de katılmıştır. Türkiye'de ilk Pontus "İctimağâhı" İnebolu'da Manastır olarak adlandırılan yerde Amerika Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos tarafından kurulmuştur.²⁴⁹ Pontus Cemiyeti; Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilayetleri ile Kastamonu, Gümüşhâne, Sivas ve Erzincan vilayetlerinin bir kısmını içine alan yerleri, başkent Samsun olmak üzere Yunanistan'la birleştirmek üzere bağımsız bir Pontus cumhuriyetini kurmayı²⁵⁰ ve Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemlerde Bafra civarında ilk çetecilik faaliyetlerini başlatarak; Türk ordusunu meşgul ederek düşmana geri hizmet vazifesi görmeyi, pusu kurmak ve bölgede Rum nüfusunu arttırarak Rum varlığını ve çoğunluğunu ispat etmeyi amaçlamışlardır.²⁵¹

Karadeniz'deki Pontus faaliyetlerinin en önemli lideri Trabzon Metropolitisi Hrisanthos olmuştur. Metropolitin kardeşleri Antaş ve Yorgi, Yunan ordusunda ve Pontus milis çeteleri içinde görev almış, Selanik ve Kafkaslarda Pontus çeteleri içinde komutanlık yapmışlardır.²⁵² Metropolit Hrisanthos'un faaliyetlerine Amasya ve Samsun Metropolitisi Yermanos da destek vermiştir.²⁵³

²⁴⁷ Mahmut GOLOĞLU, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, Ankara 1973, Kalite Matbaası, s.238

²⁴⁸ Stefanos YERASİMOS, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, Sayı:43/44, Güz 1988-Kış 1989, s.34.

²⁴⁹ SALIŞIK, *a.g.e.*, s.44.

²⁵⁰ KURT, *a.g.e.*, s.61.

²⁵¹ KURT, *a.g.e.*, s.188-189.

²⁵² *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Mart 1922; ERDAL, *a.g.m.*, s.36.

²⁵³ Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, Ankara 1927, s.387.; YAZICI, *a.g.e.*, s.18-24.

Bunlardan başka Patrikhâneye bağlı olan Havza Papazı, Giresun Metropolitisi Lavrentios ve Giresun belediye başkanının oğlu Konstantinidis Pontusçu faaliyetlerine Fener Patrikhânesinden aldıkları maddî manevî desteklerle devam etmişlerdir.²⁵⁴ Bu faaliyetler Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar gizli gizli devam etmiş, savaşmamak için cepheden kaçan Rumlar, Rusların silah yardımıyla tekrar silahlandırılarak Pontusculuk faaliyetlerine dahil edilmişlerdir.²⁵⁵

Trabzon Metropolitisi Hrisanthos, Rum çetelerinin daha düzenli hâle getirebilmek için “Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti”ni kurdurmuş, Karadeniz vilayetlerinde şubeler açan bu cemiyet üyeleri Metropolitisi sadakatlerini bildirmişlerdir.²⁵⁶ Patrikhâne Türkiye dışına kaçan Rumların tekrar geri dönmelerinin sağlanması ve nüfus dengesinin korunması için Kayseri ve Bursa Metropolitleri vasıtasıyla Adliye ve Mezâhib Nazırı’ndan istekte bulunmuştur.²⁵⁷ Samsun Metropolitisi Yermanos hem Müslümanlara hem de Rumlara karşı yapılan propagandadan ve yerel kuvvetlerden sorumlu iken, Trabzon Metropolitisi Hrisanthos ise Fener Patrikhânesi’nin emir ve desteğiyle uluslararası görüşmelerde propaganda faaliyetinden sorumlu olmuştur.²⁵⁸ Hrisanthos, bu amaçla yanına Konstantinidis’i de alarak Mondros Mütarekesi’nden sonra Marsilya’da toplanmış olan “Pontus Konferansı”na katılmış, burada İngiltere ve diğer İtilâf Devletleri’nden, Karadeniz’de bulunduğunu ve soykırıma uğradığını iddia ettiği bir buçuk milyon Rum için himaye istemiştir.²⁵⁹ Patrikhâne desteğindeki başta Trabzon ve Giresun Metropolitleri olmak üzere birçok kişi gıyaben ölüm cezalarına çarptırılmışlardır.²⁶⁰

²⁵⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Mart 1922

²⁵⁵ **TBMMGZC**, C:3, s.386-398.

²⁵⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Mart 1922

²⁵⁷ ATALAY, **a.g.e**, s.94

²⁵⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Mart 1922; ERDAL, **a.g.m**, s.37.

²⁵⁹ Mesut ÇAPA, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele**, Ankara 1993, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını.135, s.38.

²⁶⁰ Ergün AYBARS, **İstiklâl Mahkemeleri**, Ankara 1975, Bilgi yayınevi, s.173.

Patrikhâne'nin desteğiyle faaliyetlerini arttıran Rum çetelerine karşı halk milis kuvvetler oluşturarak karşı koymaya başlamışlardır.²⁶¹ Türkleri Rum çetelerinin baskısından korumak ve çetelerle daha düzenli mücadele yapabilmek için 12 şubat 1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk cemiyeti Barutçuzade Ahmet Faik tarafından kurulmuştur.²⁶² Ortodoks Rumların faaliyetleri karşısında yine Ortodoks tebaa olan, örf ve adet itibariyle Müslüman Türklere daha yakın bir hayat süren Hristiyan Türkler²⁶³ ise Kuvay-ı Milliye lehinde çalışmışlardır.²⁶⁴ Safranbolu Ortodoks Türkleri Hükûmete çektikleri telgrafta “ *Soy, adetler, ananeler ve lisan itibariyle Türk olan bizler, şimdiye kadar Panelenizm emellerinin husulüne çalışan İstanbul Rum Patrikliği'nin baskı ve tazyîki altında kalarak milliyet-i aslîmizi ortaya koyamadık. Filhakîka tarih sayfaları tetkîk edilecek olursa çok eski çağlarda Ortodoks mezhebini kabul etmiş Türk olduklarından şüphe kalmayan ve fakat maruz kalınan baskıdan dolayı Rum adı altında yaşayan kardeşlerimizden yanlış yola gidenler oldu. ...isteğimiz bir Türk Ortodoks Patrikliği tesis ederek Türk kardeşlerimizle birlik meydana getirmek ve hükûmetimizin idaresinde mesut yaşamaktır. Bunun için Safranbolu'da sakin 2.749 nüfus adına hükûmetin yardımını isteriz...*”²⁶⁵ diyerek Papaz Eftim'in önderliğindeki bir Türk Ortodoks Patrikhânesi'nin kurulmasının gereğine işaret etmişler, bu talebe de hem Adliye Vekili Reşit Şevket Bey, hem de Hükûmet temsilcisi Bekir Sami Bey olumlu bakmıştır.²⁶⁶ Fener Rum Patrikhânesi

²⁶¹ Salahi R. SONYEL, “Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal Paşa ve Türk Kurtuluş Savaşı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S:49, İstanbul 1971, s.14; Hasan Umur-Hasan PASİN, **Samsunda Müdafaa-i Hukuk**, İstanbul 1944, Tan Matbaası, s.40.

²⁶² İzzet ÖZTOPRAK, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s.335-350.

²⁶³ Yonca ANZERLİOĞLU, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara 2003, Phoenix yayınları;, s.30 vd; Süreyya FAROGHİ, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci yüzyıla**, (Çev: Elif KILIÇ), İstanbul 1997, Tarih Vakfı Yurt yayınları, s.92.

²⁶⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Haziran 1921; Esat ASLAN, “Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım: Türk Ortodoks Kilisesi”, **Atatürk Yolu**, S.15, Ankara 1995, s.407-442.

²⁶⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1921; Zekeriya TÜRKMEN, “İstiklal Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesine karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyeti”, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 1999, Yıl:24, Sayı: 46, s.72.

²⁶⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ocak 1921, 1 Mayıs 1921.

olağanüstü toplanarak bu durumu kabul etmediğini bildirmiş²⁶⁷ ise de, Adliye Vekaleti Türk Ortodoks Patrikhânesi'nin kurulması hakkındaki kanun teklifini TBMM'ye sunmuştur.²⁶⁸

Ortodoks Türkler, Fener Rum Patrikhânesi'nin zararlı faaliyetleri karşısında 1922 yılında bağımsız Türk Ortodoks Patrikhânesi'ni kurarak, Fener Rum Patrikhânesi'nin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Milli mücadele lehinde çalışan Anadolu'nun Ortodoks Türkleri, bütün vekalet ve yetkileri Papaz Eftim'e verdiklerini ve onu desteklediklerini bildirmişlerdir.²⁶⁹ Papaz Eftim'de Ankara'ya çağırdığı yabancı gazetecilere Fener Patrikhânesi'nin yaptığı asılsız propagandaların iç yüzünü anlatmış, Anadolu'da yaşanan hadiselerden Hristiyanların da zarar gördüğünü buna sebep olanın da Fener Patrikhânesi olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ Milli Mücadeleye katkılarına ve Lozan görüşmelerinde mübadele dışında tutulmalarının kabul edilmesine rağmen Ortodoks Türkler, diğer Rum tebaa ile birlikte mübadele olmuştur. Ortodoks Türklerin başvuruları sonucu 3 Ağustos 1924 tarihli kararla sadece Papaz Eftim ve ailesi mübadele harici tutulmuştur.²⁷¹

1.3.1.2.1. Lozan Konferansında Patrikhâne Meselesi

Lozan'da, tartışma yaratan Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılması konusu, Lord Curzon ve temsilciler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak görüşmeler sırasında menfaat dengelerine önem verilmiş, devletler kendi politikalarını dikkatle izlemişlerdir. İsmet Paşa 15 Aralık 1922 tarihli telgrafında, Patrikhânenin çıkarılması konusunda sadece İngiltere'nin muhalif olduğunu İtalya ve Fransa'nın ise var olan durumu kabul ettiğini bildirmiştir.²⁷² Amerika'nın Londra, Paris ve

²⁶⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Mayıs 1921; Zeki ARIKAN, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını 1989, s.114.

²⁶⁸ Adnan SOFUOĞLU, **Fener Patrikhânesi ve Siyasî Faaliyetleri**, İstanbul 1996, Türk Tarih Kurumu yayını, s.147.

²⁶⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Ocak 1922

²⁷⁰ TÜRKMEN, **a.g.m.**, s.73-74.

²⁷¹ **BCA:30.18.1.1./10.37.1**; Mustafa EKİNCİKLİ, "Milli Mücadelede Türk Ortodoksları", **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1999, C.IV, s.1302,1308.

²⁷² Bilal N. ŞİMŞİR, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, Ankara 1990, Türk Tarih Kurumu yayını, C.I, s.223.

Roma büyükelçiliklerine verilen ve sonra da Lozan'daki delegasyona teyid edilen 30 Ekim 1922 tarihli tâlimatta, Türkiye'deki azınlıkların korunmasına büyük ehemmiyet verildiği belirtilmesine rağmen, İstanbul'daki Rum Fener Patrikhânesi'nden hiç söz edilmemiştir.²⁷³ Amerikan temsilcisi, Ahâli Mübadelesi alt komisyonunda 16 Aralık günü yaptığı konuşmada, İstanbul'daki Patrikliğin lağvedilmesi veya İstanbul'dan çıkarılması teklifinin, Amerikan halkının büyük bir kısmı tarafından protesto ve tepki ile karşılandığını, bu konudaki ısrarın hoş görülemeyecek bir adaletsizlik yaratacağını söylemiştir. Amerikan delegesinin bu konuşması Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na tasvip edilmiş ancak gerek Patrikhâne'nin yeri ve gerekse bu meselenin azınlıkların korunması çerçevesinde ele alınması onaylanmamıştır. Bu kararda İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol'un yardımcısı Dolbear'ın bakanlığa çektiği telgraf önemli rol oynamıştır.²⁷⁴

Lozan'a giden Türk heyetine verilen temel meseleler ile ilgili görüşleri içeren 14 maddelik talimatnâmenin içinde bulunmayan Patrikhâne'nin Türkiye dışına çıkarılması meselesi, komisyonda Dr. Rıza Nur tarafından dile getirilmiştir.²⁷⁵ İsmet Paşa (İnönü) da Patrikhâne'yi, Türkler ile Rumların kaynaşıp devlet içinde birlikte yaşamalarına engel olacak bir unsur olarak görmüştür.²⁷⁶ İsmet Paşa'nın bu görüşü doğrultusunda Türk heyeti; Fener Rum Patrikhânesi'nin zararlı faaliyetlerinden dolayı, bütün organları ve kurallarıyla beraber İstanbul'dan çıkarılmasında ısrar etmiş, İstanbul'da Rum faaliyetlerinin merkezi olan Patrikhâne'ye dokunulmayacaksa bazı Rumların gönderilmesinin bir manasının olmayacağını ifade etmiştir.²⁷⁷ 12 Aralık 1922 tarihinde İsmet Paşa bir konuşmasında “*Patrikhâne, önce Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sonra da sınırlarının genişlemesi için her türlü faaliyette bulunmuştur. Bugün geline*

²⁷³ Fahir ARMAOĞLU, “Lozan Konferansı ve Amerika (Amerikan Belgelerinde)”, **Belleten**, C.LV, Ağustos 1991, S.213, s.523.

²⁷⁴ ARMAOĞLU, **a.g.m.**, s.523; ŞİMŞİR, **Lozan Telgrafları**, s. 229.

²⁷⁵ Rıza NUR, **Lozan Hatıralarım**, İstanbul 1999, Boğaziçi yayınları, s.113.

²⁷⁶ İNÖNÜ, **a.g.e.**, s. 130.

²⁷⁷ **Tanin** 17 Aralık 1922; MERAY, **a.g.e.**, C:I, s.124; ERDAL, **a.g.m.**, s.38.

*noktanın asıl sorumlusudur.”*²⁷⁸ diyerek buna rağmen bugün Rum vatandaşlarının huzur içinde yaşadıklarını belirtmiştir. Ancak Türk basını manşetlerinde bu Rumların dışardan kullanıldıkları için Türkiye dışına çıkarılmaları hususunda Hükûmetin kesin kararlı olduğunu yazmışlardır.²⁷⁹ Türk heyeti de Patrikhâne konusundaki kararlılıklarını 14 Aralık görüşmelerinde de sürdürmüştür.²⁸⁰ 16 Aralık 1922 tarihli oturumda alt komisyona verilen bildiride, Osmanlı Devleti’nde azınlıklara tanınmış olan bütün imtiyazların sona erdiğini, din adamları sınıfının ve liderlerinin sadece bu işle ilgilenmeleri gerektiği, bu sebeple siyasî ve diğer haklarını kaybeden Patrikliğin Türkiye dışına çıkması gereği ifade edilmiştir. Fransa delegesi de Patrikliğin sadece sembolik olduğu bir öneri getirerek taraflara sunmuştur.

Fransa temsilcisinin taraflara sunduğu; “*Patrikhâne çok sınırlı yetkilerle Bağımsız İstanbul Kilisesi olarak ve diğer Ortodoks kiliseleriyle ilişkisi kesilmiş bir şekilde İstanbul’da kalmalıdır. Patrik, Türk Hükûmeti’nin uygun gördüğü adaylar arasından seçilerek, bütün çalışmaları denetime tâbi tutulmalıdır.*” şartlarını içeren teklifi her iki Hükûmet temsilcisi de uygun görmüş ise de, daha sonra azınlık hakları üzerine verilen tasarılar da Patrikhânenin ayrıcalıklarının hâla korunuyor olması üzerine anlaşma sağlanamamıştır.²⁸¹

Lozan Konferansı’nın 18 Aralık 1922 tarihli oturumunda Türk Temsilci Rıza Nur “*Bütün Türk uyrukları, Türkiye yurttaşdırlar; yurttaşlık hakları bakımından olduğu kadar siyasal haklar bakımından aynı haklardan yararlanırlar...Müslüman olmayan azınlıkların din adamlarına eskiden Türkiye’nin kendi girişimi ile tanımış olduğu ayrıcalıkları olduğu gibi tutmasını şimdiki Türkiye’den istemek de, özü laik olan azınlıklar yasasına da aykırıdır... Öte yandan Türkiye, büyük bir devrim yapmış, Halifelik ile devletin ayrılığını ilan etmiş ve ülkesindeki teokratik monarşiye son vermiştir; böyle davranmakla, Türkiye, kelimenin tam anlamında çağdaş ve laik bir devlet olmuş, bunun sonucu*

²⁷⁸ MERAY, a.g.e., C:I, Kit:I, s.188-198.

²⁷⁹ Tanin, 17 Aralık 1922.

²⁸⁰ Tanin, 19 Aralık 1922; ŞİMSİR, Lozan Telgrafları..., s.281.

²⁸¹ MERAY, a.g.e., C.I, Kit:I, s.338-339.

olarak da din ile devleti birbirinden kesin olarak ayırmıştır... Konferans, Türkiye ile ilgili olarak da bu özgürlüklerin elde edilmesiyle yetinmelidir. Dünya işlerinin görülmesine karışmaya ve kural dışı hakların tanınmasına ilişkin herhangi bir konu, Batı devletlerinde uygulanan azınlıklar yasasının hem özüne hem sözüne aykırı düşer. bundan başka yeni Türk Hükûmeti'nin kabul ettiği laiklik ilkesine de aykırı olacaktır... Museviler ve Hristiyanlar, medenî hukuka göre, yapılacak evlenmelerini ve boşanmalarını isterlerse, kendi din makamlarına öğretebileceklerdir; fakat bu hiçbir bakımdan devleti ilgilendiren bir konu değildir... Bu haklar yeni kurulan Balkan Devletleri ve komşularımızdaki Müslümanlar içinde uygulanması gerektiğini açık ve net bildiririz.”²⁸² diyerek azınlık hakları bağlamında Müslümanların haklarının karşılıklık esasına göre korunması gerektiğini vurgulamıştır. Rıza Nur'a göre Rum Patrikhânesi dünya işleri konusundaki ayrıcalıklarını Türk devletine onaylatmak, devlet içinde devlet olmak istemektedir.

Venizelos ise Patriklik meselesinin ertelenebileceğini ancak Yunan Hükûmeti'nin Müslümanlara verdiği güvencenin aynen Türkiye'deki Rumlar için geçerli olmamasının kabul edilemeyeceğini ifade etmiş, Yunanlı temsilci Kaklamanos da; “Evrensel Patriklik sorununda Türk Hükûmeti uzlaşmaz bir direniş gösterdiğine göre, Yunan Temsilci Heyeti'nin, Müslümanların doğrudan doğruya Müslümanlarca seçilmesini ve Başmüftünün İstanbul'a bağlı olmasını öngören Atina Barış Andlaşması'ndaki hükümlerin, Türklerin, Patrikliğin varlığına bile karşı çıktıkları bir sırada, yürürlükte kalmasını kabul edemeyiz.” diyerek Rumların bu durumda Yunanistan'daki Türkler kadar hakka sahip olmadığını iddia etmiştir.²⁸³

Aralık ayında Lozan'da Patrikhâne ile ilgili görüşmeler yapılırken, Anadolu'da birçok zararlı faaliyetlerde bulunan, asılsız iddialarla Avrupa'yı Rumları himayeye davet eden Patrik Meletios; Lozan'da Türk temsilcilerinin Patrikhânenin yetkilerinin sınırlanması konusundaki ısrarlı tutumları üzerine

²⁸² MERAY, a.g.e, C.I, Kit:II, s.158-160.

²⁸³ MERAY, a.g.e, C.I, Kit:II, s.221.

varlığının ve yetkilerinin kaybolacağı endişesine kapılmıştır.²⁸⁴ Meletios, Türk gazetecilere verdiği beyanatta; “ *Türkler ve Rumlar ile ilgili düne ait ne varsa unutalım, yeni bir sayfa açalım. Artık Patrikhâne sadece dinî işlerle ilgilenenecektir. Geçmişte çok hata yaptık. Bundan sonra Türkler ve Hristiyanlar arasında dostluk köprüsü olmaya hazırız. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet hâlî idi. Türkler aynı şeyi bize tekrarlamayacak kadar geniş gönüllüdür. Şu anda Türkler’e karşı olan hürmetimiz çok daha fazla artmıştır. Çünkü onlar verdikleri mücadele ile yaşamaya hakları olduğunu bütün dünyaya ispat ettiler.*”²⁸⁵ sözleriyle yine Türk Hükûmeti’ne karşı propaganda yaparak, Patrikhâne yoluyla var olan haklarının kaybolmamasını ve Rumların mübadele yoluyla Türkiye’den göç ettirilmemesini amaçlamıştır.

3 Ocak 1923 tarihinde İngiliz delege de bir bildiri yayınlayarak Lord Curzon’un Patrikliğin İstanbul’dan çıkarılmasıyla ilgili hiçbir öneriyi kabul etmeyeceğini ifade edilmiştir. Yunan üyelerinin de Patrikliğin her zaman Ortodoks dünyanın temsilcisi olduğunu, İstanbul’dan çıksa da bunun değişmeyeceğini bildirmesi üzerine Türk heyeti de kararında ısrarcı olmuştur. Yunan Temsilcileri Fransız temsilcinin teklifine yakın olduğunu iddia ettiği; “*dinî ve dünyevî yetkiler sadece Patrikte kalacak ve yetkileri kullanabilmesi için bir Naiblik kurulacaktır. Nâib, Patrik tarafından atanacak ama çalışmaları Türk Devleti’nce denetlenebilecektir*”. teklifi Türk heyet tarafından reddedilmiştir. Alt komisyonlarda çözülemeyen mesele, alt komisyon başkanı Montagna tarafından hazırlanan bir rapor ile birlikte 10 Ocak 1923 tarihinde birinci komisyona gönderilmiştir.²⁸⁶

Patrikhâne’nin sınır dışına çıkarılması konusu, 10 Ocak 1923 tarihinde toplanan Arazi ve Askerlik komisyonunda tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Lord Curzon başta olmak üzere Yugoslav, İtalyan, Fransız ve Yunan delegeler Patrikhâne’nin İstanbul’da kalmasını savunmuş, Patriğin siyasî davranmasını engelleyecek önlemlerin alınması durumunda İstanbul’da kalması çerçevesindeki

²⁸⁴ **Tanin**, 19 Aralık 1922

²⁸⁵ **Tanin**, 2 Aralık 1922

²⁸⁶ MERAY, **a.g.e.**, C.I, Kit:I, s. 333-341.

İngiltere'nin teklifi desteklenmiştir. Aynı fikirde olan Venizelos'a göre ise; *“Türklerle zarar veren Patrikhâne değil, bazı Patriklerin yanlış uygulamalarıdır. Bundan dolayı ferdî hataları kuruma yüklemek haksızlıktır. Sadece dinî vazifelerini yerine getirmesi şartıyla Patrikhâne'nin İstanbul'da kalması Türkiye'nin de işine gelecektir”*.²⁸⁷ Bunun üzerine Türk delegeleri reisi yapılan bu konuşmalar ve teklif üzerine verilen bu sözleri kabul ederek Patrikliğin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir.²⁸⁸ Venizelos, *“Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik ilkesiyle beraber din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması, Osmanlı'da var olan Ruhanî ve siyasî liderliğin ayrılmasını da sağlamıştır. Bu sebeple din adamlarının sırf dinî işlerle uğraşması daha iyi olacaktır”*, açıklamasını yapmıştır.²⁸⁹ Sadece dinî yetkisi elinde kalan Fener Rum Patrikhânesi bir süre sonra siyasî faaliyetlerine tekrar başlayacak, Ekümenlik olduğunu iddia ve ilan edecektir.

Lozan görüşmelerinde Patrikhâne konusu görüşüldüğü sırada Büyük Millet Meclisi'nde de tartışmalar devam etmiştir. Başbakan Rauf Bey verdiği bir beyanatta *“Fatih hazretlerinin bir lütûf ve âtıfet olarak ihsan ettiği müsaadata, ahfâdı bizler, kemal-i hürmetle riâyet ettiğimiz hâlde, mukâbilinde hıyânet, hayatımıza kastedildiğini gördük. Hem bize, hem hemcinslerimize ziyân getirdiklerini gördük. Biz artık aynı hatayı tekrar etmek istemiyoruz ve edemeyiz; biz etmek istesek de, bu millet bize müsaade etmez.”*²⁹⁰ diyerek Patrikliğin çıkarılması kararını savunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan açık ve gizli görüşmelerde Patrikhâne konusu tartışmalara sebep olmuştur. 25 Aralık 1922 tarihli kapalı oturumda Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey bu konuda bir takrir vererek özellikle İstanbul'daki Rum ve Ermeniler ile Patrikhânenin mübadeleye tâbi tutulması gereğini vurgulamış, Patrikhâneyi hâla fesatlıklar yapmakla suçlamıştır. 1 Ocak 1922 tarihinde yapılan kapalı oturumda da Trabzon Mebusu ve konferansa giden

²⁸⁷ Tanin, 9 Ocak 1923

²⁸⁸ Tanin, 17 Ocak 1922; ŞİMŞİR, *Lozan Telgrafları...*, s.362-363; AKGÜN, *a.g.m.*, s.253

²⁸⁹ M.Süreyya ŞAHİN, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, Ötüken yayınevi, s.266.

²⁹⁰ ŞAHİN, *a.g.e.*, s.302-304.

üyelerden olan Hasan Saka Bey mecliste “*Patriğin kovulmasında çok müşkilât çekilecektir...bütün ekalliyetlerin söylendiği bir sırada ve bütün memleketlerin verdiği hukukları verdikten sonra bunların kesin surette ortadan kalkması kesin olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh Patrik İstanbul’da kalmaya muvaffak olabilirse, artık eski teşkilat vesaire ile değil, alelade bir Rum Papazı ve ruhanî bir teşkilat sıfatıyla kalacaktır.*” açıklamasını yapmıştır.²⁹¹

Atatürk, Patrikhâne konusunda; fesat ve hıyanet ocağı olan, Türkiye’deki Hristiyanların huzurunu kaçıran ve felaketlere sebep olan Patrikhânenin topraklarımızda bırakılamayacağını, Patrikhâne’nin Türkiye’de kalması için bir sebebin olmadığını ve Patrikhâne’nin yerinin Yunanistan olduğunu belirterek, Yeni Türkiye’nin şeref ve haysiyet, kudret ve kuvvetinin bilincinde hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır olduğunu ifade ederek bu konudaki kararlılığını göstermiştir.²⁹²

1.3.1.3. Patrik Konstantin Araboğlu’nun Mübadele Meselesi

Lozan’da yapılan görüşmeler sonucunda Patrikhâne sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde Patrik olacak olan kişinin adı Padişaha bildirilerek durum ileri gelen ayânların da katıldığı bir huzura kabul ile Padişah’a arz edilip, ona göre hareket edilmekteydi. Yeni Patrik’in Anadolu’daki Metropolit’lerden ve Osmanlı vatandaşı olması gerekmekte, Patrikler şikayetlerini direk Osmanlı Hükûmeti’nin adlî makamlarına yapmaktaydılar. Devletin onayı olmadan ister Patrik ister Metropolit olsun yabancı bir ülkede yaşayamazdı. Patrikhânenin meclisine seçilecek azanın Türkçe’yi iyi bilmesi şart idi.²⁹³ Bu tür şartlarının eksik olmasına rağmen Patrik seçilen ve Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunan Patrik Meletyos, Venizelos’un da baskıları sonucunda istifa ederek, 10 Temmuz 1923 tarihinde Yunanistan’a gitmiştir.²⁹⁴ IV. Meletyos’un

²⁹¹ TBMMGZC, C.III, Ankara 1985, s.155,173.

²⁹² **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ocak 1923; Azmi SÜSLÜ, “Türkiye’de Rum Patrikhâne ve Kiliselerinin Menfi Faaliyetleri”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, s.263.

²⁹³ **Tanin**, 31 Aralık 1922

²⁹⁴ Eyüp KAPTAN, **Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu**, İstanbul 2002, Harp Akademileri Basımevi, s.144.

istifasıyla birlikte Patriklik makamı boş kalmış, Sinod Meclisi de valiliğe başvurarak yeni bir seçimin gereğini resmî makamlara bildirilerek seçim için izin istenmiştir. Lozan'da alınan kararlardan sonra Türkiye Cumhuriyeti Patrik seçimlerinde yeni bazı düzenlemelere gitmiştir. Bu değişikliklere göre, patriğin Türk tâbiyetine sahip ve Türk vatandaşı olması, ruhanî çevresinin Türkiye'de olması gerekmektedir.

Türkiye, patriğin sadece ekalliyetlerin reisi olduğunu ve görevlerinin din işleriyle sınırlı olduğunu kabul ettiğinden ruhanî olmayanların Patrik olmasını kabul etmemiştir.²⁹⁵ Patrik seçimlerine hiçbir müdahalede bulunmayan Türkiye, 16 Kasım 1924 tarihinde Patrik Grigorios'un yerine Terkos Metropolitisi Konstantinos²⁹⁶'un Patrik seçilmesine itiraz etmiştir. Bursa doğumlu olan ve Heybeliada'da eğitim gören ve Başpapaz olan Konstantin Araboğlu, İstanbul doğumlu olmaması ve 1918 yılından sonra buraya gelmesinden dolayı mübadelesi gündeme gelerek konu uzun süre tartışılmıştır.²⁹⁷

Konstantin Araboğlu Patrik olmasına rağmen siyasî faaliyetlerine devam ederek Romanya ve Çekoslovakya Hükûmetleri'ne ve daha sonra Amerika'ya müracaat ile himaye isteğinde bulunmuştur.²⁹⁸ Konstantin Araboğlu'nun Patrik seçilmesi üzerine konu Türkiye tarafından mübadele alt komisyonuna götürülmüş, burada yapılan görüşmelerden sonra karma komisyon kendilerine gelen mesele hakkında 28 Ocak 1925 tarihinde bir açıklama yaparak; "*Küçük Asya'da doğmuş, 30 Ekim 1918 den sonra İstanbul'a giderek, nüfus değiş tokuş amacı ile bütün gereken koşulları kendisi yerine getirmiş olan Monsenyör Konstantinos Araboğlu'nun değiş tokuşu ile ilgili olarak altıncı yardımcı komitenin 2360 numaralı 17 Aralık 1924 tarihli raporunda bulunan gerekçeleri karma komisyon görmüş bulunuyorsa da, Başpiskopos olması dolayısıyla konu komisyonun yetkisi dışındadır.* şeklinde bir karar bildirmiştir.²⁹⁹ Yunanistan'ın konuyu Lahey Adalet

²⁹⁵ ŞAHİN, a.g.e., s.270.

²⁹⁶ Yorgo BENLİSOY-Elçin MACAR, **Fener Patrikhânesi**, Ankara 1996, Ayraç Yayınları, s.51

²⁹⁷ **İkdam** 18 Aralık 1924; SOFUOĞLU, a.g.e., s.156; ERDAL, a.g.m., s.42.

²⁹⁸ **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1925.

²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1925; **İkdam**, 29 Ocak 1925.

Divanı'na götürmesi üzerine, Türkiye; Araboğlu'nun mübadelesi konusunda ısrarlı olmuş iki gün içinde sınır dışı edilmesine karar vermiştir. Karma Mübadele Komisyonu başkanı General Dölara da görev devir teslim döneminde Konstantin Araboğlu'nun mübadelesi meselesinin Türkiye'nin iç meselesi olduğunu bu sebeple hiçbir vaatte bulunamayacaklarını ifade etmiştir.³⁰⁰

Muhtelit Mübadele Komisyonundaki Türk delegesi Hamdi Beye telgraf gönderen Türk Hükûmeti, Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini; “*Araboğlu Konstantin'in mübadelesi Başpapaz olduğu için ertelenmişse de mübadelesi kesin ve mecbûridir. Bu konu Türkiye'nin iç meselesidir, Yunanistan Lahey'e gitmekle iç işlerimize karışmaktadır. Rusya'nın daha önce yaptığı gibi bahâne aramaktadır. Lozan Antlaşması'nın hiçbir maddesi ihlâl edilmemektedir. Eğer komisyon iki gün içinde Araboğlu'nun mübadeleye tâbi olduğuna dair bir karar almazsa, Tâli Komisyonun evvelce almış olduğu karar gereğince alınan ertelenmiş olan mübadele kararı uygulanacaktır.*” şeklinde bildirmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu da Araboğlu'nun mübadil olduğu kararını almıştır.³⁰¹ İstanbul Tâli Komisyonu ile Muhtelit Mübadele Komisyonu arasında yapılan resmî yazışmalar sonucunda konunun hukukî yönü çözülmüştür.³⁰²

Patriğin sınır dışı edilmesi kararı üzerine Eksanderis muhtelit komisyona bir protesto notası vermiş ve Yunan Baş Murahhaslığı'ndan istifa etmiştir. Eksanderis, Muhtelit Komisyon Başkanı general Dölara'ya verdiği notada “*Başpapazın mübadele pasaportu olmadan hudut dışına çıkarılmasının gayri kanunî*” olduğunu iddia etmiş ve “*Cemiyet-i Akvâm'ın yeni devre-i içtimasından önce Rum ekalliyeti aleyhinde hiçbir muamelede bulunulmayacağına dair*” Brüksel'de verilmiş olan teminâta muhalif olduğunu söylemiştir. “Elefterya” gazetesinin bu konudaki sorusuna Muhtelit Mübadele Komisyonu reisi General Dölara, “*Patrik meselesinde Komisyonun haklarına tecavüz yoktur. Gerçekten de Patrik olmadan önce Tâli Komisyona evrâkları verilmiştir mübadeleye tâbidir.*”

³⁰⁰ **Akşam**, 9 Şubat 1925

³⁰¹ Ramazan TOSUN, “Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:24, S:46, Şubat 1999, s.56-57.

³⁰² **BCA**: 3010.0/121.864.27

Mübadele mukavelenâmesinde bu konuda hiçbir kayıt yoktur”³⁰³ diyerek komisyonun kararını savunmuştur. Akşam gazetesi “*Baş Papaz gittikten sonra, Rumlar için yapacak bir şey kalıyor, o da Patrikhâneyi İstanbul dışında istedikleri bir yere nakletmekten ibarettir*” manşetini atmıştır. Yine gazeteye göre; Polis müdüriyeti, mübadil oldukları için sevkleri icap eden 3 Metropolit ve 32 Papazın memleketlerine gönderilmesi için muameleleri tamamlanmıştır. Başpapazın gidişiyle bunlar da gönderilmiştir. Yunan murahhas Eksanderis, Araboğlu’nun hudut dışına çıkarılması ile ilgili olarak General Dölara’ya verdiği notada iki sebep dikkat çekmektedir; birincisi, Muhtelit komisyon dışında mübadillere pasaportun verilemeyeceğidir. Buna göre Türk Hükûmeti baş papaza pasaport vererek mübadele mukavelenâmesinin 16. maddesine aykırı davranmıştır. ikincisi Türkiye’nin Cemiyet-i Akvâmın Brüksel ve Roma’daki toplantılarında ekalliyetlerin hakları üzerine verdiği taahhüde uymamasıdır.³⁰⁴

Başpapaz Konstantin Araboğlu’nun sınır dışına çıkarılması için Polis müdüriyeti birinci şube müdürü İsmail Hakkı Bey görevlendirilmiş, İsmail Hakkı Bey refakatinde dördüncü şube müdür muavini Osman ile fener merkez memuru Saffet Beyle birlikte Patrikhâneye hareket etmiştir. Görevlilere karşı fazla bir direnme olmamıştır.³⁰⁵ İnzibatların güvenliği altında Sirkeci İstasyonu’na getirilerek yataklı vagon bileti alınmış, uşağı Andon ile beraber 30 Ocak 1925 tarihinde Yunanistan’a sevk edilmiştir.³⁰⁶ Konstantin’in Yunanistan’a sevkı üzerine Yunan Hükûmeti konunun Lahey Adalet Divanı’na götürülmesi gerektiğini aksi hâlde Ankara’da bulunan maslahatgüzar’ın geri çekileceğini ifade etmiştir.³⁰⁷ Bu mübadelenin yapılmasını Avrupa devletleri nezdinde protesto ederek Türkiye’nin üzerinde baskı kurulması istenmiştir.³⁰⁸ Yunanistan’ın bu başvurusu TBMM’de gündeme gelmiş, yapılan görüşmelerde Yunanistan’ın amacının Patrikhânenin güçlü kalması için dünya Ortodokslarının desteğini

³⁰³ Akşam, 1 Şubat 1925.

³⁰⁴ Akşam, 2 Şubat 1925.

³⁰⁵ Akşam, 31 Ocak 1925.

³⁰⁶ Cumhuriyet, 31 Ocak 1925.

³⁰⁷ Cumhuriyet, 2 Şubat 1925.

³⁰⁸ İkdâm, 8 Şubat 1925.

devam ettirmek olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁹ Konuyu uluslararası bir mesele hâline getirmeye çalışan Yunanistan Milletler Cemiyeti'ne de bu konuya dahil olmaları için başvurmuştur.³¹⁰

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Araboğlu Konstantin'in mübadelesi meselesinde Türkiye'nin hareket tarzının Lozan Muahedenâmesi kararlarına aykırı ve Araboğlu Konstantin'in ihracının mübadele mukavelenâmesine uygun olmadığını söylemiştir. Yunus Nadi, Tali komisyonun Patrik Araboğlu Konstantin'in mübadeleye tâbi olduğuna dair bir karar vermişse de bunun uygulanmasına müsaade etmediğinden pasaport vermediğini ama Türkiye'nin buna rağmen patriği zorla ihraç ettiğini belirterek, Türk Hükûmeti'nin, Araboğlu'nun yerine seçilecek patriğe müdahale etmemesi gerektiği görüşünü savunmuştur.³¹¹ Araboğlu Konstantin'in sınırdışı olmasından sonra yeni Patrik seçimi gündeme gelmiştir. Ancak Konstantin Yunanistan'ın desteğiyle istifa etmemekte direnmiş,³¹² meydana gelen krizde Patrikhânenin de sınır dışına çıkarılması ihtimalinin konuşulmaya başlaması üzerine yeni bir Başpapaz seçilmesi için istifa etmiştir.³¹³

Konstantin'in istifasından sonra yapılan seçimde oybirliğiyle Vasilios Başpapaz seçilmiştir. Bundan sonra iki ülke arasında ilişkiler düzelmiş diplomatik anlamda kesilen ilişkiler, Argyropoulos'un ilk Yunan sefiri olarak atanmasıyla tekrar başlamıştır. Sefirin iyi niyetler içeren konuşmasından sonra ilk Türk elçisi Cevat Bey de aynı yıl içinde göreve başlamıştır.³¹⁴

³⁰⁹ TBMMGZC, D:II, İ:II,C:4, s. 463-482.

³¹⁰ İkdâm, 11 Şubat 1925; ERDAL, a.g.m, s.44.

³¹¹ Cumhuriyet, 22 Şubat 1925.

³¹² Cumhuriyet, 28 Şubat 1925.

³¹³ Cumhuriyet, 19 Nisan, 20 Mayıs 1925.

³¹⁴ Cumhuriyet, 14-21 Temmuz 1925; Mehmet GÖNLÜBOL, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1990, s.58.

II. BÖLÜM

2. MÜBADELE’NİN UYGULANMASINDA KARŞILAŞILAN MESELELER

2.1.MÜBADELE, İMÂR VE İSKÂN VEKALETİ’NİN KURULUŞU

Göç olgusu, Osmanlı Devleti’nde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nden itibaren başlayan ve Balkan Savaşları’ndan sonra da gelmeye devam eden göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili olarak önem arz etmiştir. Göçmenlerin iskân edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili komisyonlar kurulmuş, hem bu komisyonlar hem de Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti’ne bağlı müdüriyetler iskân konusunda faaliyet göstermiştir.

³¹⁵ Bu komisyonların ilki Trabzon Valisi’nin başkanlığını yaptığı ve 1860 yılında kurulan “*İdare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu*” olmuş, bu teşkilat 1878 yılında göçlerin başlaması ile genişletilme ihtiyacı gerekçesiyle alt komiteleri kurularak genişletilmiştir. Her vilayette göçmen müdürlüklerinin kurulmasına kadar genişleyen bu teşkilatlanma sonuçta 1914 yılında “*Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyesi Umumiyesi*”nin kurulmasına kadar göçmenlerin iskânları ve yardım faaliyetleri ile ilgilenmiştir.³¹⁶

Mübadelenin henüz başlamamasına rağmen kendi imkânlarıyla sınırlara doğru yönelen insanların iskele ve limanlara dolması, imkânı olanların vapurlarla ve trenle yanlarına alabildikleri eşyalarıyla göç etmeye başlaması üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti, “*Mübadele Talimatnâmesi*” yayınlamıştır. Mübadelenin resmen başlamasından önce Anadolu’dan yaşanan yığılmanın azaltılması ve iskân sorununun çözülmesinde etkisi olan bu talimatnâmeyle göre:

³¹⁵ Ahmet Cevat EREN, **Türkiye’de Göç ve Göçmenler Meselesi-Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul 1966, Nurgök Matbaası, s.21

³¹⁶ İlhan TEKELİ, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, (Yaz 1990), 50,s.49-71.

1. Mübadillerin sorunlarını çözebilmek için öncelikle muhtelit bir komisyon kurulmuş, sonra bu komisyonun aldığı kararları işleme koymak için uygun miktarda Tâli Komisyonlar kurulmuştur.

2. Genel harbe katılmamış ülkelerden gelen üç üyeden birinin başkanlığındaki muhtelit komisyonda bulunan dört Türk üye, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, Dâhiliye, Evkâf ve Maliye Vekaletleri'nden belirlenmiş, bunlara Adliye ve İktisat Vekaletleri'nden birer müsteşar tâyin olunmuştur.

3. Türk üyelerin hepsini Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti belirlemiştir.

4. Muhtelit komisyonda dört Türk ve dört Yunan ile üç bağımsız üye bulundurulmuş, Türk üyelerden birisi diğer Türk üyelerin reisi olmuştur.

5. Yunanistan'dan Türk olmayan tebaanın Türkiye'ye gönderilmesi kabul edilmemiş, bunların sahip oldukları memleketlere gönderilmesi savunulmuştur. Hemen gönderilmesinin mümkün olunmadığı durumlarda bunlar, belirlenen mıntikalarda iskân edilmişler, yerlerini beğenmezlerse sınır dışı edilmişlerdir.

6. Muhacirlerin eşyasından beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo, bekar olanlar için ise 100 kiloya kadar olanlarının nakliye ücretini devlet ödemiştir. Diğer maddelerde ise muhacirlerin emvâl-i metrûkeye yerleştirilmesi, muhtaç olanlara yardım edilmesi ve herhangi bir Türk kasaba ve köyüne yerleşen muhacir oranının %20'yi geçmemesi belirtilmiştir.³¹⁷ Bu yardımların yapılabilmesi amacıyla askeri unsurlardan da yararlanılmış, bu amaçla Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne gönderilen bir telgrafta, On Dördüncü Kolordu Kumandanlığı'nın şifre telgrafında Mudanya sahiline göçmenlerin gelmeye başladığı bildirilmiştir. Kumandanlıklara da gerekli yetkiler verilmiştir.³¹⁸ İmâr ve İskân Vekaleti'nin kuruluşuna kadar bu talimatnâme çerçevesinde alınan önlemlerle Anadolu'ya gelen göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

³¹⁷ **Vatan**, 17 Temmuz 1923

³¹⁸ **Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi**, Kutu:8, Gömlek:46, Belge:46-1.

2.1.1. VEKALET'İN KURULUŞU

Göç ve göçmen sorununun büyümesi ve o zamanki teşkilat yapısının bu sorunların çözümünde yetersiz kalması ve yaşanan diğer olumsuz hadiseler, sorunun vekalet vasıtasıyla daha rahat çözülebileceği kanaatini uyandırmıştır. Bu konuda daha önce verilen İmâr Vekaleti kurulması hakkındaki tasarı yerine “*İmâr ve Mübadele-i Ahâli Müdiriyet-i Umumisi*” adı altında bir genel müdürlük kurulmasına, bu müdürlüğün “*İmâr*” ve “*Mübadele*” adı altında iki müdürüye ayrılması, genel müdürlükte her vekalet’ten bir üyenin bulunması ve genel müdürlüğün İcra Vekilleri Başkanlığı’na bağlı olmasına karar verilmiştir.³¹⁹ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-ı Milliye, Nâfia ve İktisat ile Hâriciye, Dâhiliye ve Mâliye Vekaletleri’nden birer temsilci bulunacak olan bu müdürlükler mübadele göçmenlerinin yerleştirilecekleri yerlere taşınmaları, mallarının durumu, sağlık ve beslenme olmak üzere bütün sorunlarıyla ilgilenme, bunun için şimendifer ve vapur kumpanyalarından faydalanabilme ayrıca göçmenlerin üretici olmaları için her türlü kolaylığı sağlamakla görevlendirilmiştir.³²⁰

Mübadele Vekaleti ile ilgili hazırlıkların devam ettiği sırada Anadolu’da yaşanan sorunları yerinde gören Tunalı Hilmi Bey de vekalet’in kurulması gereğini ihtiva eden 23 Ağustos 1923 tarihli “*İmâr Vekaleti’nin Teşkili Hakkında*” bir kanun teklifini meclise sunmuş, fakat bu teklif reddedilmişti.³²¹ Ancak Tunalı Hilmi Bey’in vekaletin kurulması ile ilgili ısrarlı teklifi Recep Bey (Peker) ile Mustafa Necati Bey’in desteği ile tekrar gündeme gelmiş ve uzun süren tartışmalardan sonra yapılan oylama ile konu Kanun-ı Esasî Encümeni’ne sevk edilmiştir.³²² 13 Ekim 1923 tarihinde Tunalı Hilmi Bey’in vekalet kurulması teklifi ile hükûmet’in müdürlük teşkilatının kurulması ile ilgili teklifi görüşülmüştür. Mecliste yapılan görüşmelerde iki konu tartışmalı geçmiş, ancak sonuçta Tunalı Hilmi Bey’in vekalet’in kurulması teklifi, Saruhan Mebusu Reşat Bey’in ve 132 arkadaşının da desteğiyle 13 Ekim 1923 tarihinde kabul

³¹⁹ TBMMZC, Devre II, İctima I, C.I, Ankara 1961, s.427-650; **Vakit**, 5 Eylül 1923.

³²⁰ TBMMZC, **a.g.e.**, s.630-637.

³²¹ TBMMZC, **a.g.e.**, s.295, 332.

³²² TBMMZC, **a.g.e.**, s.232-235.

edilmiştir.³²³ Meclisteki bu seçim, Saruhan Mebusu Reşat Bey'in "*Münhâsıran bu işle meşgul ve bu işten mes'ul olacak bir vekil olmazsa işler yürümeyecektir*" sözleriyle ve Meclis Başkanı Fethi Bey'in karara katılacağını bildirmesine dâir açıklamasıyla sonuçlanmıştır.³²⁴ Vekalet'in kuruluş yasasının çıkmasından sonra Vekalet'in başına kimin geleceği konusu gündeme gelmiş, Necati Bey başta olmak üzere adayların isimleri konuşulmaya başlanmıştır.³²⁵ Fakat mübadele meselesinin hayli kapsamlı olması, ödeneğin ve görev dağılımının netleştirilmemesi, mübadillerin daha erkenden gelmeye başlamaları ve buna benzer sebeplerden dolayı adayların çoğu çekimser kalmış ve adaylığı kabul etmemişlerdir. Vekalet'e atanmanın reddedilme sebebi basında "*Vekalet suretiyle İmâr ve İskân işlerinin tanzîmi ve idaresi faydalı olacaktır. Fakat şimdiye kadar kendini bilen hiçbir Mebus, bu ağır ve mesuliyetli işin içinden çıkamayacağını bildiği için yeni vekaleti kabul etmedi. Çünkü bu işin aslı esası paradır, tahsisâtıdır, hayat bahşetmektir. Henüz bütçemizin gelir ve gider kısımlarının yekunu mechûldür. İşte bu para meselesinin zorluğudur ki hiçbir Mebusa İmâr Vekaleti'ni kabul ettiremiyoruz. gerek kendi ahâlimizi ve gerek muhacirlerimizi yaşatmak ve çalıştırmak istiyorsak yüz milyon liradan fazla paraya sahip olmamızın çaresine bakınız....*" şeklinde ifade edilmiştir.³²⁶ Ayrıca vekil seçimi için kaybedilen bunca zaman eleştirilere sebep olmuş, adayların gösterdiği isteksizlik ve o dönemde İmâr ve İskân işiyle görevli Rıza Nur Bey'in ilgisiz tavrı karşısında tepkileri belirtilmiştir.³²⁷

20 Ekim 1923 tarihinde İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, 165 oyun 158'ini alarak vekil seçilmiştir.³²⁸ İmâr ve İskân Vekaleti'ne seçilen Mustafa

³²³ TBMMZC, a.g.e., s.427, 654-656; *Düstûr*, 3. Tertip, 5.Cilt, Ankara 1948. s.146.

³²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye, Vakit, Tanin*, 14 Ekim 1923.

³²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye* 15 Ekim 1923

³²⁶ Cahide ZENGİN, "*Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*", İstanbul 1998, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi, s.69.

³²⁷ ZENGİN, a.g.t., s.73.

³²⁸ TBMMZC, Devre II, İctima I, C.II, Ankara, s.826; *Hâkimiyet-i Milliye* 21 Ekim 1923; Mustafa Necati hakkında Bkz. Enver Behnan ŞAPOLYO, "Mustafa Necati" *Türk Kültürü*, VIII/87, Ocak 1970, s.222-226, Hüseyin Ragıp UĞURAL, "Mustafa Necati'nin Ecdadı ve Kimliği" *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991), Ankara, 1991, s.185-

Necati Bey gazetelere, en büyük işin memleketin imâr edilmesi olduğunu ve vekalet'in kısıtlı bütçeyle bir müsteşarlık ile “*İmâr ve Mübadele Müdiriyeti*”nden oluştuğunu, muhacirîn, sevkıyât, iâşe, iskân ve emlâk şubelerinin Mübadele Müdiriyeti'ne, İnşaat ve Hey'et-i Fenniye'nin İmâr Müdiriyeti'ne bağlı olduğunu ve bu amaçla bölgenin 10 mıntıkaya ayrıldığı, bütçe ve kadronun hazır olduğunu ve hizmete hemen başlanacağına dâir beyanât vermiştir.³²⁹ Teşkilatın kurulması için çalışmalar yapılmaktayken Makedonya'da mübadillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve vekalet'e yardımcı olmak için Hükûmet'e tavsiyelerde bulunan Mübadele Cemiyeti, hazırladıkları bir bildiriyle mübadele ve iskân işleri için mübadillerin isteklerini dile getirmişlerdir.³³⁰ Buna göre;

1- İskân ve Mübadele işleri için Dâhiliye Vekaleti'ne bağlı bir genel müdürün sorumluluğunda mübadilleri belirli ölçüde temsil edecek Türk Mübadilleri Merkez Komisyonu kurulmalıdır. Bütün illeri bu kurul takip etmelidir.

2- Bu komisyon Teselya ve Epir'den bir, Makedonya'nın şark, garp ve merkezinden ikişer olmak üzere altı kişi ve genelde 8 üyeden oluşmalıdır.

3- Merkez Komisyonunun vazifesi mübadele ve iskân işinde bütün kanun ve lâyhaların mübadillerin lehine uygulanmasını takip etmektir.

4- Merkez komisyonunun ziraat, iskân, sıhhiye, inşaat gibi özel kalemli olmalı ve bunları uzman olan kişiler yönetmelidir.

5- Mıntikalarda vali ve kaymakamların yönetiminde ve mübadillerden oluşan vilayetlerde 6, kazalarda 5 kişiden oluşan İskân Komisyonları kurulmalıdır.

6- Her iskân merkezi ilde seyyar olmak üzere beş tabip bulundurulmalıdır. Bu doktorlar iskân bölgesini tarayarak hastaları tedavi etmelidir.

188, M.Rauf İNAN, **Mustafa Necati, Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları**, Ankara 1980, İş Bankası Kültür yayını.

³²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ekim 1923, **Vakit**, 22 Ekim 1923.

³³⁰ **ATASE, Atatürk Arşivi Ziraat Bankası Koleksiyonu**, Kutu:38, Gömlek:75, Belge:75/1

7- Kazalarda da vilayetlerdeki gibi teşkilat kurulmalı, nahiyelerde ise bir kişi vekil olarak bulunmalıdır.

8- Her kazada tasarrufları tespit etmek için birer komisyon kurulmalıdır.

9- İskân komisyonlarının aldığı kararlar hemen uygulanmalıdır.

10- Her komisyon bir üste bağlı olmak üzere bir yapı oluşturulmalı, bu komisyonların görevi mübadillerin iskân işleri sona erdiği zaman bitmelidir. Bunun gibi cemiyetler ve basında mübadelenin nasıl yapılması gerektiğine dair birçok eleştiri ve öneri yapılmıştır. Kimileri mübadillerin iskânı konusunda Avrupa’da yaşanan tecrübelerden faydalanılması gerektiğini söylemiş,³³¹ kimileri gelecek mübadillerin nereye yerleştirileceği sorusuna cevap aramakta ve Yunanlıların çekilirken bütün evleri yaktığı, dolayısıyla sağlam ev kalmadığını belirterek, bu işin şirketlere verilmesini önermiştir.³³²

Mustafa Necati Bey, Mübadele Cemiyeti’nin isteklerine aynı yönde, yine gazeteye verdiği bir beyanatta “*Kurulan teşkilatlar öncelikle doğu illerinde 155 bin harap ev bulunduğunu belirlemiş, batı illerinde de tamire muhtac evlerin tespiti çalışmalarına başlanmıştır. İmâr işi için ...Fransa, Belçika ve Almanya’dan bu hususta malumât getirtiyorum.şimdilik az bir ta’mire muhtaç yirmi bin evi tamir ettireceğiz*” demiştir.³³³ Mustafa Necati Bey, 5 ay süresince yürüttüğü görevi 6 Mart 1924 tarihinde İsmet Paşa kabinesi’nin Adliye Vekilliği’ne atanmasıyla sona ermiş, yerine Celal (Bayar) Bey İmâr ve İskân Vekilliği’ne atanmıştır.³³⁴ Celal (Bayar) Bey de 17 Temmuz 1924 tarihinde geldiği İmâr ve İskân Vekilliği’ni, vekalet’in kaldırılarak Dâhiliye Vekaleti’ne bağlandığı 11 Aralık 1924 tarihine kadar sürdürmüştür.³³⁵

³³¹ Tanin, 16 Ocak 1923

³³² Tanin, 4 Ağustos 1923

³³³ ZENGİN, a.g.t., s.74.

³³⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1924; Utkan KOCATÜRK, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938), Ankara 1983. Türk Tarih Kurumu yayını, s.411.

³³⁵ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1924

2.1.2. Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti'nin Teşkilatı ve Bütçesi

Mustafa Necati Bey'in vekil olarak verdiği beyanatta bahsettiği iskân işlerinin başlaması için gerekli olan vekalet'in teşkilat yapısı, 1 Kasım 1923 tarih, 366 numaralı yasayla ve TBMM'de 146 üyenin 145'inin oyunu alarak kabul edilmiştir.³³⁶ Vekalet'in merkez teşkilatı, Sabri Bey'in atandığı “İmâr Müdiriyet-i Umumiyesi” ve Necdet Bey'in atandığı “Mübadele ve İskân Müdiriyet-i Umumiyesi” olmak üzere iki müdürlüğe ayrılmış, ortak bir de Müsteşarlık kurulmuştur.³³⁷ Bu yapıya göre; Mübadele ve İskân Müdiriyet-i Umumiyesi'nde Sevkiyât ve Nakliyât, Muhacirîn, İâşe, İskân ve Emlâkin olmak üzere 4, İmâr Müdiriyet-i Umumiyesi'ne de Muamelât, İnşaat ve Tamirât, Hey'et-i Fenniye ile 3 olmak üzere toplam 7 şube kurulmuştur. Ayrıca Hukuk Müşavirliği, Hey'et-i Teftişîye, Muhasebe Şubesi Müdiriyeti, Memûrîn Şubesi Müdiriyeti, Evrâk ve Muhaberât Şubesi Müdiriyeti ve Hıfzısıhha Müttehassıslığı gibi birimlerde vekalet teşkilatı kapsamında bulunacaktır. Vekalet'e bağlı şubeler taşrada Mıntıka, İmâr ve İskân Müdirleri ve onlara yardımcı memurlar vasıtasıyla çalışmalarda bulunacaklardır.

Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti'nin Bütçe Dağılımı

SENE	TAHSİS MİKTARI		HARCAMA MİKTARI	AİLE	NÜFUS
	A	B			
1923	6.095.083	6.095.083	5.228.415	50.259	196.420
1924	10.022.535	5.286.000	5.199.390	52.221	208.886
1925	5.957.636	2.906.000	2.808.695	9.815	39.634
1926	1.446.116	892.000	889.930	8.201	32.852
1927	2.060.859	2.124.000	1.008.713	6.805	27.172
1928	1.018.433	743.000	725.949	10.143	40.570
1929	1.417.690	974.000	970.784	4.785	19.133
TOPLAM	28.018.352	19.020.083	16.871.876	142.229	564.667

³³⁶ **Düstûr**, 3.Tertip, C.5,Ankara, 1948, (ty),s.160-164.(kanun metni); **TBMMZC**, Devre II, İctima I, C.III, Ankara,s.148-158.; **Hâkimiyet-i Milliye** 22 Ekim 1923.

³³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye** 22 Kasım 1923; **Düstûr**, a.g.e. s.162.

Vekaletin 1923 yılı bütçesi 6.095.083 Lira olarak belirlenmiş, bunun 3.221.431 Lirası harcamaya açılmıştır. Bu harcamaların 52.700 Lirası yakacak, 327.630 Lirası inşaat ve onarım, 120.800 Lirası taşıma, 332.397 Lirası tarım araçları, hayvan ve tohumluk alımı, 2.302.808 Lirası ortaya çıkabilecek zorunlu harcamalara ve kalan para da personel harcamalarına ayrılmış ise de,³³⁸ ayrılan bu bütçenin toplamının sadece 5.228.415 Lirası harcanabilmiştir. Vekalet'in yıllara göre bütçe dağılımı tabloda verilen şekilde gerçekleşmiştir.³³⁹ Tabloda görüldüğü üzere A grubu olarak tabloda gösterdiğimiz tahsis miktarları ile ilgili İskân tarihçesinde verilen harcama bilgileri ile B grubu olarak gösterdiğimiz tahsis miktarları ile ilgili Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün verdiği bilgiler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

2.1.3. Mübadele, İmâr ve İskân Kanunu

Mübadele İmâr ve İskân Vekili Necati Bey bütçe imkânlarının belirlenmesinden sonra imâr ve iskân işlerini yürütebilmek için gerekli olan yasa hazırlıklarına vekalet'in kuruluşu itibariyle başlamış, kanun daha yasalaşmadan mübadele ve iskân işlerine dair yapılacak olan çalışmalar ile ilgili yayımlar yapılmıştır. TBMM'de yapılan yasa ile ilgili görüşmeler esnasında açıklamalarda bulunan Mustafa Necati Bey mübadelenin bilfiil başladığını, vekalet'in teşkilatlanmasının henüz tamamlanamamasından mübadillerin işlerinin Sıhhiye Müdiriyeti tarafından devam ettirileceğini açıklamış, mübadeleye tâbi olmayan muhacirler ile mübadele henüz başlamadan gelen mübadillerin durumu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.³⁴⁰ 23 Ekim 1923 tarihinde hazırlanıp TBMM'ye sunulan “*Mübadele İmâr ve İskân Kanunu*” adlı yasa tasarısı 8 Kasım 1923 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir.³⁴¹

Yirmi maddeden oluşan “*Mübadele İmâr ve İskân Kanunu*” ile Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, Mübadele-i Ahâli Mukavelenâmesi'nin belirlediği şartlara dayanarak, ilk maddesinde Türkiye'ye gelecek olan ahâlinin beslenme, barınma

³³⁸ *Düstûr*, a.g.e. s.160-164., *TBMMZC*, Devre II, İctima I, C.III, Ankara,s.142.

³³⁹ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.1325-136.

³⁴⁰ ZENGİN, a.g.t., s.77.

³⁴¹ *Düstûr*, 3.Tertip, C.5,s.165-167.(368 nolu yasa metni), *TBMMZC*, Devre II, İctima I, C.III, Ankara,s.290-312.

ve yerleşme gibi ihtiyaçlarını indirme iskelelerinden itibaren yerleşme yerlerine kadar geçen sürede ve yerleştirildikleri yerlerde iki ay boyunca karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Kanunun ikinci maddesine göre imâr ve iskân işlerinin yürütülebilmesi için vekalet resmî ve askerî araç gereçleri gerektiğinde kullanabilmesi hakkı tanınmış, askerî ve resmî yetkililerin de vekaletin yayınlayacağı tebliğlere uymak zorunda olduğu belirtilmiştir. Buna karşı olunan durumlarda vekalet tarafından işten el çektirme veya mahkeme yoluyla cezalandırma yoluna başvurulmuştur. Üçüncü madde de taşrada işlemlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla vekalet resmî ve askerî yetkililerden yaralanmanın yanında gerekli gördüğü durumlarda mahallî memurlar, belediye ve idarî üyelerden bir heyet oluşturabilme yetkisi verilmiştir.³⁴²

Vekaletin kuruluşuna kadar geçen sürede muhacirlerin iskân ve iâşe işleri ile ilgilenen Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti dahilinde bulunan İskân Müdiriyesi kaldırılarak, hem bu müdiriyetin hem de Dâhiliye Vekaleti'ne bağlı olan İskân, Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi'nin bütün yetki ve sorumlulukları, mal varlıkları yeni kurulan Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti'ne devredilmiştir. Dördüncü madde de ayrıca Muavenet-i İctimaiye Kanunu'nun yayımlandığı tarihteki bütçesi vekalet devredilmiştir. Beşinci madde de Mâliye Vekaleti'ne, vekalet tahsis edilen ödenek karşılığında istenen paranın hazineden nakit verilmesi ve gerektiği durumlarda vekalet'e 3.000.000 Liraya kadar da avans vermesi yetkisi verilmiştir. Altıncı madde de bu verilecek avans ve tahsisâtta paranın hesabının usulünce yapılmasının gereği istenmektedir. Ücret ve harcamalar ile ilgili yedinci madde de vekalet ücret ve harcamaları genel harcama kaleminden verilmek üzere mübadillerin imâr ve iskân işlerinin yürütülebilmesi için gerekli miktarda uzman ve görevli memur istihdamında bulunma yetkisi verilmiştir.³⁴³

Taşınmaz mallarla ilgili sekizinci maddeye göre ihtiyaç hâlinde vekalet'e gelecek istek üzerine bütün terk edilmiş taşınmaz malların, göçmenler ile düşmanlar tarafından evleri yıkılmış ve yakılmış olan muhtaçlara ayrılıp

³⁴² **Düstûr**, 3.Tertip, C.5,s.165.

³⁴³ **Düstûr**, 3.Tertip, C.5,s.166.

dağıtılmasına ve bu mallardan kiraya verilenleri çeşitli biçimde ikinci kişiler tarafından işgal edilenleri boşalttırmaya yetkilidir. Böyle bir tahliye olayında, kiranın feshi durumunda zarara uğrayanlar olduğu takdirde, belirlenecek zarar, mahkemeye başvurulmaksızın Maliye Vekaleti'nce kiradan elde edilecek gelirden ödenecektir. Zarar tespiti için kurulacak komisyon mahallin en büyük idarî memurunun başkanlığında vekalet tarafından atanacak iki üye ve belediye tarafından atanacak iki üye tarafından oluşturulacak ve alınan karar temyize götürülemeyecektir. Buna ek olarak dokuzuncu maddede kiracıları tarafından önceden peşin verilmiş ve terk edilmiş evlerin kiralari tahliye tarihinden itibaren, işlenmemiş olan miktarı Maliye Vekaleti tarafından hesaplanarak kiracılara ödenecektir.³⁴⁴

1912 yılından itibaren yerleştirilmiş olan göçmenleri iki sene içinde durumlarına, el becerilerine göre gerekli yere taşıma ve yerleştirme, yanıp yıkılmış olan yerlerin imârı için bir İmâr Bankası'nın kurulması ve 1912 yılından beri yapılmış olan binaların 1949 yılı sonuna kadar emlâk vergisinden muaf tutulması, Türkiye'de inşaat yapacak şirketlerin alacaklarının tahsilinde, gerekirse hükûmetin yardımda bulunması gibi yetkiler Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti'ne ait olarak kabul edilmiştir. Düşman tarafından tahrip edilen yerlerdeki fabrika ve tezgâhların yeniden imârı ve tesisi için getirilecek makine, alet ve edevât gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Düşman tarafından tahrip edilen yerlerdeki emlâk ve arazi sahiplerine kanunun yayınlandığı tarihten itibaren iki sene içinde müracaat ettikleri takdirde tasarruf hakları saklı kalmak kaydıyla bir defaya mahsus olmak üzere ücretsiz tasarruf senedi verilmiştir.³⁴⁵

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, bu kanunla 1912 yılından bu yana iskân edilmemiş muhacir ve mülteci aşiretlerin iskânı da dahil olmak üzere mübadillerin nakil ve iskânları, sınırlı sürede beslenmeleri, terk edilmiş mahallerdeki ahâlinin zararlarının karşılanması gibi konularda gerekli önlemleri almak ve bu sorunların çözülmesi sorumluluğunu almıştır.³⁴⁶ Vekalet, işlemlerin yürütülebilmesi için 1923 yılı Kasım ayında “İâşe”, “Misafirhâne”, “İskân ve

³⁴⁴ **Düstûr**, 3.Tertip, C.5,s.166

³⁴⁵ **Düstûr**, 3.Tertip, C.5,s.165-167. Bkz. 10.-11.-12.-13.-14.-15. maddeler.

³⁴⁶ **İskân Tarihçesi**, s.13-14.

İmâr Komisyonları'nın Teşkili ve Vazifelerine Ait Talimatnâme” olmak üzere üç talimatnâme yayımlamıştır.³⁴⁷ İâşe talimatnâmesinde belirlenen iki aylık kısıtlı sürenin yetersiz olacağı düşüncesiyle yapılan itirazlar sonucunda bu süre, mübadeleye tâbi ahâlden muhtaç durumda oldukları saptananların müstahsil duruma gelinceye kadar ve öksüz, dul, yetim, kimsesiz kadınlar ile düşkünlerin yurt ve Darülaceze'ye sevk işlemine kadar iâşe almaya devam etmeleri şeklinde 22 Nisan 1924 tarihli ek kanun ile değiştirilmiştir.³⁴⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmekte olan Mübadele İmâr ve İskân Kanunu hakkında çekincelerini belirten milletvekilleri bazı konularda eleştirilerde bulunmuştur. Yunanistan'dan gelecek olan mübadillere verilmek için ayrılan evlerden artanlarının, düşman tarafından evleri yakılmış “*hârikzede*” veya askerlik ya da diğer sebeplerle evleri zarar görmüş felâketzede denilen Müslümanlara verilmesi hakkında verilen önerge tekrar gündeme gelmiştir.³⁴⁹ Doğubeyazıt Mebusu Şefik Bey; Rumlardan kalan onlarca tarla, bağ, bahçe ve evin Şark Mültecileri, Hârikzede veya felâketzedelerden önce Rumeli mübadillerine dağıtılmasını eleştirerek; “*Muhacirlere verildikten sonra bunlara verilsin diye bir mütalaa dermeyân olundu. Evvel mescidin içine bakılır. Asıl vatanın evlâdı olan, yurdu harab olan, hâk ile yeksân olan ahâlimiz dururken bunların mesken ve me'vaları temin edilemez iken, gelecek muhacirlere evler verilsin de sonra onlara verilsin... Havâli-i şarkiyyede muhtaç olmayan ya bir ikidir, yahut hiç yoktur.*” demiştir.³⁵⁰ Şefik Bey'in bahsettiği mesele Lozan görüşmeleri esnasında İsmet İnönü ile Başbakan Rauf Orbay arasında geçen telgraf görüşmelerinde de fark edilmiştir. Rauf Orbay, evsizlerin iskânından sonra Batı Anadolu'da 60.000 hânenin iskâna hazır olduğunu bildirmesine rağmen, görüşmelerin devam ettiği bir ay sonunda 23 Ocak 1923'te çektiği telgrafta; bahsedilen 60.000 hânenin çoğuna İstanbul'dan kabilelerle gelen yerli

³⁴⁷ *İskân Tarihçesi*, s.19-22, ZENGİN, a.g.t.,s. 80-81.

³⁴⁸ *Düstûr*, 3. Tertip, C.5, s.639., TBMMZC, Devre II, İctima I, C.III, Ankara (ty) s.171.

³⁴⁹ TBMMZC, D:II, C:III, s.304.

³⁵⁰ TBMMZC, D:II, C:VII, s.414-415.

muhacirlerin yerleştiğini ve bahsedilen hânelerden sadece 20.000 civarında kısmının iskâna müsait olduğunu bildirmiştir.³⁵¹

2.1.4. Misafirhâne Talimatnâmesi

İhrac iskelelerine çıkan ve hatta iskân bölgelerine gelen mübadillerin geçici süre barınmaları için kullanılan misafirhânelerin açılma şartları ve idaresi ile ilgili “*Misafirhâneler Talimatnâmesi*” 28 Kasım 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Hilâl-i Ahmer’in de ihrac iskelelerindeki büyük misafirhânelerde 10’ar yataklı birer revir açarak tedavi işlerini üstlenmesi, tıbbî malzeme bulundurması ve buradaki mübadillerin en çok üç gün boyunca sıcak yemek ve çay ihtiyacının karşılanması hususları belirtilmiştir.³⁵² Mübadiller için çıkarılan Misafirhâne Talimatnâmesine göre³⁵³;

1- Muhacirler için ihrac iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntıklarında olmak üzere, muhacirlerin miktarının önemine göre geçici veya daimî misafirhâneler yapılmıştır.

2- Misafirhâne yapımında boş askerî kışla, resmî ve hayır kuruluşlarından faydalanılmış, terk edilmiş yerler hemen onarılarak uygun hâle getirilmiş, kiralama usulüyle de ihtiyaç karşılanmıştır. Yer ve mevsime göre de çadır ve baraka da kullanılmıştır.

3- Misafirhânelerde her aileye bir oda ayrılmasına dikkat edilmiş, eğer koğu ise aralara perde konularak, aile veya akrabanın bir arada olması sağlanmıştır.

4- Terk edilmiş yerlerden ve askerden yatak, yorgan, battaniye, çarşaf gibi eşyalar karşılanarak, her odaya karyola konulmuştur. Eğer karyola yetersiz kalırsa, ot veya minder gibi araçlar ile insanların yerde yatması engellenmiştir.

5- Misafirhânelerde her odaya veya koğuşa büyüklüklerine göre soba veya mangal verilmiş, bunların yakacakları da tedarik edilmiştir.

³⁵¹ ŞİMŞİR, *Lozan Telgrafları...*, C:I, s.155, 413,429.

³⁵² *İskân Tarihçesi*, s. 19-20.

³⁵³ BCA: 272.12/40.42.3.

6- Koğuş ve odalara yeterli miktarda lamba verilmiş, bunlar için de petrol ayarlanmıştır.

7- Misafirhânelerin muntazam olması ve havadan veya yağmurdan etkilenmemesi sağlanmıştır.

8- Misafirhânelerin genel sağlık kurallarına uygun olması sağlanmıştır.

9- Misafirhânelerde su tesisâtının olmasına ve başka yerden su temin edilmemesine dikkat edilmiştir. Su tesisâtı olmayan oda ve koğuşlara musluklu fiçılar veya uygun kaplar bulundurulmuş ve uygun kullanılmasına dikkat edilmiştir.

10- Misafirhânelerde; bir misafirhâne memuru, bir kâtip ve hesap memuru, bir anbar memuru ile üç veya beş hademe bulundurulmuştur. Ayrıca her misafirhânedeki Hilâl-i Ahmer'den bir tabip, yemek memuru ve Sıhhiye memuru bulundurulmuş, Hilâl-i Ahmer teşkilatının olmadığı yerlerde bu işi mahallî Sıhhiye memurları yapmıştır.

11- Özellikle ihrac iskelelerinde büyük misafirhânelerde Hilâl-i Ahmer'in onar yataklı birer reviri bulundurulmuş ve tıbbî ilaç ile malzeme sağlanmıştır.

12- Misafirhâne memurları misafirhânelerin temizliğinden, idaresinden, demirbaş malların kayıt ve muhafazasından, depo mallarının harcanmasından mıntika müdürlerine, mahallî iskân ve imâr komisyonlarına karşı sorumlu tutulmuştur.

13- Misafirhâneye gelen muhacir, mıntika müdürüne bağlı bir memurun nezaretinde veya komisyon belgesiyle kabul edilmiştir. Geliş tarihleri, memleketi, aile ve aile reisi, nasıl çıktıkları, nereye gidecekleri kaydedilen muhacirlerin buradayken doğum ve ölümleri de kaydedilmiştir.

14- Hademeler her zaman temizliğe dikkat etmişler, helalar ilaç ve kireç dökülerek sıhhi bir şekilde korunmuştur.

15- Misafirhânelerde yeteri kadar güvenlik için polis veya jandarma bulundurulmuştur.

16- Muhacirler misafirhânelerde en fazla üç gün kalabilmişler, bu sırada sıcak yemek, çay gibi iâşeleri Hilâl-i Ahmer ve ahâlinin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Ege bunların imkânları yoksa, ihtiyaçlar hükûmet tarafından karşılanmıştır.

Misafirhânelerin yapımı esnasında ve kullanılması sırasında mahalli ileri gelenlerinin yardımları olmuş, Hilâl-i Ahmer'in teşkilatının onayladığı yerlerde faaliyetleri sürdürmüşlerdir. İhtiyacın karşılanması için yeni misafirhâne yapılırken var olan misafirhânelere de olabildiği kadar yatak eklenerek kullanıma hazırlanmıştır. Mesela 1924 Ocağında Trabzon'da kurulan Misafirhâne'nin eksikliklerinin tamamlanması için ayrılan paradan harcama izni verilmiştir.³⁵⁴ Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, "Misafirhâneler Talimatnâmesi" gereğince gelen mübadiller için İzmir ve Tuzla'daki misafirhânelere ilave olarak çeşitli yerlerde 1924 yılında 10.850 yataklı misafirhâne kurmuştur. Bu misafirhâneler ve kapasiteleri ise çeşitli olmuştur.³⁵⁵

1924 Yılında Kurulan Misafirhâneler ve Kapasiteleri

YER	YATAK ADEDİ
İSTANBUL	
Ahırkapı	2.000
İplikhâne	1.000
Çatalca	300
GELİBOLU	500
MENTEŞE	Güllük (İskele) 300
(MUĞLA)	Bodrum (İskele) 200
	Marmaris (İskele) 250
	Fethiye (İskele) 500
ÇANAKKALE	300
ERDEK (İskele)	1.000/1.500
SAMSUN	3.000
EDİRNE (Karaağaç)	1.000

İstanbul'da Ahırkapı'da 2.000 kişilik, İplikhâne'de 1.000 kişilik olmak üzere iki büyük misafirhâne kurulmuş, İplikhâne'deki misafirhâneye karyolalı

³⁵⁴ BCA: 272.11/17.71.11 (2)

³⁵⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1924

özel kısım da yaptırılmıştır. Çatalca civarında Kalikratya’da 300 yataklı bir misafirhâne kurulmuş olup, bu misafirhânenin yatak, yorgan, çatal, kaşık, tabak gibi ihtiyaçları çevre halkı tarafından karşılanmıştır. Beyazıt’ta bulunan bir başka misafirhâne de Kalikratya misafirhânesine nakledilmiştir. Gelibolu’da, yatak, yorgan, çarşaf ve battaniyeleri tamamen hazır 500 yataklı, Menteşe (Muğla) vilayetinde yerleştirilecek mübadillerin karşılandığı iskelelerden Güllük’te 300, Bodrum’da 200, Marmaris’te 250, Fethiye’de 500 yataklı misafirhâne hazırlanmıştır. Diğer vilayet ve merkezlerden Çanakkale’de 20 adet sobası ve diğer her türlü ihtiyaçları karşılanmış bulunan misafirhâne ise 300 yataklı olarak düzenlenmiş, Erdek iskelesinde yedi bina 1.000 veya 1.500 kişilik misafirhâneye dönüştürülmüştür. Karayolu ile Trakya’ya gelecek olan muhacirler için de Edirne Karaağaç’ta 1.000 kişilik bir misafirhâne ve Karadeniz üzerinden Anadolu’ya sevk edilecek muhacirlerin karşılanması için Samsun’da 3.000 kişilik her türlü ihtiyacı karşılanmış bir misafirhâne hazır bulundurulmuştur. Mersin’de de bir fabrika binası 10 usta ve 50 amele ile üç gün içinde misafirhâneye dönüştürülerek kullanıma hazır hale getirilmiştir.³⁵⁶

29 Kasım 1923 tarihinde “*İmâr ve İskân Komisyonları’nın Teşkili ve Vazifelerine Ait Talimatnâme*” ile bütün vilayet ve kaza merkezlerinde vali ve kaymakamların başkanlığında birer İskân ve İmâr Komisyonu kurulmasına karar verilmiş, merkezi kurum vekalet olmak üzere, vilayet komisyonları vekalet, kaza komisyonları da vilayete bağlanırken, İskân Müfettişleri ile mülkiye, maliye ve Sıhhiye Müfettişleri, ihtiyaç hasıl olursa bu komisyonların çalışmalarını denetlemeye yetkili kılınmıştır.³⁵⁷ Ancak yeterli uzman kadro olmadığından vekaletin teşkilatı her bölgede yerleşememiş ve gerekli olan işler bölgelerde kurulan komisyonlar tarafından icra edilmiştir.³⁵⁸ Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti’nin elindeki kısıtlı kadro 80 kişi ile kısıtlı olduğundan, müfettişler seyyar olarak ihtiyaç olan yerlere gönderilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1924

³⁵⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ekim 1923

³⁵⁸ İskân Tarihçesi, s.25.

³⁵⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Kasım 1923

İşkân Komisyonları, iskânı kararlaştırılan mübadillerin resmî işlemlerini yapmak ve ne şekilde iskân olunacaklarını belirlemekle sorumlu tutulmuş, terk edilmiş malların tasnifi, kayıtlarının yapılması, ölçülmesi, onarıma ihtiyacı olan emlâkin belirlenerek müdürlüklere bildirilmesi gibi işler de bu komisyonun görevleri içinde kabul edilmiştir.³⁶⁰ İmâr Mıntıka Müdürlükleri ise; iskân mıntıkalarını iskâna hazır hâle getirmekle yükümlü olup, yıkılmış ve terk edilmiş köylerin onarılması ve gerekli yerlere Numune Köy kurulması için gerekli malzemenin ve insan gücü olarak ustaların bulunması ile görevlendirilmiştir.³⁶¹ Örneğin İzmir İmâr ve İşkân Müdürü 31 Temmuz 1924 tarihli vekaletle bildirdiği yazıda Altay vapuru ile gelen nefsi-i Selanik ahâlisi mübadillerden inşaat ustası ve ameleden oluşan 25 aileden, ihtiyaç olduğu için iskân mıntıkları olan Söke'ye 15 aile ve Manisa'ya 10 aile gönderildiğini bildirmiştir. Ancak bu aileler iskân yerlerine gitmek istemeyerek evlerini kendilerinin tamir etmeleri şartıyla İzmir'de iskân ettirilmiş ve bunların burada istihdam edilmeleri ile ilgili talepleri de Vekaletle bildirilmiştir.³⁶²

Mustafa Necati Bey, mıntıkalara gönderdiği tamimlerde görevlilerin mübadillerle yakından ilgilenmelerini, dertlerini anlamaya çalışmalarını, bu görevin vatansever her kişi için kutsal bir vazife olduğunu ifade etmiş, bundan sonraki tamimlerinde de bu hususa değinmiştir.³⁶³ Mübadillerin ihtiyaçlarını uyumlu bir şekilde karşılayabilmek için kurulan bu komisyonlar, 20 Kasım 1925 tarihli kararnâme ile kaldırılmıştır.³⁶⁴

2.2. HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

25 Ağustos 1923 tarihinde yürürlüğe giren Mübadele anlaşması gereğince gelecek olan yaklaşık 400.000 muhacirin beslenme, barınma, taşınma ve sağlık hizmetleriyle ilgili konularda Mübadele İmâr ve İşkân Vekaleti'nin bütün bu faaliyetleri yapabilmesi için yeterli maddî desteğe ihtiyacı olmuştur.

³⁶⁰ ARI, a.g.e.,s.56.

³⁶¹ İşkân Tarihçesi, s.20.

³⁶² BCA:272.11/18.89.29

³⁶³ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Ekim 1923.

³⁶⁴ İşkân Tarihçesi, s.20-21.

Vakit gazetesinden Mehmet Asım Anadolu'ya getirilecek muhacirînin belirlenen ihrac iskelelerine çıkarılıp, yerlerine gidinceye kadar barınma ve iâşe gibi ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması gereğini belirtilmiş,³⁶⁵ bu amaçla kurulmuş olan İmâr ve İskân Müdirliklerinde Hilâl-i Ahmer yetkilileri de görev almıştır.

12 Eylül 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İcra Vekilleri Heyeti'ne bir yazı ile kendilerine sorulmuş olan cemiyetin yapacağı faaliyetleri altı maddede belirtmiştir.³⁶⁶ Buna göre: Yunanistan ihrac kapılarında her biri levazımâtıyla hazır Sıhhiye Heyetleri bulundurulmuş, gemilerde bulaşıcı hastalıklara karşı teşhis ve tedavi için doktor hazırlanmış, iskân mıntıkaları ve iskelelerde on yataklı dispanserler yaptırılmış ve burada da tedavi yapılmıştır. İskelelerde yaşlı, kadın ve çocuklar için araç temin edilmiş, Çanakkale'de İngilizlerden kalan baraka ve çadırlar barınma için kullanılmıştır. Göçmenlere yardımların yapıldığı sırada Mübadele ve İmâr İskân Vekili Mustafa Necati Bey, 24 Kasım 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta³⁶⁷ *“Mübadillerin gelmeye başladığını, bu millî ve insanî görevde bu mazlum misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Hilâl-i Ahmer Heyetleri'nin de azamî faaliyetlere girmesinin gereği”*ni bildirmiş ve bu amaçla İstanbul'da Hilâl-i Ahmer genel merkezini ziyaret ederek yaptığı görüşmeler sonucunda 6 Mart 1924 tarihinde Hilâl-i Ahmer genel merkezi yetkilileri ve Mübadele İmar ve İskân Vekaleti arasında bir *“itilâfnâme”* yapılmıştır.³⁶⁸

İtilâfnâme'ye göre gelecek olan mübadillerin sağlık durumlarını yakından takip edebilmek ve yazışmalardan kaynaklanacak zaman kaybını ortadan kaldırmak için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit Bölge müdürlükleri merkezlerinde Hilal-i Ahmer genel merkezi tarafından birer temsilci bulundurulmuştur. Bu bölgelerin yanında toplam 37 vilayetten gelmiş olan

³⁶⁵ **Vakit**, 27 Mart 1923.

³⁶⁶ **BCA**: 30.10.0/123.873.3

³⁶⁷ Mesut ÇAPA, “Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer)Cemiyetinin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, Kasım 1988, Yıl:1, Sayı:2,s.243-244.

³⁶⁸ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Mart 1924, Sene:3, No:31, s.223-224. (Bundan böyle THAM)

yardımlar, Ankara’da toplanarak ve gelmiş ve gelecek olan mübadillerin ihtiyaçları için sarf edilmiştir. Selanik gibi iskelelerden gelen mübadillerden yardıma muhtaç olanlara verilmek üzere yeterli miktarda iâşe bulundurulmuş, bunun içinde buralarda seyyar İmdâd-ı Sıhhiye Heyetleri kurulmuştur.

Muhacirîne verilmek üzere önceden İmdâd-ı Sıhhiye Heyetleri’ne verilmiş olan depodaki erzak dağıtıldığı gibi ayrıca 25.000 battaniye, 10.000 muhtelif yelek, 10.000 ceket, 70.000 pantolon, 10.000 don, 10.000 gömlek, 15.000 çorap, 5.000 fanila, 5.000 karavana ve kova, 1.000 çarık, 700 muhafazalı çadır, 6 iki direkli çadır ve sandıklar içinde 4.325 kilo tuvalet sabunu, 1.000 kilo adi sabun, 10.000 kutu kibrit verilmiştir. Ayrıca vekalet tarafından bu vilayetlerin hasılatından 1 Mart 1924 ile 30 Haziran 1924 tarihleri arasında 40.000 Lira tahsil edilerek cemiyet genel merkezine gönderilmesine ve eksik tutarın da vekalet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.³⁶⁹ Bu yardım toplama çabaları esnasında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, İslâm âlemine hitaben bir beyannâme yayınlamıştır. Beyannâmede Türk milletinin bağımsızlık savaşında İslâm âlemi’nin gösterdiği desteğe olan şükranlarını belirten Gazi, şimdi önlerinde bulunan Yunan zulmü altında ezilen dindaşlarımızın vatan topraklarına nakli ve iskânı meselesinin çözülmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin faaliyetlerine yardım istemiştir.³⁷⁰ Muhtelit Mübadele Komisyonu azalarından Haydar Bey de verdiği mülakatta “*Meclis, Hey’et-i Vekîle bütün mesaisini bu işe vermiştir diyebiliriz ve buna büyük önem vermektedir. Hükûmet bu iş için 3.5 milyon Lira ayırmış ise de, yetmeyeceği açık olduğundan Gazi Paşa Hazretleri de beyannâme ile İslâm âleminden yardım istemiştir...*”diyerek Selanik’te toplanacak komisyonun önce Müslümanların durumunu tetkik edeceğini söylemiştir.³⁷¹ Ayrıca Mübadelede İslâm âlemi’nden toplanacak yardım kapsamında heyetler teşkil edilmiş, Hindistan’a giden Hilâl-i Ahmer Heyeti’nin başına da Kemal Ömer ve Lütfi Simavi Beyler atanmıştır.³⁷²

³⁶⁹ **THAM**, 15 Mart 1924, 3/31, s.223-224.

³⁷⁰ **BCA**:30.10.0/1.1.4; **THAM**, 15 Şubat 1924, 3/30, s.195.

³⁷¹ **Vatan**, 30 Eylül 1923.

³⁷² **BCA**: 30.10.0/123.874.33

Mübadeleye tâbi bölgelerdeki Müslümanların ihtiyaçlarını temin edebilmek amacıyla iâne toplanması için de teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu amaçla Selanik, Kozana ve Drama’da Müslüman ahâli, Hilâl-i Ahmer adına Selanik’te bir heyet kurma müsaadesini almışlardır. Heyetin reisliğine eski Belediye Reisi Osman Said Bey, Yardımcılığına Hafız Ali Bey, Genel Kâtipliğine Yağcızade Hüsni Efendi ile Veznedar oğlu Demir Bey, azalıklarına da İhsan Tevfik, Sami, Osman Kapancı, Ahmet Şakir, Mehmet Kemal, Mustafa Arif, Sadık ve Hamdi Bey seçilmişlerdir. Bu heyet üç parçalı makbuzları, aldıkları iânelerin karşılığı olarak vermişlerdir.³⁷³ Ancak beklenen yardımın toplanamaması üzerine Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ortak bir kararla bazı değişiklikler yapmıştır.³⁷⁴ Buna göre “*Cins ve miktarı muayyen*” 38 otomobil bakanlığa devredilmiş, ayrıca bakanlık, 1924 yılı Haziran ayına kadar toplamayı taahhüt ettiği 40.000 Liraya mahsuben 20.000 Lirayı on gün zarfında temin etmeyi kabul etmiştir.

1924 Yılında Mevcuda Eklenen Yatak ve Personel Tablosu³⁷⁵

Yer	Yatak Sayısı	Bina	Personel		
			Tabip	Seyyar Tabip	Hastabakıcı
İzmit	30	Hastahane	2	1	1
Samsun	25	“	2	2	1
Mersin	10	Dispanser	1	2	1
Mudanya	30	Hastahâne	1	2	1
Tekfurdağı	30	“	1	2	3
Uzunköprü	30	“	1	2	3
Kalokratya	15	Dispanser	1	---	---
Darıca	10	Hastahâne	1	1	
Çatalca	15	Dispanser	1		
İstanbul	50	Hastahâne	2		
Bandırma	20	“	2		
Antalya	20	Dispanser	1		
Niğde	20	Hastahâne	1		
Sivas	20	Hastahâne	1	1	1
Selanik	---	---	3		
Drama	---	---	1		
Kavala	---	---	2		
Vapurlarda	---	---		11	

³⁷³ THAM, 15 Ocak 1924, 3/29, 142-143.

³⁷⁴ ÇAPA, a.g.m. s.244-245.

³⁷⁵ THAM, 3/31, 15 Mart 1924, 225.

Tablo itibariyle Hilâl-i Ahmer'e İzmit'te 20, Tekirdağ'da 25, Kalikratya'da 15, Ulukışla'da 30, Niğde'de 20, Mersin'de 50, Selanik'te 50, Kavala'da 20 ve Samsun'da 30 yataklı hastane ile Çatalca'daki 10 yataklı bir dispanserin idaresi verilmiştir. Konya'da 2, Samsun'da 1, Adana'da 1, Söke, Milas ve Megri mıntıklarında 1, göçmen vapurlarında 11 kişi olmak üzere gezici doktorlar görevlendirilmiştir. Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti vapurlarla gelen yardıma muhtaç mübadillerin iâşesini Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla karşılamak amacıyla cemiyet emrine 30.000 Lira vermiştir. İstanbul misafirhânelerinde de ihtiyaçların 24 Nisan 1924 sabahından itibaren Bakanlık tarafından karşılanması kararı alınmıştır. Aynı yıl içinde Erdek'te 20 yedek hastane malzemesi ile bir seyyar doktor bir de hasta bakıcı, Edremit'te bir seyyar doktor, bir hasta bakıcı, Karesi mıntıkasında bir seyyar doktor bir hasta bakıcı, Konya mıntıkasında 3 seyyar doktor ve Edirne'de bir doktor ile bir hasta bakıcı bulundurulmuştur.³⁷⁶

Yunanistan'dan gelecek göçmenlerin sağlık ve gıda gibi başlıca ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İmdâd-i Seferiye Heyetleri gönderilmiştir. 1923 Kasım'ından önce biri baştabip olmak üzere iki tabip, bir eczacı, on memur ve bir hademedden oluşan Yirmi Altıncı Ayvalık Heyeti; biri baştabip olmak üzere dört tabip, bir eczacı, on iki memur ve hademedden oluşmakta olan Yirmi Yedinci Selanik Heyeti ile Yirmi Sekizinci Hanya, Yirmi Dokuzuncu Kandiye ve Otuzuncu Kavala Heyetleri kurulmuştur. Bunlara bir müddet sonra bol miktarda erzak ve ilaç verilmek suretiyle Otuz Birinci Samsun, Otuz İkinci İstanbul, Otuz Üçüncü Mersin, Otuz Dördüncü Tekirdağ, Otuz Beşinci Bandırma ve Otuz Altıncı Mudanya Heyetleri kurulmuştur.³⁷⁷ Daha sonra Baştabip Doktor Baha Bey ile bir tabip, on memur ve hademedden oluşan Otuz Yedinci Tuzla, Baştabip Doktor Ragıp Bey ile, sekiz memur ve hademedden oluşan Otuz Sekizinci Kalikratya, Tabip Ahmet Faik Bey ile üç memur ve hademedden oluşan Otuz Dokuzuncu Çatalca ve Baştabip İsmet Bey ile iki tabip, bir eczacı ve altı memur ile hademedden oluşan Erdek İmdâd-ı Sıhhiye Heyetleri teşkil edilmiştir.³⁷⁸

³⁷⁶ BCA: 272.12/41.46.14

³⁷⁷ ÇAPA, a.g.m. s.246.

³⁷⁸ THAM, 3/29, 15 Ocak 1924, 144.

Otuzuncu Kavala İmdâd-ı Seferiye Heyeti 1923 yılı Aralık ayı boyunca dispanserinde 850 hasta tedavi etmiş, bunlardan muhtaç durumda olanların çamaşır gibi ihtiyaçları karşılanmış, köylere hastabakıcılar gönderilerek Kavala, Sarışaban ve Piravişte kazalarında aşı çalışmaları başlatılmıştır. Yirmi Dokuzuncu Hanya Heyeti bir Baştabip, üç memur, iki hasta bakıcı ve üç hademe ile 23 Aralık 1923 tarihinde Selanik yolundan Drama'ya ulaşmıştır. Bu civardaki Şark Şimendiferleri'yle Garbî Trakya'ya geçecek olan muhacirînin aşılarını yapmakla görevli heyet, Drama ahâlisinin bir kısmının civardaki istasyonlara ulaşmış olmasından ve kışın gelmesinden dolayı aşılarda ihrac iskelelerinde yapılmasına karar vermiştir. Sadece Drama'da bulunan Müslümanlara sıhhiye hizmeti verilebilmiştir.³⁷⁹ Heyet Drama'ya gönderilen 200 çadırdan 30'unu Bük, 45'ini Papazköy, 45'ini Hisarköy, 40'ını Zirneva'ya ve 30'unu da Çarşıhan mevkilerine dağıtmıştır.³⁸⁰

Yirmi Dokuzuncu Kandiye Heyeti'nde de dispanserlerde 1924 Ocak ayına kadar 1.250 kişi muayene edilerek ilaçları temin edilmiştir. Samsun Heyeti de 31 Aralık 1923 tarihinde Gül Cemal ve 12 Ocak 1924'te Reşit Paşa ve Sulh vapurlarıyla gelen toplam 1.004 kişiyi misafirhânelere taşımıştır.³⁸¹ Yirmi Dokuzuncu Kandiye İmdâd-ı Seferiye Heyeti, 17 Kasım 1923'ten 7 Ocak 1924 tarihine kadar 1.300 kişiyi dispanserlerinde tedavi etmiştir. Kandiye'de 14.000 Müslüman'dan 206'sının günlük olarak iâşesi sağlanmıştır. Heyet burada 7.000 kişiye çiçek aşısı yapmaktan başka gayri Türk unsurlardan tedavi olmak isteyenleri de tedavi etmiştir. Kavala'da bulunan Otuzuncu İmdâd-ı Seferiye Heyeti de 1924 Ocak ayı boyunca dispansere müracaat eden 400 kişiyi tedavi etmiştir. Ayrıca yardıma muhtaç ve kimsesizlere kaput, çamaşır ve levazım vermiş, Ocak sonuna kadar 5.282 nüfus, 1.447 büyük hayvan, 615 küçük hayvan sevk etmiştir. Heyet ayrıca bölgede Ocak ayı zarfında 307.845 Drahmi, toplamda ise 386.861 Drahmilik iâne toplamış, Kavala, Sarışaban ve Piraviste kazalarında çiçek aşısı yapmıştır.³⁸²

³⁷⁹ THAM, 3/29, 15 Ocak 1924,s.141-142.

³⁸⁰ THAM, 3/31, 15 Mart 1924,s.226.

³⁸¹ THAM, 3/30, 15 Şubat 1924,s.141-142

³⁸² THAM, 3/30, 15 Şubat 1924, s.198.

Selanik'te bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Selanik'e gelen mübadillerin yüksek kiralar vererek soyulmasını veya şehre dağılarak açıkta kalmasına mâni olmak için Kireç Köy istikâmetinde, Kara Hüseyin mevkiinde 5.000 kişiyi barındırabilecek ve sağlık şartları elverişli bir misafirhâne yapmıştır. Civarda temiz su membarları bulunarak bu suyun kampa getirilebilmesi için Muhtelit Komisyon'dan 4.500 Drahmi alınmıştır. İmdâd-ı Seferiye Heyeti misafirhâne tesis etmekle, mübadilleri yüksek kira ödemekten kurtarmış, dispanserlerinde bulunan doktor ve hasta bakıcılar vasıtasıyla temiz su içirerek tifo, sıtma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklardan korumuştur.³⁸³ Kireç Köy kampında sağlık taramasına dikkat eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, rıhtımda Pontus'lu bir muhacirinin vebadan ölmesi üzerine bölgeyi tecrit etmiş, İstanbul'dan Teşvîkiye vapuru ile gönderilen 500 kişilik aşığı Hilâl-i Ahmer görevlisi Doktor Esad Bey nezaretindeki bir grup ile uygulamıştır.³⁸⁴

Mudanya'da ise heyetin hastahânesine 20 Aralık 1923 tarihinden 1924 Ocak sonuna kadar 502 kişi muayene için müracaat etmiştir. Selanik, Cuma-ı Bâlâ ve Serebye muhacirlerinden 69 kişiye ceket, pantolon, kaput, gömlek, iç çamaşırı, ayakkabı olmak üzere 301 parça eşya dağıtılmış, Mersin İmdâd-ı Seferiye Heyeti de 18 odalı bir binayı hastaneye çevirerek 11 Ocak'tan itibaren hasta tedavisine başlamıştır.³⁸⁵ 15 Şubat 1924 tarihinde Kandiye muhacirlerinin gelmesiyle faaliyetlerini hızlandıran Mersin Heyeti, 10'u yataklı 645'i ayakta olmak üzere 655 kişiyi tedavi etmiş, yardıma muhtaç durumda olanlara battaniye, kaput, ceket, pantolon ve gömlek gibi giyecek dağıtmıştır.³⁸⁶

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından mübadilleri taşıma işinin 1923 yılı Kasım ayında resmen başlanmasından 1924 Mayıs'ına kadarki sürede muhacirlere 132.085 elbise, 52.716 iç çamaşırı, 8.008 ayakkabı, 7.003 uzun çorap, 61.722 battaniye, 10.829 yatak eşyası, 69.626 mutfak eşyası, 28.000 ecza malzemesi, 7.594 çeşitli çamaşır eşyası, 69.880 çadır, 10.236 bina maddeleri, 44.620 ağaç, 38.165 torna tezgahı, 71.075 çarşaf ütü, 325.800 taşınabilir baraka ve 33.547

³⁸³ THAM, a.g.e.,s.199.

³⁸⁴ Vakıf, 19 Temmuz 1924

³⁸⁵ THAM, 3/30, 15 Şubat 1924,s.199.

³⁸⁶ THAM, 3/31, 15 Mart 1924, s.228.

hastane ve mutfak malzemesi olmak üzere 1.020.726 parça malzeme dağıtılmıştır.³⁸⁷

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca verilen karar üzerine Kayalar mıntıkasından 10.000, Kozana'dan 8.500, Vodina ve Karacaova'dan 10.000 nüfusun Türkiye'ye nakline karar verilmiştir. Kozana mıntıkasında 5 Mart'ta başlayacak olan nakil için mübadeleye tâbi köylerdeki ahâlinin Karaferye istasyonuna kadar uzun bir mesafeyi yürümek zorunda kalacağından dolayı Kozana'da 1.500, Karacaova'da 1.000 ve Karaferye istasyonunda 1.000 kişi kapasiteli üç misafirhâne yapılmıştır.³⁸⁸

2.3. MÜBADİLLERİN TAŞINMASI MESELESİ

Mübadelenin henüz başlamamış olmasına rağmen Garbî Makedonya'da yaşanan hadiselerden dolayı yollara dökülen Müslümanlar Selanik ve Kavala gibi limanlarda toplanmaya başlamıştır. Soygunların artması, gelen Rum mübadillerin Türklerin evlerine yerleştirilmesi, evlerinden olan Türklerin kendi çabalarıyla ihrac iskelelerine doğru göç etmelerine sebep olmuş, bu sırada Yunan Hükûmeti de Müslümanlar üzerindeki baskısını arttırarak Müslümanların tasarrufları üzerinde sınırlama getirmiştir. Yunanistan, Üçüncü Kolordu Komutanı Otenos'un imzasıyla yayınlanan emirnâmeyle göre; *“Makedonya ve Trakya genel valiliklerine mübadelâtın yasaklanması ve buna muhalif davrananların hapis ve mallarının müsaderesi cezasını vermeye yetkili kılınmıştır. Selanik, Pele, Kozana ve Filorina kazalarında mübadele, hediye vesaire mübadeleye tâbi Müslümanların gelecekte eşyaya müteallik her türlü muamelâtı-i feragiyesi yasaklanmıştır ki bu mallar; dört yaşından daha büyük yaşta, genellikle çift hayvanı öküz, inek, manda, beygir ve katır ile tütün, hâne tefrişâtı ve eşyâ-yı beytiyyedir. Bu emirnâmeden önce tütün bağlantısı yapanlar bunu ispat ederlerse mal alımı yapabilirler. Müslümanlar, bu listede olmayan zirai ürünler koyun ve keçi, makineler üzerindeki tasarruflarında*

³⁸⁷ THAM, 3/31, 15 Mayıs 1924, s.312.

³⁸⁸ THAM, 3/30, 15 Şubat 1924, s.226.

*bulunabilirler. Bu emirnâmeğe uymayanlara beş yıla kadar hapis cezası”*³⁸⁹ verileceği kararı alınmıştır.

Resmî kuruluşlar ve ordu tarafından yapılan bu baskılarla yollara düşen Türk ailelerin yerlerini çadırlarda bekleyen Rum mübadiller almış, Batı Trakya’da Gümülcine, Dedeâğaç hattında Türklerin yaşadığı dramı gören Vatan gazetesi özel muhabiri de, şehirlerde Türklerin azaldığı, yol kenarlarında Rum muhacirlere ait çadırların görüldüğünü bildirmiştir.³⁹⁰ Basında da Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman, “*mübadele talimatnâmesi, hükûmetin konuya ciddi yaklaştığını gösterse de nakliyat meselesi açık değildir. Bu meselede beynelmilel Sâlib-i Ahmer ve Hilâl-i Ahmer’den faydalanmazsak yanlış yaparız. Daha başlangıçtan Amerikan Hilâl-i Ahmeri’nin Yunan Hükûmeti’ne yaptığı yardımı kabul eden Cemiyet-i Akvam’ın yardımını istemeliyiz...*” diyerek nakliyat meselesine dikkat çekmiştir.³⁹¹

Vatan gazetesinde yardımlardan faydalanmak konusunda yayımlanan yazıya karşılık olarak Yunanistan’ın bu konudaki durumu “*Times*” gazetesinde yayınlanan 8 Aralık 1922 tarihli bir yazıda “... yaklaşık bir milyonu bulacağı tahmin edilen göçmenlerle ilgili hazırlık yapan Yunan Hükûmeti, savaş ve kaos ortamından yeni çıktığından dolayı ekonomik olarak çok zor durumdadır. Bu sebeple, Amerika’dan 52.000 Paund alan İngiltere Hükûmeti, Yunanistan’daki İngiliz işverenlerden 10.000 Paund ve Milletler Cemiyeti’nden de 19.600 Paund alarak Yunanlılara yardım için kullanmıştır. Yunanistan’daki İngiliz, Amerikan, Alman ve İsveçli şirketler göçmenlere yardım için çaba göstermektedirler.”³⁹² şeklinde belirtilmiştir.

Vekalet’in Hilâl-i Ahmer’den destek almasını bekleyen gazeteler, hâlen Hilâl-i Ahmer’e bir teklif götürülmediğini, Cemiyet-i Akvâm İstanbul temsilcisi Mister Charles’in şu an 17.000 civarında Rum mülteci ile uğraşmakta olduğunu, her şeyi hallettiği hâlde bir cevap alamadığını belirtmekteydiler.³⁹³ Yine Türk-

³⁸⁹ Vatan, 22 Eylül 1923

³⁹⁰ Vatan, 10. Ekim 1923.

³⁹¹ Vatan, 2 Ağustos 1923

³⁹² FO:371/9130, a.g.e, C.3, s.578; USNA:868.48/118 ve USNA:767.68/302, a.g.b., s.419, 430.

³⁹³ Vatan, 6 Ağustos 1923

Amerikan Karîb Muavenet Heyeti, Dâhiliye Vekaleti'ne bir yazı göndererek tüm masraflarını kendilerinin karşılaması karşılığında Kozan'a bağlı Gürümce köyünden 460 hâne Rum aileyi ve öksüz Rum çocukları sevk için izin istemiştir.³⁹⁴ Sonuçta Hilâl-i Ahmer ile yapılan “*itilâfnâme*” gereğince ihrac iskelelerinde ve vapurlarda Hilâl-i Ahmer görevlisi olan doktorlar çalışmaya başlamış, Vapurlarda ve iskelelerdeki doktorlar, gelen mübadillerin aşılarını yaparak bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler almaya çalışmışlar, ayrıca göç bölgelerine seyyar doktorlar giderek buradaki ahâlinin de aşılarının yanında, yiyecek, içecek ve giyeceklerini karşılamışlardır. İmdâd-i Sıhhiye Heyetleri mübadillerin bu ihtiyaçlarını karşılamakta ise de, en önemli sorun mübadillerin taşınması meselesi olmuştur.³⁹⁵

Makedonya'daki Müslümanların taşınmasından önce bölgeye giderek incelemelerde bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerinden Tefvîk Rüştü Bey, Başbakanlığa verdiği raporda azalardan Hamdi Bey ve Hilâl-i Ahmer temsilcisi Doktor Ömer Lütfü Bey'in de verdiği bilgilerle beraber bölgedeki Müslümanların yaşadığı dramı anlatmıştır.³⁹⁶ Hamdi Bey'in rapordaki ifadesine göre; Garbî Makedonya halkı sefalet ve şekavet yüzünden elîm bir vaziyette perişan olmuş, ellerindeki servetleri soygunlarla alınmış, çok az kısmında para ve az miktarda değerli eşya kalmıştır. Emlâk, hayvanât ve arazinin çoğunluğuna müsadereyle el konularak, mallar Rum mültecilerin ellerine geçmiştir. Ahırlarda ve karanlık yerlerde çok zor bir vaziyette yaşamak zorunda bırakılan Türkler, Yunan Hükûmeti'nin zorla vergi tahsilatı gibi uygulamalarına da maruz kalmıştır. Durumun düzeltilebilmesi için Makedonya'dan hemen 30 ile 40 bin kişinin tahliyesi gereği belirtilmiştir.

Hilâl-i Ahmer temsilcisi olan Doktor Ömer Lütfü Bey de aynı raporda Selanik'te toplanmış olan 20-25 bin Müslüman'ın hemen naklinin yapılmaması hâlinde Garbî Makedonya'dan gelecek olan Müslümanlarla birlikte evsiz, yemeksiz ve çıplak olan bu muhacirler arasında bulaşıcı hastalıkların

³⁹⁴ BCA:272.0.0.11/17.77.10

³⁹⁵ Mehmet ÇANLI, “Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi”, **Tarih ve Toplum**, Eylül 1994, Sayı:129, s.54-62; Ekim 1994, Sayı: 130, s.51-60.

³⁹⁶ BCA:272.11/16.70.17

görülebileceğini, Selanik'te bulunan 25 bin Türk ile 45 bini bulan Makedonya halkının bir an evvel vagonlarla ve Kavala'dan çıkacak olanların da vapurlarla Üsküdar'a sevkini hemen yapılmasını ondan sonra karşılık olarak yapılacak önlemlerin ve siyasî tavrın uygulanabileceğini bildirmiştir. Ayrıca aylık 200 aile olmak kaydıyla hükûmetimizden hiçbir şekilde alacak talep etmeyen, Türkiye'ye iktisadî herhangi bir zararı olmayacak olan ve masraflarını kendilerinin karşılayacağını taahhüt eden ailelerin, yanlarında ganimetlerini de almalarına müsaade edilerek mübadeleye tâbi tutulmasını tekrar rica etmiştir.³⁹⁷

Verilen bu raporlar dahilinde Tevfik Rüştü Bey Hâriciye Vekaleti'ne öngörülen çözüm hakkında bilgi vermiştir. Buna göre 29 Aralık 1923 tarihine kadar Selanik'e varabilecek sefâin ile 9.000 civarında muhacir nakledilebilecek bununla birlikte her hafta Selanik'ten 6.000, Kavala'dan da 4.500 ile 5.000 muhacirinin nakli ile ilgili tedbirler alınarak Selanik'te birikmiş olan 25.000 muhacirinin de naklinin uygun olacağı, Batı ve Güneybatı Makedonya Müslümanları'nın nakil işine Grabine, Kesriye, Naslıç, Filorina gibi mıntika kazalar halkından başlamak ve bunların tamamı nakledildikten sonra Alasonya, İskeçe, Kozana ve Kayalar kazalarını tahliye edilebileceğini bildirmiştir. Kozana ve Kayalar ahâlisinin Atina üzerinden yapılacak nakilinde, buraları işgal etmiş olan Rum köylüsü tarafından soyulması ve zorluk çıkarılmasının kuvvetle muhtemel olması sebebiyle merkezi durumdaki Selanik yolunun en uygun ihrac yolu olduğu belirtmiştir.³⁹⁸

Tevfik Rüştü Bey, Başvekalet'e gönderdiği bir diğer raporda da,³⁹⁹ Selanik'te birikmiş olan Lankaza, Gelmeriye, Avdethisarı ve Yenice Vardar ahâlisinden oluşan yaklaşık 20.000 kişilik mübadilin çoğunun ziraatçı, bir kısmının da hayvancılık ile uğraştığını belirterek, bunlardan yaklaşık on bininin hemen nakilinin gerektiğini, bu on bin kişinin de dört bininin vapur ücretini ödeyemeyecek durumda olduğunu, bunların bir vapur temin edilerek Tuzla yoluyla Tekfur dağına gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

³⁹⁷ BCA:272.11/16.70.17

³⁹⁸ BCA:272.11/16.70.17

³⁹⁹ BCA:30.10/123.872.5

Selanik'te ve Girit'te bulunan ziraatçı mübadillerin gerektiği durumlarda taşıma işinde kullanılacak gemilerde Türk bayrağı olup olmadığına bakılmaksızın hemen taşınmasını da isteyen Tevfik Rüştü Bey, hem bu iş için hem de vapurlarda iâşelerinin karşılanabilmesi için Selanik'te bulunan Hilâl-i Ahmer temsilcilerine 20.000 Drahmi gönderdiğini belirterek, limanlarda mıntika noktalarında sıhhiye memurlarının bulunmasını, mübadillerin ekmek ihtiyaçlarının vaktinde karşılanmasını istemiştir. Aynı durum Anadolu'daki limanlarda da yaşanmıştır. Gümüşhane ve civarından Trabzon'a gelen mübadil Rumlar ile Trabzon limanına çıkan mübadil Türklerin ihtiyaçlarının karşılanması sorun olmuş, Vekalet Gümüşhane'den Trabzon'a gelen 720 mübadil Rum'un iâşelerinin karşılanmasını istemiştir.⁴⁰⁰

Mübadillerin limanlara doğru akın etmesi vekalet'i hemen bir çözüm bulma konusunda sıkıştırmıştır. Daha mübadele başlamadan bile bir kısım mübadil kendilerinin temin ettiği araçlarla ve yaya olarak yola düşmüşlerdir. Ankara'nın bu durum karşısında ciddî önlemler alacağını gören ve mübadele işiyle yakından ilgilenen ve bölgede duruma hakim olan Makedonyalılar Cemiyeti üyeleri ile Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü Sadrettin Celal Bey bir toplantı yapmıştır. Cemiyet üyelerinden Suphi Nuri Bey mübadele meselesinin nispeten bir istikbâl meselesi olduğunu her şeyden evvel Makedonya Türkleri'nin canını ve malını, Yunan saldırılarına karşı muhafaza etmek gerekeceğini bildirmiştir. Çünkü 16. madde uyarınca Türklerin hukukî haklarının olmasına rağmen ellerindeki mallarına el konulmakta olduğunu söyleyerek bu konuya hükûmetin dikkatini çekmiştir.⁴⁰¹

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, 1924 Martı'nda yapılan resmî yazışmalar sonucunda Selanik-Dedeâğaç ve Anadolu-Bağdat şimendifer hattında nakil olunacak muhacirlerin tarifelerini belirlemiştir. Buna göre Dedeâğaç'tan İstanbul'a kadar belirlenen hatta Şark şimendiferleri kullanılmış, eşyasız binen ve dört yaşına kadar olan çocuklar ücretsiz, on yaşını tamamlayan iki çocuğun ise bir kişi ücreti ödemesi kabul edilmiştir. Selanik-Dedeâğaç şimendiferinde muhacirin

⁴⁰⁰ BCA: 272.11/17.77.8 (2); 272.11/17.76.10 (7); 272.11/17.75.2 (4)

⁴⁰¹ Vatan, 3 Ağustos 1923.

nakliyesinde Yunan Hükûmet'i %40, Anadolu- Bağdat dahilî sevkıyatta da yedi yaş altı çocuklar ücretsiz olmak üzere %35 indirim yapılmıştır. Yük vagonu temel olarak 3. mevki ücret tarifesinden eşyasız yolcu 192 Lira, eşyalı yolcu da 270 Lira olarak belirlenmiştir.⁴⁰² Anadolu-Bağdat demiryolundan yapılacak %35 indirimli tarife kararı ihrac iskelelerindeki ve mübadele bölgelerindeki görevlilere bildirilmiştir.⁴⁰³ Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti'nin ve müdürlüklerinin mübadilleri getiren vapurların fener ve Sıhhiye vergisinden muaf tutulması için gerekli işlemlerin yapılmasına dair isteği üzerine Hâriciye Vekaleti, Sıhhiye vergisinin kaldırılmasını kabul ederek fener vergisinin kaldırılması için gerekli kararın alınmasını İcra Vekilleri Heyeti'nden istemiştir.⁴⁰⁴

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, Haydarpaşa, Tuzla, İzmit, Afyon ve Yenice istasyonlarında toplanıp sevk edilecek mübadiller ile ilgili nakil kararı almıştır. Bu nakil kararına göre;

1. Muhacirlerden yedi yaşından aşağı olanları ücretsiz, yedi yaşından büyük olanları üçüncü sınıf ücret ile nakledilmiştir.
2. Muhacirler kabile hâlinde toplu olarak sevk edilmişler, perakende yolcu vagonlarında tam veya hususî kamaralara yerleştirilmiş, her yolcuya ayrı bilet verilmiş ve genel için seyr-i ser'i evrakı tanzim edilmiştir.
3. Perakende seyahat edecek olanlar, gerek seyahat ve gerek eşya ücreti hakkında normal yolcu muamelesine tâbi tutulmuştur.
4. Dikkati çekmeyecek derecede gösterişli ve çok olmayan özel eşyâ ve diğer eşyâ hiçbir muameleye tâbi tutulmayarak ücretsiz nakledilmiştir.
5. Kişi başına isabet eden fazla miktardaki eşyalardan hangi sefere dahil olursa olsun, dokuzuncu tarifenin üçüncü sınıf ücretine göre tam ücret alınmıştır.

⁴⁰² BCA: 272.11/17.81.16

⁴⁰³ BCA: 272.11/76.30.18

⁴⁰⁴ BCA: 30.10/123.874.2

6. Sevkıyât, kadın, erkek ve yedi yaşından küçüklerin miktarını gösterecek şekilde İmâr ve İskân memurları tarafından verilmiş belgelerle memurlar huzurunda yapılmıştır.⁴⁰⁵

Mübadeleyle gelen mübadillerin büyük kısmının çiftçi olması, mallarını satamadan topraklarını terk etmek zorunda kalmaları, onların taşıyabildiği kadar eşyasıyla yollara düşmesine sebep olmuştur. Bu köylülerin yanlarında hayvanlarıyla ihrac iskelelerine gelmesi üzerine, hayvanlarının ücretsiz taşınması problemi ortaya çıkmıştır. İmâr ve İskân Vekaleti, gelen bu muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli tahsisâta sahip olmadığından bu ücretlerin nakten alınmasına dikkat etmiş, ücretsiz taşıma için yardıma muhtaç olduğuna dair başvuru şartı getirmiştir. Eğer muhacirler bunu beyan edemezlerse bunların bir çift hayvanı, merkep, beygir gibi hayvanlarından yalnız bir, koyun ve keçi gibi hayvanlarından üç adeti için bir nakliye ücreti ödemesi kararını Başbakanlık’a bildirmiştir.⁴⁰⁶

Mübadil halkın Selanik gibi önemli liman merkezlerine yığılmış durumda bulunması, Türk Hükûmeti’nin nakliyat işini demiryollarından yapmayı plânlamaktayken deniz yoluyla yapmaya mecbur bırakmıştır. Ancak denizyolu ile ulaşımı sağlamak için yeterli ödenek ve teşkilatın olmaması ve hepsinden önemlisi yerli şirketlerin gemilerinin tonaj yetersizliği önemli bir sorun olmuştur. Bu olumsuzluklar üzerine ilk zamanlarda taşıma işi için çeşitli ihâleler yapılmış, bu ihâlelerde “*Loid Tristino*” gibi yabancı şirketler uygun teklifler vermiştir.⁴⁰⁷

Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti’nin yabancı şirketler ile yaptığı görüşmelerde, bu şirketlerden “*Mesarkli*” ve “*Pale*” vapur şirketleri vekilleri kiralama işine giremeyeceklerini fakat nüfus başına uygun bir ücret verebileceklerini, “*Edlen*” vapur şirketi vekili de Pire’de aldığı teklifnâmeyle îade ederek vakit azlığı sebebiyle şartları yerine getiremeyeceğini bildirmiştir. “*Luis*” vapur şirketi ise, her şey kendilerinden olmak şartıyla vapurlarını öngörülen

⁴⁰⁵ BCA: 272.11/17.81.16; İbrahim ERDAL, “Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları İle Yapılan Nakil Sözleşmesi”, *Atatürk Yolu*, C:8, S:31-32, Mayıs-Kasım 2003, Ankara 2003, s. 319.

⁴⁰⁶ BCA: 30.18.1/9.16.6

⁴⁰⁷ Hâkimiyyet-i Milliye, 15 Kasım 1923.

ücrette kiralayamayacaklarını ancak Yunan bahriyesindeki kömürle çalışan “*Taim Charter*” dedikleri vapurları “*rûsûm-u müstecire*” usulüyle kiralayabileceklerini ifade etmişlerdir. Hatta “*Luis*” vapur şirketi müdürü bu usul olmak şartıyla vapurlarını her tonajı karşılığı 4.5 Şilin mukabilinde kiralayabileceklerini söylemiş, ancak vapurları sevk tarihine yetiştirebilme imkânı olmasına ve iyi bir teklif olmasına rağmen teşkilatın bu işle ilgilenen eleman ve maddî kapasitede olmamasından dolayı olumlu bir cevap verilememiştir. Türk vapurcuları da kapasitelerinin küçük olmasından dolayı insan fiyatlarında tenzilâta gidemeyeceklerini ancak büyükbaş hayvanda 50 ve küçükbaş hayvanda 10 Kuruş indirebileceklerini bildirmişlerdir.⁴⁰⁸

Mübadillerin taşınması konusunda yaşanan bu sıkıntılı durumda yabancı vapur şirketlerinin uygun teklifleri karşısında harcanacak paranın yine ülke içinde kalmasının istenmesi ve sınırlı ulusal kaynakların zaten sıkıntılı olan ekonomide dışarı çıkacak olması konusunda Türk vapurcularının baskıları üzerine⁴⁰⁹, Mustafa Necati Bey, taşıma işinin seyr-i sefâin idaresi ve Türk vapurcularınca yapılmasını önermiştir. Bu önerisini desteklemek için vekalet bütçesinden 600.000 Lira ayıran Mustafa Necati Bey, bunu vapur alımında kullanabilmek için meclisin onayını istemiştir. Bu teklif üzerine Başbakan İsmet (İnönü) Paşa “*Esbâb-ı Mucibe Layihası*”nı yayınlayarak, kısaca Yunanistan’dan gelecek muhacirlerin nakli işinde kullanılmak ve bu işte kullanılacak olan önemli miktardaki nakliye ücretinin memleket içinde kalmasını sağlamak ve vapur alınması için 600.000 Liranın Seyr-i Sefâin İdaresi’ne verilmesini istemiştir. Muvâzene-i Maliye Encümeni de iki üç tane 800-1.200 tonajlı, iki veya üç tane de 2.000-3.000 tonajlı mübadele ahâlisini taşımada kullanılmak için vapur alımını uygun görmüştür.⁴¹⁰ Mustafa Necati Bey taşıma işinin Seyr-i Sefâin İdaresi ve Türk girişimcilerince yapılması hakkında Sadâ-yı Hak gazetesine verdiği bir demeçte “*Mübadele hitâmına kadar Akdeniz’de sevgili sancağımızı taşıyan elli mütecaviz bir ticaret filosu meydana gelmiş bulunacaktır. Vekalet gerek seyri sefâin gerekse diğer yedi*

⁴⁰⁸ BCA: 272.11/16.96.5

⁴⁰⁹ Kemal ARI, “Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları” **Toplumsal Tarih**, Ağustos 1999, S: 68, s.14.

⁴¹⁰ TBMMZC, Devre:II, İctima:I, C:IV, Ankara 1968,s.15-16.

Türk şirketine gerekli yardımı yaptığına” ve harcanacak paranın ülkede kalacağına dikkat çekmiştir.⁴¹¹

Mübadillerin taşınması işi için seyr-i sefâin şirketleriyle bir mukavelenâme imzalanarak taşımayı yapacak şirketlere ait vapurların sayısı ve kapasitelerini belirleme görevi İstanbul Liman İdaresi Riyâseti’ne verilmiştir. Liman idaresinin sıhhi durum raporu verdiği vapurların kamaralarında hasta, yaşlı ve hamile kadınlar ve mübadiller için düzenlemeler yaptırılmış, göçmenlerin sağlık ve iâşe ihtiyaçları Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nce her vapurda doktor ve hastabakıcı bulundurularak sağlanmıştır.⁴¹² Mübadillerin nakli meselesinde Hilâl-i Ahmer’den her türlü desteği alan vekalet, bu göç esnasında ordunun menzil teşkilatlarından da yararlanma yoluna gitmiştir.⁴¹³

Mübadillerin taşınma meselesinde Türk vapurculara taşıma işinin verilmesi için yapılan görüşmelerin sonucunda Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti adına İkinci İstanbul Mıntika Müdürü , Erkân-ı Harp Miralay Arif Beyefendi ile vapur sahiplerinden Sufizâde Suûdi Bey ile 1923 yılı Ocak ayında bir mukavele üzerinde anlaşılmıştır. Bu mukaveleye göre⁴¹⁴;

1. Girit, Sakız gibi ve sair Akdeniz adasından, Selanik ve Kavala’dan Yunanistan’ın birçok iskelelerinden toplu hâlde alınan Müslüman ahalinin eşya ve hayvanlarıyla birlikte vekalet’in kontrolünde İstanbul’a ve Akdeniz’de Mersin’e kadar, Karadeniz’de Trabzon’a kadar belirlenen iskelelere vapurların nakledeceğini vapurcular adına Suûdi Bey kabul etmiştir.

Zorunlu sebepler dolayısıyla eğer bu vapurları değiştirmek mecburiyetinde kalınırsa, ancak seyrü sefer süresini geçmemek üzere Vekalet-i Celile’nin onayını almadan değiştirmemesi istenmiştir. Yine vekaletin onayını almadan vapurlara diğer vapurlardan ilave edilmesi kabul edilmemiş, gerek

⁴¹¹ Kemal ARI, “Mübadele Göçmenlerinin Türkiye’ye Taşınma Sorunu” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1991, C:I,S:I, s.27.

⁴¹² ARI, **a.g.m.s.**27.

⁴¹³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1923.

⁴¹⁴ **BCA**: 30.18.00/8.50.14; **ERDAL**, **a.g.m.**, s. 320-325.

değiştirilen ve gerek sınırlı olarak nakliyatla görevlendirilen vapurlar denizde Türk malı olması ve Türk bayrağını kesinlikle taşıması şartıyla aynı hacim veya şartta veya daha yüksek kabiliyette olması kararlaştırılmıştır.

2. Vapurların kapasitelerinin ve güzergâhlarının İstanbul Liman Dairesi tarafından tespit olunması, bu tespit olunan miktardan daha az muhacir alınırsa vekalet tarafından farkın karşılanması kabul edilmiştir. Eşya ve hayvanların azlığından ve diğer sebeplerden dolayı vapura bu miktardan fazla mübadil koyulabilmiştir. İskelelerdeki veyahut vapur dahilindeki alakadar memur ve heyetlerin muvafakatiyle yolcuların rahatlarını ihlal etmeyecek ve “*fennen ve sühhaten*” bir zarar vermeyecek derecede fazla muhacir vapurlara bindirilebilecektir. Vapurlarda yolcuları rahatsız etmemek şartıyla azami %15 miktarında büyük ve küçük hayvanat konulabilecektir.

3. Vapurların hangi limanlar arasında nakliyat icra edeceğini vekalet; İstanbul’da Vekalet Sevkıyât Müdiriyeti, ve diğer mıntıkada vekalet’in İskân Mıntıkası Müdürleri veya memurları, irkab iskelelerinde vekaletin İrkab Hey’etleri vasıtasıyla emir ve tebliğ edilmiş vapur sahipleri de buna uymuştur.

4. Gidiş ve geliş müddeti her bir iskelenin indirme-bindirmeyi kapsamak üzere on bir gün olarak belirlenmiş, gerekli ihtiyaçlar ve hava muhalefeti hariç geçirilen her gün için Vekaletçe tazminât verilmiştir. Bu gecikmede uygulanacak ücret hakiki sevkıyat ile buna bir sevkıyatın belirli bir oranı kadar tespit edilmiş meblağından ibaret olmuştur. Seferler arasının uzamasından dolayı Vekalet tarafından tazminât uygulanmamış, bu zaman zarfında vapur serbest kalmış kabul edilecektir. Vapurların irkab iskelelerine ulaşmasından itibaren 13 gün zarfında yeni bir sefere gideceği veya vapurun serbest kalacağı İstanbul’da sahiplerine veya idarecilerine bildirilmiştir. Eğer vapura hareket emri verildiği hâlde hâlen liman veya iskelede durmuş ise, hareket etmesine mani olan bir şeyin olmadığı mahalli liman idaresince tespit edilmiş ise, her 24 saat için mukavelenâmede belirtilen tazminâtın iki mislini protestoya gerek kalmadan Vekaletle ödemesi kabul edilmiştir.

5. Muhtelif limanlar arasındaki nakliyat için:

A- Birinci sınıf kamaralarda mübadil, Vekalet görevlileri ve Hilâl-i Ahmer temsilcileri,

B- Sekiz yaşına kadar olan çocuklar(sekiz yaş dahil)

C- Vapura binen sekiz yaşından büyük muhacirlerden %15'i,

D- Nüfus başına 100 kilo eşya (araba tekerlekleri sökülmiş olarak)

Bu ücret, sevk memurları huzurunda bilet karşılığı olarak vapur sahiplerince tayin edilen memurlara verilmiştir. Herhangi bir geliri olmadığı için liman ve iskelelerde mağdur kalan ve ücreti devlet tarafından karşılanan mübadillerin ücreti, vapurlarda vapur sahipleri ve tayin edilen memurlar tarafından verilmiştir. İhraç iskelelerinde ise bu durumda olan mübadiller Vekalet'in tayin ettiği görevliler tarafından karşılanmış, ücreti karşılığı kamarada gitmek isteyen yolcular, birinci sınıf kamarada seyahat etmişler ancak ikinci sınıf ücret ödemişlerdir. Vapurlarda yapılacak yolculuklarda kişi başına olmak üzere mübadillerden alınacak olan ücret Kuruş olarak aşağıda belirlendiği oranlarda alınmıştır.

Taşıma Güzergâhları ve Eşya ve İnsan Taşıma Fiyatları

Çıkış	Varış	İnsan	Koyun, Keçi, Buzağı	Öküz,Sığır, Manda, Deve	Eşya (ton)	Araba (adet)
Selanik-Kavala	İzmir	350	50	400	400	300
Selanik-Kavala	İstanbul, Marmara havalisi	350	50	400	400	300
Selanik-Kavala	Ereğli ve Trabzon	580	82	650	650	490
Girit Limanları	Mersin ve Silifke	550	75	620	620	470
Girit Limanları	Menteşe seyahili ⁴¹⁵	490	70	560	560	420
Girit Limanları	Edremit ve Ayvalık	400	55	450	450	340
Girit Limanları	İstanbul, Marmara havalisi	430	60	490	490	360

6. Vapurlar irkab iskelelerinden hareket ettikten sonra ilk önce bir ay karantinalara girmişler ancak yolcuların oraya nakil edilmelerinden sonra ihrac iskelelerine gitmişlerdir. Karadeniz'in Ereğli ile Trabzon iskeleleri arasına giden muhacirleri taşıyan vapurlar Anadolu kavağı ve Tuzla Karantinahânelerinin, irkab

⁴¹⁵ Sözü edilen Mentese sahilleri Kuşadası ile Fethiye arasından ibarettir.

ve ihrac iskelelerinin kapatılması gerektiğinde başka karantinaya tahliye edilmiştir. Eğer vapurda bulaşıcı hastalık görülür ve bunların tedavisi gerekirse vapur bunları beklemeyecek yolcular götürüldükten sonra kalanlar götürülmüştür. Eğer bu hastaların karantinaya alınacağı ifade edilmiş ise bunlar başka vapurlarla tedavi bittikten sonra ücretsiz olarak gönderilmiştir.

7. Vapurların her türlü temizliğinden ve yolcuların rahatları ve oturacağı yerlerin temininden vapur sahipleri sorumlu tutulmuştur. Vapurda içmek için su bulundurulmuş, ayrıca un gibi mamuller kullanıma sunulmuş, yeterli hela yok ise vapur sahibi tarafından yaptırılmıştır. Yeterli miktarda kab bulundurulmuş ve bunlardan ücret alınmamıştır.

8. Havalara kötü olduğu zamanlarda vapurlar yakındaki limanlara sığınabilmiş, vapurda bulunan peksimet ve zeytin gibi yiyecekler ücreti karşılığı yolculara verilmiştir. Yolculara günde verilen peksimet miktarı (13.5 Kuruş) 500 gram, zeytin tanesi de 160 Kuruştur.

9. Bu şartlar harfiyen yerine getirilmediğinde vapurun yaptığı sefer veya seferler başka bir vapura pazarlık yoluyla verilebilmiştir. Ya da vapur sahipleri yazılan bu farkı nakten ödemişlerdir.

10. Mukavele gereğince her türlü rüsûm işleminde kullanılan pulun, vapur sahiplerince ödenmesi kabul edilmiştir.

11. Beşinci maddede adı geçmeyen Yunanistan'ın diğer irkab ve ihrac iskelelerinden yapılan nakliyat Selanik'ten Karadeniz limanlarına yapılan nakliyat için kararlaştırılan ücreti geçmeyecek miktarda ücret alınmıştır. Bu miktar memurlar tarafından kontrol edilmiştir.

12. Bu mukavelenâme 1923 yılı Kasım ayından 1924 Mayıs ayına kadar mecburi olup bu tarihten sonra mukavelenin 1924 yılı sonuna kadar 9 ay veya daha az uzatılıp uzatılmayacağı vapur sahiplerine bildirilmiştir.

Yunanistan'dan mübadele suretiyle gelecek ahâlinin nakli hakkında Seyri Sefâin İdaresi ve diğer Türk vapur sahipleriyle şifahen tekrar eden mukavele projesi Hey'et-i Vekile tarafından kabul edilmiştir. Ancak gerek vekalet ve gerek vapur sahipleri mukavelenâmenin bazı kısımlarına itiraz etmişler, bu konuda

yapılan uzun görüşmeler sonucunda itirazlardan bir kısmının doğru olduğu anlaşıldığından bu mukavelenâmenin bazı noktalarının düzeltilerek tanzîm olunan şekliyle bir karar çıkarılması Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti 3 Şubat 1924 tarihinde Hey'et-i Vekile'ye bildirmiştir. Aynı tarihte kabul edilen düzeltilmiş maddelere göre;

1- Mukavelenin ikinci maddesi iptal edilmiştir. Vapur sahipleri vapurların seyr-ü sefere kabiliyetli olduğuna dair İstanbul Liman Dairesi'nden istihsal ve irade edecekleri raporları ispata mecbur tutulmuş, belirlenen miktardan daha az adette muhacir alındığında vekaletin farkı karşılaması kararlaştırılmıştır. Ancak;

a- İş bu farkın hesabı esnasında vapurların kapasitelerinden %25'i tenzîl edilmiş,

b- (a) fıkrası gereğince tenzîlât icrasından sonra kalan miktara göre bir mevcut mukavele alınması icap eden icra, eşya, hayvan dolayısıyla tayin edildiği takdirde noksan irkabından fark karşılanmıştır. İş bu mukavele gereğince tespit edilecek miktar vapurların azami kapasiteleri olduğundan vapur sahipleri bundan fazla muhacir alamamışlardır. Ancak, irkab memurlarının kontrolünde yolcuları rahatsız etmeden her yüz yolcu için yüzde on beşi geçmemek üzere büyükbaş hayvan ve eşya alınabilmektedir.

2. Mukavelenin üçüncü maddesi şu suretle iptal edilmiştir. Vapurların hangi iskelelerden ihrac, hangilerinden irkab muhacir alacağını emrini İstanbul Vekalet Sevkıyât Şubesi Müdiriyyeti vasıtasıyla yazılı olarak vapur idare ve sahiplerine tebliğ edilmiş onlarda bu emri infaz ile hareket etmişlerdir.

3. Mukavelenâmenin beşinci maddesinin aşağıdaki b ve c fıkraları iptal edilmiştir;

b- kundakta çocuklar

c- Vapurların tespit edilmiş kapasitelerinin %25'i,

4. mukavelenâmenin beşinci maddesine şu iki fıkra ilave edilmiştir.

a- tahvil olunan eşya irkab iskelesinde tesbit olunursa işlem irkab iskelesinde icra edilmiştir.

b- bir ailenin eşyası kundaktaki çocuk hariç olmak üzere irkab olunduğu nüfusa nazaran miktar cihetiyle noksan ise diğer ailenin fazlasına sayılmamıştır.

5. Mukavelenâmenin yedinci maddesine yapılan değişikliklere göre şu fıkra eklenmiştir;

Vapurlarda hela adedi her bir yüz nüfus için bir tane isabet eden miktarda iblağ ve tahliyeleri noksan ise ikmal ettirilen, güverteye yolcu alınmak için gemi tamamen düzenlenmiştir.

6. Mukavelenin 12. maddesi “*bu mukavelenâme mübadeleye tâbi muhacirinin taşınması işi 1924 yılının sonuna kadar uzatıldı.*” gerekçesiyle iptal edilmiştir.

7. İrkab ve ihrac iskelelerinden vapurlar vasıtasıyla yapılan nakliyatın mesafe, insan, hayvan ve eşya olmak üzere ücret tablosu kuruş olarak aşağıdaki gibidir;

Çıkış	varış	mesafe	insan	b.hayvan	k.hayvan	eşya	araba
Selanik	Bodrum	300	340	400	50	400	300
Selanik	Antalya	256	340	491	62	491	370
Selanik	Mersin	707	575	648	72	648	488
Preveze	Antalya	647	525	593	75	593	447
Preveze	Mersin	720	670	752	95	752	567
Preveze	İstanbul	651	530	597	75	597	450
Kandiye	Sinob	740	600	678	85	678	511
Kavala	Mersin	679	555	622	78	622	469

Türklerin ve Rumların bulundukları yerlerden göç etmeye başlamaları Anadolu’da İzmir, İstanbul gibi merkezlerde Yunanistan’da da Selanik ve Kavala gibi merkezlerde yığılmalara sebep olmuştur.⁴¹⁶ Bu sebeple Amerikan Hükûmeti’nin aracılığıyla Yunan gemilerinin rıhtıma yaklaşmamaları ve Yunan bayrağı taşımamaları şartıyla İzmir limanına yığılan göçmenleri Türk askerlerinin de yardımıyla taşımasına izin verilmiştir.⁴¹⁷ Her iki Hükûmet de bu büyük göç akımını bir şekilde kontrol etme sıkıntısını yaşamıştır. Yunan Hükûmeti hem limanlara sığınan Türklerin nakliyle hem de gelmeye başlayan yoğun Rum nüfus ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Savaştan yeni çıkmış olan Yunan Hükûmeti’nin

⁴¹⁶ USNA:868.48/141, a.g.b., s. 433.

⁴¹⁷ USNA:868.48/150, a.g.b., s. 436.

bu nüfusla baş edecek mâli durumu olmadığından kafilelerle gelen Rumlar Türklerin evlerine hemen yerleştirilmiş, bu yapılırken de birçok gayrimübadil Müslüman'ın evlerine de el konulmuştur. Türk Hükûmeti de hem hemen üretici olamayacaklarından hem de kışın naklin zor olacağını düşündüğünden mübadillerin taşıma işine baharda başlamayı düşünmüştür.⁴¹⁸ Ancak yöreden gelen raporlarda Müslümanların içinde bulunduğu feci durumun bildirilmesi ve tek çözümün hemen taşıma işlemine başlanması olduğunun görülmesi üzerine, önce kıyılarda birikmiş olan mültecilerden başlamak üzere nakil işlemine karar verilmiştir.⁴¹⁹

Sıhhiye Vekaleti mübadelenin başlamasından önce Makedonya Komitesi'ne bir mektup yazarak bölgedeki Müslümanların durumu hakkında bilgi istemiş, bu mektuba Komite geniş bir cevap mektubu göndermiştir. Cemiyet, bu mektupta taşıma işlemi ve iskân sırasında dikkat edilecek hususları bildirmiştir. Buna göre,

1. Makedonya'dan gelecek Müslümanlar ihrac iskelelerinde bekletilmeden hemen iklim itibariyle uygun olacak iskân bölgelerine götürülmelidir.

2. Muhacirlere tarım alet ve edevâtı ile hayvanât verilmek üzere birer miktar avans verilmeli ve bu mesele ile meşgul olmak üzere hükûmet tarafından on milyon liralık bir kredi açılması veya İskân Bankası kurulmalıdır.

3. Muhacirlere ayrılmış olan emvâl-i metrûke'nin korunma altına alınarak işgali önlenmelidir.

4. İskân mıntıkalarında, mümkün olduğu takdirde bir kaza halkının bir arada iskân edilmesinin sağlanmasının yararlı olacaktır. Komite ayrıca Yunan Hükûmeti'nin de göçmenler için altı milyon İngiliz altını hazırladığını bildirmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 27-29 Ağustos 1923.

⁴¹⁹ **BCA**: 272.11/16.70.17

⁴²⁰ **Vatan**, 30 Temmuz 1923.

Makedonya’da kurulmuş olan bu cemiyetler mübadeleye tâbi bölgelerde ahâlinin hukukunu müdafaa etmiştir. Bu cemiyetlerin en önemlileri Makedonya ve Şarkî Makedonya Cemiyetleri’dir. Bu cemiyetler ayrı ayrı yerine beraber çalışmak kararını alarak toplantı yapmışlardır.⁴²¹ Toplantıda evkaftan Esad Efendi başkan seçilmiş, Esad Efendi de böyle bir mübadele cemiyeti kurma sebebini “*Gerek Makedonya Cemiyeti’nin ve gerek Şarkî Mübadele Cemiyeti’nin mesaisini yad ü tezkâr eyleriz. Bu yeni teşekkül eden cemiyetimiz de eskisinden daha esaslı bir surette çalışacaktır. Gelecek olan kardeşlerimiz Yunanlılar’ın bir harabe hâline koydukları memleketimize yerleştirilecektir.*” sözleriyle açıklamıştır. Heyetin yönetimine Selanik, Drama ve Siroz’dan üçer kişi, Adalar’dan ve diğer bölgelerden de üç kişinin seçilmesine karar verilmiştir. Bu kararın alınmasında şiddetli tartışmalar yaşanmış azalardan bir kısmı diğer bölgelerin de temsil edilmesini mesela “*Kozana’da 200.000 Müslüman’ın olduğunu, bunu Ankara Hükûmeti’nin bilemeyeceğini, buraya yardımın daha az gideceğini*” söyleyerek itiraz etmiş ise de karar olduğu gibi kabul edilmiştir. Bu itirazlardan sonra cemiyetin azâlıklarına Selanik’ten Müftizâde İhsan Namık, Hüsnü ve Dava vekili Yusuf Ziya Beyler, Drama’dan; Kavalalı Hüseyin, Dramalı Salih, Pravişteli Yusuf Ziya Beyler, Siroz’dan; Hulusi, Müftizâde Esad ve Servet Beyler ile Yenişehir’den Eczacı Necip, Midilli’den tüccar Sezai ve Yanya’dan Mahmut Agah Beyler seçilmiştir.⁴²²

Makedonya’da kurulan bu cemiyetin belirttiği hususlar basında da yer almış Hükûmet bu konuda uyarılmıştır. Vakıf gazetesinden Necmettin Sadık yazısında “*Mübadele işi kolay bir iş değildir. Yüz binlerce insanı sahile vapurlarla indirmek mübadeleyi bitirmek demek değildir. İskân konusunda birçok eksiklikler vardır. İzmir’de hastahânelerden onlarca çocuğun öldüğü haberi gelmektedir. Mübadelede belli bir usul uygulanmalıdır. Mesela Mahmut ağa adındaki kimse Samsun’a sevk edildiği hâlde gitmek istememektedir. Çünkü çocukları Söke’de kalmıştır. Böyle bir usulle başarılı olunamaz.*” şeklinde tepki göstermiştir.⁴²³ Yine aynı konuda İzmit’e iskân olunmak istemeyen 1.447

⁴²¹ **Vatan**, 1 Ekim 1923.

⁴²² **Vatan**, 1 Ekim 1923.

⁴²³ **Vakit**, 20 Temmuz 1924

nüfusluk mübadilin uygun bulunan başka yere iskânı ile Drama dahilindeki ada köylülerinin Edirne köylerine gitmeyi istememeleri üzerine taşınma ücretini kendileri karşılamak suretiyle Adana'ya iskânlarına izin verilmiştir.⁴²⁴ Cemiyetlerden gelen mektuplar ve çalışma haberleri ve Müslümanların yaşadıklarından dolayı Kurulan komisyon tarafından yapılan toplantı sonucunda yaşanan sıkıntılar göz önünde bulundurularak 10 Kasım 1923 tarihi itibarıyla mübadillerin taşınmasına karar verilmiştir.⁴²⁵

Mübadillerin taşınması Lozan Konferansı'nda gündeme gelmiş, Amiral BRISTOL İsmet Paşa'dan Karadeniz'de yığılmış olan Rumların taşınması için Yunan gemilerine izin verilmesini istemiştir. 13 Aralık 1922 tarihli bu telgrafta bir gün sonra verilen cevapta, Yunan vapurlarının bayraklarını açmamaları ve bir Amerikan torpidosunun refakatinde olması şartıyla Rumları taşınmasına izin verilmiştir.⁴²⁶ Yunanistan'dan gelen mübadiller çoğunlukla Türk vapurları ve şimendiferleriyle taşınmışlardır. Mustafa Necati Bey mübadillerin Rumeli'den kendi bayrakları altında, kendilerine büyük kolaylık sağlayan Müslüman ve Türk vapur sahipleriyle geleceklerini bildirmiştir.⁴²⁷ Mübadilleri taşımakta olan Seyri-ü sefâin şirketleri taşıma işini Lira üzerinden yaptıklarından dolayı göçmenlerin ellerinde bulunan Drahminin kullanılması sorunu yaşandıysa da vekalet gönderdiği yazıyla sorunu çözmüştür.⁴²⁸ Mübadillerin taşıma işini üstlenen vapurlar kış boyunca taşıma işine devam etmiştir. Selanik ve Kavala'dan mübadilleri taşımaya başlayan bu vapurların tesbit edilebilenlerinin isimleri; Ümit, Marunyan, Kartal, Jan, Akdeniz, Temah, Ankara, Turan, Kızîde, Giresun, Arslan, Salih, Antalya, Sürat, Arşipologos, İnönü, Türkiye, Sakarya, İstanbul, Altay, Teşvikiye, Dumlupınar, Trabzon, Rize, Bahr-i Cedid, İsmet Paşa

⁴²⁴ BCA: 272.11/18.84.8

⁴²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ekim 1923

⁴²⁶ ŞİMSİR, *Lozan Telgrafları...*, s. 213-214.

⁴²⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Ocak 1924

⁴²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Ocak 1924

vapurlarıdır.⁴²⁹ Taşıma işinin başlamasıyla beraber 1923 yılı sonuna kadar Girit, Kavala, Drama ve Selanik'ten 60.318 göçmen getirilmiştir.⁴³⁰

Mübadele başlamadan önce yola düşen mübadiller resmen mübadele başlamadan Anadolu'ya ulaşmaya başlamış, Altay vapuru ile İzmir'e gelen bu mübadillerden yapı ustası ve ameleden oluşan Selanik ahâlisi 25 aile vekalet tarafından Söke ve Manisa'ya yerleştirilmiştir.⁴³¹ Mübadelenin başlamasıyla Bursa ve civarına göçmenleri taşıyan Sakarya, Gülcemal, Karabiga, Teşvîkiye, Cumhuriyet, Dumlupınar, Kırzade isimli gemiler çoğunlukla Makedonya'dan ve genel olarak Lankaza, Sarışaban ve Drama gibi bölgelerden mübadil taşımıştır.⁴³² Yine Mudanya, İzmir, Antalya gibi merkezlerden de 1922 Aralığı itibariyle 262.587 Rum taşınmıştır. Bu Rumların 213.482'si İzmir'den Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan gemileri ile yine bu devletler kontrolünde olan Yunan gemileriyle taşınmıştır. Yaklaşık 49.107 Rum da diğer Alanya, Antalya, Çeşme, Urla ve Muğla gibi liman ve iskelelerden taşınmıştır. Taşıma işinde savaş gemilerinden de faydalanılmıştır.⁴³³

Mübadele başlmasına az bir süre kala Anadolu'ya yakın adalardaki Müslümanlar da kendi çabalarıyla ve resmen vapurlarla özellikle Ayvalık'a çıkmaya başlamışlardır. Midilli ve Girit adasındaki Müslümanlar, mübadele olunacağına dair haberlerin duyulmasıyla beraber iskelelere yığılmaya başlamışlar, yeterli vapur ve mavnanın olmamasından dolayı da sıkıntılar yaşamışlardır.⁴³⁴ İki ülke arasında yaşanan görüşmeler sonucunda Midilli Müslümanların oluşturduğu 1.400 kişilik ilk kfile 1923 Ekim'inde Ayvalık'a çıkmıştır.⁴³⁵ Hilâl-i Ahmer ile yapılan anlaşma gereği Ayvalık iskelesine Milas vapuru ile iki doktor, hasta bakıcı, sağlık memuru seyyar dispanser kurmak, sağlık

⁴²⁹ ÇANLI, a.g.m., **Tarih ve Toplum**, Ekim 1994, C.22, S.130,s.51-60.

⁴³⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Ocak 1924

⁴³¹ **BCA**: 272.11/18.89.29.

⁴³² Raif KAPLANOĞLU, **Bursa'da Mübadele**, Bursa 1999, Avrasya Etnografya yayını:6, s.76-79.

⁴³³ **USNA**:868.48/220, a.g.b., s. 445.

⁴³⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1923.

⁴³⁵ **Vakit**, 19 Ekim 1923.

malzemelerini ulaştırmak için görevlendirilmiştir.⁴³⁶ Ayrıca gelen mübadiller için 1.500 ev hazırlanmıştır.⁴³⁷ Ekim ayı sonuna kadar Midilli’den gelen mübadiller toplamı 7.010 kişiye ulaşmış, bunların 5.400’üne emlâk ve arazi verilerek iskân edilmiştir.⁴³⁸ Aynı yılın Kasım ayı sonuna kadar Midilli adasından gelen mübadil sayısı 7.024 ve yanlarında getirdikleri hayvanâtın sayısı da 1.875’e ulaşmıştır.⁴³⁹

Ayvalık limanına gelen diğerk adalı Müslümanlar de Girit mübadilleridir. Mübadelenin başlamasından önce birçok Giritli mübadil kendi imkanlarıyla İzmir ve Aydın kıyılarına çıkmıştır. 1923 yılı Kasım ayında Bahr-ı Cedid vapuru ile 1.000, Giresun vapuru ile 2.000 kişilik ve çoğunluğu sıvacı, fırıncı, dölger ve balıkçı gibi mesleklerden oluşan kafileler yola çıkmıştır.⁴⁴⁰ Özellikle Girit’ten gelen mübadillerden bağıcılık ile uğraşanlar Bozcaada’ya,⁴⁴¹ ayrıca bunlardan başka Bodrum, İstanbul gibi limanlara da meslekleri itibariyle iskân edilmişlerdir.⁴⁴² Yunanistan Hükûmeti de aynı sıkıntıyla, Anadolu’dan ve Trakya’dan gelen göçmenleri adalara ve diğerk iskân bölgelerine yerleştirmiş veya kendi imkânlarıyla en yakın adalara çıkan Rum mübadilleri yerel yardım komitelerince karşılanmışlardır. 28 Ekim-11 Kasım 1922 tarihleri arasında Anadolu’dan 595.420, Trakya’dan 204.380 Rum göçmen adalara ve diğerk iskân bölgelerine yerleştirilmişlerdir.⁴⁴³ Trakya’dan giden Rum mübadiller yoğun olarak Selanik, Kavala, Dedeagaç ve adalardan da Limni’ye, Anadolu’dan giden Rum mübadiller de en yoğun 100.000 kişiye Selanik ve 75.000 kişiye Atina’ya yerleşmişlerdir. Anadolu’ya akın akın gelmeye başlayan mübadillerin iskelelerden iskân mıntıkalarına taşınmasında kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer emrine verilen bu araçlar, bölgelerinde en yetkili Hilâl-i Ahmer memurunun emrine verilmiştir. İmâr İskân ve Mıntıka Müdürleri ise çok acil durumlarda bu araçlara emir yetkisine sahip olmuşlardır.

⁴³⁶ **Vakit**, 15 Ekim 1923.

⁴³⁷ **İkdam**, 17 Ekim 1923.

⁴³⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ekim 1923.

⁴³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye, Tanin**, 6 Kasım 1923.

⁴⁴⁰ **Vakit**, 21 Kasım 1923, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Kasım 1923.

⁴⁴¹ **Vakit**, 6 Ocak 1923.

⁴⁴² **THAM**; III/30, 15 Şubat 1924, s.198.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Taşıt Yardımı

Mevki	Kamyon	Kamyonet	Binek
Samsun	2	5	1
Tekfurdağı	3	1	
Gelibolu	2		
Bandırma	1	2	
İzmir	2	1	1
İstanbul/Tuzla	2	2	1
İzmit	1	1	
Konya/Ulukışla	2	6	
Toplam	15	20	3

Binek otomobiller de sadece Mıntıka Müdürleri için görevlendirilmiş, kamyonetler de hastalar, yardıma muhtaç mübadiller, yaşlılar, ihtiyarlar, çocuk emziren anneler ve 12 yaşına kadar olan çocuklar için kullanılmış, ayrıca bu araçlar ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait araç gereçler de taşınmıştır.⁴⁴⁴ Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti yayınladığı yazıyla Yunanistan'dan gelen mübadillerin iskân mıntıkalarına tahsis edilen araçlar ile gönderilmesini geride kalan mübadillerin de açlık ve hastalıklar içinde çaresiz kalmadan Anadolu'ya getirilmesi için vapurların da iskelelerde bekletilmeden hemen geri dönmesini istemiştir.⁴⁴⁵

22 Kasım 1923-14 Ocak 1924

Vapur	Mübadil	İskelesi	Vapur	Mübadil	İskelesi
Arslan	918	Tuzla, Tekfur Dağı	Ankara	1.600	Tekfur Dağı
Tanis	2.200	“	Amid	1.978	Mudanya
Sakarya	3.234	“	Giresun	2.259	---
Arslan	1.414	“	Kartal	805	Tekfur Dağı
Amid	1.514	“	Tamah	372	Mudanya
Sakarya	2.944	Tuzla, Mudanya	Akdeniz	5.080	“
Vladimir	135	“	Ankara	1.511	Bandırma
Jan	218	“	Kartal	800	Mudanya

Mübadillerin taşınmaya başlamasıyla Selanik'te bulunan Tâli Komisyon marifetiyle 22 Kasım 1923 ile 14 Ocak 1924 tarihleri arasında, Vapurlar Selanik'ten mübadilleri taşımaya başlamışlardır. Bu tarihler arasında Mudanya, Bandırma, Tuzla, İzmir, Tekfur Dağı iskelelerine çıkarılmak üzere 26.982

⁴⁴³ FO: 371/930, a.g.e., C.3, s.583.

⁴⁴⁴ BCA:272.11/41.46.14

⁴⁴⁵ BCA:272.12/41.48.23

mübadil getirilmiş,⁴⁴⁶ sadece 22 Kasım 1923'ten 8 ocak 1924 tarihler arasında bu nüfusun 15.649 kişisi taşınmıştır.⁴⁴⁷ 1 Şubat 1924 tarihine kadar olan sürede devam eden taşıma işleminde Selanik'ten 32.402, Kandiye'den 6.659, Hanya'dan 3.547, Drama'dan 3.254 ve Kavala'dan 7.055 olmak üzere toplam 56.917 muhacir⁴⁴⁸ ve 15 Şubat-24 Şubat 1924 tarihleri arasında Tâli Komisyon tarafından Selanik'ten Antalya vapuru ile 1.035, Sulh vapuru ile 1.485, Kavala'dan Sürat vapuru ile 656 kişi olmak üzere 3.176 kişi taşınmıştır.⁴⁴⁹ Hilâl-i Ahmer'in kontrolünde yapılan bu sevk işleminde mübadillerin ihtiyaçları elde olan en iyi şekilde karşılanmaya çalışılmış tedavileri yaptırılmıştır.⁴⁵⁰

19 Mart-9 Nisan 1924 arasında Nakil Miktarı

Vapur Adı	Miktar
Sulh	1.666
Kocaeli	361
Adana	362
Antalya	735
Sürat	1.329
Sulh	1.632
Sürat	1.354
Toplam	6.439

9-29 Nisan Arasında Nakil Miktarı

Vapur Adı	Nüfus
Türkiye	1.591
Teşvikiye	1.918
Sürat	1.351
Ankara	1.778
Teşvikiye	2.898
Altay	1.171
İstanbul	3.761
Teşvikiye	2.529
Akdeniz	4.501
Toplam	21.498

Selanik limanından 1924 yılı Ağustosuna itibariyle Türkiye'nin muhtelif bölgelerine muhacir sevkıyâtına devam edilmiş, çeşitli vapurlar Anadolu'daki

⁴⁴⁶ THAM, 15 Ocak 1924, 3/29, s.143-144.

⁴⁴⁷ Vakıf, 19 Ocak 1924

⁴⁴⁸ THAM, 15 Şubat 1924, 3/30, s.197.

⁴⁴⁹ THAM, 15 Mart 1924, 3/31, s.228.

⁴⁵⁰ Ali Ezger ÖZYÜREK, **Muhacirler (Bitmeyen Göç)**, İstanbul 2003, Kekeme yayınları, s.22-24.

çeşitli limanlara muhacirleri indirerek iskân bölgelerine nakletmiştir.⁴⁵¹ Buna göre, 1924 Ağustos’unda Selanik limanı çıkış olmak üzere, Giresun iskelesine Ankara vapuru ile 1.594, İzmir iskelesine İstanbul ve Altay vapurlarıyla muhtelif tarihlerde 65, Gelibolu iskelesine Teşvikiye ve Ankara vapurlarıyla 2.103, Tekfur Dağı iskelesine Teşvikiye, Trabzon ve Bahr-ı Cedit vapurlarıyla 6.074, Biga iskelesine Teşvikiye vapuruyla 597, Urla iskelesine Altay vapuruyla 505, Karaburun iskelesine Altay vapuru ile 477, İzmit iskelesine 313, İstanbul iskelesine Teşvikiye ve Sakarya vapurlarıyla 1.936, Antalya iskelesine Altay vapuru ile 996, Trabzon iskelesine Sakarya vapuru ile 1.935, Ayvalık iskelesine 61 ve Mersin iskelesine yine İstanbul, Dumlupınar ve Asya vapurlarıyla 7.651 göçmen ile birlikte toplam 23.707 kişi nakledilmiştir.

Mübadiller iskelelere yanlarına alabildikleri eşyaları ile geldikleri gibi bir kısmı da hayvanlarıyla da gelmişti. Vapur sahipleriyle yapılan sözleşme gereği mübadilleri rahatsız etmeyecek oranda vapurlarda hayvanlar da taşınmıştır. Vapurlarda yolcuların dörtte birini geçmeyen hayvanât 1924 Ağustos ayında, Mersin iskelesinden Konya’ya gitmek üzere 4.441, Diyarbakır’a gitmek üzere 300 ve Adana’ya gitmek üzere 310 olmak üzere toplam 5.051 küçükbaş hayvan nakledilmiştir. Ancak öncelik mübadillerin taşınmasında olduğundan yine Ağustos ayı içerisinde Mübadele Komisyonu Selanik irkab heyetinden, Selanik’te 3.600, Alluca’da 3.000, Karacaova’da 5.500, Gelveriye’de 180 hânede 4.744 Selanik’li mevcut olup, bunlardan Selanik’li 3.600 ve civardaki 3.000 muhacirin nakli için vapur istenmiş, geriye kalan 10.424 kişi ise yaklaşık yirmi bin kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahip olan Çamlık mevkiinde tutulmuştur.⁴⁵²

Selanik limanında toplanan mübadiller, Anadolu’da Rumlardan boşalan toprakların yoğun olduğu bölgelerin vasıflı insan ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli illere dağıtılmıştır. Ancak bu durum iskân esnasında ailelerin parçalanmasına ve sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Mesela Selanik Limanında toplanmış olan 25.000 nüfus mübadil de vasıflarına göre bölgelere dağıtılmıştır. Bu dağılıma göre Bursa vilayetine çiftçi ve ipekçiden oluşmak üzere

⁴⁵¹ BCA: 272.00/19..93..8

⁴⁵² BCA: 272.11/19..92.12

5.000 nüfus, Tekirdağ vilayetine ziraatçı, bağcı ve tütüncü olmak üzere 7.000 nüfus, İzmit vilayetine Vodina'dan gelen 1.500 ipekçi ahâli, Gelibolu vilayetine bağcı, çiftçi ve tütüncü olmak üzere 5.500 nüfus, Çanakkale vilayetine çiftçilerden oluşan 2.000 nüfus, Kütahya vilayetine Vodina'lı bağcı ve zanaatkârlardan 1.500 nüfus ve İstanbul'un Kartal kazasına çiftçi ve bahçıvan Pınarbaşı kazasına oduncu, kömürcü ve bahçıvan olmak üzere 2.500 nüfus toplam olarak da 25.000 nüfus vapurlarla taşınmıştır.⁴⁵³ Selanik iskelesinden aynı yılın Kasım ayı içerisinde mübadeleye tâbi 320.742 kişi ve mübadeleye gayritâbi 3.838 kişi ile toplam 324.580 kişi nakledilmiştir. Bu rakam Anadolu'ya gelen mübadillerin yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. 1924 yılından sonra geri kalan çok az mübadil vapurlarla gelerek iskân mıntıkalarına gönderilmişlerdir. 1925 yılında taşıma işinin küçük kabileler halinde yapılmıştır. Mübadiller içinde bulunan gayrimübadil aileler de iskelelerde bırakılmayarak uygun iskân bölgelerine gönderilmiş, vasıflarına göre de bunlardan da faydalanılmıştır.

1924 Kasım'ı itibarıyla Gelenler

Mıntıklar	Mübadeleye gayri tâbi	Mübadeleye tâbi	Yekün
Samsun	---	51.353	51.353
Trakya	118	59.902	60.020
Trabzon	---	18.836	18.836
İzmir	623	59.185	59.808
Bursa	398	24.450	24.848
İstanbul	---	30.093	30.093
İzmit	---	24.711	24.711
Antalya	---	4.254	4.254
Konya	1.485	22.155	23.640
Adana	---	20.246	20.246
Sivas	805	3.314	4.121
Kastamonu	407	2.216	2.623
Yekün	3.838	320.742	324.580

Mübadillerin taşınması esnasında yollarda ve ihrac iskelelerinde soygun olaylarına rastlanmıştır. Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti iskelelerde yaşanan bu olayları önlemek için karar alınmış, bu karar Atina'da Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Başkanlığı'na, Selanik'te Muhacirîn Sevkiyât Heyeti Reisi Abdülhamit Bey'e, Kavala'da Muhacirîn Sevkiyât Heyeti Reisi Selahattin

⁴⁵³ BCA: 272.11/20.102.16

Bey'e ve Girit Muhacirîn Sevkîyât Heyeti Reisi Mustafa Bey'e gönderilmiştir.⁴⁵⁴ Bu yazıda; mübadeleye tâbî muhacirleri nakleden vapurların sıhîh rûsûmundan ve muhacirlerin liman rûsûmundan muaf oldukların dair 7 Kasım 1923 tarihinde karar alındığı, bu kararın ilgili makamlara ve acentelere bildirilmesine rağmen Selanik ve diğer Yunan irkab iskelelerinde Yunanlı acente simsarları tarafından muhacirlerden karantina adı altında koparabildikleri kadar para alındığının tespit edilmiş ve bunların engellenmesi istenmiştir.

1923 yılı itibariyle göçmenlerin Anadolu'ya gelmesiyle oluşan nüfus miktarı konusunda kaynaklarda farklılık göze çarpmaktadır. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Arazi İskân Dairesi verilerinde 1923-1924 yılları arasında gelen Türk göçmen miktarı, 99.709 hânede 384.000 kişi, ayrıca yine bu listede 2.034 hânede 7.753 kişi de serbest olarak toplamda 391.753 kişi olarak gösterilmektedir. Kızılay Arşivi'nde yapılan çalışmada ise bu rakam 210.493 olarak tespit edilebilmiştir.⁴⁵⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü verileri ise 1928 yılı itibariyle bu rakamı 463.534 kişi olarak vermiştir.⁴⁵⁶

2.4. EMVÂL-İ METRÛKE, YARDIMLAR VE KONUT MESELESİ

Mübadelenin başlamasıyla karşılaşılan en önemli meselelerden birisi de, mübadiller için konut bulmak ve inşa etmek olmuştur. Kısa sürede çözüm olarak terk edilmiş olan Ermeni ve Rumların evleri ilk öncelik olarak gelen mübadiller için ayrılmıştır. Kurtuluş savaşından zafer ile çıkılmış olursa da işgal altında kalmış olan Batı Anadolu ve Rum çetelerle çatışmaların yaşandığı Karadeniz bölgesinde şehirler ve köyler, çekilmekte olan işgal kuvvetleri ve çeteler tarafından kullanılamaz hâle getirilmiştir. Marmara, Karadeniz ve Batı Anadolu bölgesinde köylerin %70'i yakılmış, evler ve tarlalar kullanılamaz hâle getirilmiş, Aydın ve Samsun'da bu oran daha fazla olmuştur.⁴⁵⁷ Ordu, Giresun, Amasya ve Tokat'ta birçok ev, tarla, bahçe tahrip edilmiştir. Mübadele İmâr ve İskân

⁴⁵⁴ BCA: 272.11/16.70.23

⁴⁵⁵ ÇANLI, a.g.m. s.246, yazar burada tespit ettikleri bu nüfus farkının Kızılay Arşivi'nde ulaşılamayan belgelerden de kaynaklanabileceğini ya da Kızılay'ın nezaret etmediği demiryolu ile gelebileceğini belirtmektedir.

⁴⁵⁶ İstatistik Yıllığı, Ankara 1928, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, C.I, s.42-45.

⁴⁵⁷ TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:IX, Ankara, 1975, s.59.

vekillerinden Refet (Canıtez) Bey “*Beş yüzden fazla köye karşılık beş köy değil beş hâne bile bulamadık*” demiştir.⁴⁵⁸ Bununla beraber terk edilmiş evlerin kapı, pencere ve cam gibi aksamaları çalınmaya, evler yağmalanmaya başlanmıştır.⁴⁵⁹ Gelen mübadiller de bu vaziyet karşısında iskân bölgelerine hemen yerleşememiş perişan bir vaziyette ortada kalmıştır.⁴⁶⁰ Bursa’da da Yeniköy, Ortaköy, Keramet, Sugören, Ermenigürle, Yenice, Derbent, Gündoğdu, Başköy, İkizce, Çatalağıl, İsmetpaşa ve Subaşı köyleri tamamen yakılmıştır.⁴⁶¹

Emvâl-i Metrûke’nin nerede, ne kadar olduğuna dair sorulara cevap bulunamaması, iskân işinde acele edilmesi bir takım sorunların yaşamasına sebep olmuştur. Mesela, iskelelerden yerleşecekleri emvâl-i metrûke vardır diyerek Balıkesir’e gönderilen bir grup göçmen burada emvâl-i metrûke bulunmamasından dolayı Vakfıkebir’e gönderilmiş, orada da aynı sorunlarla karşılaşan göçmenlerin Keskin’e yerleştirilmesinde karar kılınmıştır. Ailelerini önceden Keskin’e gönderen göçmenler, buradan başka yere gitmeyeceklerini ifade ederek ve iskân haklarından vazgeçerek Keskin’e yerleşmişlerdir. Ancak burada iki yanlış yapılmıştır. Birincisi göçmen olan ailenin toprağı olmayan bir yerde iskânda zorlanması, ikincisi de Rumlardan kalan terkedilmiş emlâkin tespit edilmeden iskâna girişilmesidir. Meclis görüşmelerinde bu durumun yani “*iskândan feragat hakkı*”nın Anadolu’da kargaşa yaratacağına dikkat çekilmiştir.⁴⁶²

Terk edilmiş evler hakkında kesin bir bilginin elde olmaması iskân işlerinin sürekli Ankara bağlantılı yazışmalarla yavaşlaması eleştiriye sebep olmuştur. Mecliste milletvekilleri “*...eğer Balıkesir’de yer yok ise niçin gönderdik? Sonra Trabzon’da, Vakfıkebir’de yer yok ise niçin Keskin’e gönderdik?...Bu da gösteriyor ki bir program, bir fikir yok demektir. İşin esasında düşüncesizlik, programsızlık vardır...*”eleştirisini yaparken, basında da bu tür işler karışıklık ve düzensizlik olarak değerlendirilerek, işin Ankara’dan değil, doğrudan

⁴⁵⁸ TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:IX, Ankara, 1975, s.60.

⁴⁵⁹ TBMMZC, Devre:I, İctima:I, C:XXIX, Ankara, 1961, S.61.

⁴⁶⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1924.

⁴⁶¹ KAPLANOĞLU, a.g.e., s. 103.

⁴⁶² TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:IX, Ankara, 1975, s.96-98.

bölgedeki vali ve kaymakamlar tarafından yapılması önerilmiştir.⁴⁶³ Yine Manisa valisi Müştak Lütfi Bey Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti'ne yazdığı bir yazıyla Alaşehir'de yer olmamasına rağmen İzmir Mıntıka Müdürlüğü'nün buraya seksen hâne gönderdiğini, bunların iskân olunamadığının bildirilmesine rağmen Mıntıka Müdürlüğü'nün tekrar 86 hânedeki 447 mübadil gönderdiğini, bunların da dışarıda ve çaresiz kalacağını, bunun sorumluluğunun kendilerinde olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶⁴ Bu eleştiriler ve görülen lüzum üzerine 16 Nisan 1924 tarihinde “*Mübadeleye Tâbi Ahâliye Verilecek Emvâl-i Gayrimenkûle Hakkında Kanun*”⁴⁶⁵ ile “*Muhacirlere Emlâk ve Arazi ve Eşcâr-ı Müsmire Tevziâtına Dair Talimâtname*”⁴⁶⁶ kabul edilmiştir. Vekalet, kurulan komisyonlar yoluyla mübadillere tespit ettikleri emlâk, arazinin hudut, dönüm ve sayıları ile isimlerinin belirtildiği bir belge vererek, daha programlı çalışma düzenine geçmiştir.

Türkiye’de ne kadar emvâl-i metrûk’un olduğunun bilinmemesinin yanında en önemli problemlerden birisi gelen mübadillerin ne kadar emlâkinin olduğuna dair güvenilir bir belgenin olmaması konusu olmuştur. Nüfus mübadelesi protokolünde Kıymet Takdir Komisyonları’nın kurulması ve bu komisyonların değer takdir etmesiyle çözülmüştür.⁴⁶⁷ Yunanistan’ın Drama, Selanik, Kavala, Hanya ve Kandiye gibi şehirlerinde değer tespit komisyonları kurulmuştur. Ancak bu durum yolsuzlukların ortaya çıkmasını haksız mal bildiriminde bulunulmasının önüne geçememiş,⁴⁶⁸ Zaten konut sorunuyla uğraşan vekalet aynı zamanda emlâk ve arazilerin değeriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır.⁴⁶⁹ Dahiliye Vekaleti, özellikle Yunanistan’dan gelen Müslüman göçmenlerin terke ettikleri emvâl-i metrûk karşılığı, ne kadar mal alacağı ve ne değerinde mal alacağı konusunda bir tamim yayınlamıştır. Gelen mübadillere

⁴⁶³ Kemal ARI, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Emvâl-i Metrûke ve Mübadil Göçmenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1990, Ankara, C:VI, S:18, s.643.

⁴⁶⁴ BCA: 272.80/3.9.8(7)

⁴⁶⁵ *Düstûr*, C:V, 3. Tertip, Ankara, 1969, s.430-432.

⁴⁶⁶ BCA: 30.18.01/10.33.20

⁴⁶⁷ SOYSAL, a.g.e., s.178 vd.

⁴⁶⁸ Ömer Dürri TESAL, “Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden bir Örnek:Azınlıkların Mübadelesi”, *Tarih ve Toplum*, S: 53, Mayıs 1988, s.50; ARI, a.g.e.,s. 73-74.

⁴⁶⁹ *İkdam*, 4 Haziran 1924.

tevziatta bir sorun yaşanmaması için bu kararnâmenin uygulanması gereği bildirilmiştir. Buna göre;⁴⁷⁰

1- Dağıtılacak emvâl-i metrûk ile ilgili talimâtlarda kıymet fiyatları 1922 yılı kıymeti olmasına rağmen şهادetnâmelerde kabul edilen fiyatlar o yılın fiyatları olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple vekaletçe yapılan kontrollerden sonra muamele yapılmalıdır.

2- Mübadiller memleketlerinde terk ettikleri emlâk için vermek zorunda oldukları malların değerlerini gösteren şهادetnâmelere dayalı olarak buradaki kıymetli mallar şerhe göre karşılık olarak verilmelidir.

A- Mallarının kıymet miktarı yazılı olanlara karşılık %20 tefviz ve %30 muaccel icar tapulardaki kıymet üzerinden yapılmalıdır.

B- Mallarının kıymet miktarı yazılı olmayıp da şهادetnâme gösterenlere verilen mal da aynı suretle o seneki kıymeti tefviz komisyonlarınca teslimatnâmedeki nispet dahilinde dağıtılmalı, aynı kıymet karşılığı mal verilmelidir.

C- Vaziyeti değişen emlâk için de aynı suretle b fıkrası gereğince muamele olunmalıdır.

3- Memleketlerinde terk ettikleri emlâke karşılık belge gösteremeyip yanlarında usulen düzenlenmiş beyannâme bulunanlara 5 Kasım 1924 tarihli talimatnâmenin birinci maddesi gereği %20 nispetinde emlâk icar olunabilmek için gayrimenkûlun beyannâmelerdeki kıymet kayıtları dikkate alınmayarak kefilî olan 3 kişinin 1922 senesine ait beyannâmedeki kayıtlı kıymetleri aşmayan bedel takdir etmeleri ve buna karşılık verilen mülkün de, bu senetteki kıymeti takdir edilerek muamelesi yapılmalıdır.

4- Mübadillere memleketlerindeki tasarruf vesikalarına dayanarak, terk ettikleri hanelere karşılık bir hâne verilip, diğer hâneleri için akar veya arazi verildiğinden, mesken azlığından dolayı bu hususa dikkat edilmelidir.

5- Memleketlerinde terk ettikleri hâne hakkında belge ibraz edememiş fakat mübadeleye tâbi olan ve kesin iskanla bir hâneye yerleştirilen mübadile oturduğu hâne verilmektedir.

⁴⁷⁰ Akdeniz, 30 Temmuz 1924

6- Emlâk hem vergi hem de tapu kıymetine sahiptir. Tapu kıymeti alım satım esnasında Tapu Müdürlüğü'nce değerlendirilmektedir. Ancak senetler üzerindeki bu tapu kıymeti de kabul edilmelidir.

7- Lozan Antlaşması'nın akdinden sonra gelerek mübadeleden mal talebinde bulunan mübadillerin öncelikle yanlarındaki tasfiye talepnâmeleri istenmeli, göstermek zorunda olduğu tasarruf senetlerindeki emvâl-i gayrimenkûlunu ayrıldığı tarih itibariyle ve feragât etmek suretiyle ellerinden çıkarmış olmaları sebebiyle mal verilmemelidir. Lozan Antlaşması'nın kabulünden itibaren gelmiş fakat usulüne göre tasfiye talepnâmesi düzenlemiş ve Muhtelit Komisyona gerekli kanunların uygulandığı andan itibaren verilen tasarruf senetleri, bu tasfiye talepnâmelerinde içerdiği takdirde kabul olunmalıdır.

8- Yanlarında tapu senedi olup da beyannâme sunamayanlar, kefil gösterenler için Türkiye'de mal tefviz etmiş kasaba ve köyleri ahâlisinden bulunan kimselerin kefaleti kabul olunmalıdır.

Vekalet tarafından yapılan incelemeler sonucunda Türkiye'de vilayetler genelinde Rumlardan ne kadar emvâl ve arazi terk edildiğinin bunların kıymetlerinin ne kadar olduğunun tespiti için raporlar hazırlanmıştır. Vekaletle gönderilen 23 Aralık 1924 tarihli raporla vilayetler kapsamında ayrıntılı bir rapor hazırlanmış,⁴⁷¹ Yine aynı yıl içinde vilayetlerden alınan ayrıntılı raporlar ile de terk edilmiş mallar hakkında geniş bilgi sağlanmıştır. Bu raporlara göre,⁴⁷² Batı Anadolu bölgesinde; Balıkesir ve ilçelerindeki 7.351 hâne mevcut ise de, bunun 5.254'ü tamire muhtaç, 973'ü boş, 5.430'u muhacirlerce işgal edilmiştir. Kütahya'da var olan 800 hânenin 703'ü tamire muhtaçtır ve toplam hânenin 430'u memurlar tarafından işgal durumundadır. Afyon'da da merkez kazada bulunan 120 hânenin hepsi tamire muhtaçtır. Aziziye kazasında 80 hâne iskâna hazırdır. Tekfur Dağı (Tekirdağ) vilayetinde ise 4.667 hânenin 656'sı tamire muhtaç, 4.011'i ise iskâna uygundur. Bu hânelerin dağılımı ise; merkez kazada 640 iskâna uygun 250 tamire muhtaç; Mürefte kazasında 1.470 iskâna uygun, 64 tamire muhtaç; Çorlu kazasında 658 iskâna uygun, 48 tamire muhtaç; Malkara kazasında 800 iskâna uygun, 150 tamire muhtaç; Gelibolu'da 280 iskâna uygun, 102 tamire

⁴⁷¹ BCA: 272.10/2.13.7

⁴⁷² BCA: 272.10/2.13.2

muhtaç ve Saray kazasında 173 iskâna uygun, 42 tamire muhtaç hâne bulunmaktaydı.

Akdeniz bölgesinde bulunan vilayetlerdeki emvâl-i metrûke dağılımı ise; Antalya vilayetinde, 1.908 emvâl-i metrûke'nin 209'u tamire muhtaç, 70'i muhacirler tarafından işgal edilmiş, 850 hâne de memurlar tarafından kullanılmaktadır. İçel'de 662 hânenin 69'u sağlam, 89'u tamire muhtaç, 216'sı boş, 53'ü muhacirlerin işgalinde ve 51 tanesi de memurların kullanımındadır. Isparta'da ise 275 hânenin 259'u tamire muhtaç, 16'sı boştur. Cebel-i Bereket'te ise, merkez kazada 20 hâne memur ve zabıta tarafından kullanılmakta Kuştana köyünde 15 hâne tamire muhtaçtır. Dört Yol kazasında bulunan 200 hânenin 48'i muhacirlerce, 33'ü mültecilerce işgal edilmiştir. 81 hâne memurlar tarafından kullanılmaktadır. Bahçe kazasında 26, Islahiye kazasında da 11 tamire muhtaç hâne bulunmaktadır. Mersin'de 305 hânenin 40'ı, Tarsus'ta 196 hânenin 173'ü tamire muhtaçtır. Tarsus'ta 89 hâne de mültecilerin işgalindedir. Adana'da ise merkezde bulunan 1.507 hânenin 300'ü ahâli, memur ve muhacirlerin işgalindedir. Ceyhan'da 125, Yumurtalık'ta 15, Kozan'da 653 hâne bulunmaktadır. Aksaray'da da 1.654 hânenin 1.546'sı iskâna hazır, 110'u tamire muhtaçtır.⁴⁷³

2.4.1. Emvâl-i Metrûke ve Konut Meselesi

Kafileler hâlinde gelmekte olan mübadilleri taşımak ve iskân etmek için yeterli sermaye sıkıntısı çekmekte olan devlet hem yağmayı durdurmaya çalışmaktayken hem de yangından veya diğer sebeplerden evsiz kalmış mağdurların barınmakta oldukları ve memurların işgal ettiği terk edilmiş evleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak emvâl-i metrûke konusunda tutarlı bir politikanın izlenmesi ve görevlerin memurlara dağıtımında liyakâta önem verilmesi konusunda dikkat edilmesi ve vekaletin emvâl-i metrûke'lerin kullanılabilir hâle gelmesi, iskâna hazırlanmasında yazışmaların hızlı olması gereği Samsun İmâr ve İskân Mıntika Müdürü tarafından vekaletle bildirilmiştir.⁴⁷⁴ Yine Samsun İmâr ve İskân Mıntika Müdürü, emvâl-i metrûke'lerin memurlara ve

⁴⁷³ BCA: 272.10/2.13.2

⁴⁷⁴ BCA: 270.80/3.3.17(1)

ahâliye iskân için verilmesinin hata olduğunu belirterek; iskân işinde köy ve şehirlerin imârının hemen yapılması gereğini, inşaat şirketi kurmanın kolaylaştırılmasını, İmâr ve İskân Bankası'nın kurulmasını ve iskâna uygun olmayan binaların hemen satılmasını ve yine iskân için kullanılmasını teklif etmiştir. Ayrıca imâr ve iskân konusunda propaganda faaliyetleri amacıyla tüm gazeteleri bu iş için kullanmak, memleketin imarıyla maddî ve manevî refahı sağlayacak ayet-i kerimeyi, hadisleri, ve güzel sözleri sokağa ve duvarlara asmak gibi faaliyetlerde bulunulmasının gereğini ifade etmiştir.

Vekalet de bu konuda bir düzenlemeye giderek, Rum emvâl-i metrûkesi'nde hâlen oturan memurların kira karşılığı kalmasına, diğer yangından veya afetten dolayı evlerde kalanların da tahliyesine karar verilmiştir.⁴⁷⁵ “*Harîkzede*” denilen ahâlinin evlerinin tamiri için vekalet bir talimatnâme yayınlarak; bunlardan malzemesini hazırlamış olanlara ve usta parasını karşılayabilecek olanlara en fazla üç yüz lira yardım yapılmasını, bu paranın da taksitle ödenmesini kararlaştırmıştır.⁴⁷⁶ Her ne kadar bu konuda talimatnâmeler çıkarılmış ise de bu sorunun çözülebilmesi için uzman bir teşkilata, uygulamaya ve programa gerek duyulduğu açıkça anlaşılmıştır.⁴⁷⁷ Mübadele, İmâr ve İskân Vekili Mahmud Celal Bey, bu karmaşayı çözebilmek ve mübadillere yer bulmanın yanında diğer muhacirleri de iskân edebilmek amacıyla Ermenilerden kalan evler ile ilgili bir talimatnâme yayınlamıştır.⁴⁷⁸ Buna talimatnâmeye göre;

1- Ermenilerden kalan arsa, arazi ve emlâk, 4 Kasım 1923 tarihinden önce gelen mübadeleye tâbi olmayan muhacirler, mülteciler ve evleri düşman tarafından yıkılmış, yakılmış ve tahrip edilmiş olan şahıslara verildiğinden bundan sonra bunlar mübadillere verilmeyecektir.

2-13 Mart 1924 kanunun yayım tarihine kadar Ermeni emvâl-i metrûkesi'nde iskân edilmiş olan mübadeleye tâbi muhacirler yerinde bırakılacaktır.

⁴⁷⁵ BCA: 272.12/41.46.14.

⁴⁷⁶ BCA: 272.80/3.8.6.(7)

⁴⁷⁷ TBMMZC, Devre:II, İctima:I, C:II, Ankara, s.631.

⁴⁷⁸ BCA: 272.12/41.48.23; Ayrıca bakınız Ali CENGİZKAN, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara 2004, ODTÜ Arkadaş yayını.

3- Rum emvâl-i metrûkesi'nde yerleştirilmiş olan mübadeleye tâbi olmayan muhacirler, mülteciler ve diğer işgalciler parça parça yerlerinden çıkarılarak, civarda kendileri için ayrılmış olan Ermeni emvâl-i metrûkesi'nde iskân edilecektir.

4- Yeteri kadar Rum emvâl-i metrûkesi oldukça yerleştirilmiş olanlar eğer üretici duruma gelmişler ise tahliye edilmeyecektir. Vekaletin burada gelen mübadillere karşılık olarak giden Rumların evlerini ayırdığı görülmektedir. Zaten bir hayli yıkıma uğrayan halkın, kalan evlere yerleştirilmekten başka bir çaresi de kalmamıştır. Bu sebeple sağlam olan evlere yerleştirilen mübadillerden başka diğer muhacirler için devlet, tamir parası vermiş bunu da belli şartlara bağlamıştır. Mustafa Necati Bey, *“harp dolayısıyla yıkılıp-yıkılmış olan evlerin tamiri ve inşası ile ilgili talimatnâme”*⁴⁷⁹ sinde;

1- Her ne şekilde olursa olsun kendilerine bir mesken yapanlar veya ticarethâne inşa etmiş olanlara tamir ve inşa yardımı yapılmayacağını,

2- İnşaat ve tamir yardımı yapılırken; a)inşaat başladığı hâlde bir odayı bile tamamlayacak gücü olmayanlar, b)İnşaata başlamış fakat tamamlamak için yardıma muhtaç durumda olan fakirler, c)Henüz inşaata başlamamış olan evsiz fakirlere bu sıradan öncelik tanınacağını,

3- Yardım, mahalli yetkililerce direk veya alet yardımı ile yapılacağını,

4- Yardım edilecek muhacirler hakkında vekaletin tayin ettiği bir komisyon tarafından evrâk düzenlenecek, bu evrâkta; neden dolayı yardıma muhtaç olduğu, nerede ve ne şekilde bulundukları ve mali durumlarının ne olduğu, ne kadar yardıma ihtiyaçlarını bulunduğu tespit edileceğini ve bundan sonra vekalet yardım bittikten sonra biten evi tekrar kontrol ederek oturma izini vereceğini, burada kontroller vekalet dahilindeki mühendisler tarafından yapılacağını belirtmiştir.

Vekalet tarafından yapılan tamirat ve diğer hâne yapımı ile ilgili faaliyetler eleştirilerek, uygulamaların layıkıyla yapılmadığı belirtilmiştir. Mimar Hikmet imzasıyla vekaletе gönderilen bir yazıda komisyonların bazı

⁴⁷⁹ BCA: 272.80/3.8.6.(7)

çalışmalarının boşuna olduğuna ve masrafı artırdığına dikkat çekilmiştir. Buna göre,⁴⁸⁰ Komisyonlar genellikle günde bir saat toplandıklarından tahliye ve iskâna ait birkaç konuyu sonuçlandırabilmişlerdir. Ancak küçük tamirlerle ilgilenememişlerdir. Mıntika Müdürleri ve Hey'et-i Fenniye üyeleri her toplantıda tamirattan bahsetmişler ancak yapmamışlardır. Hazırlanan raporlara imza atılmamış veya görmeden imza atılmıştır. Küçük tamirat ile ilgili çeşitli tamimler yayınlanmasına rağmen bu mıntikalarda doğru anlaşılmamıştır. Mesela Afyon Karahisar'da tamir edilen binalarda her pencereye doğrama çerçeve yaptırılmış, masraf artmıştır. Duvarlarında kan bulunan evlerin badanası talimatnâmede yok diye yapılmamıştır. İki katlı binaların döşemeleri tamir edilirken tek katlı binaların döşemeleri tamir edilmemiştir. Hela ve abdesthâne tamiri yapılmamaktadır. Yıkılmış ve yıkılacak binaların malzemesi kullanılacak hâlde değilse yakacak olarak dağıtılmalıdır. Komisyonlar sağlam malzeme çıkmayacak olan evlerin yıkımı için uğraşmış, bu da masrafı artırmıştır. Vekaletle gönderilen emvâl-i metrûke ile ilgili raporlar çoğu zaman eksik veya yanlıştır. Mesela gönderilmiş olan bir rapora göre, Çeşme'de iskâna uygun 954 hâne ve küçük bir tamirat ile iskâna uygun hâlde gelebilecek 1.430 hâne olduğu bildirilmiş ise de, burada iskâna uygun 400 hâne vardır. Bunlara tamirat ile beraber 300 hâne eklenebilecektir.

Bu eleştiriler üzerine komisyonların düzenli çalışmalarını sağlamak amacıyla Vekalet tarafından tamir ve inşâ işleri için kurulan komisyonlara emvâl-i metrûke'lerde yapılacak yardımların şekli ile ilgili bir talimatnâme⁴⁸¹ yayımlanmıştır. Buna göre;

1- İmâr ve İskân Komisyonları, mübadeleye tâbi ahâlinin emvâl-i metrûkesi'nden yıkılmaya yüz tutmuş olan bina ve meskenlerin yıkım, satışı ve iskâna uygun hâlde gelebilecek olanlarının da tamiri ile görevlidirler.

2- İskân mıntikalarındaki mübadeleye tâbi şahıslara ait emvâl-i metrûke'nin satılması işlemleri Bakanlar Kurulu kararı gereğince olduğundan, çatı aktarılması, kapı ve pencere tamiri gibi küçük onarımlarla oturulabilir hâlde

⁴⁸⁰ BCA: 272.11/17.80.11

⁴⁸¹ BCA: 272.80/3.8.6.(7) Ek

gelebilecek Rum emvâl-i metrûkesi hemen tamir edilecek, bu işlem için yıkılmış olan diğer binaların enkazından faydalanılacaktır.

3- Küçük tamirattan maksat, soğuktan korunmak için kapı, pencere, cam, kilit, yağmurdan korunmak için ise çatı aktarımı ve duvar tamiridir ki amaç zaruri hâllerde binaları iskâna hazır tutabilmektir. Komisyonlar burada yıkılmış evlerin önce kıymetlerini tespit etmekte, sonra yapılan masrafları da kayıt etmektedir. Burada amaç hükûmetin zarara uğramasının önüne geçmektir. Tamir işleri yapılırken mübadiller arasında inşaat işinden anlayan işçi ve ustalar fazladan yevmiye ile çalıştırılacaktır. Ayrıca sağlam evlerin ve enkazın yağmalanmasını önlemek için sağlam evlerden birinde oturmaları sağlanacak veya cüzi bir ücret karşılığı bekçi olarak görevlendirilecektir.

Mübadillerin hemen iskânı istendiğinden, belirtildiği üzere devlet, yeniden köy inşası, tamirat yardımı gibi çözümler geliştirmiştir. Özellikle yanmış köylerin çok olduğu Samsun, Amasya, Tokat, Manisa, İzmir, Bursa gibi merkezler bu konuda en sıkıntılı yerler olmuştur. Mesela Bursa'da mıntika müdürlerinin tespit ettiği merkez mahallerinde 368, merkez köylerde 1.027, Karacabey'de 230, M.Kemalpaşa'da 52, Mudanya'da 401 ve Gemlik'te 358 ev tamir edilmiş, Demirtaş, İsmetpaşa, İkizce, Gündoğdu, Çatalfırın ve Karacaoba köyleri de tekrar inşa edilmiştir.⁴⁸²

Vekalet ve kurulan komisyonlar; iskân işlerinin bir uzman tarafından yapılması gereğini fazlasıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak, Yunan işgalinden kurtulan vilayetlerde birçok şehir, kasaba ve köy yanmış hâlde olduğundan yeniden şehir veya köy inşa etmek için, buraların haritalarının alınması ve çizilmesi gerekmiştir. Cadde, sokak ve mahalleleri belli olmayan yerlerde eski yıkıntıların yerine bina yapılamamış ve belediyeler de şehirlerde yangınlardan dolayı vergi alacak hâne bulamamasından maddî sıkıntı içerisine girmiştir. Bu sebeplere dayanarak fennî bir komisyonun kurulmasının gereğine dikkat çeken İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, Nâfia ve Maliye Vekaleti'ne öneride bulunmuştur. Nafia Vekaleti de mümkün olan en kısa sürede şehirlerin plânlarını tamamlamak, yine şehirlerin haritalarını çıkarmak ve şehirlerin oturma plânlarıyla

⁴⁸² KAPLANOĞLU, a.g.e., s.104-106.

ilgili projeleri tamamlamak ile görevlendirilmek üzere sekiz Hey'et-i Fenniye kurmuştur.⁴⁸³ Tamiri yapılan evlerin ve yeniden inşa edilecek köylerin fennî şartnâmeleri hazırlanarak, komisyonlardan bu şartların kontrol edilmesi istenmiştir. Bu amaçla kurulan Hey'et-i Fenniyeler'in vazifeleri tespit edilmiştir. Buna göre⁴⁸⁴; Hey'et-i Fenniyeler fen ve sanat konularında İmâr Müdiriyeti Umumiyesi'ne, idarî işlerde Mıntıka Müdiriyetine bağlanmıştır. Bu heyet bir reis, bir mimar, üç inşaat memurundan oluşmaktadır. Bu heyette bulunan memurlar seyyar olarak dolaşmış ve yapılan işleri takip edip uygulama ve düzeltilmesini sağlamıştır. Heyet; tamir, inşaat ve özellikle yeni köyler inşaatıyla ilgili konularda kendilerine müracaat eden şirket veya grupların isteklerini dinleyerek ve vekaletle bildirmiştir. Ayrıca bu heyete ve diğer Mıntıka Müdiriyeti ve İmâr Komisyonları gibi görevlilere bağlı olarak inşaat için kullanılacak ve yıkılan evlerden çıkarılmış malzemelerin bulundurulacağı İnşaat Anbarları oluşturulmuştur. Bu anbarların başında işten anlayan kişiler bulundurulmuş ve buradan çıkarılacak inşaat malzemesi için Mıntıka Müdürinin ve Hey'et-i Fenniye reisinin yazılı oluru gerekmiştir.

Hey'et-i Fenniyeler'in kurulmasından sonra hemen kadastro çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Mesela Uşak'ın yanmış ve yanmamış kısımlarının genel haritası ve kadastrounu içeren mukavelenâme ve şehrin elektrik, su tesisatı ile belediye binalarının inşaatına ait itilafnâmeler hazırlanarak sunulmuştur.⁴⁸⁵ Yanmış şehirlerde mübadiller için yapılacak evler için hazırlanan fennî şartnâmenin⁴⁸⁶ bazı maddelerine göre; inşaatla kullanılacak taşlar fennî heyetin izin verdiği taş ocaklarından dondan etkilenmeyecek taşlardan olacak, duvarlarda taşlar arasında harç konulacak ve düzgün yapılacaktır. Yapının ahşap iskeleti sağlam olacak taşlarla desteklenecek, köşe dikmeleri 12x10 santimden aşağı olmayacaktır. Duvar sıvası düzgün yapılacak, bir kat astar bir kat sıva ve iki kat badana yapılacaktır. Döşemeler düzgün olacak kullanılan tahtalar üzerinde budak olmayacaktır. Vekalet bu şartnâme ile mübadillerin temiz ve sağlam bir evde

⁴⁸³ BCA: 30.18/18137.20

⁴⁸⁴ BCA: 270.10/2.14.2

⁴⁸⁵ BCA: 272.80/3.2.8(9)

⁴⁸⁶ BCA: 272.80/3.8.7

kalmasına itina göstermiştir. Yapılan binaların sıvasına kadar fenni tespitlerde bulunan vekalet kapı ve pencereler için bile teknik şartnâme düzenlemiş ve buna göre evlerin aletlerinin düzgün olmasına gayret etmiştir. Kapı ve pencere imâline ait şartnâme⁴⁸⁷ göre;

1- Pencerelerin tamamı kesin olarak birinci sınıf çırallı çamdan olacak ve pencere yapılacak olan kerestede budak bulunmayacaktır.

2- Pencereler sürme olacak, boyutları çizilmiş olan resimlerdekine tamamen uygun olacaktır. Sürmeleri tutacak çıtalar kamalara çıta ile tutturulmayıp ikişer adet ufak menteşe ile bağlanacaktır.

3- Pencerelerin fiyat tespitinde sadece sürmeleri ölçülecektir.

4- Pencereler uyumlu olacak, kapılar beyaz çamdan yapılacak eğer olmazsa çırallı çamdan da olabilecektir. Kapıların da sadece kanatları fiyat tespitinde kabul edilecektir. Komisyonlar inşaat ve tamir işlerinde tamamen kurallara uygun hareket etmekte ise de bazen malzeme eksikliği bazen maddî problemler ve uzman ustaların olmaması işlerin yavaşlamasına sebep olmuştur. Uşak Valisi Nizamüddin Bey vekaletle gönderdiği bir telgrafta, Uşak'ta ve kazalarında gereği kadar marangoz ve dülger ustasının olmadığını, işlerin devam ettirilebilmesi için 30 kadar marangoz ve dülger ustasına ihtiyaç olduğu ve bunların gönderilmesi gereğini bildirmiştir.⁴⁸⁸

Bir diğer mesele de iskân bölgelerinde oturulabilir veya tamir edilebilir Rum emvâl-i metrûkesi'nin bulunmaması dolayısıyla mübadillerin kış gelmeden iskân edilmesi meselesidir. Mesela Denizli vilayetine tâbi Buldan kazasının Direbol köyünde evler yakılıp yıkılmış olduğundan böyle bir sorun yaşanmış, iskân için vekaletten 100 adet baraka istenmiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer merkezine gönderilen bir yazıyla İzmir'den 100 adet barakanın gönderilmesi talep edilmiştir. Bu sebeple 235 hâne 766 nüfuslu kazaya bağlı Direbol köyüne, Hilâl-i Ahmer'in İstanbul ve Kilya'daki barakalarından yüz tanesinin sökülerek nakliye ücretinin vekaletle ait olmak üzere gönderilmesi kabul edilmiştir.⁴⁸⁹ Zaten bunun gibi

⁴⁸⁷ BCA: 272.80/3.8.7

⁴⁸⁸ BCA: 272.80/3.3.12

⁴⁸⁹ BCA: 272.80/3.1.13 (1)

barakalar iskân bölgelerinde mübadillerin kış gelmeden hemen iskân olunabilmeleri için vekaletle kolaylık sağlamış ve ihtiyaç olan bölgelere barakalar nakliyesi hükûmet tarafından karşılanmak kaydıyla gönderilmiştir. Mesela ihtiyaç gereği Samsun'a 106 barakanın yarısı Uğur vapuru ile kalanı da Cumhuriyet motoru ile gönderilmiştir.⁴⁹⁰

Alaşehir kazasının Belediye Başkanı da, Büyük Millet Meclisi'ne yazdığı yazıda, Alaşehir'in nerdeyse tamamının yakılıp yıkıldığını, açıkta kalan kaza halkının kış gelmeden bir eve yerleştirilmezse hastalıklarla karşı karşıya kalacağını ifade etmiş, bakımsızlıktan ve bir kısmının yanmasından dolayı üzüm bağlarının az ürün vermesinin ve var olan ürünün de az paraya satılmasından hiç kimsenin kendi evini yapacak durumu olmadığını belirtmiş, kış gelmeden hiç olmazsa baraka yapılmasını istemiştir. Eğer araziler parsellenebilirse herkesin kendine göre derme çatma sığınacak yer yapabileceğinden bahseden belediye başkanı, kazanın harita ve plânlarıyla beraber istimlâkinin yapılmasını bu sayede hiç olmazsa 15 kadar barakanın yapılmasını talep etmiş⁴⁹¹, bunun için geçici de olsa caddelerin belirlenmesini bu sayede parsellerin de ortaya çıkacağını belirtmiş, bu iş için ayrılan 16.500 Liranın yeterli olmayacağı konusunda hükûmeti uyarmıştır. Alaşehir kazası kaymakamı da gönderdiği telgrafta elde bulunan kerestelerin satılarak mevcut paraya eklenip, kiremit alınarak yapısı sağlam evlerin çatısının tamamlanabileceğini ancak bunun yerine zaten tamamen yanmış kazada yeni evlerin yapılması gereği tekrar belirtilmiştir.

Belediye Başkanı ve Kaymakam'ın ayrıntılı telgraflarından sonra Belediye İdare Meclisi ve Ahâli Meclisi'nden oluşan inşaat heyetinin başkanı, ayrılmış olan 16.500 liralık tahsisat ile yapılmış olanları bir rapor ile bildirmiştir. Bu rapora göre⁴⁹²; 5 nisan 1923 tarihine kadar 64 baraka yapılmıştır. Ayrılan tahsisâtın 124.564 kuruşu kereste ve diğer inşaat malzemelerine, 625.436 kuruşu 80 usta ve ameleye harcanmıştır. Geriye tahsisât kalmadığından 18 barakanın da üst kısmı tamamlanamamıştır. Kereste alınmasının sebebi askerî heyetin verdiği muhtelif ebat ve cinsten keresteden başka yardımın yapılmamış olmasıdır. Elde

⁴⁹⁰ BCA: 272.80/3.7.23.(4)

⁴⁹¹ BCA: 272.11/16.68.10

⁴⁹² BCA: 272.11/16.68.10

kalan kereste ile baraka yapabilmek için 10.000 lira tahsisâta gerek olduğu ifade edilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üst kısmı tamamlanmayan evlerin üzerine tente örtülerek kullanılmasını sağlıklı bulmamıştır.

Vilayetlerden ve kazalardan gelen iskâna uygun baraka ve düşük bütçeli ev yapımı talepleri üzerine, Dâhiliye Vekaleti vilayetlere gönderdiği bir yazıyla yangından mağdur olmuş ailelere yapılacak yardımı içeren talimatnâme gereğince iktisadî ev yapacak olanlara yardım yapılması kararı alınmıştır.⁴⁹³ Bu karar gereğince Alaşehir Belediyesi Mühendisi Hacı Ahmet Saim Bey bir rapor hazırlayarak Alaşehir'e bitişik yapılacak mahalledeki evlerin keşif raporunu hazırlamıştır. Bu rapora göre⁴⁹⁴; Alaşehir'de Kiremiş kapusu denilen eski Sur kapısı dışında şehre bitişik, sokakları şehirle paralel ve aynı tarzda plânı yapılacak evler iki odadan ibaret ahşap malzemeden yapılacaktır. 30.830 kuruşa mal olacak evlerin hela, sıva, koridor ve mutfak gibi farkları fiyata dahil edilmemiştir. Mühendisin bu raporu üzerine Saruhan Valisi Dâhiliye Vekaleti'ne yazdığı bir yazıyla Kavala'nın Seylan köyü mübadillerinin Alaşehir'de bulunan 66 hâneye iskânı için izin istenmiştir.

Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen bu barakalara duyulan ihtiyaç yerli girişimcilerinde mübadillerin kullanabilmesi için baraka ithaline teşvik etmiştir. İzmir'den Rıfkı Şavkı, İmâr ve İskân Vekaleti'ne okul, sağlık ocağı, otomobil garajı, tek ve iki katlı evlerden oluşan bir teklifte bulunmuştur.⁴⁹⁵ Bu teklife göre; 50 adet iki sınıf ve bir uzun koridordan oluşan okul 420 İngiliz Lirası (burada Lira, paund anlamında kullanılmıştır), 3 adet sağlık ocağı 1780 İngiliz Lirası, bir adet otomobil garajı 130 İngiliz Lirası, 15 adet tek katlı ve iki abdesthâne yeri olan ev 210 İngiliz Lirası, 5 adet tek katlı ev ile beraber abdesthâne 250 İngiliz Lirası ve 5 adet iki katlı çatının 92 İngiliz Lirasına ambalajında teslim alınması kararlaştırılmıştır. Bu barakalar, İtalya ve İspanya'da sıcak iklimlere uygun şekilde ve elden teslim edilmesi şartıyla yapılmıştır. Bu durumda İzmir ve civarı bunu için uygun bir yerdir. Rıfkı Şavkı ödemenin bir kısmının sipariş verilirken kalanında limanda teslim alınırken yapılmasını önermiştir. Ancak burada asıl

⁴⁹³ BCA: 272.80/3.9.8(7)

⁴⁹⁴ BCA: 272.80/4.10.114

⁴⁹⁵ BCA: 272.80/13.5.9

önemli olan husus, aynı şahsın Vekalet'ten bu barakaların yerli malzemeyle üretebilmek için modern desterehâne ve marangozculuk fabrikalarının tesis edilmesi konusunda onay istemesidir.

Konut ihtiyacının hızlı bir şekilde giderilebilmesi için çeşitli yollar denenmiştir. Karahisar Mebusu İsmail Hakkı Bey'in bir sorusu üzerine belediyelerin imârı hangi esaslar üzerine yapacağı plân ve projelerle vekaletle bildirdikten sonra buradan gelen onay ile inşaatlara başlanması kararı alınmıştır.⁴⁹⁶ Bir diğer usul ise yabancı şirketlerden baraka alma olduğu gibi ihâle usulüyle konut tamiri yaptırmaktır. Bu anlamda ilk olarak Eskişehir Belediyesi, bir İtalyan şirketi ve Hulusi Bey şirketi adlı bir Türk şirketi ile anlaşarak şehrin tamiri ihalesini vermiştir. Yine aynı şekilde bir Fransız şirketi Manisa'da açılan ihaleyi kazanmıştır.⁴⁹⁷ Uşak Belediyesi de şehrin yanan kısmının tamiri, su elektrik tesisâtının yapımı, şehrin imârı için İzmir'in yeniden inşasını Tetkik Şirketi Müdür-i Umumisi Mösyö Karminati (adı geçen şirketin anonim şirket olarak Uşak'ta kurulan şubesi adına) ile bir anlaşmaya varmıştır.⁴⁹⁸

Vekalet her bölgeye uygun konut yapımına dikkat ederek bunlar için ayrı ayrı fenni şartnâmeler hazırlatmıştır. Keresteden yapılan evlerin yanında kamıştan evleri yapımına da izin verilmiştir. Burada da iklim şartları göz önünde bulundurularak konut ihtiyacının zaruriyeti göz önünde bulundurularak müteahhitlere iş havale edilmiştir. Adana'ya bağlı Yumurtalık'ta 50, Kozan'da 8 ve Mersin'de Yovanaki çiftliğinde 34 tane “huğ” denilen kamıştan evlerin yapımı ihaleyle müteahhitlere verilmiştir.⁴⁹⁹ Bu evler; dört odalı, köşelere dikilen ağaçların arasının kamışlar ile örülüp samanlı çamur ile sıvanmasından oluşmaktadır. Bunun yanında bir diğer ekonomik ev projesi de Samsun, Amasya ve Çorum'da yapılarak verim alınan kerpiç evlerdir.⁵⁰⁰ Dördü yan yana yapılan bu evleri birbirinden ayıran duvar kerpiçtir. Bacaları taştan olacak, diğer duvar ve

⁴⁹⁶ TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:VII-I, Ankara, 1968, s.1044.

⁴⁹⁷ Kemal ARI, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt yayınları, s.61.

⁴⁹⁸ BCA: 272.80/3.3.17.(1)

⁴⁹⁹ BCA: 272.80/3.6.14

⁵⁰⁰ BCA: 272.80/3.9.3.(4)

bölmeler ahşap dikme ile payandaların arasının örülmesiyle oluşturulacaktır. Sıvaları samanlı çamurdan yapılacak, pencereler sıradan cinsten çatılar da tahta üzerine kiremitten yapılacaktır.

Bölgenin iklimine uygun olarak yapılan evlerden Huğ yapımında Komisyon denetimini sıkı tutmuştur. Cebel-i Bereket(Osmaniye)'ye bağlı Bahçe'nin Hasanbeyli mevkinde 15 hânenin yapılması kararlaştırılmıştır. Evler plân gereğince ortada bir bölme, iki tarafı örülmüş ve sıvanmış bir çit ile iki bölmesi tahta dört odaya ayrılacak, her odanın birer kapısı ve penceresi olacak şekilde yapılmıştır. Vekalet bu inşaatları takip ederek zamanında bitirilmeyen her biri için beş Lira kesilmesi kararı alınmıştır.⁵⁰¹ Bu denetimler dahilinde Mersin'in Kızılyar mevkiinde bulunan Yovanaki çiftliğinde yapılan numune köylerin genel durumunu gösteren rapor Vekaletle bildirilmiştir.⁵⁰²

2.4.1.1. Numune Köyler İnşası

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti zamanının kısıtlı olması ve ödeneğinin yetersiz olması sebebiyle terk edilmiş evlerin yanı sıra ucuz evleri inşa etme yolunu seçmiştir. Bu sebeple iklim şartlarına uygun olan baraka ve huğ türü evler yapılmış, ayrıca taşınabilir ve hızlı kurulabilen evler tercih edilmiştir. Vekaletin iskân olunacak mübadilleri hemen üretici duruma getirmek, kışın etkisinden korumak gibi diğer önemli sebeplerden dolayı denediği yollardan birisi de numune köyler kurmak olmuştur. Tamir yoluyla birçok konut oturulabilir hâle gelmiş ise de, yıkımın yoğun olduğu yerlerde yeni bir köy kurmak zorunluluk olmuştur. Bu köyler ya daha önce yıkılmış olan eski yerlerine ya da münbit arazilere kurulmuştur. Bu konuda mahalli idarecilerin de yönlendirmeleri olmuştur. Mesela, Bursa valisi Vekaletle gönderdiği yazıda⁵⁰³ “*Bursa'nın Kalder, Tepecik ve Tahtalı köyleri, Gemlik'in Armudlu ve Kurşunlu köyleri, Mudanya'nın Emirali nahiyesi, Burgaz ve Veledler köyleri, Karacabey'in merkez kasabası, Baş, Karacaoba, İkizce ve Kemberbend köylerinin zeytinlik, bağlık, dutluk gibi kullanılabilir arazisi olmasına rağmen evleri yanmış ve yıkılmıştır. Fenni*

⁵⁰¹ BCA: 272.80/3.9.1.(19)

⁵⁰² BCA: 272.80/4.10.11(2)

⁵⁰³ BCA: 272.80/3.5.2.

mühendislerin planlarını onaylaması şartıyla buralarda yeni köyler inşası...” için izin verilmesi istenmiştir.

Vekalet numune köy inşaatı konusunda ciddiyetle durmuş ve valilerden ve mıntika müdürlerinden bölgelerinde ziraata uygun arazilerin ve yanmış yıkılmış köylerin kayıtlarını istemiştir. Başlangıçta Samsun’da 15 olmak üzere toplam 27 köy yapımı tasarlanmış, ancak Samsun’da 7, İzmir ve Bursa’da ikişer, İzmit, Adana ve Antalya’da birer olmak üzere 14 köy yapılmış, bu köyler 50 ev, bir mektep ve bir camiden oluşmuştur.⁵⁰⁴ Vekalet numune köy sayısını daha sonra arttırmış, İzmir, İzmit, Bursa ve Bilecik valilerine gönderdiği yazılarda köy kurulmasında dikkat edilecek hususlar belirtmiştir. Buna göre;

1- Kurulacak köyler en az yüz ile iki yüz hânelik olmalıdır. Köyün yeri için Vali, Mıntika Müdürleri, Vilayet Nafia Mühendisi, Sıhhiye Mühendisi ve Ziraat Mühendisi’nden oluşacak bir heyet keşif yapmalıdır.

2- Köyün seçilen arazisi, tabiat durumu, havasının ve suyunun güzelliği, genişliği ve uygunluğu, verimli olup olmadığı, bölgesinin kullanışlı bir yerinde olup olmadığı gibi özellikleri incelenmelidir.

3- Harp dolayısıyla yanmış yıkılmış İslâm köylerinden ahâlisinin inşaatı gücünün olmadığı ama her türlü şartlara uygun olan köyler tercih edilmelidir. Burada Vekalet yine kısıtlı sürede konut hazırlayabilmeyi ve mübadillerin hemen kendi geçimlerini sağlayacak durumda olmalarını planlamıştır.

Numune köyler inşa etmek projesinde 27 ile başlayan köy sayısı 1.480.684 Liralık bütçe ile 69 köye ulaşmıştır. Köy yapımında iklim şartlarına göre farklı ev tipleri yapıldığından bunların maliyetleri de farklılık arz etmiştir. Huğ denilen kamıştan evler daha ucuza mal olurken keresteden yapılan evler veya taş evler daha fazlaya mal olmuştur.⁵⁰⁵ Mesela Erdek’te tuğla ve kiremit çok olduğundan dört odalı binaların yapımına izin verilmiş, burada evlerin en az masrafla yapılması amacı güdülmüştür.⁵⁰⁶ Bursa Terbiye-i Etfâl Mektebi Müdürü Mehmet Reşat Bey, Suriye’de gördüğü Siyonist köy teşkilatına göre bir yapının

⁵⁰⁴ TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:VII-I, Ankara, 1968, s.1042.

⁵⁰⁵ TBMMZC, Devre:II, İctima:II, C:IX, Ankara, 1975, s.60.

⁵⁰⁶ BCA: 272.80/3.6.9.

uygun olacağını vurgulayarak; “...bizde dülger, marangoz, taşçı ve amele ücretleri ile inşaat malzemesi pahalıdır. Bunun önüne geçmek için muhacirler arasındaki sanatkârlar toplanarak hızar, rende, kiremit, tuğla, kalıp ve makineleri alınmak suretiyle çalıştırılırsa, kısa sürede sağlam köyler inşa edilebilir. Buradan alet edevât yapılarak gönderilebilir, ziraat ve sıhhiye memurları da köyleri gezerek köylülere yardım edebilir...” diyerek daha ekonomik köy inşası konusunda teklif getirmiştir.⁵⁰⁷

Belirlenen fennî ve teknik şartnâmeler ışığında İzmir ve Saruhan’da köylerin yerlerinin ne sebeple belirlendiği bir raporla Vekaletle bildirilmiştir.⁵⁰⁸ Buna göre; İzmir’in Urla kazasının Kuşçular yazısında ve Seydiköy yakınında iki köy, Manisa’nın Soma kazasında ve merkez Bozköy’de köyler yapımına karar verilmiştir. Kuşçular mevkiindeki köyün yapılma sebebi; yakınlarda tatlı suyun olması, yolunun bulunması ve İzmir’e yakınlığı olmuştur. Seydiköy’ün seçilme sebebi ise; su kaynağının bulunması, taş ocağının yakınında olması, Cuma Ovası ve tren istasyonuna yakın yerde bulunması olmuş, malzemelerin rahatça taşınabileceği plânlanmıştır. Manisa Bozköy’de yine aynı sebeple ulaşım ve suyun olması sebebiyle seçilmiştir. Samsun’da inşa edilmekte olan ellişer hânelik Canık, Asarağaç, Ökse, Çınarağıl ve Çereğman köylerinin yapımında kullanılan kerpiç dolma duvar, çamur ve kireç sıvalarının yapılmasının havaların yağmurlu ve fırtınalı olmasından dolayı mümkün olmaması dolayısıyla malzemelerin değiştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁰⁹ Bunun üzerine Müteahhit İsmailzâde Osman Bey, Dâhiliye Vekaleti’ne yazdığı raporla, bu köylerde kerpiç dolma duvar yerine “dahili bağıdadi” üzerine kireç sıva ve dışından 15 milimetre kalınlığında yalı-baskılı ahşap kaplama ile imal edileceğini ancak bunun maliyeti arttıracığını belirtmiştir.

Anadolu’da hem yıkılmış evleri ve yakılmış tarlaları tamir etmek ve canlandırmak hem de gelen mübadilleri iskân etmek ile uğraşan Türkiye’ye karşın Yunanistan, göçmenleri konutlara yerleştirme konusunda Türkiye’ye oranla daha şanslı olmuştur. Çünkü Yunanistan’daki Türkler’in apar topar boşalttığı evlerin

⁵⁰⁷ BCA: 272.80/3.8.16.

⁵⁰⁸ BCA: 272.80/3.6.8.(10)

⁵⁰⁹ BCA: 30.18.01/12.70.01

neredeys hepsi sağlam bir şekilde kalmıştır. Yunanistan'ın tek problemi aslında var olan konutların yetersizliği olmuştur. Bu sebeple bir milyondan fazla gmenin geldiği Yunanistan'da konut ihtiyaı en önemli problemlerden birisi olmuş, göçmenlerin büyük bir bölümü kendilerine bir ev yapabilmek için ellerinde olanı kullanmışlar, ucuz malzeme, teneke ve tahta kalaslardan yapılan kulübeler inşa etmeye başlamıştır. Göçmen Yardım Fonu da konut yardımında bulunmuş, ancak bu konutların çoğunluğunun çatısı katran keçe kaplı, ahşap barakalardan oluşmuştur. Bu Fon, Atina'da birçok mahalle kuruluşunda etkili olmuştur.⁵¹⁰ Yunanistan'da da göçmenlerin iskânında çekilen sıkıntılar zerine Göçmen İşkn Komisyonu kurulmuş ve bu Göçmen İşkn Komisyonu tarafından 1.954 köy ve kasaba inşa edilmiştir. Bu yerleşimlerin 1.047'si Makedonya'da, 574' Trakya'da diğerleri ise Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulmuştur.⁵¹¹

Türk ve Bulgarların terk ettiği evlerin yetmemesi sebebiyle 1924 yılı başında Makedonya İşkn Dairesi, Sommerfeld-Dehatege şirketinden on bin yeni konut yapımını talep etmiştir. 1925 yılında biten evlerin kontratı, evlerin i ve dış kaplamasını, ahşap tavanını ve döşeme kaplamasını içermemiştir. Evlerin kalan aksamını Göçmen İşkn Komisyonu tamamladığından dolayı, yabancı şirketlere ev siparişinin pahalı olduğu gözönüne alınmış, daha sonra yapılan 15.000 konut Göçmen İşkn Komisyonu gözetiminde, yerel inşaat şirketlerine veya göçmenlerin ücretli işçi çalıştırmasıyla yapılmıştır.⁵¹² Evlerin çoğu ahırlara ve tarım ürünlerinin saklandığı depolara sahip olarak inşa edilmiştir. Tütün üretilen yerlerde tütünün depolanması için ayrı bir yer daha eklenmiştir. Kırsalda yapılan evlerin çoğu ahşap iskeletin tuğla ile örülmesiyle, bazıları da beton veya taştan yapılmış, bu evlerin ortak yanı çatılarının kiremit ile kaplanması olmuştur.

Yabancı şirketlere verilen ihlelerde konut tipleri dört çeşit olarak kararlaştırılmıştır. Sommerfeld evleri denen bu evler, şirket tarafından taş temeli

⁵¹⁰ Vassilis COLONAS, "1923'ten önce ve Sonra Kkk Asya Rumlarının Konut Sorunu ve Mimari Tarzı", **Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, İstanbul 2005, İstanbul Bilgi niversitesi yayını, s.257.

⁵¹¹ Alexandra YEROLYMPOS, "Yunanistan'da İki Savaş Arası Dönemde şehir Planlama ve Mülteciler Sorunu; Geçici çözümler ve Uzun Vadeli Zararlar", **Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, İstanbul 2005, İstanbul Bilgi niversitesi yayını, s.221.

⁵¹² COLONAS, **a.g.m.** s.259

atılıp, ahşap iskeleti kurulup ve çatısı kiremitle kaplanarak teslim edilmiş, göçmenler daha sonra istediği malzemeyi kullanarak duvarı kendileri örmüştür. Bir aile için standart ev; taş temel, üç oda ve odalardan birisi ahırdır. Bir aile için konut ise; taş temel, dört oda, odalardan birisi ahırdır ve maliyeti 17.000 Drahmidir. Çiftçi aileler için standart tip ev ise; taş temel, duvarlar ve kiremit kaplı çatıdan oluşmaktadır. Göçmen İskân Komisyonu tarafından 1922-1924 yılları arasında yaptırılan 13.500 konuta 52.000 yeni ev de eklenmiştir. Göçmen İskân Komisyonu'nun konut faaliyetleriyle birlikte Türk ve Bulgarlardan kalan evlere yerleştirilen Rumlar hemen bölgede hareketliliğe sebep olmuşlardır. Türklerin terk etmesiyle ıssız kalan topraklar tekrar canlılık kazanmıştır.⁵¹³

Göçmen İskân Komisyonu tarafından kent tipi ev projelerinde ise ilk yıllarda birbirine bitişik iki ayrı üniteye dört ailenin barınmasını amaçlayan bir proje benimsenmiştir. Buna göre; yapının bir tarafında, dört ailenin de aynı zemin üzerinde yaşayacağı tek katlı ünite; diğer yanda ise, her katında iki set yaşama alanı olan iki katlı bir ünite bulunmuştur. Tek katlı ünite güneşte kurutulmuş tuğla veya saman, çakıl, çamur karışımı bloklardan, iki katlı ünite ise klasik duvar işçiliğinden oluşan ateş tuğlasından yapılmıştır. Her aile bir antre, tuvalet ve bir mutfak olarak düşünülen iki odanın kapladığı 36 metre karelik bir yaşama alanına sahip olmuştur.⁵¹⁴ 1929 Ekim'i itibariyle Yunanistan'da 54.780 ev komisyon tarafından inşa edilmiş, 54.027 ev Türk ve Bulgar göçmenler tarafından terk edilmiş ve 2.485 ev de aynı yıl itibariyle inşa edilmiş veya edilme aşamasına gelmiştir. Komisyon tarafından inşa edilen evler iki odalı ve bir küçük salondan oluşmuş, bu evlerde göçmenler rahat edemediğinden daha sonra iki yerine üç odalı yapılmıştır. İki odalı evler 37.000 Drahmiye yapılırken geniş evler 52.000 Drahmiye yapılmıştır. Trakya'da da göçmenler ya kendi evlerini yapmışlar ya da inşaat şirketlerine yaptırmışlardır.⁵¹⁵

2.4.1.2. Mübadillere Yapılan Diğer Yardımlar

Emvâl-i Metrûkelere yerleştirilen veya bölgeye getirilen mübadillere ev yapılması ve tamiri gibi önemli yardımların yanında kışı geçirebilmeleri için

⁵¹³ PENTZOPOULOS, **a.g.e.**, s.110-111.

⁵¹⁴ COLONAS, **a.g.m.**, s.263.

⁵¹⁵ LADAS, **a.g.e.**, s.669-670

yakacak, yiyecek ve asıl önemlisi müstahsil bir duruma gelebilmeleri için yardımlar yapılmıştır. Mübadillere kullanılmış kazma, kürek, bel ve zirai aletler verilerek iskân köylerine yakın yerlerde bir buçuk- iki dönüm toprak kazandırılması, bu hazırlanan topraklara en fazla ürün verecek tütün, pamuk, susam, fasulye, soğan, kavun, karpuz ve diğer sulu ve susuz yetişebilen sebzeler ile mısır, patates gibi mahsulün tohumlarının yerleri zamanında hazırlanarak hemen verilmesine dikkat edilmiş, bahçelerde meyve verecek ağaçların dikilmesi ve bağların kazılmasında yardım edilmesi kararı alınmıştır.⁵¹⁶ Mübadillerin hemen müstahsil duruma getirilmesi için ödenek gerektiğinden ve bu yeterli ödeneğin Vekalette bulunmamasından dolayı çiftçi mübadiller arasındaki kooperatifler kurulması ve bunların desteklenmesi yoluna da gidilmiştir. Bu amaçla çiftçilerin topraklarını hemen hazırlayabilmeleri için traktör alımı, tohumluk ve hayvanların alımı gibi konularda destek için de bir talimatnâme yayınlanmıştır.⁵¹⁷ Bu talimatnâme ile;

1- Muhacirlerin toplu bulunduğu yerlerde, muhacirlerin rızasıyla bir ortaklık kurulması ve makine ve diğer masrafların ödenmesinin taahhüt edilmesi,

2- Diğer aksamıyla birlikte, traktör bedeli, makinist ücreti, tamir işletme ile diğer masrafların, her aileye zirai alet bedeli olarak elli, durumu daha iyi olanlar için en fazla yüz elli lirayı geçmemesi,

3- Traktör aksamının daha ucuza yapılması için demirhâne ve tamirhânelerde yapılması ve bunlardan anlayan ustaların bölgelerde hazır edilmesi,

4- Ortaklığın bozularak alınan aletlerin atıl olmaması için mümkün oldukça bu ortaklığın devamına dikkat edilmesi,

5- Traktörün yanında çiftçilik için gübreye de ihtiyaç duyulduğundan her aileye hayvanât verilmesinin önemine dikkat edilmesi,

⁵¹⁶ **Tanin**, 28 Ocak 1924

⁵¹⁷ **BCA**: 272.12/41.45.6(12)

6- Her traktör ile beraber birer pulluk ve pulverizatörün alınarak tarım işlerinin tek aletle yapılması hususlarına önem verilmesi mıntika müdürlerinden vekalet tarafından istenmiştir.

Mübadillerin hemen üretici duruma getirilmesi için evler ile beraber toprak dağıtımı da yapılmıştır. Bu konuda hakkaniyet ölçüsünde bir dağıtım yapabilmek için 6 Temmuz 1924 tarihinde bir talimatnâme yayımlanmıştır.⁵¹⁸ Bu talimatnâmeye göre; terk edilmiş arazilerin sınırlarının belirlenmesi için vali ve kaymakam başkanlığında Mıntika Müdiriyyet Memuru, Umûr-u Tasarrufiye Memuru, Maliye Memuru, Ziraat ve Fen Memuru ile bir ölçücü ve bir kâtipten oluşan “*Tevzî ve Taksim Komisyonu*” kurulmuştur. Bu komisyona yerli halktan ve göçmenlerden en fazla üç kişinin de katılması kararlaştırılmıştır. Komisyon, ölçüm işlerini tapu kayıtları esas olmak üzere emlâk, arazi, arsa, bahçe, baltalık ve otlak sınırlarının daha önceki hâlini bilen şahısların sözlerine dayanarak yörenin ihtiyar heyetinin huzurunda tespit edilmiş, anlaşmazlık olduğunda eldeki belgeler ışığında komisyon karar vermiştir. Araziler ölçüldükten sonra sınırları belirlenen topraklar, ne kadarının kaç aileyi besleyebileceğine dair tespitleri yapıldıktan sonra kura yoluyla mübadillere dağıtılmıştır.

Talimatnâmeye göre topraklar verimine, büyük şehirlere, istasyonlara ve iskelelere yakınlığı itibariyle kısımlara ayrılmıştır. Tütün arazileri, Samsun, Bafra gibi birinci dereceden olan yerlerde 12-15 dönüm, İzmir, İzmit gibi ikinci dereceden yerlerde 15-20 dönüm olarak dağıtılmıştır. Sebze bahçeleri de büyük şehir ve civarında 5-10 dönüm, uzak yerlerdeki iskâna uygun arazilerde ise 10-15 dönüm arasında; bağlar, İzmir gibi birinci dereceden üzüm yetiştiren yerlerde 6-10 dönüm, ikinci dereceden yerlerde ise 10-15 dönüm arasında dağıtılmıştır. Zeytinlikler de birinci dereceden mahsul veren mıntikalarda 100 ile 120 ağaç, ikinci dereceden mahsul veren yerlerde 120-150 ağaç ve üçüncü dereceden olan yerlerde ise 150 ile 200 ağaç verilmiştir. Yabani ve aşısız genç zeytin ağaçlarından beş tanesi bir ağaç sayılmıştır. Portakallık, limonluk gibi yerler de beş kişilik bir ailenin ihtiyacı nispetinde dağıtılmıştır. Dutluklar da yine beş kişilik bir aileye sıklık ve seyrekliğine göre dağıtılmıştır. Aile nüfusu beş kişiden fazla

⁵¹⁸ BCA: 30.18.1/10.33.20; **Düstûr**, 3.Tertip, C:5, Ankara 1948, s.648-654.

olan ailelere; birinci dereceden verimli araziden 8-10 dönüm, ikinci dereceden verimli araziden 10-15 dönüm, üçüncü dereceden verimli araziden 15-20 dönüm ve tütün arazisinden 2-3, bağ ve bahçeden 1,5-3 ile zeytinlerden 20-30 ağaç verilmiştir.

Yine aynı talimatnâme gereğince harman yeri olmayan ailelere köyün ortak malı olarak bir harman yeri yapılmıştır. Ayrıca her köyde demirci, arabacı, marangoz, nalbant, semerci gibi esnaftan birer kişi ile bir öğretmen bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Bunlara ihtiyaçları olanlara ev, sermaye ile aletler verilmiştir. Ayrıca köylerde tıp, ziraat ve veterinerlik konusunda uzman olan kişiler var ise bunlara köylerde iskân olundukları müddetçe fazladan arazi verilmiş, ancak kasabalara veya şehirlere giderlerse bu araziler geri alınmıştır. Toprak dağıtımının sonucunda mübadillere 7.618.000 kilo çeşitli zahire tohumu, 41.253 adet çeşitli tarım aracı, 19.070 kilo kükürt ve göztaş gibi zirai mücadelede kullanılan ilaç yardımı yapılmıştır.⁵¹⁹ Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, gerek numune ve iktisadî köylerde, gerekse emvâl-i metrûkede iskân edilen mübadilleri yayımladığı talimatnâmelerle üretici hâle getirmek istemiştir. Bu yardımlar kısa sürede sonuç vermiş, devlet 1925 yılına kadar yaşadığı ekonomik sıkıntıyı aşabilmiştir.

⁵¹⁹ İskân Tarihçesi, s.139.

GİRİŞ

Göç; yaşam şartlarının kısıtlı olması sebebiyle daha iyi kaynakların olduğu ve yaşam şartlarının daha yüksek olduğu yerleri bulmak amacıyla insanların bir yerden başka bir yere geçici veya tamamen kalıcı olmak suretiyle coğrafi yer değiştirme hareketidir.¹⁹ Göçün sebepleri hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. İnsanlar, fiziki şartların olumsuzluğundan dolayı göç ettiği gibi, siyasî, iktisadî sebeplerden de göç etmektedirler. Bunların yanında afetler ve dinî sebeplerle yapılan göçler de bulunmaktadır. İnsanlığın ilk dönemlerinde göçlerin sebebi yiyecek bulmaktır. İnsanlar avlanmak ve yiyecek bulmak için bölgelerini veya verimsiz toprakları terk etmiştir. Göçün diğer bir sebebi ise, sosyaldır ve buna dinî göç de girmektedir. Siyasî baskılar veya dinî baskılar sonucu insanların başka ülkelere ilticasına veya göçüne; İspanya'da baskıya maruz kalan Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne toplu göçleri ve Kafkasya'da Çerkezlerin Anadolu'ya göçleri örnek olarak gösterilmektedir.

Göçler, sebep olan faktörlerine göre iki grupta toplanabilmektedir. Bunlar; serbest irade ile yapılan göçler, zorunlu otorite baskısı ile yapılan göçlerdir. Bu göçler uluslararası olabileceği gibi, bir devlet içinde de olabilmektedir. Bir ülkede yaşayan insanlar daha iyi yaşam şartları ve ekonomik imkânlar için başka bir yere göç edebilirler. Ya da devletin bazı uygulamaları sebebiyle zorunlu olarak başka yerde iskânları yapılabilir. Depremlerden veya ekonomik nedenlerden dolayı yıkılan veya yıkılmak zorunda kalınan yerler bu durumun en iyi örneğidir.²⁰

Göç kavramında kabul edilen bir diğer gruplama da; içe ve dışa yönelik göçlerdir. Dış göçler olarak tanımlanan göç, genelde ulusal olarak kabul edilmektedir. Ülke sınırlarını aşmak suretiyle bir millet tarafından yapılan bu göçlere dış göç denmektedir.²¹ Milletler ilk devirlerden bu yana başka milletlerin baskısından veya yaşam şartlarından dolayı topraklarını terk ederek uzak yerlere

¹⁹Taylan AKKAYAN, **Göç ve Değişme**, İstanbul 1979, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, s.21.

²⁰ AKKAYAN, **a.g.e.**,s. 23.

²¹ Haluk CİLLOV, **Nüfus İstatistikleri ve Demografyanın Genel Esasları**, İstanbul, 1960, Sermet Matbaası, s.365-366.

göç etmiştir. Mesela 1700 yıllarından itibaren Amerika kıtasına yapılan göçler insanların daha iyi imkânlar için yaptığı göçlerdendir. Ayrıca milletler ekonomik baskılar sonucu da göçe mecbur kalırlar, Ergenekon destanı Türklerin kıtlık ve diğer sebeplerden dolayı göçünün anlatıldığı bir destandır.²² İç göçler, kalabalık nüfusa ve düşük gelir seviyesine sahip ülkelere daha iyi ülkelere yapılan göçlerdir. Bu tanım göçe maruz kalan ülke tarafından yapılır. Mesela, Amerika ve Avustralya iç göçe maruz kalan bir ülkedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1790 yılında yapılan seçimlerinde nüfusu 4 milyon civarındayken bu nüfus 1930 yılında 140 milyona ulaşmıştır. 1820 yılından 1932 yılına kadar Amerika'ya gelen göçmen sayısı 38 milyondur. Yine 1890-1910 yılları arasında Güney Amerika'da Arjantin'e 2 milyon, Brezilya'ya 1 milyon kişi göç etmiştir.²³

İç göçler ise, bir ülke içinde insanların yine iyi yaşam şartları veya diğer sebeplerden dolayı köyden kente veya bölgeden bölgeye geçici veya sürekli olarak yerleşmesidir. Geçici göçlere yaylalara göçler ve mevsimlik göçler dahil olmaktadır. Ülkemizde konar-göçer hayat kısmen devam ettiğinden Yörüklerin veya kırsal kesimde köylülerin yaylalara göçleri ile ürünlerin hasat zamanında bir bölgedeki insanların işçi sıfatıyla başka bir bölgeye göçleri geçici göçlere örnektir. Bu konuda Toros dağlarında yaşanan göçler ve Karadeniz bölgesine fındık toplamak için veya Çukurova'ya pamuk toplamak için yapılan göçler örnek olarak verilebilir. Mevsimlik göçlerin sebebi ekonomik olduğu gibi, yaylalara göçlerin sebebi iklim şartları olarak kabul edilebilmektedir. Mevsimlik göçlere benzer bir göç de sanayileşmenin artmasıyla köylerden kentlere doğru görülen göçlerdir. İlk başlarda geçici olan bu göç hareketi daha sonra yerleşmeye ve kalıcı göçlere dönmüştür. Türkiye'de nüfus arttıkça ve sanayileşme geliştikçe şehirlere doğru kalıcı olarak göç de artmıştır. 1935 yılında iç göç kapsamında göç edenlerin genel nüfusa oranı %6.8 yani bir milyon iken, 1960 yılında genel nüfusun %11'ini yani üç milyonu bulmuştur. Bu göçler genellikle İstanbul, İzmir, Zonguldak, İskenderun ve Mersin gibi kıyılardaki merkezlere olmuş, daha sonra Adana, Samsun gibi yeni merkezlere de yayılmıştır.

²² Reşat İZBİRAK, Türk Ansiklopedisi, **Göç** maddesi, C:17, s.456.

²³ **a.g.m.**,s.457.

İç göçlerin bir diğer çeşidi de, güvenlik veya zorunlu sebeplere dayalı olarak aynı topraklarda belirli bir nüfusun başka bir yere göç ettirilmesidir. Osmanlı Devleti içindeki Ermenilerin 1915 yılında yaşadığı Tehcir²⁴, iç göçün bir örneğidir. Ermeniler; Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden özellikle Kafkas cephesinde, isyanlar çıkararak Müslüman köylerde bir milyondan fazla insanı katletmişlerdir.²⁵ Rusya'nın etkisiyle silahlı ve teşkilatlı olarak faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin cephe gerisindeki baskınlarını, masum insanlara karşı uyguladıkları işkence ve katliâmları engellemek, bölgede güvenliği sağlamak amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde adı geçen komitelerin kapatılması, evrakına el konulması ve elebaşlarının tutuklanması için vali ve mutasarrıflara emirnâme gönderilmiştir.²⁶ Ancak buna rağmen Ermenilerin faaliyetlerinin önünün alınamaması üzerine Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen bir yazı ile Ermenilerin Osmanlı sınırında bir yere göç ettirilmelerinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Bu göç ettirme esnasında;

1- Ermeni nüfusu, gönderildiği yerlerdeki aşiret ve İslâm sayısının %10 nispetini geçmemeli,

2- Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri elli evden çok olmamalı,

3- Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa, yakın yerlere ev değiştirmemelidir. Buna rağmen son çare olarak içinde Ermeni isminin geçmediği casusluk ve hıyanet edenlerin savaş alanından uzağa gönderilmesini isteyen Tehcir Kanunu olan Sevk ve İskân Kanunu çıkarılmıştır.²⁷

Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması sonucunda bölgede huzursuzluk çıkaran 702.900 kişi sevk ve iskâna tâbi tutulmuştur. Bu göç sırasında göçmenlere vasıta ve binek temin edilmiş, kadın, yaşlı, çocuk ve hastalara ihtimam gösterilmiş, tedavileriyle ilgilenilmiştir. Salgın hastalığa karşı bölge ve askeri hastahânelerden de faydalanılmıştır. Ailelerini yitirmiş çocuklar yetimhânelere

²⁴ Tehcir; hicret, bir yerden başka bir yere göç ettirme.

²⁵ Azmi SÜSLÜ, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim**, Ankara 1987, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını, muhtelif sayfalar.

²⁶ Azmi SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını, s.106-107.

²⁷ SÜSLÜ, **Ermeni...**, s.106-111.

veya iskân olmuş ailelerin yanına yerleştirilerek, meslek edinmelerine çalışılmış, devlet bu sevk ve iskân sırasında göçmenlerin iâşe, erzak ve ilaç gibi ihtiyaçlarını gerekirse askerin erzakından alarak karşılamıştır. Göçe tâbi tutulanlar iklim, yol, iskân, iâşe ve ırkî şartlara göre dört bölgeye ayrılmışlardır; Erzurum'un doğusu ve Trabzon sahillerinden göç edenler, deniz ve karadan Ordu ve Kastamonu civarına; Erzurum'un batısı ve güneyi ile Trabzon'un güneyinden gelenler, Sivas-Tokat veya Sivas-Kayseri yoluyla Ankara ve Niğde civarına; Erzurum'un güney ve güney doğusundan gelenler, Kemah yoluyla Ma'mûra'tülaziz, Malatya, Maraş civarına ve nihayet Van ve Bitlis'ten gelenler ise, Diyarbakır yoluyla Diyarbakır, Urfa, Antep ve Adana'ya gönderilmişlerdir.²⁸

Bu göç hareketlerine bağlı olarak süre sınırlaması olmadan başka bir yere kısa bir süre için veya geri dönmek üzere gidenler de “göçmen” olarak adlandırılmıştır. 1924 yılında Roma'da toplanan Göçler Kongresi'nde “göçmen” tabiri, iş bulmak amacıyla vatanını terk eden ile daha sonra buna eşlik eden kimse olarak tanımlanmıştır. 1932 yılında Cenevre'de toplanan kongrede göçmenler “geçici ve sürekli” olarak kısımlara ayrılmış, Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu da “Geçici göçmen, sürekli göçmen, mülteci ve mübadi” ayrımını kabul etmiştir. Türkiye'deki istatistiklerde daha çok “yerleşmek üzere gelenler” göçmen sayılmış, bunlar devlet tarafından yerleştirilenler ve yerleştirilmeyenler olarak ayrılarak birinci gruba girenlere de “iskânlı göçmen” denmiştir.²⁹

Göç kavramının demografik sonuçlarından biri “karışan nüfus” veya “yayılan nüfus” tiplerinin ortaya çıkmasıdır. Karışan nüfus tipi; nüfus artışı yüksek fakat gelir dağılımı düşük olan topluluğun, nüfus artışı düşük fakat geliri yüksek toplumla irtibatından oluşmaktadır. Bu sebeple göçmen çeken ülkede farklı kültür, gelenek ve siyasî inanışlara sahip insanların kaynaştığı bir yapı oluşmaktadır. Ekonomik anlamda gelişmiş ülkeler bu konuda daha uyumlu bir yapıya örnektir. Bu sırada göç veren ülkeler tam tersi homojen bir yapıya dönüşmektedir. Balkanlar'da Yunanistan, Bulgaristan ve Rusya'nın uyguladığı politikalar bu amaçla yapılmış, zorunlu göçlerle ulus devlet kurma

²⁸ SÜSLÜ, *Ermeni...*, s.124-125.

²⁹ Cevat GERAY, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Aralık 1970, C.3, S.4, s.9.

amaçlanmıştır.³⁰ Göç veren ülkelerde kültürel etkilerinin yanında ekonomik etkiler de önem taşımaktadır. Türkiye’den göç eden vasıflı Rumların yerine gerekli vasıflı elemanın bulunamaması, ülke ekonomisinde gelişmenin durması demektir. Hem Yunanistan hem de Türkiye’nin resmi istatistiklerinde göçün yoğun olduğu yıllarda üretimin azaldığı görülmektedir.

1. Balkanlar ve Diğer Bölgelerden Anadolu’ya Göçler

Türkler, tarih boyunca göç olgusuyla çok sık karşılaşmışlardır. Göç konusunda yapılan bütün tanımlara zaman içinde Türkiye ve Türk Devleti örnek olmuştur. Orta Asya’dan batıya doğru göçler IV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Hunlar ve Avarlar, IV-IX. yüzyıllarda Orta Avrupa’ya yerleşerek devlet kurmuşlardır. Türklerin büyük ölçüde Orta Asya’dan göçü XI. yüzyıla dayanmaktadır. 751 yılından sonra İslâm ile tanışan Türkler, küçük oranlarda ve çeşitli sebeplerle göçlere başlamışlardır. XI. yüzyılda Anadolu coğrafyasına gelen Türkler, 1071 yılından sonra akın akın bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bölgeye yerleşen Türkler, burada Selçuklu ve en son Osmanlı gibi büyük devletler kurmuşlardır. Kurulan bu dünya devletleriyle kıtalara hâkim olan Türkler, tanımlamaları yapılan “göç” kavramını bir iskân metodu olarak da kullanmışlardır. Zorunlu göç kavramına giren bu metod ile, fethedilen fakat, ekonomik anlamda gelişmemiş ve harap olmuş topraklara dinamik nüfusun iskânı ile buraların hem ekonomik hem de sosyolojik anlamda cazibe merkezi olması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin nüfuz sahalarında uygulanan bu metod ile bir çok nüfus Balkanlar bölgesine yerleştirilmiştir. Ancak bu nüfus; artık savaşların kaybedilmesi ve topraklardan geri çekilme zorunluluğundan dolayı geri dönmek zorunda kalmış, Anadolu tekrar iç göç ile karşı karşıya kalmıştır. 1699 yılından itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlar’dan göçler başlamıştır. Osmanlı Devleti bu göçler ile birlikte “*muhaçir ve mübadil*” kavramlarıyla tanışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin özellikle Balkanlar’da ve Kafkaslar’da gerileme sürecinin başlamasıyla birlikte Anadolu’ya doğru göçler de başlamıştır. Rusya savaş ilân etmeksizin 1853 Mayıs’ında Eflak ve Boğdan’ı işgal etmiş, bunun

³⁰ Sencer TONGUÇ, “Amerikan Tarihinde Göçmenlerin Yeri”, **Tarih Dergisi**, S:21, İstanbul 1966, s.54-55

üzerine Osmanlı Devleti 1853 Ekiminde Rusya'ya savaş ilan ederek Kırım savaşını başlatmıştır.³¹ 1785-1788 yılları itibariyle kıyılara, iskele ve limanlara yığılan Kırım Türkleri ellerinde bulunan mal ve mülklerini yok pahasına satarak Anadolu'ya ve Balkanlar'a doğru göç etmeye başlamışlardır. 1800 yılına kadar 500.000'e yakın insan göç etmiştir.³² Daha sonra Bulgarlar ve Yunanlılar tarafından da uygulanacak olan topraklara el koyma, göçe zorlama politikası uygulamaya konmuştur. Göçmen sayısı 1862 yılında 360.000 kişiye, 1864 yılında ise 600.000'i bulan³³ göçmen sayısı Çerkez'lerin de katılmasıyla 700-800.000'i bulmuştur. 1877 muharebelerine kadar Kırım Türklerinin çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin Rumeli kıyılarındaki, Köstence, Mangayla, Balçık, Varna, Burgaz şehirlerinden Tuna nehri boyunca Vidin'e kadar yayılmışlardır.³⁴

Rusya 1864 yılında Batı Kafkasya ve Kuban havalisindeki Türk ve Müslüman halktan bir ay süre içinde bölgeyi terk etmelerini istemiş, korku içinde bir milyondan fazla halk perişan bir şekilde yollara dökülmüştür. Göç edenlerin 1/3'ü yollarda hastalıktan veya Karadeniz'de boğularak ölmüştür. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan 1890 yılına kadar 717.258 kişi Anadolu'ya ulaşabilmiştir.³⁵ Batı Kafkasya kıyılarında bekleyen göçmenler, Trabzon, Samsun, Varna ve Köstence Limanlarına nakledilmişlerdir.³⁶ Rumeli limanlarına inen Kafkas göçmenleri Niş, Kosova, Priştine havalisi, Edirne ve İslimiye tarafları, Vidin eyaleti, Sofya ve Berkofça sancaklarına, Lofça, Niğbolu ve Zıştovi'ye yerleştirilmiştir. Anadolu'ya gelen Kafkas göçmenleri ise Amasya, Tokat, Sivas,

³¹ Hamiyet SEZER, "Ferhat Paşa'nın Kırım Savaşı Sırasında Kafkas Cephesindeki Osmanlı Ordusuna Dair Düşünceleri", **Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 2003, s.76; Ayrıca bkz Abdullah TEMİZKAN, "**Kuzey Kafkasya Osmanlı-Rus Mücadelesi 1780-1812**", Ankara 2005, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora tezi. Fahir ARMAOĞLU, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu yayını, s.227

³² Abdullah SAYDAM, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu yayını, s.65; Ethem Feyzi GÖZAYDIN, **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri**, İstanbul, 1959, Vakıf Matbaası, s.64-69.

³³ Ahmet Cevat EREN, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**, İstanbul, 1966, Nurgök Matbaası, s.33, 66-70.

³⁴ Türk Ansiklopedisi, Göç maddesi, C:17, s.455-463.

³⁵ Süleyman ERKAN, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon, 1996, Karadeniz Teknik Üniversitesi yayını, s. 66.; Hayati BİCE, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara 1991, Türk Diyanet Vakfı yayını, s. 51-55; SAYDAM, **a.g.e.**, s.74-76.

³⁶ SAYDAM, **a.g.e.**, s.82-87.

Çankırı, Adana, İçel, Konya, Bursa, Adapazarı, İzmit, Halep, Şam, Amman ve Kıbrıs'a dağılmışlardır. 1877 yılında tekrar patlak veren savaşlarda Osmanlı ordusunun mağlubiyetleri ile beraber göçler de tekrar hızlanmıştır. Yeşilköy Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra İstanbul'da 230.000 göçmen toplanmış, bu sayı aynı yıl içinde 387.804'e ulaşmıştır. Bu göç 2.000 ile 6.000 arası değişen kabileler hâlinde devam etmiştir.

Bölgede 1800 yıllarından itibaren Rus ve Ermeni baskısıyla karşılaşan Azerbaycan Türkleri de Anadolu'ya sığınmışlardır. 1812-1920 yılları arasında göç eden Azeri sayısı 45.000 civarındadır. Sınırlarının Anadolu'ya yakın olmasından dolayı büyük göçe uğramayan Azerilerden göç edenler, Kars, Erzurum gibi yerlere yerleşmişlerdir. Kafkaslar'dan gelen bu göçmenlerin sorunlarıyla tanışan Osmanlı Devleti, daha sonra Balkanlar'da karşılaşacağı göç dalgasıyla, Anadolu'da "*Vilayât-i Şarkıyye Mültecisi*", "*Kafkas Mültecisi*" ve "*Mübadiller*" gibi sıfatlarla tanımlanmış, Müslüman Türklerin iskân meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. XV. yüzyılda Anadolu dışına iskân ve ekonomik canlılık amacıyla yerleştirilen Türkler, yüzyıllar sonra bölgeden "*uluslaşmak*" amacıyla çıkarılmıştır. Kafkaslar'da başlayan bu göç dalgası aynı şekilde Balkanlar'da da görülmüştür. Rumeli'de yaşayan milyonlarca Müslüman, mal varlıklarını terk ederek Anadolu'ya göçe mecbur kalmışlardır.

Balkanlar'da ulus devletlerin kurulma sancıları yaşanmaktayken bölgedeki Müslümanlar, bu amaç önündeki büyük engellerden biri olarak görülmüşlerdir. Bölgedeki şehirlerin çoğunda nüfus kesafeti olarak baskın olan bu nüfusun azaltılması veya tamamen çıkarılması tek çözüm olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan Balkan Devletleri'nin hemen hepsi topraklarında "*uluslaştırma*" politikasını uygulamıştır. Bu politikalar uygulanırken sadece Müslümanlar değil, Arnavutlar ve Bulgarlar gibi diğer unsurlar da göçe mecbur bırakılmışlardır. Bu politikalar kapsamında devletler arasında karşılıklı göç anlaşmaları yapılmış veya bu fikir tartışılmıştır. 1878 yılında Mithat Paşa; bir İngiliz mecmuasına verdiği bir beyanâтта; yeni Bulgaristan'ın Sırbistan ile Zıştovi, Osmanpazarı, Tırnova, Şıpka, İhtiman, Köstendil, Leskofça arasındaki bölgede kurulmasını ve bu bölgedeki Türkler ile Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan Bulgarların karşılıklı mübadelesini teklif

etmiştir.³⁷ 1881 yılının Ocak ayında yapılan ilk Bulgar nüfus sayımında Türkler, ilçelerden Eskicuma, Pravadi, Razgrad, Rusçuk, Silistre ve Şumnu'da çoğunluktaydılar.³⁸ Mübadele yerine zorla çıkarmanın tercih edilmesi sebebiyle, 1877 yılı itibariyle Balkanlar ve Adalar bölgelerinde Müslüman Türklere karşı artan siyasî baskı, göçe zorlama ve buna benzer politikalar, Makedonya, Girit, Bosna gibi bölgelerde meydana gelen isyanlar, bölgeden kitleler hâlinde insanların vatanlarını terk ederek göçmen olmasına sebep olmuştur. Bu göçmen nüfus Anadolu'da iktisadî ve siyasî hareketlenmelerin de başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti hem bölgede süre gelen savaşlar ile uğraşmış, hem de bölgedeki huzursuzluklardan kaçarak Anadolu'ya aç ve çıplak gelen göçmenler sebebiyle karşılaştığı iskân sorunuyla boğuşmuştur.

Balkanlar'da Müslüman nüfusun zorla çıkarılması amacıyla şehirlerde baskı ve zulümlerin arttığı görülmüştür.³⁹ Bu şehirlere sığınan Müslümanlar Rus ve Bulgar saldırısına uğramış, birçoğu katledilmiş, kalanlar da Rus bölgesine sürgün edilmiştir.⁴⁰ Baskılardan yılan Müslümanların Edirne'ye doğru gelmesi üzerine Edirne, Tekirdağ ve Gelibolu halkının büyük bir kısmı şehirlerini terk ederek Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardır.⁴¹ Sadece Varna limanından 1879 Haziran'ı ile 1800 Eylül'ü arasında giden göçmen sayısı 18.033 kişiye ulaşmıştır. Varna limanına uğrayan Avusturya, Fransız, Rus ve Türk vapurları haftada iki üç kez Türk göçmenleri taşımıştır. Fransa'nın Rusçuk Konsolosu M.Ferret, Tuna nehri limanlarından Türkiye'ye doğru göçmen aktığını raporunda “*Eskicuma'ya bağlı Balpınarlı köyünden 390 kişilik 34 Müslüman aile Türkiye'ye*

³⁷ Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Milli Mücadele**, C:I, Ankara, 1987, Türk Tarih Kurumu yayını, s.17-18.

³⁸ Bilal N. ŞİMŞİR, “Bulgaristan Türklerinin Göç Sorunu”, **Bulgaristan'da Türk Varlığı I**, Ankara 1985, Türk Tarih Kurumu yayını, s.49; Yılmaz ALTUĞ, “Balkanlar'dan Anayurt'a Yapılan Göçler”, **Belleken**, 1991, C.LV, s.114

³⁹ Bilal ŞİMŞİR, **Rumeli'den Türk Göçleri**, Ankara, 1968, Türk Tarih Kurumu yayını, C:I, s.128, Belge:132.; Ayrıca bkz. Nedim İPEK, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Ankara, 1994., Türk Tarih Kurumu yayını.

⁴⁰ ŞİMŞİR, **a.g.e.**, C:I, s.140, Belge:34.

⁴¹ ŞİMŞİR, **a.g.e.**, C:I, s. 339-340, Belge:197 ve s. 258-259, 294, 300

gitmek için yurtlarını terk ettiler” diyerek göçe dikkat çekmiştir. Bu göçlerin sayısı giderek artmış, 1902 yılında göçmen sayısı 70.603’ü bulmuştur.⁴²

Bulgarlar tarafından yapılan baskıların benzerleri diğer bölgelerde de görülmeye başlamıştır. 1878 Berlin Antlaşması’yla kaybedilen bir diğer bölge olan Bosna-Hersek bölgesinde yaşayan yaklaşık 400.000 Müslüman Anadolu’ya göç etmek için Osmanlı Devleti’ne yaptıkları müracaat red edilmiş, askeri ve siyasi bir çok sebebi olan bu red etmenin en önemli sebebi olarak da bölge Müslüman ahâlisini bölgeye taşıyacak ve iskân edecek imkânın Osmanlı Devleti’nde olmaması etkili olmuştur.⁴³

Osmanlı Devleti sınırları içindeki Müslümanların Anadolu’ya doğru göçleri ile birlikte Balkanlar’da yeni devletler kurulmuş, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin desteğinde Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde yapılan propagandalarla bu parçalanma süreci hızlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda birçok cephede birden savaşan Osmanlı Devleti hem savaşların verdiği ekonomik yük hem de göçler dolayısıyla Anadolu’da yaşanan kargaşa ortamıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle İngiltere’nin baskısı altında kalan Osmanlı yönetimi toprakları üzerindeki otoritesini kaybetmiş, elde kalan son toprağı, Anadolu’yu kaybetme aşamasına gelen İngiltere destekli Yunan işgali ile de, karşı karşıya kalmıştır. Yunanistan sınırları içindeki bütün Müslümanları göçe zorlayan Yunan Başbakanı Venizelos, propaganda çalışmalarını hızlandırarak Anadolu’da Rumlara karşı zulüm yapıldığı iddiasını, İngiltere Başbakanı Lloyd George’a yazdığı mektupta; *“Ermeniler bütün medeniyet âleminin sempatisine lâyıktırlar ve onların mukadderâtını ve istikbâlini ihtiva etmeksizin Şark Meselesi’nin tanzîmi hatıra gelmez. Fakat Rumlar da aynı derecede sempatiye lâyıktırlar. Ermeniler kadar çok olan Rumlar, Ermeniler kadar zulüm gördüler ve onlar kadar imha olundular.”* sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁴ Venizelos, İngiltere’nin desteğini almak ve Anadolu’yu işgal edebilmek için sürdürdüğü politika dahilinde Galip Kemali

⁴² ŞİMŞİR, Bulgaristan’da Türk Varlığı I, **a.g.m.**, s.51-52.

⁴³ Nedim İPEK, “Balkanlar, Girit ve Kafkaslar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler ve İlk İskân Birimlerinin Kurulması”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Isparta, 1995, S:1, s.198-199

⁴⁴ Asaf GÖKBEL, **Milli Mücadele’de Aydın**, Aydın 1964, Coşkun Matbaası, s.10.

(Söylemezoğlu)'ye verdiği mülakatta “ *Rumlara savaş sırasında pek çok kötü muamelelerde bulundunuz. İngiliz raporlarına göre 450.000 Rum göçe zorlanmış ve bir kısmı da gittikleri yerlerde öldürülmüştür.*” diyerek iddiasını sürdürmüştür. 1919 yılında bu demeci veren Venizelos, İzmir’i işgal ve Anadolu’ya Rum göçmenler yerleştirerek Megali Idea’larını gerçekleştirme yolunda adım adım ilerlemiştir. Propaganda öyle başarılı olmuştur ki, Yunanlıların İzmir’i işgalinin sebebi bile bölgedeki Rumların katledilmelerini engellemek olarak ilân edilmiştir.⁴⁵

İzmir’in işgali ile başlayan Batı Anadolu’nun işgali ve Rumlaştırma politikası, çaresiz kaldığı ve yok olduğu sanılan Türk ordusunun zaferiyle tersine dönmüştür. Her türlü zulüm ve vahşeti uygulayan Yunan ordusu ve yerli Rumlar kaçışları sırasında Anadolu’da taş üstünde taş bırakmamıştır. Zaten XIX. yüzyıl ortalarından itibaren göçlerle ve cephelerde savaşarak yıpranan Türk milleti Anadolu’yu canı pahasına korumuştur. Yunan ordusunun geri çekilişiyle başlayan Rumların göçü meselesi Lozan’da gündeme gelmiş, neredeyse yüzyıldır Türkler için süren göç olgusu son olarak 450.000 Doğu Trakya ve Makedonya Türkü için uygulanmıştır. Bu son göç karşılıklı olmuş, Anadolu’daki yaklaşık 1.200.000 Rum da Yunanistan’a göç etmiştir.

Mübadele ile yaşanan bu göç, Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli iktisadî ve sosyal sorunu olmuştur. Topraklarındaki esnaf sınıfının ve ekilebilir topraklarının büyük bir kısmını kaybeden Türkiye, hem gelen mübadilleri iskân etmek hem de onları üretici hâle getirmek için çalışmıştır. 1923-1925 yılları arasında yoğun olarak yaşanan Mübadele, Türkiye Cumhuriyeti’nin milli ekonomi, nüfus, kalkınma gibi hamlelerinin de başlangıcı olmuş, “*nüfusu bol, müreffeh, zengin bir vatan*” idealini doğurmuştur. Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından yerle bir edilen Anadolu’nun tekrar imârı için projeler uygulanmaya başlanmış, iktisadî plânlamalar yapılmış, genç Türkiye Cumhuriyeti 1927 yılında bütün yaralarını sararak büyük ölçüde ekonomik durgunluğun önüne geçmiştir. Çoğunluğu gayrimüslimlerin elinde bulunan sanayi kolları ve ticaret Türklerin elinde tekrar işlerliğini kazanmıştır.

⁴⁵ Nurdoğan TAÇALAN, **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970, Baha Matbaası, s.213.

III. BÖLÜM

3. MÜBADELENİN BAŞLAMASI VE MÜBADİLLERİN İSKÂNI

3.1. İSKÂN BÖLGELERİNİN TESPİTİ

Mübadillerin Türkiye'ye gelmesinden önce ne kadar mübadilin geleceği ve nereye yerleştirileceği sorusuna cevap aranmıştır. Bunun için göçmenlerin ekonomik durumları ile yaşam şartları göz önünde bulundurulmuştur. Mübadillerin yerleştirilmesi işinde uzun vadeli bir yerleştirme plânı uygulanmamış, genelde yaşanan problemlere kısa sürede çözümler bulunması çerçevesinde bir yol izlenmiştir. Bu şekilde yapılan iskânda göçmenlerin geldikleri coğrafi şartlar, meslek ve kabiliyetleri, yaptıkları tarım ve yetiştiricilik özellikleri ve iskân bölgelerinden alınan, bölgenin iskâna müsait olup olmadığına dair gönderilen raporlar dikkate alınmıştır. Mesela Bursa vilayeti İnegöl kazasındaki Ermeni ve Rumlardan metrûk evlerin tamirle oturulabilir hâle gelebileceği ve bölgenin münbit olduğuna dair valilik tarafından gönderilen rapor neticesinde Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti bölgede konut yapımı için tahsisât ayırtmıştır.⁵²⁰

Mübadillerin yerleştirildikten sonra müstahsil duruma geçmeleri istendiğinden onların uyum sağlamalarına elverişli olan mahallere yerleştirilmelerine gayret gösterilmiş, bu amaçla Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti'nin kuruluşundan önce Muavenet-i İctimaiye Müdürü Muhiddin Celal Bey başkanlığında, Muavenet-i İctimaiye Vekaleti İskân Şubesi Müdürü Sabri Bey, İskân Müfettişi Talat Bey, Maliye Vekaleti Müfettişi Nureddin Bey, İktisat Vekaleti Ziraat Umum Müdürü, Müdafaa-ı Milliye Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Neşet, Matbuât ve Müdiriyeti Umumiyesi Uzmanı Zekeriya Bey, Şarkıyye Makedonya Mübadele Murahhası Salih Bey ve Makedonyalılar Cemiyeti

⁵²⁰ BCA: 272.11/17.77.9

Murahhası olarak da İhsan Nüzhet Bey ile Lütfi Arif Bey'in katıldığı bir kurul oluşturularak toplantı yapılmıştır. Toplantıda İzmir ve çevresindeki yerler ile Garbî Trakya üzerinde durulmuş tütüncülükleri ile tanınan Girit, Drama, Kavala ve Yunanistan'ın kıyı bölgelerinden gelecek olan mübadillerin Ege kıyılarına ve Tekirdağ çevresine, Selanik'ten gelecek olan mübadillerin de Samsun başta olmak üzere Karadeniz kıyılarına yerleştirilmesi uygun görülmüştür.⁵²¹

Mübadele İmâr ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, yapılan bu toplantıdaki kararlara ek olarak vilayetlere birer yazı göndererek vilayetlerde ne kadar terk edilmiş ev, arsa ve ticarethâne olduğunun tespitini raporlar hâlinde istemiştir.⁵²² Mübadillerin limanlarda toplanmaya başlaması ve kışın mübadillerin kıyı bölgelere daha kolay yerleştirilememesi ve diğer zorunlu sebeplerden dolayı hemen bir mıntika taksimi yapılarak, bu taksim uygulamaya konulmuştur. Daha sonra değişikliğe uğrayacak olan bu taksime göre 8 mıntıkaya ayrılan iskân bölgeleri kaza ve nahiyeleri itibariyle; 1. mıntika Samsun ve havalisi, 2. mıntika Adana ve havalisi, 3. mıntika Malatya ve havalisi, 4. mıntika Amasya, Tokat, Sivas ve havalisi, 5. mıntika İzmir, Manisa, Menteşe ve Denizli havalisi, 6. mıntika Çatalca, Tekfur Dağı, Niğde ve Karaman havalisi, 7. mıntika Antalya, Silifke ve havalisi, 8. mıntika da Ayvalık, Edremit, Mersin ve havalisi olarak belirlenmiştir.⁵²³

17 Temmuz 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin yaptığı bu mıntika dağılımı, gelen mübadil sayısının beklenenden fazla olması ve ulaşım koşulları, iskân bölgelerindeki emvâl-i metrûke durumu, arazi tevziâtında yaşanması muhtemel güçlükler gibi gerekçelerle vekalet tarafından yeniden düzenlenerek 10'a kadar çıkarılmış, mıntikalarda değişiklikler de yapılabilmiştir. Vekaletin yaptığı değişiklikle iskân mıntikaları; 1. mıntika: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum, 2. mıntika: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale, 3. mıntika: Balıkesir, 4. mıntika: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon, 5. mıntika: Bursa, 6. mıntika: İstanbul, Çatalca,

⁵²¹ **Hâkimiyet-i Millîye**, 7-9 Eylül 1923

⁵²² **TBMMZC**, Devre II, İçtima I, C. III, Ankara, (ty), s.184.

⁵²³ **BCA**: 272..12/20.102..17

Zonguldak, 7. mıntika: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, 8. mıntika: Antalya, Isparta, Burdur, 9. mıntika: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir ve 10. mıntika: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş olarak belirlenmiştir. Düzensiz olduğu iddia edilen bu mıntika taksimi eleştirilere neden olmuş, Ahenk gazetesi İzmir ve çevresine getirileceği düşünülen 64.000 nüfustan başka 40.000 kişinin daha bölgeye geldiği ve bu nüfusun nasıl yerleştirileceği, bu nüfusun 64.000 kişiye dahil olup olmadığı sorusuyla vekalet eleştirilmiştir.⁵²⁴ Yine 29 Ekim 1923 ile 18 Nisan 1925 tarihleri arasında yapılan iskân muamelelerinde İzmir vilayetine gelen muhacir sayısının 37.303 kişi olarak verilmesine rağmen bölgeden alınan sayı 54.809 olarak belirlenmiş bu durumda kayıtlara güvenilmeyeceği Erkânı Harbiye Umum Reisi tarafından vekaletle bildirilmiştir.⁵²⁵

3.2. MÜBADİLLERİN İSKÂNI

İskân usulü belirlenen iskân bölgelerinde, mübadillerin emvâl-i metrûkeye ve mesleklerine göre yerleştirilmesi şeklinde olmuştur. Ancak bu durum Türkiye'ye gelen ailelerin ayrılmasına sebep olduğundan gelen muhacirler birbirlerinden ayrılmak istememiş, akrabâ ve aileleri ile aynı yerde iskân olmayı tercih etmişlerdir.⁵²⁶ Anadolu'da iskânları yapılan mübadil aileler ayrı ayrı yerlerden bir araya gelmek için iskân yerlerini terk etmişlerdir. Bu sebeple bölgelere iskân edilen mübadillerin sayısında net bir rakam verilememiştir. Vilayetlerde yapılan iskânlar hakkında bilgiler, elde edebildiğimiz belgelerin tarihi itibarıyla verilmiştir. Yunanistan'a giden Rum mübadiller de, gittikleri yerlerde Anadolu'daki yaşadıkları yerlerin adıyla yeni yerleşim yerleri oluşturmuş, birbirlerinden ayrılmamaya çalışmışlardır. Yunan Hükûmeti, gelen mübadilleri ya Türklerin çiftliklerine yerleştirmiş ya da Müslümanların mallarına el koyarak Rum göçmenleri bu evlere ve arazilere iskân etmiştir. Zaten Balkan Savaşları ile beraber göç yoluna koyulan Müslümanlar, mallarını düşük fiyatlara satarak topraklarını boşaltmak zorunda kalmışlardır.

⁵²⁴ ARI, a.g.e., s. 52-54.

⁵²⁵ BCA: 272.12/46.82.1

⁵²⁶ Murtaza KÖLEMEZLİ, **Elveda Rumeli**, İzmir 2002, Ege Üniversitesi Ege Meslek Yüksekokulu Basımevi, s.100.

3.2.1. Yunanistan'da İskân Faaliyeti

1821 Mora isyanı ile bağımsızlık yolunda adımlarını atan Yunanistan'ın en büyük amacı topraklarını Müslüman ve Yunan olmayan diğer azınlıklardan arındırarak, homojen bir ulus devlet kuruluşunu tamamlamaktır. Anadolu'dan gelen Rumların Yunan topraklarına yerleştirilmesi bu hükûmetlerin en büyük sorunu olmuştur. Yunanistan'ı terk eden Müslüman, Sırp, Bulgar gibi milletlerin yerine gelen 1.200.000 gibi bir nüfusun yerleştirilmesi ve üretici hâle getirilmesi en büyük amacı olmuştur. Venizelos, bu politikalarını “ *Yunanistan'ın geleceği, mültecî sorununa çözüm getirilip getirilmemesine bağlıdır. Bu alandaki bir başarısızlık, pek çok felakete yol açabilir. Oysa bir başarı, Yunanistan'ın Küçük Asya felaketi'nin getirdiği yükten birkaç yıl içinde kurtulmasını sağlayacaktır. Büyük Yunanistan'ın yıkılmasından sonra ülkemizin sınırlarını ancak Makedonya ve Batı Trakya'yı yalnız siyasi değil, etnik bakımdan da Yunan toprağı olarak güçlendirebiliriz.*” sözleriyle özetlemiştir.⁵²⁷

Yunanistan'da mübadeleye tâbi olan bölgeler Manastır, Selanik, Yanya ve Girit vilayetleri ile Teselya bölgesi ve Sisam beyliğidir.⁵²⁸ Bu idari dağılıma göre Manastır Vilayeti; merkez sancağı, Florina, Karceva, Ohri, Pirlepe, Gupeş, Kayalar, Klisura, Magarevo, Neveska, Resene, Soroviç ve Struga kazaları; Debre sancağı merkez kazası ile Debre-i Zîr, Mat ve Rakkalar kazaları, Elbasan sancağı merkez kazası Grameç ve Peklin kazaları; Görice sancağı merkez kazası ile Istarve, Kesriye, Kolonya, Behişte ve Hurişte kazalarından oluşmaktadır. Göçün yoğun yaşandığı Selanik Vilayeti de; merkez kaza, Avrethisar, Aynaroz, Doyran, Karaferye, Katerini, Kesendre, Köprülü, Lankaza, Ağustos, Akıncalı, Boğdancı, Dafni, Demirkapu, Gevgili, Graçko, Karis, Tikveş, Istrumcı, Vodina, Yenice-i Vardar, Kılıkış, Larigora, Negotin, Poliroz, Poroy, Topçular ve Varandova kazaları; Drama sancağı merkez kazası, Kavala, Pravişte ve Sarışaban kazaları, Siroz sancağı merkez kazası, Cuma-ı Bâlâ, Menlik, Nevrekop, Petriç, Timurhisar,

⁵²⁷ Elisabeth KONTOGIORGI, “Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları 1923-1932”, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul 2005, Bilgi Üniversitesi yayını, s.92

⁵²⁸ Emin AKDAĞ, *Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Ankara 2005, Zaman kitap yayını, s.24-25.

Razlık ve Zilhova kazalarından oluşmaktadır. Müslüman nüfusun nisbeten az olduğu Yanya Vilayeti de; merkez kaza, Aydonat, Filat, Koniçe, Leskovik, Mecve, Ayamina, Kamanda, Devizdan, Dovra, Gabrova tepesi, İzervari, Kokuli, Sayade, Sudine ve Vitza kazaları; Berat sancağı merkez kaza, Avlonya, Iskapar, Loşna, Timurice, Fier, Levan ve Mavrovo kazaları, Ergiri sancağı merkez kaza, Delonya, Kuruleş, Permedi, Pogon, Tepedelen, Aya sarandi, Borsi, Delvinaki, Drovian, Episkopi, Fraşer, Himâre, Klisura, Kostanika, Lebhova ve Libakhovo kazaları, Preveze sancağı merkez kaza, Lorus, Margariti, Morto, Parga ve Salahor kazalarından oluşmaktadır.⁵²⁹

Yunanistan geneline kıyasla adalardan ve Teselya'dan az mübadil gelmiştir. Adalar mıntikasından en çok mübadil Girit'ten gelmiş, Girit vilayeti Hanya, Esfakye, Kandiye, Lasit, Resmo, Serfice sancaklarından oluşmuştur. Hanya sancağı merkez kazası, Kisamo, Senle ve Kandanos kazaları; Esfakye sancağı merkez kazası, Eyuvasil, İzzeddin, Suda ve Vianos kazaları; Kandiye sancağı merkez kazası, Kötüryo, Maloviz, Petriye, Rizo, Ayamiron ve Kastel kazaları; Lasit sancağı merkez kazası, Esine, Yerepetre, Ayanikola ve Sitia kazaları; Resmo sancağı merkez kazası, Amari, Milayotmo, Humeiri ve Marona kazaları; Serfice sancağı merkez kazası, Alasonya, Cuma, Grevene, Kozana, Nasliç, Serfice, Domenik, Livadi, Şateşte ve Valvendos kazalarından oluşmaktadır. Sisam beyliği merkezi Vati, Hora, Karlovası ve Merato-Kambo kazaları ile Teselya bölgesinden; Kalabaka, Tırhala, Fener, Kardiçe, Çatalca, Urmiye, Dömeke, Tırnova, Baba, Yenice, Yenişehir, Valestin ve Galos kazalarından oluşmaktadır.⁵³⁰

Yunanistan'da iskân politikası, 1923 yılında Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde kurulan ve 1930 yılına kadar uluslararası bir yapıya sahip olarak görev yapan Göçmen İskân Komisyonu tarafından yürütülmüştür. Komisyon, hükûmetin devretme yükümlülüğünde olduğu toprağı ve ayrılmış olan ödenekleri kullanarak mültecileri tarım veya diğer sektörlerde üretici hâle getirecek şekilde değerlendirmektedir. Göçmen İskân Komisyonu; kuzey Yunanistan'da tarıma dayalı

⁵²⁹ *Salnâme-i Vilayet-i Manastır 1311*, s.118-135.

⁵³⁰ AKDAĞ, a.g.e.,s. 26.

bir iskân yapılmasını, bu sayede gıda üretiminin canlandırılmasını ve gelen göçmenlerin Makedonya'dan giden Müslümanların evlerine yerleştirilerek hemen üretime geçirilebileceklerini ve bu evlerin iskân için yeterli olduğunu savunduğundan kırsal yerleşmelere önem vermiştir. Bu amaçla ödeneklerin büyük kısmı Makedonya'da ve Trakya'da mülteci cemaatleri kurulmasına harcanmış, kırsala yerleşen mülteciler genel sayının %46'sını oluştururken bunlara yapılan harcamaların oranı da %86.35'i bulmuştur. Göçmen İskân Komisyonu kırsalda 1929 yılı itibariyle Makedonya'da 3.676.960'ı ekilebilir olmak üzere 5.629.210 hektar toprak bırakmıştır. Bölgede 500 binden fazla göçmen, yeni köyler ve hâli hazırdaki köyler ile beraber 1.381 yerleşim birimine iskân edilmiştir. Bu ailelere ortalama 61 Sterlin olmak üzere toplam 8.75 milyon Sterlinlik bir harcama yapılmıştır. Komisyon bunun yanında yol, köprü, dispanser, okul yapmış, köylerin su kanalları ve alt yapısını inşa etmiş, çiftçi aileler için tarım aletleri getirmiş, bu sayede tarıma dayalı sanayi büyük bir gelişme göstermiştir.⁵³¹

Yunanistan'da bu hazırlıklar ve faaliyetler yapılırken mübadelenin henüz başlamamasına rağmen Anadolu'dan ve Trakya'dan göç etmeye başlayan Rumlar kendi çabalarıyla Yunanistan'a geçmeye başlamıştır. Anadolu'nun batı kıyılarına, Venizelos iktidarında adalardan getirilerek yerleştirilen Rumlar, Yunan ordusunun yenilerek geri çekilmesiyle bulundukları yerleri yanlarına birkaç parça eşyasını alarak hızla terk etmişlerdir.⁵³² Anadolu'dan giden bu Rumların miktarı 1922 Eylül'ünde 450.000 civarına ulaşmıştır.⁵³³ Yunanistan arşivlerine göre bu nüfus 60-70 bini Selanik, 60-70 bini Mitilini, 56 bini Selanik'ten Meriç'e kadar olan bölgede, 25 bini Kios, 15 bini Girit, 25 bini Atina ve Pire, 8-9 bini Larissa ve Volo, 6-8 bini Patra, 23.800 bini Kiklat adaları, 4 bini Kalamata, 2 bini Tenedos-İskados-İskabolos adaları, 2 bini Kimi, 3-4 bini Navpilo, 25 bini Sisam adasında ve ayrıca 10 bini gemilerde, kalan 100 bini de İzmir'e doğru gemilerde bulunan göçmenlerdir. 1923 Martı'nda ise bu nüfus yaklaşık 1.150.000 kişiyi bulmuş buna Yunan vatandaşlığını alan 100.000 Ermeni, 1.000 Süryani ve 9.000 Çerkez'de

⁵³¹ KONTOGIORGI, a.g.m., s.94-95.

⁵³² MILAS, a.g.e., 13. vd.

⁵³³ USNA: 868.48/96., a.g.b., s. 423.

dahil edilmiştir.⁵³⁴ Verilen bu rakamlardan daha çok nüfus daha mübadele başlamadan göç etmiş bulunmaktaydı.

Mübadelelerin taraflarca onaylanmasından önce Anadolu'dan kaçan Rum nüfus ilk adımda adalara çıkmıştır. Yunanistan'a giden göçmenler de tıpkı Girit ve diğer adalardan Anadolu'ya gelen Müslümanlar gibi ya kendi imkânlarıyla ya da kıyılarda bekleyerek vapurlarla göç etmişlerdir. 1922 Eylül'ünde Yunanistan resmi raporlarıyla belirlenen Rum göçmenlerin, 1922 Ekim'i itibariyle adalarda yaşadıkları açlık, sefalet ve sıhhi yoksunlukları ve bu göçmenlerin miktarları hakkında İngiliz ve Amerikalı görevliler raporlar hazırlamış ve bu göçmenlerin barınmaları, yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için yardım yapılması ve yerel komitelerin faaliyetleri aracılığıyla girişimlerde bulunmasını istemiştir.⁵³⁵ Yunan Dışişleri Bakanı yardımcısı 8 Eylül 1922'de, Anadolu limanlarına yığılmış olan 500.000 göçmeni kurtarmak için Birleşik Devletler Hükûmeti'nin acil yardımını istemiş, Yunan gemilerinin Yunan ordularını boşaltmakla uğraştığını, hükûmetinin yiyecek ve çadırının olmadığını bu yüzden göçmenlere yardım edemediğini söylemiş, Amerikan Hükûmeti'nden acil olarak göçmenleri taşımak için gemi, yiyecek ve çadır istemiştir. Aynı önerileri dost ülkelere de yapmıştır.⁵³⁶

Özellikle Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar en yakın adalara çıkarak aç, sefil bir durumda kalmışlardır. Adalarda fazla insan yaşamaması dolayısıyla yeterli ev bulunamamış, yardımların zamanında ulaşamaması sebebiyle de, Rum muhacirlerin çoğu açıkta kalmış ve hastalıkla baş etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Girit ve Midilli adalarında, Müslümanların yaşadığı dramın aynısına maruz kalan Rumlar, yine aynı yolla Müslümanların geldiği adalara çıkmışlardır. Adalara çıkan nüfusun önemli kısmı kadın ve çocuklardan oluşmuştur. Amerikan Yakındoğu Yardım kurumu (Near East Relief) ve Kızılhaç yetkilikleri de özellikle yiyecek sıkıntısına ve yardımların sistemli yapılmamasına dikkat çekmiştir.⁵³⁷

⁵³⁴ Antonios PAVLIDIS, “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi 1918-1930”, İstanbul 1997, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.17.

⁵³⁵ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b., s.579-583; USNA; 767.68/274, a.g.b., s.415

⁵³⁶ USNA; 868.48/87, a.g.b., s.416

⁵³⁷ USNA; 767.68/302, a.g.b., s.418.

İngiliz görevlilerin raporlarına dayanarak verilen bilgilerde görüldüğü üzere adalardaki nüfus değişkenlik göstermiştir. Göçün devam etmesinden dolayı Adalara çıkan göçmenler zor günler geçirmiş, boşalan kimi adalardaki evlerde yerleşen Rumlar barınak bulabilmişlerse de yiyecek sıkıntısı çekmiştir. Örneğin Adalar Denizi'ndeki küçük adalardan biri olan Ekene (Egina) adasında geniş evlere yerleşen 1.300 göçmenin 650 adedi çocuk, 130'u erkek kalanı kadın, Mürted adasında da 2.200 göçmenin yaklaşık 1.100'ü çocuk, 150'si erkek, kalanı da kadın olan göçmenler barınmadan daha çok yiyecek sıkıntısı çekmiştir. Yiyecek durumu çok kötü olan rıhtımlarda birikmiş göçmenlerin ev sorunu bir kısmının civardaki köylere geçici olarak yerleştirilmesiyle çözülmüştür. Ancak yine de göç kabilelerinin sürekli gelmesi adanın kendi nüfusuna yetmeyen yiyecek stokunun azalmasına sebep olmuştur.

1922 Ekim İtibariyle Yunan Adalarındaki Mülteciler

<i>Ada</i>	<i>Mülteci Nüfusu</i>
Ekene (Egina)	1.300
Mürted (Kea)	2.200
Değirmenlik (Milos)	760
Kana (Canea)	20.000
Retimo (Rethymnos)	4.000
Heraclion	17-18.000
Santoron (Santorin)	1.200
Ios veya Nimos	198
Bora (Paros)	794
Nakşa (Naxos)	1.200
Makene (Myconos)	300
Sıra (Syras)	5.500
İstendin (Tinos)	1.00
Andros	1.650

İngiliz görevlilerinin raporuna göre, Kiklat adalar grubunun büyüklerinden olan Değirmenlik (Milos) adasında da 760 göçmen olduğu bildirilmişse de ada da yaklaşık 1.600 civarında göçmen yerleştirilmiştir. 2.000 Türk hükümlünün de bulunduğu adada barınma sıkıntısı yaşamayan göçmenler yiyecek sıkıntısı çekmiştir. Mürted adasında bulunan 4.000'i erkek, 7.000'i kadın ve 9.000'i çocuk 20.000 göçmen için ise geniş barakalar yapılması plânlanmış, ancak kızıl hastalığının yayılmasından endişe edilmiştir.⁵³⁸ Adalarda su sıkıntısının yaşanması beslenmeden temizliğe ve sağlık şartlarına kadar bir dizi sorunun yaşanmasına sebep olmuştur.

Adalarda her ne kadar halk tarafından yardım komiteleri kurulmuş ise de, kısıtlı malzeme ve yetersiz üretim dolayısıyla göçmenler için şiddetle ilaç ve gıdaya ihtiyaç duyulmuştur. Nüfusunun yarıya yakını Türk olan ve 4.000 göçmenin bulunduğu Girit adasındaki Retimo'da yardım komiteleri kurulmuş, yiyeceklere saldıracak derecede zor durumda olan göçmenlere yardım yapılmıştır. Girit'in başka bir şehri olan ve yaklaşık 17-18.000 göçmenin bulunduğu Heraclion'da da göçmenler zor durumda kalmıştır. Kiklat adalar grubundan olan Santoron adasında bulunan 1.200 göçmen de hastaneleri doldurmuş, küçük adalar takımından 198 göçmenli Ünye (İos) adasında bulunan göçmenlerin %80'ni kadın ve çocuklar oluşturmuştur. Para (Paros) adasında ise göçmenler yerli halk tarafından hoş karşılanmamış ise de, 794 göçmene un ve para dağıtılmış, göçmenler diğer adalara göre burada daha sıhhi şartlarda iskân olunmuştur. 1.200 göçmenin bulunduğu Nakşa (Naxos) adasında da ev sorunu yaşanmış, 300 göçmenli Mikene (Myconos) adasında ise, yerli halk tarafından kurulmuş olan komiteler çok yi çalışmış, göçmenlere ekmek ve süt dağıtılmıştır.⁵³⁹

Kiklat adalar takımından olan Şira (Syr) adasında çıkarılan ve kötü durumda bulunan göçmenler sıhhi olmayan evlere yerleştirilmiş, gıda ve su eksikliğinden 5.500 göçmen arasında salgın hastalık oranı yükselmiştir. Doğu Telgraf Şirketi burada kendi yardım komisyonunu kurmuş, şirketin hemşireleri küçük çocukların süt ihtiyacını karşılamıştır. 1.000 göçmenin bulunduğu İstendil

⁵³⁸ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b., s.580.

⁵³⁹ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b., s.581.

(Tinos) adasında ise, adada bulunan Manastır yardım organizasyonu yapmış, göçmenlere dağıtılmak üzere halktan 20.000 Drahmi toplamış, organizasyon dahilinde yardım amacıyla satış yapan komiteler 42.000 Drahmi kazanmıştır. Ayrıca sığınacakları yer olmayan 88 aile geçici olarak Manastırda 40 ailede kasabada ikâmet ettirilmiştir. 1.650 göçmenin bulunduğu Andire (Andros) adası göçmenlerin nispeten diğer adalara göre iyi olduğu adadır. Göçmenler iyi evlere yerleştirilmiş, kurulan gönüllü komiteler tarafından yiyecek ihtiyaçları karşılanmıştır.⁵⁴⁰ Göçmenlerin durumu hakkında ayrıntılı rapor veren İngiltere Konsolosu James Morgan, adaları dolaşarak buradaki kasaba ve limanlardaki yerel nüfus ve göçmen nüfusu ile durumları hakkında bilgi vermiştir.⁵⁴¹ Konsolos, buradaki göçmenlerin sadece İzmir ve Yunan askerlerinin önceden işgal ettiği yerlerden değil, Anadolu'nun Yunan sınırındaki batı bölgeleri ve Türk askerinin kontrolünde olduğu yerlerden geldiğini ve buna Marmara adaları ve Trakya'dan gelenlerin de eklenebileceğini belirtmiştir. Amerikan ve İngiliz Hükûmetleri'nin göçmenlerin ihtiyaçları konusunda gerekli dikkati göstermediklerini belirten Morgan, adalardaki göçmenlerin hemen 100.000 battaniye, günlük 112 ton un ve 600.000 parça iç çamaşırına ihtiyacı olduğunu raporunda bildirmiştir.

1922 Kasım'ı İtibariyle Gelen Göçmen Miktarı ve Mıntıkları (Morgan'a Göre)

Yer	Nüfusu	Göçmen Nüfusu
Kymi (Eubea Adasında)	4.600	966
İskepolos (Skopelos)	6.000	400
Mudros (Limni Adasında)	3.000	696
Kastho (Limni Adasında)	4.000	6.000
Sklaphos	3.100	750
Volo	35.000	17.000
Stylis	1.500	2.800
Aidipsos	300	1.300
Kalkış	---	----
Ermioni (Peloponesde)	2.500	1.051
Sulica (Spetsal)	5.000	1.300
Boros (Poros)	4.000	800
Salamis (Coulouri)	2.000	350

⁵⁴⁰ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b.,C.3, s.582.

⁵⁴¹ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b.,C.3, s.584-587.

Morgan'ın Courson'a sunduğu rapora göre; Euboea adasında 4.600 kişilik nüfusu olan Kymi'ya 966 göçmen yerleştirilmiş, buradaki göçmenlerin büyük kısmı Trakya'dan gelmiştir. 6.000 nüfuslu İskabolos (Skopelos) adasında ise 400 göçmen bulunmaktadır. Buradaki göçmenler yerli halkın kurduğu gönüllü komitelerin çalışmaları sonucunda iyi yerlere yerleştirilmiş, ve temel ihtiyaçları karşılanmıştır.⁵⁴² Limni adasında bulunan 3.000 nüfuslu Mudros'ta 696 göçmen iskân edilmiş, şehir nüfusunun yaklaşık dörtte biri olan bu göçmenler hem ev hem de yiyecek sıkıntısı çekmiştir. Aynı adanın 4.000 nüfuslu Kastho kasabasına 2.000'i İzmir'den, 4.000'i Trakya'dan olmak üzere 6.000 göçmen gelmiştir. İzmir'den gelenler çok fakir durumda olduğu alelacele evlerinden çıkıp gelmelerinden anlaşılmıştır. Sklapos'ta 3.100 nüfusun yanına İzmir'den gelen 750 göçmen iskân olunmuş, bunlar da yiyecek ve ev sıkıntısı çekmiştir. Orta Yunanistan kazalarından olan Volo'nun 17.000 göçmenle beraber nüfusu 35.000'e ulaşmıştır. Anadolu'dan gelen bu göçmenler kazada yanmış evlere yerleştirilmiş, fakat temel gıda maddelerine ihtiyaç duymuşlardır. Küçük bir kasaba olan Stylis 1.300 göçmenle beraber 2.800 nüfusa ulaşmıştır. Nüfusun neredeyse yüzde yüz arttığı kasabada hasta durumda bulunan göçmenler ilaç ve gıda ihtiyacı gereksinimlerini karşılayamamıştır. Adalar takımında yazlık bir sayfiye yeri olarak kabul edilen ve toplam sadece 300 kişilik nüfusa sahip olan Aidipos adasına Trakya'dan 1.300 kişilik göçmen nüfus eklenmiştir.⁵⁴³

Yunan Hükûmeti, ilk adımda adalara yerleşen bu Rum nüfusu burada tutmak istemiş ve bu nüfusu adaların Yunanistan'a ait olduğu iddiaları için delil olarak kullanmak istemiştir. Ancak bu amaç gerçekleşmesinde adaların sosyal ve ekonomik yapısının müsait olmaması ve en önemlisi göçmenlerin akrabâsının yanına gitme istekleri en önemli sorun olmuştur. Ayrıca Anadolu'dan bütün bir kasaba veya köy hâlinde göç eden mübadiller aynı isimde şehirler kurup yerleşmek istemiş, böyle bir yapılanmayı da adaların hem coğrafi durumu hem de ekonomik yapısı kaldırmamıştır. Nansen'in raporlarında ve Yunan resmi raporlarında da görüldüğü üzere mübadele öncesi ve sonrasında da Adalar bölgesi her zaman nüfusun az olduğu ve üretimin düşük olduğu bölge olmuştur. Bugün

⁵⁴² FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b., C.3, s.585.

dahi ekonomik seviyeye rağmen adalar Yunanistan'ın en sorunlu yerleridir ve yakın adaların insanları ekonomik olarak Türkiye ile daha yakındır.

1923 Nisan'ı İtibarıyla Mübadil Göçmen Sayısı ve Yerleştiği Yerler (Pentzopoulos)

Bölge	Mübadil		
	Erkek	Kadın	Toplam
Doğu Makedonya	38.471	42.220	80.691
Batı Makedonya	5.661	6.503	12.164
Epir	5.060	6.922	11.982
Teselya ve Arta	14.710	19.315	34.025
Selanik	74.911	87.507	162.418
Trakya	47.906	52.007	99.913
İonya Adaları	10.298	15.157	25.455
Crete	12.611	16.210	28.821
Kiklat	7.620	11.230	18.850
Lesbos	26.114	31.394	57.508
Peloponnes	20.322	26.519	46.841
Samos	9.194	12.181	21.375
Merkezi Yunanistan	66.120	91.956	158.076
Chios	12.315	15.997	28.312
Toplam	351.313	435.118	786.431

Yunanistan ana karasında bulunan kasabalara dağılmış olan göçmenler de adalarda olduğu gibi yine ev, yiyecek ve sağlık sorunları yaşamışlardır. Genelde Trakya'dan gelen bu göçmenler; Kalkış'ta geçici olarak kiliselere yerleştirilmiş, 1.051 mübadil Peloponnes mntıkasındaki 2.500 nüfuslu Ermioni'de, 1.300 mübadil 5.000 nüfuslu Spetsal'da, 800 mübadil 4.000 nüfuslu Poros'ta ve 350 mübadil de 2.000 nüfuslu Coulouri'de yerleştirilmiştir.⁵⁴⁴

⁵⁴³ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b.,C.3, s.586.

⁵⁴⁴ FO: 371/930 (E 14548/18/44), a.g.b.,C.3, s.587.

G.W.RENDEL tarafından İngiliz Hükûmeti'ne sunulan ve Çocukları Koruma Fonu, İngiliz Donanma Komutanlığı, göçmen gemilerinin kaptanları ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından doğrulanmış rapora göre; 1922 yılı Eylül ve Ekim ayları boyunca tahminen en az 500.000 Rum göçmen Anadolu'dan Yunanistan'a ulaşmıştır.⁵⁴⁵ Ayrıca, 1923 yılı Mart ayından itibaren İstanbul'da 23.000, Karadeniz limanlarında 20.000, Mersin'de 4.000, İzmir'de 17.000 ve Anadolu'da 150.000 kişi olmak üzere toplam 214.000 kişinin de taşınmak üzere bekledikleri tespit edilmiştir.⁵⁴⁶

Anadolu'dan gelen Rum mübadillerin çoğu mübadele başlamadan çeşitli şekillerle geldiklerinden, bunların miktarı konusunda yeterli bir kayıt tutulamamıştır. Ancak 1923 yılı Nisan ayında yapılan bir nüfus sayımında 351.313'ü erkek, 435.118'i kadın olmak üzere toplam 786.431 göçmen tespit edilmiştir. Sayıları göçün hâlâ devam etmesinden dolayı kesinleştirilemeyen mübadillerin çoğu özellikle Trakya, Doğu Makedonya, Atina ve Selanik civarında büyük nüfus yığılmalarına sebep olmuştur.⁵⁴⁷ Nisan ayı itibariyle gelen göçmenlerin en çok yerleştikleri bölge 162.418 kişiyle Selanik olmuş, bu bölgeyi 158.076 kişiyle merkezi Yunanistan, 99.913 kişiyle Trakya ve 80.691 kişiyle Makedonya takip etmiştir. Zaten yaşam imkânları kısıtlı olan Kiklat ve Sisam başta olmak üzere adalara daha az göçmen nüfus yerleştirilmiştir. Bu döneme kadar özellikle Trakya'da, yaya olarak yollara düşen Rum ve Türk göçmenler karşılıklı olarak kendi çabalarıyla istasyon ve limanlarda toplanmışlardır. Anadolu kıyılarından Adalara çeşitli imkânlarla ve Trakya'dan yaya olarak sınırı geçen Rum mülteciler şehirlerin kenarlarında sağlıksız ortamlarda toplanmış, bu durum salgın hastalıkların yayılmasına ve ölümlere sebebiyet vermiştir.

1923 yılı Nisan ayından hemen sonra da Yunanistan'a 200.000 Rum göçmen gelmiştir. Aralıklarla gelen bu göçmenlerin sayısını firar, ölüm gibi sebeplerden dolayı değişik rakamlar ile ifade etmek mümkün olmuştur. 1928 yılındaki sayımlar ise yıllara göre değil ancak toplam mübadil sayısında bir rakam

⁵⁴⁵ FO: 371/9139 (E 12845/10524/44), a.g.b., C.3, s.556.

⁵⁴⁶ PAVLIDIS, a.g.t., s.18.

⁵⁴⁷ PENTZOPOULOS, a.g.e., s.97.

verebilmektedir. Yunan resmi istatistik verilerine göre,⁵⁴⁸ Rum mübadil sayısı 1.221.849'dur. Bu sayıya ölümler ve diğer ülkelerden göçmenler ile Amerika, Fransa ve Mısır gibi bölgelere gidenler katılmamıştır. Özellikle ölümlerin önemi Sağlık Komisyonu'nun ve Yunan Göçmen İskân Komisyonu'nun raporundan anlaşılmaktadır ki, 1923 yılının son aylarında göçmenler arasında ölüm oranı %45 civarındadır. Makedonya kırsalında kurulan dispanserlerin 1925 yılı raporlarında aynı yılın Temmuz-Eylül ayları arasında 426, Eylül-Aralık ayları arasında 480 ve Ocak-Mart ayları arasında 390 kişi ölmüştür. Pentzopoulos'a göre her ne kadar Rum mübadillerin sayısı hakkında çeşitli görüşler olmaksaysa da bu rakam 1.300.000'den az 1.400.000'den çok değildir.

Yunan resmi kaynaklarına göre, 1.221.849 Rum mübadilin yoğun olarak Makedonya'ya, Merkezi Yunanistan'da Atina ve civarına, Girit ve İon Adaları'na ve Trakya'ya iskân edildikleri görülmüştür.⁵⁴⁹ Yerleşmeler Müslümanların terk ettikleri emlakle olduğundan yoğunluk Makedonya ve Trakya'da toplanmıştır. Müslüman nüfusun az bir oran teşkil ettiği adalarda nüfus hareketliliğinin fazla olmadığı görülmüştür. Adalarda toprakların işlemeye uygun olmaması, suyun yeterli olmaması, göçmenlerin kalıcı olarak adalarda kalmasını engellemiştir. Bu nedenle adalara yerleştirilen veya gemilerle, kendi çabalarıyla adalara çıkan Rumlar daha sonra buradaki sıhhi ve ekonomik yetersizliklerden dolayı Yunanistan kıtasına göç etmiş, yeni yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bu sebeple tabloda görüleceği gibi nüfus yoğunluğu adalarda daha az olmuştur. Adalar İngiliz ve Amerikan yardım kuruluşlarının raporlarında da anlaşılaacağı üzere can derdiyle yurtlarını terk eden Müslümanların ve Batı Anadolu'daki Rumların ilk uğrak yeri olmuştur. Yunan Hükûmeti de ana karaya yığılan bu göçmenler için tarım arazilerinde yaşayan ve mübadeleye tâbi olmayan Türkleri göçle zorlamıştır. Birinci bölümde de belirtildiği üzere mübadeleye tâbi olmayan Türklerin çiftliklerine birden fazla Rum aileler yerleştirilmiş, evlerindeki odalarına da göçmen Rum aileler iskân edilmiştir. Yaşanan kargaşa ortamında Türklerin çoğu da mallarını mülklerini ne kadara satabilirlerse satıp göç etmişlerdir. Daha sonra iki ülke arasında malların mübadelesi konusunda büyük sıkıntılar yaşanmış,

⁵⁴⁸ LADAS, a.g.e., s.644; PENTZOPOULOS, a.g.e.,s.98-99.

mübadeleye tâbi olmayıp da göç edenlerin malları ellerindeki belgelerle de güvence altına alınmıştır.

İskân Bölgeleri ve Göçmen Sayıları (1928)

Bölge	Asıl Nüfus	Göçmen Sayısı
Merkez Yunanistan	1.592.842	306.193
Teselya	493.213	34.659
İyon Denizi Adaları	213.157	3.301
Kyklades	129.702	4.782
Mora Yarımadası	1.053.327	28.362
Makedonya	1.412.477	638.253
Epir	312.634	8.179
Adalar	307.734	56.613
Girit	386.427	33.900
Trakya	303.171	107.607
Toplam	6.204.684	1.221.849

Anadolu'dan gelen göçmenleri hem hemen üretici durumuna getirmek kaygısı taşıyan hem de homojen bir devlet kurma amacını taşıyan Yunan Hükûmeti'nin yaptığı baskıları, Makedonya bölgesinde göçler başlamadan önce nüfus oranı ile mübadele sonrası nüfus oranlarında değişiklik ortaya koymaktadır. 1912 yılı nüfus oranlarında bölge nüfusu 513.000'i Yunan, 475.000'i Müslüman, 119.000'i Bulgar ve 98.000'i diğer etnik gruplar olmak üzere 1.205.000 kişiden oluşmuştur. Müslüman nüfusun kırsal bölgelerde yoğun olmak üzere %40 ile önemli bir orana sahip olduğu görülmekteyse de bu nüfus belirli kasaba ve kazalarda toplanmıştır.⁵⁴⁹ Makedonya bölgesinin çiftçi nüfusunu oluşturan Türkler tarım ile uğraştıklarından Yunan Hükûmeti daha çok köyleri boşaltmıştır. Bunun tam tersi olarak da Anadolu'dan gelen Rum mübadiller genellikle esnaf oldukları

⁵⁴⁹ PENTZOPOULOS, a.g.e.,s.188.

⁵⁵⁰ LADAS, a.g.e.,s. 672-673.

için kasabalara yerleşmiş, bu sebeple Yunan Hükûmeti için en büyük zorluk, boşaltılan toprakların işlenmesinin sürekliliğini sağlamak olmuş, çünkü Hasadı yapılamadan bırakılan topraklar yaşanan zararın katlanmasına sebep olmuştur.

Makedonya’da Genel Nüfus Değişim Oranları

	1912	%	1926	%
Yunan	513.000	42.6	1.341.000	88.8
Müslüman	475.000	39.4	2.000	0.1
Bulgar	119.000	9.9	77.000	5.1
Diğerleri	98.000	8.1	91.000	6.0
Toplam	1.205.000	100	1.511.000	100

Makedonya Kazalarının Nüfus Değişim Oranları⁵⁵¹

	Elassona		Kayalar		Grevena		Karaferye		Katerini	
	1912	1926	1912	1926	1912	1926	1912	1926	1912	1926
Yunan	%88	%100	%20	%93	%78	%96	%70	%93	%80	%100
Müslüman	%12	----	%76	----	%18	----	%20	----	%18	----
Bulgar	----	----	%4	%4	%4	%4	%10	%7	%2	----
Diğer	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----
	Florina		Edessa		Kozani		Annaselitsa		Enotia	
	1912	1926	1912	1926	1912	1926	1912	1926	1912	1926
Yunan	%32	%61	%40	%100	%60	%100	%75	%100	%54	%64
Müslüman	%32	----	%48	----	%40	----	%25	----	----	----
Bulgar	%35	%37	%12	%14	----	----	----	----	%46	%26
Diğer	%1	%2	----	----	----	----	----	----	----	%5

Yunanistan resmi verilerinde Makedonya örneğine bakıldığında, nüfus oranlarının değişime uğradığı, Müslüman nüfusun birçok yerde küçük oranlara indiği ve hatta ortadan kalkmış olduğu görülmektedir. Mübadele, esasen

⁵⁵¹ PENTZOPOULOS, a.g.e.,s.120.

Türkiye’de olduğu gibi giden mübadilin yerine iskân olunmak şeklinde yapıldığından bölge nüfusunda Müslümanların yerine Rum nüfusun arttığı, Müslümanların yanında Bulgar nüfusunun da mübadele esnasında azaldığı görülmektedir. Yunanistan’da Müslüman nüfusun yoğun olarak bulunduğu birçok kasaba ve köyde, Rumların aslî unsur olması, daha Yunanistan’ın kuruluşunda amaçlanan bir hedef olmuştur. Bu hedef içinde sadece Müslümanlar değil Bulgarlar da zorunlu göçe dair baskılara maruz kalmıştır.

Makedonya’nın kazalarındaki nüfus değişikliklerine bakıldığında Müslüman nüfusun tamamen göç ettiği ve bölgede Yunan nüfusun, oranını neredeyse tamamını oluşturduğu görülmektedir. Bulgar nüfusunun ise, birkaç kazada varlığını koruduğunu Florina ve Enotia kazalarında önemli bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Yunanistan her ne kadar 1.200.000 civarında bir nüfusu kabul etmiş ve ekonomik olarak bir külfetin altına girmiş ise de sonraki 7 yıl içindeki Yunan resmi verilerinde sosyal ve ekonomik gelişmedeki bu nüfusun etkisi görülmüştür.

3.2.1.1. Yunanistan’da İskânın İktisadî ve Sosyal Sonuçları

Balkan Savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik anlamda yıpranan Yunanistan, bu sürede iç borç yükü ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çoğunlukla çiftçi vasfında bir yapıya sahip Yunanistan daha ziyade ekilebilir toprak oranını arttırmaya çalışırken, mübadele ile daha büyük bir yükün altında kalmıştır. Yaklaşık 1.200.000 kişinin gelişiyle ekonomik sıkıntısı tamamen artan Yunanistan’ın göçmenlerin yerleşimi için yaptığı masraf ve bunun kaynağı olan dış borçların artışı uzun vadede devletin 1932 yılında ekonomik iflasına sebep olmuştur.⁵⁵² Yunanistan’ın 1921 yılında yıllık 1.077.103 Drahmi olan sanayi ürün değeri 1922 yılında 1.958.417 Drahmi civarına çıkmıştır. Ancak 1923 yılından sonra bu ürün artışının %100 arttığı görülmüştür. 1923 yılı değeri 3.189.867 Drahmi, 1924 yılı değeri 3.883.162 Drahmi, 1925 yılında 4.977.829 Drahmiye ulaşmıştır. Mübadelenin sonlanmasına doğru bu artış daha hızlı olmuş; 1926 yılında yıllık değer 5.472.686 Drahmi, 1927 yılında 6.655.375 Drahmi ve 1928 yılında 7.115.149 Drahmiye kadar çıkan bir yükselme eğilimi göstermiştir.

⁵⁵² LADAS, a.g.e., s.655-656.

Bu aslında Anadolu'dan giden Rum mübadillerin vasıflı olduklarının bir delili olmuştur.⁵⁵³

Yunan Hükûmeti tarafından 500.000 hektar arazi göçmenler için belirlenmiştir.⁵⁵⁴ Buna göre topraklar; a) devletin malı olan topraklar, b) Lozan anlaşması dahilinde değişimle Türkler tarafından boşaltılan topraklar, c) Tarım reformunun faydalı bir yönü olarak Yunan Hükûmeti tarafından kamulaştırılan topraklar olarak üç gruba ayrılmıştır. Türkler tarafından boşaltılan toprak yüzölçümü 350.000 hektar daha fazla olduğundan ayrılan 500.000 hektardan daha fazla toprak kalmıştır. 1924 yılı sonu itibariyle mübadillere verilen 500.000 hektar toprağın; 420.000 hektarı Makedonya'da olup bunun 241.457 hektarı da ekilebilir durumdadır. Trakya'da ise 10.000 dönüm toprağın hepsi ekilebilir durumdadır. Diğer bölgeler olan Eski Yunanistan, Epir ve Adalar'da ise 49.487 hektar toprağın 33.542 hektarı ekilebilir durumdadır. 1927 yılı sonu itibariyle ise ekilebilir toprakların arttığı görülmüştür. Buna göre; Yunanistan'da göçmenlere 812.592 hektar toprak verilmiş, bunun 499.022 hektarı ekilebilir, 313.570'i ekilemeyen toprak olarak tespit edilmiştir. Makedonya'da göçmenlere toplamda ayrılan 616.112 hektar toprağın 388.760 hektarı ekilebilir, 227.353 hektarı ekilemez durumdadır. Trakya'da 131.261 hektar toprağın 66.170 hektarı ekilebilir, 65.090'ı ekilemez durumdadır. Kalan 65.219 hektar toprağın da 44.092'si ekilebilir 21.127'si ekilemez durumdadır.

Yunanistan Göçmen İskân Komisyonu'nun toprak dağıtımında uyguladığı yöntem tarım yapılan arazilerin parçalanmasına sebep olmuştur. Toprak dağıtımı genel verimliliğe göre değil, güncel tarım ürünlerinin fiyatları, toprağın kalitesi ve ürünün tipi göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Burada amaç herkese iyi topraktan eşit pay verebilmek olmuş, ancak bu sebeple üründen kazanılan gelir yatırım için yeterli olmamıştır. Toprak sahiplerine eşit pay verme kaygısından dolayı ailelerin aldığı araziler nadiren yan yana düşmüştür.⁵⁵⁵ Bu şekilde yapılan bir toprak dağıtımı tarımdan beklenen gelirin yarı yarıya

⁵⁵³ PENTZOPOULOS, **a.g.e.**, s.165.

⁵⁵⁴ LADAS, **a.g.e.**, s.648.

⁵⁵⁵ KONTOGIORGI, **a.g.m.**, s.98.

düşmesine sebep olmuştur. Büyük topraklarda yapılamayan üretim az ve verimsiz olmuş ve kazancı da düşük olmuştur.

1923-1927 Yıllarında Yunanistan'da İşlenmiş Toprak Miktarı (Dönüm)

Bölgeler	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927
Makedonya	1.059.664	1.837.333	1.941.200	1.940.972
Trakya	313.092	342.256	367.308	389.414
Epir	4.704	7.783	16.118	24.062
Teselya	12.001	---	51.116	51.522
Girit-Limni	21.933	25.888	51.647	44.112
Diğer Bölgeler	4.810	7.720	40.219	41.898
Toplam	1.416.213	2.220.981	2.467.608	2.491.981

Yunanistan'ın tarım arazilerindeki artış hemen hemen bütün bölgelerde %100 civarında olmuştur. Özellikle nüfus göçünün yoğun olarak yaşandığı Makedonya'da göçün yoğun yaşandığı yıllarda tarıma kazandırılan toprak artırılmıştır. Aynı anlamda ada olması sebebiyle ekili arazi imkânı kısıtlı olmasına rağmen Girit ve adalarda da işlenmiş toprak artırılabilmiştir. Nüfus göçünün daha az görüldüğü Trakya'da işlenmiş toprakların artış göstermesine rağmen daha az olduğu görülmektedir. Bu artışlar Yunanistan'ın tahıl üretiminde de hissedilir değişikliğe sebep olmuştur. Makedonya'nın ekilebilir arazisinin de aynı yükseliş eğrisiyle artış gösterdiği görülmektedir. 1923 yılı itibarıyla 1.059.664 dönüm olarak tespit edilen ekilir arazi 1927 yılı itibarıyla 1.940.972 dönüme yükselmiştir. Trakya'da ise durum yine işlenmiş toprak nispetinde artış göstermiş, 313.092 dönüm olan ekilebilir toprak 1927 yılında ancak 389.414 dönüm olabilmıştır. Epir bölgesinde de arazinin sapa olmasına rağmen 4.704 dönüm olan ekilebilir arazi 1927 yılında 24.062 dönüme kadar ulaşmıştır.⁵⁵⁶

Tarıma elverişli işlenmiş toprakların artışına bağlı olarak tahıl üretiminde de yıllık oranda gözle görülür bir artış tespit edilmiştir. 1922 yılında yıllık 245.540 ton olan tahıl üretimi 1925 yılında 305.411 tona 1928 yılında da 450.200 tona kadar yükselmiştir. Sadece göçlerin yoğun yaşandığı 1923 ve 1924 yıllarında

⁵⁵⁶ PAVLIDIS, a.g.t., s.24.

yıllık tahıl üretimi az da olsa nispeten düşmüştür.⁵⁵⁷ Tabloda da görüleceği gibi hububât üretiminde dönüme düşen hasılatla artış olduğu görülmüştür. Göçün başladığı yıllar ile düşüş eğilimi gösteren hububât miktarı, 1925 yılı itibariyle artmıştır. 1923 ve 1924 yıllarında yaşanan bu düşüşün sebebi doğal olarak ekimin yapılamamasıdır.

Dönüm Başına Düşen Yıllık Hububât Miktarı (kg)⁵⁵⁸

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Yulaf	Çavdar
1922	57	86	106	94	89
1923	56	80	105	75	70
1924	45	56	78	43	65
1925	66	86	86	78	92
1926	64	81	89	65	86
1927	71	84	66	65	81
1928	66	78	70	68	80
1929	62	72	87	59	66

Yunanistan'da tahıl üretimi yanında en önemli ürün de tütündür. Hem yan sanayiinin bulunması hem de iyi gelir getirmesinden rağbet de gören tütünün, 1922 yılında Yunanistan'ın bütünü için üretimi yıllık 25.306.656 kg iken bu, 1924 yılında 50.096.125 kg, 1925 yılında 65.462.009 kg, 1926 yılında 54.724.849 kg, 1927 yılında 61.709.013 kg, 1928 yılında 54.180.250 ve 1929 yılında da 85.944.990 kg olmuştur. Anadolu'ya gelen mübadillerde de en fazla sınıfı tütüncüler oluşturmuştur. Yunan Hükûmeti tarıma olduğu kadar hayvancılığa da destekte bulunmuştur. Göçmen İskân Komisyonu tarafından 81.245 sığır ve 77.354 at ile domuz gibi diğer hayvanât, devlet tarafından da 70.695 sığır ve 54.776 diğer hayvanât dağıtılmış, ayrıca göçmenlerin kendileri tarafından 213.324 sığır ve 569.227 diğer hayvanât getirilmiştir.⁵⁵⁹

Yunanistan'a farklı ülkelerden gelen göçmenlerin bir diğer etkisi de yeni yerleşim yerleri kurmuş olmalarıdır. 1928 yılı itibarıyla Yunanistan'a gelen

⁵⁵⁷ LADAS, a.g.e., s.661

⁵⁵⁸ KONTOGIORGI, a.g.m., s.97.

⁵⁵⁹ LADAS, a.g.e., s.663-664; KONTOGIORGI, a.g.m., s.96.

göçmen sayısı 1.221.849 kişidir. Türkiye’den gelen toplam 1.104.216 göçmenin; 626.954’ü Anadolu’dan, 256.636’sı Batı Trakya’dan 182.169’u Karadenizden ve 38.458’i İstanbul’dan gelmiştir. Geriye kalan 117.633 kişilik nüfusun 49.027’si Bulgaristan’dan, 47.091’i Kafkasya’dan, 11.435’i Rusya’dan, 2.186’sı Arnavutluk’tan, 5.250’si Sırbistan’dan ve 2.644’ü diğer yerlerden gelmiştir.⁵⁶⁰ Zorunlu olarak göçe tâbi tutulmuş Rumların iskânında, aileler ve hemşehriler beraber kalmak istemişler ve farklı yerlere nakli reddetmişlerdir. Ayrıca aileler geldikleri bölgelerin iklimine ve arazilerine benzer yerleri seçerek yeni yerleşim yerleri kurmuş ve oraya yine geldikleri şehir veya kasabanın adını vermişlerdir. Mesela Makedonya’da Mersina (Mersin), Nea Sparte (Yeni Isparta), Nea Trapezounda (Yeni Trabzon), Anatole, Nea Savastıa (Yeni Sivas) gibi benzeri sayılabilecek birçok yerleşim yeri kurulmuştur.⁵⁶¹ Yunanistan’a göç eden mübadiller ülkenin ekonomisine katkı yaptıkları gibi nüfusunda da artışa sebep olmuşlardır. Mübadillerin iskân edildiği bölgelerde doğum oranı yüksek olmuş, doğum oranı ölüm oranını geçerek, 1928 yılında 6.204.648 olan nüfus, 1936 yılında 6.933.000’e yükselmiştir.⁵⁶²

3.2.2. Türkiye’de İskân Faaliyeti

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti’nin aldığı karara göre belirlenen iskân bölgelerinde hangi kazaların ve nahiyelerin iskâna tâbi tutulacağı tespit edilmiş, emvâl-i metrûkeler için raporlar hazırlanmıştır. Yaklaşık olarak 395.000 mübadilin gelmesi tahmin edilmiş, iskân bölgeleri, mübadillerin memleketleri ve sanatları belirlenmiştir.⁵⁶³ Ancak, Yunanistan’da mübadeleye tâbi olmayan bölgelerde de Müslümanlar hem Yunan Hükûmeti’nin baskıları hem de can korkusu sebebiyle Anadolu’ya doğru göçe başlamıştır. Bu gayrimübadillerin durumu da vekalet için ayrı bir sıkıntıya sebep olmuştur. Örneğin Yunanistan’da iskân bölgeleri haricindeki Epir bölgesindeki Çamlık Müslüman ahâlisi Parga ve

⁵⁶⁰ LADAS, a.g.e., s.644

⁵⁶¹ Murat Levent KOÇAK, *Alanya’dan Nea ionia’ya Mübadele İle Gelen ayrılıklar ve Bitmeyen Özlem*, Alanya 2004, s.23; Kemal YALÇIN, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, İstanbul 1998, Doğan yayını, 17-145; PAVLIDIS, a.g.t., s.28.

⁵⁶² KONTOGIORGI, a.g.m., s.108.

⁵⁶³ BCA: 30.10/123.873.18

Resarya sahillerine geldiği, bölgenin İslâm ahâlisi genel vekili Mustafa Halil Bey tarafından bildirilmiş, aç ve açıkta sefil bir durumda olan bu ahâlinin 100 kadar kısmının İzmir'e kabul edilmemesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin görüşü sorulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti de Edirne ve İstanbul vilayetlerine gönderdiği yazı ile sadece Türklerin mübadeleye tâbi olduğu, Arnavutların mübadeleye tâbi olmadığı, bununla beraber mübadeleye tâbi bölgede olmamasına rağmen Yanya Vilayeti dahilindeki Kayalar köyü Müslümanlarının mübadele edilebilecekleri kararını bildirmiştir.⁵⁶⁴

Mübadil göçmenlerin yaklaşık 225.000'inin çiftçi olması beklendiğinden çiftçilerin iskânında ve 75.000 zeytinci ile 95.000 tütüncünün yerleştirilmesinde sorunlar da yaşanmıştır. Dâhiliye Vekaleti gelecek mübadilleri yerleştirilmesinde dikkat edilecek hususlar hakkında Aydın Vilayeti'ne gönderdiği yazıda, emvâl-i metrûkelerin iskân işinde değerlendirilmesi, mübadillerin müstahsil duruma geçebilmesi için eşit dağılımın yapılması konusunda özen gösterilmesine dikkat edilmesini istemiştir.⁵⁶⁵ Emvâl-i metrûkenin dağıtımında belirli bir ölçü dahilinde mal dağıtımı yapılması istenmiş buna göre; *“bir şahısa bir kasaba hududu dahilinde mal verilir. Belirli kasabalardan mal alanlar bu kanunun neşrinden iki ay içinde bir kasaba tercihi yapacaklar, bunu bulundukları yerdeki memura bildirecekler, eğer bildirmezlerse bulundukları kasabada iskân olunmuş sayılacaklardır. Verilen malın kıymeti de muâdiline göre belirlenir, bu bedel üç ayda bir yenilenir.”*⁵⁶⁶ kararı alınmıştır. Ancak mübadillerin gelmeye başlamasıyla yaşanan aksaklıklar ve denetimsizlik bu konuda sıkıntının varlığını ortaya koymuş, bunun için bir dizi tedbir alınmıştır. Bu tedbirlere göre,⁵⁶⁷

1- Vilayetlerde mevcut iskân memur ve müdirlerinin doğrudan doğruya vilayet ve kaymakamların emri altında bulunması,

2- İskân için ayrılan tahsisâtın vali ve kaymakam onayı ile sarf edilmesi,

⁵⁶⁴ BCA: 30.10/123.874.3

⁵⁶⁵ BCA: 272.11/10.25.19

⁵⁶⁶ ATASE, K:38, G:75, B No:75(1-2).

⁵⁶⁷ ATASE, K:39, G:81, B No:81 (1-2)

3- Kolordu komutanlarının bulundukları yerlerde muhacirînin iskân ve iâşesini teftişe mecbur olmaları, kontrol için Ferik, Liva, Alay kumandanlarıyla gerekirse, irkâb reislerinin de bazı durumlarda bu konuda memur edilebilmesi ve kolordu kumandanlarının iskân ve iâşe temininde vilayet ve askeri yetkililerle yaptığı konuları valilerle müzakere ederek uygulaması,

4- Muhacirlerin barınması ve iâşesi için askeri araçlardan faydalanılması kararı alınmış, bu kararlara özellikle uyulması istenmiştir. Midilli, Girit ve Makedonya'nın kazalarından gelen Müslümanlar, tarıma elverişli ve iklimi müsait bölgelere yerleştirilmeye çalışılmış, ancak kendi imkânlarıyla gelen ve akrabânın yanına yerleşenler gibi nedenlerden dolayı sağlıklı bir dağıtım yapılamamıştır.

İskân Yerlerinin Dağılımı

Memleketi	Tütüncü	Çiftçi	Zeytinci	Yekûn	İskân yeri
Drama, Serez, Kavala	50.000	40.000	10.000	100.000	Samsun, İzmit havalisi
Sarıgül, Selanik, Manastırın Yunan hududundaki mahaller	20.000	60.000	30.000	110.000	Konya, Kastamonu, Elazığ havalisi
Selanik ve Kazaları	10.000	55.000	15.000	80.000	İzmir, Tokat, Amasya, Marmara sahili
Preveze, Yanya, Aydonat ahâlisi	15.000	40.000	----	55.000	Antalya, Silifke havalisi
Midilli, Girit, adalar	----	30.000	20.000	50.000	Adalar sahili ve Adana havalisi
Yekûn	95.000	225.000	75.000	395.000	

Mesela iskân mıntıkları içinde bulunan Serez havalisinden 20.000 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı, 5.000 zeytinci olmak üzere 40.000 mübadilin yerleştirilmesi⁵⁶⁸ plânlanan, Adana ve havalisi mıntıkasına Midilli, Girit ve diğer adalardan 30.000 çiftçi, 20.000 dağcı ve zeytinci yerleştirilmiştir.⁵⁶⁹ İskâna uygun topraklara sahip Adana vilayeti; merkez, Yumurtalık, Karaisalı ve Ceyhan kazaları ile Karataş, Çamalanı, Sis, Karaferi, Karaçam, Tuzla ve Sarıkız, Pozantı ve Kamışlı nahiyeleri, Mersin sancağının merkez ve Tarsus kazaları ile Elvanlı, Evcili, Namrun ve Küllük nahiyeleri, Cebel-i Bereket sancağı'nın merkez,

⁵⁶⁸ İskân Tarihçesi, s.18

⁵⁶⁹ BCA: 30.10/123.873.18

İslahiye, Dört Yol, Bahçe, Hassa kazaları ile Kaypak, Tacirli, Piryo, Erzincan, Payas, Haruniye nahiyeleri, Kozan sancağının merkez, Feke, Karasu, Hacın kazaları ile Merkez-i Bâlâ, Rumlu, Çokak nahiyelerinden oluşmaktadır.⁵⁷⁰ Kozana ve Grebene'den tütüncülük yapan 30.000 nüfus, Naslıc ve Kasriye'den çiftçi ve bağcı 15.000 nüfus ve 5.000 zeytincinin yerleştirileceği⁵⁷¹ Malatya ve havalisinden oluşan üçüncü mntıka geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bu mntıkada; Malatya sancağının merkez, Hısn-ı Mansur, Akçadağ, Hekimhan ve Kahta kazaları ile Esendere, Pötürge, Kala, Gözene, Kisun, Pervari, Varto, Kızıl in, Yıldırın, Şamardı, Kadıcık, Hisar, Çalkan, Koca ali, Kuyucak, Polat, Gürecik, Hasan çelebi, Kefkici, Alevli, Sancak ve Tukarlı nahiyeleri, Marş sancağının merkez, Elbistan, Göksun ve Pazarcık kazaları ile Yenice kale, Alnuş ve Erzincan nahiyeleri, Mamuret'ül Aziz sancağının merkez, Arapkir ve Keban kazaları ile Molla köy, Hacı Sinan, Şenci, Hoca İlyas, Eymir nahiyeleri, Gaziantep sancağının merkez ve Rumkale kazası, Musul sancağının Viranşehir kazası, Ergani sancağının merkez, Çermik ve Ergani kazaları ile Eğin ve Çüngüş nahiyeleri bulunmaktadır.⁵⁷² Mübadillerin gelmesiyle beraber, iskân mntıkalarında ihtiyaca göre değişiklikler yaşanmış, “ *Hey'et-i Vekile Tarafından Onaylanmış Üç Numaralı İskân Mntıkalarını Gösterir Cetvel*” başlığında bir yazıyla ek iskân mntıkaları tespit edilmiştir. Bu sebeple Malatya ve Adana vilayetlerinde de iskân mntıkalarına eklenen nahiyeler olmuştur.⁵⁷³ Ancak özellikle doğu illerimizde yıllar itibariyle yerleştirilen mübadiller hakkında net bir sayıya ulaşılammıştır.

Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti de mübadilleri, uygun olan yerlerde bulunan emvâl-i metrûkeye toplu olarak yerleştirme plânının yanında yeni yerleşmeler inşa etme yoluna da gitmiştir. Mesela Tefik Rüşti Bey, Atina'da Kavala ve Drama ahâlisinden giden bir kafilenin İzmir ve Kuşadası çevresine iskânlarını teklif etmiş, bu mübadillerin vasfı gereği iskânlarının uygun olacağını Vekalet'e bildirmiştir.⁵⁷⁴ İskân bölgelerini beğenmeyen veya birbirinden ayrılmak

⁵⁷⁰ BCA: 272.12/20.102.17

⁵⁷¹ İskân Tarihçesi, s.18

⁵⁷² BCA: 272.12/20.102.17

⁵⁷³ BCA: 30.10/123.872.1

⁵⁷⁴ BCA: 272.11/17.81.12

istemeyen mübadiller bölgelerinden kaçarak akrabâsının veya geldikleri bölgelerden tanıdıklarının yanlarına kaçmışlar, bu durum komisyonlarda yapılan görüşmelerde de gündeme gelmiştir. Tefik Rüştü Bey, 06 Aralık 1923 tarihinde Başvekalet'e gönderdiği bir mektupta⁵⁷⁵; *“Filhakîka Garbî Makedonya muhacirleri yarın nakil olunacaktır. Ancak Makedonya ahâlisinden hemen nakil olunacaklarına dair propagandada köylerini bırakmış, müsaderât ve mezalim derecesinde muameleye uğramış... Kozana ahâlisinin 30-40 kişisinin hemen naklini, bunun içinde Kavala ve Drama ahâlisinin bir kısmının bırakılmasını teklif ederim. Mayıs'a kadar 150.000 kişi nakledilecektir. Yapılan baskı ve zulümler dayanılmaz hâle gelmiştir. Türk Hükûmeti gerekli uyarıları yapmasına rağmen Yunan Hükûmeti bir çözüm bulamamıştır.”* diyerek Yunan Hükûmeti'nce yapılan kötü propagandaya ve taşınma işinin önceliğine dikkat çekmiştir.

Mübadil göçmenlerin yanında birçok gayrimübadilin yollara düşmesi, mallarına el konulması, gasp edilmesinin önüne geçmek konusunda Yunan Hükûmeti delegelerinin kayıtsız kalması üzerine Tefik Rüştü Bey; *“Yunan Hey'etiyle evvelki günkü muhaberemizde pek çok mâateessür olduklarını ve Yunan Hükûmeti'nin her hâle nihayet vermesi için müteşebbisât olduğuna fakat ihtar edilmiş evâmirin her tarafa muvasalâtı için daha iki gün nazar-ı müsamaha ile emvâlleri müsadere edilenlerin hepsine iâde ve telâfi edeceklerini beyan etmeleri üzerine bu gibi harekete kat'î bir nihayet vermek ve mukavelenâme ahkâmına tamamıyla tatbikte uygulamak gerekirken çok geç kalmakta olduklarından korkulmakta olunduğu, buradaki ahvâl Türkiye'nin ma'lûmât olur ve buradaki durum oraya da sirâyet ederse o vakit her şeyde kendileri gibi müteessir olunacaksa da elden bir şey gelemeyeceğini ve binâenaleyh her hâlde hızlı olmaları bildirilmiştir. Bu sözlerimizin tahrîren müracaâtımızla dikkat çekmiş ve telaşa sebep olmuştur. Bundan beş dakika sonra Yunan Hey'et-i Murahhası riyaseti tarafından bir tezkire aldım. Bu tezkire de her türlü şedîd hareketlerde bulunan evâmirin Yunan Hükûmeti'nce telâfi edileceğine valilere, jandarma kumandanlarına ve genel me'mûrîne bildirildiği beyân edilmiştir.”*⁵⁷⁶ ifadesiyle Yunan delegeleriyle yaptığı görüşme üzerine bilgi vermekte, Yunanlı

⁵⁷⁵ BCA: 30.10./123.876.12

yetkililerin tavırlarına dikkat çekmektedir. Yunan Hükûmeti'nin bu geciken tavırlarından endişe duyan Tevfik Rüştü Bey'in endişeleri gerçekleşmiş, Yunan Hükûmeti mübadiller üzerinde her türlü baskı metodunu kullanarak göçe zorlamıştır.

Mübadele, İmâr ve İskân Vekaleti, 1924 yılı Haziran ayında kaçtıkları veya gitmek istemedikleri için nakliyatı yapılmamış olan mübadillerin gönderilmesi ile ilgili bir plânı Atina'da bulunan Mübadele komisyonundaki Türk delegesine bildirmiştir.⁵⁷⁷ Bu plâna göre, Kavala ve Drama'dan 9.200, Yenice'den 3.977, Işıklar'dan 985, Kayalar'dan 8.000, Florina'dan 5.000, Kozana'dan 9.000, Mayadağ'dan 2.000, Yanya ve Preveze'den 2.500, Kariya'dan 9.000, Karacaova, Vodina ve Lankaza'dan 2.000 kişi olmak üzere 51.662 kişi Türkiye'ye, İstanbul'un Çatalca ve Beşiktaş çevresi ile Sinop'tan 1.547, Karahisar-ı Şarkî'den 3.719, Niğde, Kayseri ve Aksaray'dan 10.000, Akdağ'dan 6.000, Ankara'dan 3.000, Samsun'dan 3.000 ve Trabzon'dan 3.000 kişi olmak üzere 30.266 kişi Yunanistan'a sevk yapılmıştır. Her iki ülkede de daha önce bahsedildiği üzere iskân bölgelerinden kaçan veya iskânı kabul etmeyen mübadiller, ya mübadele dışında olan şehirlere gitmişler ya da akrabânın yanına sığınmışlardır. Rum mübadillerin de ilk gittikleri yer İstanbul olmuştur.

Selanik limanından 1924 yılı Ağustos ayı itibariyle Türkiye'nin muhtelif bölgelerine muhacir sevk edilmiş, birçok vapur Anadolu'daki çeşitli limanlara muhacirleri indirmiş, iskân bölgelerine nakiller başlamıştır.⁵⁷⁸ 1924 Ağustos'u itibariyle Selanik limanı çıkış olmak üzere, Giresun iskelesine Ankara vapuru ile 1.594, İzmir iskelesine İstanbul ve Altay vapurlarıyla muhtelif tarihlerde 65, Gelibolu iskelesine, Teşvîkiye ve Ankara vapurlarıyla 2.103, Tekfur dağı iskelesine Teşvîkiye, Trabzon ve Bahr-ı Cedit vapurlarıyla 6.074, Biga iskelesine Teşvîkiye vapuruyla 597, Urla iskelesine Altay vapuruyla 505, Karaburun iskelesine Altay vapuru ile 477, İzmit iskelesine 313, İstanbul iskelesine Teşvîkiye ve Sakarya vapurlarıyla 1.936, Antalya iskelesine Altay vapuru ile 996,

⁵⁷⁶ BCA: 30.10./123.874.30

⁵⁷⁷ BCA: 272.11/18.85.4

⁵⁷⁸ BCA: 272.00/19..93..8

Trabzon iskelesine Sakarya vapuru ile 1.935, ve Ayvalık iskelesine 61 ve Mersin iskelesine yine İstanbul, Dumlupınar ve Asya vapurlarıyla 7.651 kişi ile birlikte toplam 23.707 kişi nakledilmiştir. Aynı vapurlarla yapılan sözleşme gereği, yolcuları rahatsız etmeyecek miktarda hayvan da taşınmıştır. Aynı ay içerisinde Mersin iskelesinden Konya'ya gitmek üzere 4.441, Diyarbakır'a gitmek üzere 300 ve Adana'ya gitmek üzere 310, toplam 5.051 küçükbaş hayvan nakledilmiştir. Selanik iskelesinden aynı yılın Kasım ayı içerisinde mübadeleye tâbi 320.742 kişi ve mübadeleye gayritâbi 3. 838 kişi ile toplam 324.580 kişi nakledilmiştir. Gayrimübadil olmasına karşın malını mülkünü bırakıp iskelelere gelen Müslümanların da eğer vapurlarda yer kalmış ise taşınmasına izin verilmiştir.

Kasım Ayı İtibarıyla Gelenler

Mıntıkalar	Mübadeleye gayri tâbi	Mübadeleye tâbi	Yekûn
Samsun	---	51.353	51.353
Trakya	118	59.902	60.020
Trabzon	---	18.836	18.836
İzmir	623	59.185	59.808
Bursa	398	24.450	24.848
İstanbul	---	30.093	30.093
İzmit	---	24.711	24.711
Antalya	---	4.254	4.254
Konya	1.485	22.155	23.640
Adana	---	20.246	20.246
Sivas	805	3.314	4.121
Kastamonu	407	2.216	2.623
Yekûn	3.838	320.742	324.580

Bu dağılıma göre 1924 Ağustos'u itibarıyla Selanik limanından daha önce gelenlerle birlikte mübadeleye tâbi 367.501 kişi ve mübadeleye tâbi olmayan 11.675 kişi çeşitli mıntıkalara sevk edilmişlerdir. 1924 Aralık ayı itibarıyla ise yine Selanik'te toplanmış olan 25.000 kişinin Türkiye'de iskân bölgeleri tespit edilmiş, vasıflarına göre dağılımı raporla vekaletle bildirilmiştir. Buna göre, Bursa vilayetine çiftçi ve ipekçi 5.000, Tekirdağ vilayetine ziraatçı, bağcı ve tütüncü 7.000, İzmit vilayetine Vodina'dan gelen ipekçi 1.500, Gelibolu vilayetine bağcı,

çiftçi ve tütüncü 5.500, Çanakkale vilayetine çiftçi 2.000, Kütahya vilayetine Vodina'lı bağcı ve zanaatkâr 1.500, İstanbul'un Kartal kazasına çiftçi ve bahçıvan, Pınarbaşı kazasına da oduncu, kömürcü ve bahçıvan olmak üzere 2.500 ve toplam olarak da 25.000 nüfus mübadil iskân edilmiştir.⁵⁷⁹ Selanik'te ihrac iskelelerinde toplanan muhacirler iskân bölgelerine göre taşınmış, çıkacakları limanlar belirlenmiş, köyler bu anlamda gruplara ayrılmıştır. Buna ilişkin olarak Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti, Balıkesir vilayetine gönderdiği bir yazıda Selanik'in Gevgili kazasına bağlı köylerinden Eğribucak, Hasan Bey, Davutlu ve Koşamarlı köylerinin Balıkesir bölgesine iskân edileceklerini bildirmiştir.⁵⁸⁰

16 Temmuz 1925 Tarihinde İstanbul'da İskân Olunan Nüfus

Beyoğlu Vilayeti	858 hâne	İskân olunan
	42 hâne	İskân olunmak için bulunan
	900 hâne	Toplam
Merkez	298 hâne	İskân olunan
	135 hâne	İskân olunmak üzeredir.
	423 hâne	Toplam
Kartal	528 hâne	İskân olunan
	572 hâne	İskân olunmak üzeredir.
	1090 hâne	Toplam
Gebze	377 hâne	İskân olunan
	14 hâne	Evvelce gelmiş olanlardır.
	391 hâne	Toplam
Ömerli	69 hâne	Tamamen iskân olunmuştur.
	---	---
	69 hâne	Toplam
Kadıköy	38 hâne	İskân olunmuştur.
	5 hâne	Derdest iskân olunan
	43 hâne	Toplam

Mübadele'nin başlamasıyla beraber gelen mübadillerin bir kısmı İstanbul ve çevresinde iskân olunmuştur. Merkez ve kazalara dağılan mübadillerin bir kısmı kalıcı, bir kısmı da geçici olarak iskâna tâbi tutulmuştur. Mübadele suretiyle gelip İstanbul ve çevresinde 3.036 ve daha sonra 1.423 kişi olmak üzere 16 Temmuz 1925 tarihinde 4.615 hânedeki 17.913 nüfus mübadil yerleştirilmiştir. Bunlardan 1.351 hânedeki 5.140 nüfus, Türk-Yunan Mübadele Mukavelenâmesi'yle gelmiştir. Mübadele suretiyle gelenlerden 3.192 hânedeki 12.773 nüfus İstanbul ve çevresinde, 72 hâne de Küçükçekmece'de geçici olarak

⁵⁷⁹ BCA: 272.11/20.102.16

⁵⁸⁰ BCA: 272.12/51.116.17

yerleştirilmiştir. İstanbul'a gelen mübadiller vilayet itibarıyla dağıtılmış, Beyoğlu'ndakilerin bir kısmı köylere yerleştirilmiş, bunlara ev ve arazi verilmiştir. İstanbul ve diğer bölgelerde Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti iki türlü iskân şekli kullanmıştır; Mübadele anlaşmasından önce gelenler geçici, anlaşma ile gelenler de kalıcı iskân olmuştur.⁵⁸¹

3.2.2.1. Samsun Bölgesi

Mübadele anlaşması gereği göçün en yoğun olduğu bölgelerden olan Samsun'da iskân işlemlerinde karşılaşılan en önemli sorun konut ihtiyacı olmuştur. Bölgedeki emvâl-i metrûkun yakılmış olması, Rum mübadillerin iskelelerde yığılmış olması hem taşıma işinde hem de iskân yerlerinde sorun kaynağı olmuştur. Bölge dahilinde olan Amasya, Tokat gibi şehirlerde iskân olunmak istemeyen mübadiller ya Samsun'a ya da diğer bölgelerdeki akrabâsının yanına kaçmıştır. Samsun bölgesi Amasya, Tokat, Giresun, Ordu, Sinop ve Karahisar-ı Şarkî kazalarını da içermektedir. Drama ve Kavala civarındaki tütüncü mübadillerden 30.000 civarında bir nüfusun yerleştirilmesi plânlanan⁵⁸² Samsun ve havalisi mıntıkası; Canik sancağının Bafra, Çarşamba, Terme kazaları ile Kavak ve Alaçam nahiyeleri, Sinop sancağının Gerze, Boyabad, Ayancık kazaları ile Yenicuma, Turhan, Osmancık ve Türkeli nahiyeleri, Giresun sancağının Tirebolu ve Görele kazaları ile Keşan, Akköy, Piraziz, Çotak ve Çarşamba nahiyeleri, Ordu sancağının Fatsa ve Ünye kazaları ile Bolaman, Perşembe, Ulubey, Aybastı ve Karakuş nahiyeleri, Lazistan sancağının Kurrâ-ı Sagır, Mayadere, Karadere, Arkamış, Hemşin, Arhavi, Kemalpaşa ve Viçe nahiyeleri, Bolu sancağının Düzce, Gerede, Göynük ve Mudurnu kazaları ile Akça şehir ile Mengen nahiyeleri, Zonguldak sancağının Devrek, Bartın ve Ereğli kazaları, Kastamonu vilayetinin İnebolu kazası ile Trabzon vilayetinin Vakfıkebir, Sürmene, Akçaabat, Of ve Maçka kazaları ile Yomra, Tonya ve Şarlı nahiyelerinden oluşmaktadır.⁵⁸³

⁵⁸¹ **Akşam**, 16 Temmuz 1925

⁵⁸² **İskân Tarihçesi**, s.18.

⁵⁸³ **BCA**: 272.12/20.102.17

Kayalar, Karaferiye, Vodine, Katrin, Alasonya, Lankaza, Demirhisar, Yenice-i Vardar, Karacaabad ve Gevgili'nin Yunanistan'da kalan köylerinden 3.000 tütüncü, 25.000 çiftçi ve bağcı ile 15.000 zeytinci nüfus yerleştirilmiş⁵⁸⁴ olan mıntıkada Karadeniz kıyısında olmayan Amasya sancağının; merkez, Merzifon, Köprü, Ladik, Havza, Gümüşhacıköy ve İncesu kazaları ile Aziziye, Pazar, Çolakdere, Karaca Abdal, Kara Halil, Gümüş Madeni, Saraycık, Hamamözü, Ortaköy nahiyelele, Tokat Sancağının; merkez, Reşadiye, Artukova, Erbaa, Zile ve Niksar kazaları ile Pazar, Turhal, Beşru, Kızılca, Çiftek, Alaca nahiyelele, Karahisar-ı Şarkî sancağının merkez, Kul Hisar, Mesudiye, Alucra ve Suşehri kazaları ve Naibler, Sis, Orta, Sensuvar, Araniş nahiyelele, Gümüşhane sancağının; merkez, Torul, Kelkit ve Şiran kazaları ile Kumaş, Yağmurdere, Kürtün, Koşi nahiyelelerinden oluşmuştur. İskân bölgeleri çeşitli kazaları da içerdüğinden Samsun bölgesine Yozgat, Çorum, Çankırı, Sivas ve Kastamonu vilayetlele de dahil edilmiştir. Yozgat sancağının; merkez, Akdağ Madeni, Boğazlıyan ve Devecidağ kazaları ile Sorgan, Kızılca Koca, Selametli, Kara Mağara, Akdağ ve Eski nahiyelele, Çankırı sancağının; merkez, Ilgaz ve Çerkeş kazaları ile Şabanözü, Karacaviran, Orta, Ovacık, Mecidiye ve Bayındır nahiyelele, Çorum sancağının; merkez, Hüseyinabad, Osmancık, Sungurlu, İskilip ve Mecidiye kazaları ile Kargı nahiyesi, Kastamonu vilayetinin; Taşköprü ve Tosya kazaları ile Gökçe Ağaç nahiyesi, Sivas vilayetinin; merkez, Aziziye, Yıldızeli, Hafik, Zara, Divriği, Darende, Kangal ve Gürün kazaları ile Ulaş, Şakirbeğli, Viranşehir, Marbekir, Tuğlar, Pazaryeri, Gemerek, Deli İlyas, Emlâk, Çırçır, Direkli, Balcalı, Kapana, Mamuğa, Araniye, Karaca Viran, Kulcalı, Kesme, Ayvalık, Balaban, Kavak, Bahçe, Deliktaş, Alacahan, Göksüviran ve Karadoruk nahiyelele iskân bölgesi olarak tespit edilen bölge dahilinde bulunmaktadır.

3.2.2.1.1. Samsun

Mübadillerin indirme ve bindirme iskelelelerinden olan Samsun, yoğun göç akışından fazlasıyla etkilenmiştir. Bölgeye Makedonya'dan büyük kafiyelelerle mübadil iskân olmuştur. Samsun'a gelen mübadil ailelele hemen ev, tarla, bağ ve

⁵⁸⁴ İskân Tarihçesi, s.18.

dükkândan tevziât yapılmış ise de, yaşanan yoğun göçlerden dolayı yaşanan kargaşa ortamında firar vakaları da yaşanmıştır. Özellikle Terme gibi iklimi çetin olan kazalar ve civarında iskân olunmak istemeyen aileler genellikle firar etmişlerdir. Yaşanan bu vakalar sebebiyle vekalet bazı bölgeleri iskân mıntıkasından çıkarmıştır. Birinci mıntika dahilindeki Samsun'da İskân Defterleri'ne göre 1924 yılı itibariyle Kavala'nın; Hüseyinbey köyü, İbrahim Paşa, Ahmediye, Selimiye, Kadı Ahmed, Hamidiye, Yeni Mahalle, Halil Bey ve Kadı Mahallesi; Drama'nın; Hamidiye, Devrişbali, Namazgâh, Drama sancağının; Sarışaban kazasının Muratlı, Karacalar, Yeniköy, Koçoğulları, Uzun Kuyu, Kozanlı, Sepetçiler, Uzunköprü, Karacakoyun, Baroğlu, Nedirli; Selanik sancağının; Mesudhan, Çayır Mahallesi, Yedi kale, Zihni paşa, Hacı Mustafa, Hacı İsmail ve Drama'nın Kayalar ve Siroz gibi mahalle ve köylerinden gelen Samsun'da karaya çıkan mübadillerin 4.934'ünün burada iskânı kararlaştırılmış ise de, firar ve izinli gidenlerle beraber 2.074'ü erkek, 1.834'ü kadın olmak üzere toplam 3.908 kişi şehir dahilinde iskân olunmuştur.⁵⁸⁵ Mübadele işlemlerinin sonuna kadar geçen sürede Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre toplam 23.454 mübadil iskân edilmiştir.⁵⁸⁶ Küçük kabileler hâlinde gelen mübadillerde bölgede dağınık olarak iskân olunmuştur. Mesela İstanbul'da toplanmış olan Drama mübadillerinden tütüncü ve çiftçi 88 nüfus ile 27 hâned 146 kişi İstanbul altıncı Mıntika İskân ve İâşe Müdiriyeti vasıtasıyla bölgede iskân edilmiştir.⁵⁸⁷

1925 Temmuz tarihli ve 16564/71 numaralı Dâhiliye Vekaleti'nin telgrafına cevap olarak tetkiki bitirilmiş olan Samsun vilayetine ait kayıtlarla ilgili bilgiler 15 Ağustos 1925 tarihinde bir rapor hâlinde sunulmuştur.⁵⁸⁸ Bu rapora göre Samsun vilayetinde mübadeleye gayritâbi şahıslardan kalmış olan 7.500 Lira kıymetinde bir adet dokuma fabrikası, 58.500 Lira kıymetinde 157 parça dükkân ve mağaza, 61.400 Lira kıymetinde 170 hâne ve 2.500 Lira kıymetinde 43 parça

⁵⁸⁵ Nedim İPEK, **Mübadele ve Samsun**, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu yayını, s.83.

⁵⁸⁶ Cevat GERAY, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)**, Ankara 1962, s. Ek:Tablo 5.

⁵⁸⁷ BCA: 272.11/17.73.21; 272.11/17.37.17

⁵⁸⁸ BCA: 272.11/21.107.23

arsa, 800 Lira kıymetinde 15 adet sebze bahçesi, 3.230 Lira kıymetinde 181 parçada 837 dönüm ziraata müsait arazi, 1915 yılından beri kayıtlı olan ve kullanılan 5.000 Lira kıymetli 129 parça arazi mevcut bulunmuştur. İskâna uygun 170 hâne muhacir idaresince Vilayât-ı Şarkıyye mültecilerine tahsis olunmuştur. Mübadeleye tâbi Rumların metrûk gayrimenkulünden muhacirine tevzî olunan miktarından başka milli emlâkin idaresinde 200 hâne ile 300 kadar dükkân ve mağaza mevcut olup bunların kıymeti 100.000 Lira olarak tahmin edilmiştir. Samsun merkez kazasında Rumlardan kalan ne kadar arazi olduğu Samsun iskân idaresince yıl itibariyle tespit olunmadığından Samsun ve civarındaki limanlarda bekleyen Rumların taşınması için hemen vapur bulunmasını isteyen Hâriciye Vekaleti bu Rumların yerine Midilli'den Müslümanların iskânını uygun bulduğunu İcra Vekilliği'ne bildirmiştir.⁵⁸⁹

Samsun'un kazalarından Bafra'da 1924 yılı itibariyle iskân olunan 7.797 göçmenin 6.279'u mübadil olarak tespit edilmiş, 1926 Şubat'ında bu mübadillerden 5.615'i müstakil bir eve yerleştirilmiştir. Alaçam merkezde de Sarışaban, Kavala, Kayalar, Drama ve Selanik çevresinden gelen 482 kişi yerleştirilmiştir.⁵⁹⁰ Kazada Rum ve Ermeni emvâl-i metrûkesinden muhacirîne henüz tevzî olunmamış 25 hâne, 125 dönüm bahçe, 49.940 dönüm arazi olduğu gibi henüz muhacir iskân edilmemiş olan 41 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerin hâneleri isyan esnasında yanmış ve Rum ahâlisi mübadeleye tâbi tutulmuş olduğundan tapu kayıtları ve arazi miktarı temin edilememiştir. Çarşamba kazasında 381 hânedeki 1.424 nüfus mübadil tamamen yerleştirilmiştir. Bunlardan başka emvâl-i metrûkeden Kışlar Romanı köyünde 14, Ordubaşı köyünde 2 hâne ve arazi-i metrûkâttan çeşitli köylerde 59 hâne bulunmaktaysa da bunların bir kısmı vakıfa ait arazi üzerinde kurulmuş ve bir kısmı da mülk olarak kaydedilmiştir. emvâl-i gayrimenkulden kaza dahilinde 9.857 dönüm arazi tespit edilmiş ise de, bunlardan yaklaşık 800 dönüm arazi ziraata uygun bulunmuştur. Terme'de ise mübadeleye tâbi ve gayritâbi şahıslara ait kaza ve köylerde 22 hâne, 2 mağaza, 1 dükkân ve 5.493 dönüm arazi bulunmuşsa da kazanın kötü iklim

⁵⁸⁹ BCA: 30.10/123.873.5

⁵⁹⁰ İPEK, a.g.e., s.88.

şartları kazaya gelecek mübadillerin yaşamalarını imkânsız kılacağı⁵⁹¹ gerekçesiyle vekalet tarafından iskân işlemi uygulanmamıştır.

Havza’da Mübadeleye Tâbi Mahallere İskân Edilen ve Edilmeyen Muhacirler

Memleketi	Hâne	Toplam Nüfus	Emlâk ve arazi ile iskân olan		Henüz iskân olunmayan		Sâkin Oldukları Köy
			Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	
Yunanistan muhacirlerinden	2	6	--	---	2	6	Çukur köyü
“ “ “ “	9	29	---	---	9	29	Köse Ömer köyü
“ “ “ “	4	22	---	---	4	22	Güzçamı
“ “ “ “	53	217	---	---	53	217	Şeritdar köyü
“ “ “ “	22	67	17	57	5	13	Hasköy
1.Toplam	90	341	17	57	73	287	
Atina’nın çevresi	59	203	51	182	8	21	Abalar köyü
Selanik, Doğancı Köyü	6	20	6	20	---	---	“ “
Atina, Yapoz Tatar ve Semana	49	198	---	---	49	198	“
Atina Ece Sultan Köyü	6	24	---	---	6	24	Osmanlı köyü
Dimetoka	2	9	---	---	2	9	Sarı Dere köyü
Garbî Trakya, Ahirköy	10	31	---	---	10	31	İskender köyü
Yunanistan	2	2	2	2	---	---	Hasköy
2.Toplam	124	487	59	204	75	283	

Tabloda birinci toplamda verilen bilgilere göre; 17 Şubat 1924 tarihi itibariyle Samsun dahilinde Havza’ya Yunanistan’ın mübadeleye tâbi mahallerinden 90 hânedede 341 mübadil gelmiştir. Bunlardan 17 hânedede 57 mübadile emlak ve arazi verilerek iskânları yapılmış, 73 hânedede 287 mübadil de henüz iskân edilmemiştir. Bunlardan Çukur köyüne yerleştirilen ailelere ellışer kile, Güzçamı köyündeki iki hâneye yüz on dört kile ve Şeritdar köyündeki hânelere de yeterli miktarda tohumluk verilmiştir.⁵⁹² İkinci toplamda verilen

⁵⁹¹ BCA: 272.11/21.107.23

⁵⁹² BCA: 272.11/17.77.6

Yunanistan'ın mübadeleye tâbi olmayan mahallerinden ise 124 hânede 487 gayrimübadil gelmiş bunların 59 hânesinde 204 nüfusu emlâk arazi verilerek, iskân edilmiş, 75 hânede 283 kişisi de hiçbir şey verilmeden ve iskân edilmeden bekletilmiştir. Bu gayrimübadillerden 40 hânesi Uzun Köprü'nün köylerine, 92 hânesi de Havza'nın köylerine sevk edilmiştir. Havza'nın Abalar köyüne sevk edilen gayrimübadillere ellişer olmak üzere 150 kile tohumluk verilmiştir.

3.2.2.1.2. Amasya

Amasya, Müslüman ahâlisinin çoğunun harîkzede olduğu bir vilayettir. Rum çeteleri ile yoğun çatışmaların yaşandığı bölgede şehir ve kasabalardaki evlerin büyük bir kısmı yakılmıştır. Evleri yanan Müslüman ahâli var olan evlere yerleşerek işgal etmiş, yarı yıkılmış veya yanmış olan evlerin de aksamını yağmalamıştır. Bu sebeple Samsun bölgesine bağlı Amasya'ya, 1924 yılında 5.081 göçmen sevk edilmiş, şehirde barınma sorunu olduğundan bunların önemli bir kısmı köylere yerleştirilmiş, şehirde bulunan Vilayât-ı Şarkıyye Mültecileri de bu sebeple Samsun'a sevk edilmiştir.⁵⁹³ Makedonya'nın hemen hemen bütün bölgelerinden gelen Müslümanların yerleştiği Amasya'da, Elazığ ve Gümüşhane gibi civar yerlerde yerleşmek istemeyen Kayalar mübadilleri şehir ve köylere yerleştirilmiştir.⁵⁹⁴ Amasya'ya bağlı Havza kazası merkezi ve Aydoğdu, Tekkekıran, Hacıdede, Koyun, Tahna, Karacaviranâbâd ve Kocaoğlu köylerinde 1.060 mübadil yerleştirilmiştir.⁵⁹⁵ Amasya merkezde hânelerin az olması merkezde iskânı zorlaştırmıştır. Merkezde 1924 yılı Şubat ayı itibariyle mübadiller için iskâna hazır hâne adedi 46'dır. Amasya ve çevresinde hâne sıkıntısı çekildiği gibi iskân bölgelerinin hızla gelişebilmesi ve iskân sırasında kullanılması için vasıflı elemana ihtiyaç duyulmuş, bunun için Vekaletten Dülger, Taşçı, Marangoz, Makinist, Duvarcı, Demirci, Tuğlacı, Çömlekçi istenmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹³ BCA: 272.12/ 45.77.22.(2)

⁵⁹⁴ YALÇIN, a.g.e., s.207-209.

⁵⁹⁵ İPEK, a.g.e., s.74.

⁵⁹⁶ BCA: 272.10/2.13.2

Amasya Muhacirîn İdaresi'nden alınan defterden⁵⁹⁷ anlaşıldığı üzere Amasya ile merkez kazası Kerastı'da 204 hânede 8.740 muhacir iskân edilmiş ve yukarıda belirtildiği üzere Amasya merkezden muhacirîn iskânına elverişli arazi olup olmadığı gösterilmemiştir. Ladik kazasına 382 mübadil muhacir gelmiş ise de bunlar köylere yerleşmek istememiş, kasabada tamamen mübadillerin iskânına yetecek hâne bulunmadığından, mübadillerden 97 nüfus kaza dışına gitmiş, 285 nüfusun da yıl itibariyle iskânları yapılmamıştır. Kaza genelinde 38 köyde 8.573 dönüm Rumlardan, 331 dönüm Ermenilerden olmak üzere geriye toplam 8.904 dönüm arazi kaldığı tapu kayıtlarında yazılmıştır. Havza kazasına bu güne kadar 456 hânede 1.638 nüfus muhacir gelmiştir. Bunlardan Kıran ve Aydoğdu köylerindeki muhacirînden 120 hânesinin iskânları yıl itibariyle yaptırılmamış, fakat kendilerine arazi dağıtımı yapılmıştır. Bu arada Genel Harp'te mültecî sıfatıyla bu kazaya gelen 129 nüfustan 80'i geri dönmek istememiş, kaza içinde bulundukları yerlerde yerleşmeyi istemiş, kalan 49 nüfus ise geri dönmeyi kabul etmiştir. Balkan Harbi'nden sonra Rumeli'den mübadeleye tâbi ve gayritâbi mahallerden gelen muhacirlerden 5 hânede 16 nüfus kasabada, 3 hânede 11 nüfus da köylerde iskân olunmuştur. Bundan başka emvâl-ı metrûkeden 2 hâne, 1 mektep, 1 bahçe, 1 han, 14 dükkân, 1 kahvehâne, 1 fırın, 2 fabrika, 2 kara değirmen ile köylerde iskâna elverişli 16.486 dönüm arazi kaydedilmiştir.

Yine aynı deftere göre, Amasya'nın diğer kazalarından Merzifon'da arazi ve emvâl-ı metrûkeden iskâna uygun 1.520 hâne ve 501 dükkân, kaza ve köylerde 33 değirmen mevcut olup çalıştırılabilir durumda bir fabrika, 16 kara değirmen ve 10 değirmen ocağı kalmıştır. Kaza ve köylerde ziraata uygun tarla, bağ, bahçe ve çiftlik toplam 1.895 parçadan ibaret ise de dönüm olarak miktarı bilinmemektedir. Kazaya 220 hânede 901 nüfus mübadil gelmiş, bu mübadiller 12 köyde yerleştirilmiş ve müstahsil bir hâle getirilmiştir. Ilısu Kazası'nın Abacı köyünde 16, Rum nahiyesinde de Ermenilerden toplam 17 hâne ve 1500 dönümü geçen arazi tespit edilmiştir. Vezir köprü kazasına gönderilen 118 hânede 429 nüfus Kayalar köyünde, 4 hânede 21 nüfus merkez köyde, 116 hânede 450 nüfus Nefs-i Köprü kazasında, 76 hânede 239 Ersındık köyünde iskân edilmişlerdir.

⁵⁹⁷ BCA: 272.11/21.107.23

Vezirköprü kazasında 3.500 dönüm arazi, 9 hâne Rum ve 6600 dönüm arazi, 25 dükkân ve 8 hâne-i metrûk vardır. Gümüşhacıköy’de birçok bölgede de yaşandığı üzere buraya gelen mübadillerin başka yerde bulunan ailelerinin yanına göçü sorunu yaşanmıştır. Gümüşhacıköy’e mübadeleye tâbi olarak 278 hânedeki 1.199 nüfus muhacir gelmiş, bunlardan 9 hânedeki 36 nüfus çeşitli yerlere nakledilmiş, 22 hânedeki 100 nüfus ise iskân bölgelerini terk ile Samsun havalisine gitmişlerdir. 26 hânedeki 136 nüfus Akdağmadeni’ndeki iskân yerlerini terk ederek Gümüşhacıköy’üne gelmişlerdir. Genel harp esnasında kazaya iltica edip geri dönmek istemeyen 130 hâne muhacirîni yerlerinde iskân edilmişlerdir. Rumeli’nden mübadeleye tâbi olmayıp mahallerinden Balkan Harbi sonrasında göç etmiş olan 72 hâne Boşnak muhacirîni de Rum emvâl-i metrûkesinde iskân edilmiştir. Mıntıkaya yerleştirilen mübadiller yapılan araç, gereç ve nakdi yardımlar ile müstahsil duruma getirilmiştir.

3.2.2.1.3. Tokat

Tokat’ta iskâna uygun arazi, bağ ve bahçe müsait ise de bölgede hâne yokluğu ve mübadillerin firarı sıkıntı yaratmıştır. Her ne kadar bölgeye gelen mübadiller parçalanmadan iskân edilmiş ise de, ailelerin çoğunluğu akrabâ yanına gitmeyi seçmiştir. Bu firarların yine Samsun mıntıkası içinde olması sebebiyle vekalet bu tür göçleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Tokat’ta da en büyük problem, mübadillerin iskân bölgelerinde durmamaları olmuştur. Tokat vilayetine 1924 Nisanı itibarıyla 4.438 mübadil sevk edilmiş, bu rakam aynı yılın Ağustos ayında 6.800’ü bulmuştur. Bu mübadillerden 5.000’i yerleştirilmiş, kalanı da geçici olarak Müslümanların evlerine yerleştirilmiştir.⁵⁹⁸ Mübadiller küçük kabileler hâlinde de gelerek bölgeye iskân edilmişlerdir. Mesela Kayalar mübadillerinden olan Bekir Sıtkı ve arkadaşları aileleriyle beraber Niksar’da⁵⁹⁹ Makedonya’nın Kırcova kazası ahâlisinden olan Hasan oğlu Destan, Mehmet oğlu Rıfat ve muhtar oğlu Ramazan da aileleriyle birlikte Tokat’ta⁶⁰⁰ bulunan emvâl-i metrûkeye iskân edilmişlerdir. Ayrıca Tokat ve kazalarında iskân edilmeleri

⁵⁹⁸ İPEK, a.g.e., s.81.

⁵⁹⁹ BCA: 272.12/44.69.2

⁶⁰⁰ BCA: 272.12/45.74.9

gerekirken burada kalmak istemeyerek başka yere giden mübadillere de izin verilmiştir. Mesela Niksar'da iskân kararı alınan Kayalar mübadillerinden Mehmet ve Salih oğlu Abdullah Bafra'da bulunan Mehmet oğlu Abdurrahman'ın yanına gitmek istemiş, bu isteği üzerine Bafra'da iskân olunmasına izin verilmiştir.⁶⁰¹ Tokat'ta mübadele sonu itibariyle 1.630 ailede 6.209 kişi tamamen iskân edilmiştir.⁶⁰² Vilayet merkez kazasından iskâna müsait ne kadar arazi ve hâne olduğuna dair bir rapor hazırlanmamış ise de Zile kazasında 3.673 dönüm tarla, 1.500 dönüm bağ, 8 dönüm bahçe, 5181 dönüm arazi, 28 hâne Ermeni ile 9 dönüm bağ, bahçe ile 13 hâne arsa, dükkân Rum emvâl-i metrûkun bulunduğu Emlâk-ı Milliye memurluğunun cetvelinde kayıtlıdır.

Elde ettiğimiz belgelere göre Tokat'ın kazalarında en çok mübadil iskânı Erbaa'da olmuştur. Erbaa kazasında 566 hânedeki 2.081 nüfus iskân edilmiş, ayrıca kazada mübadeleye tâbi Rum mübadillerden oluşan 18 köydeki hânenin tamamı terk edilmiştir. Ziraat yapmaya uygun bahçe ve arazinin ortalama 25.000 dönümden ibaret olduğu tespit edilmiştir. Diğer kazalardan Artukova kazasında 99 hânedeki 346 nüfus iskân olunmuş, kazada Rum ve Ermeni emvâl-i metrûkesinden 35 ila 40 bin dönüm arazinin mevcut olduğu kaymakamlığın tezkiresinden anlaşılmıştır. Reşadiye kazasında ise 29 hânedeki 108 nüfus yerleştirilmiştir. Kazada muhacirler için ayrılandan başka Rum ve Ermeni emvâl-i metrûkesi olarak 764 parçada 4063 dönüm arazi tespit edilmiş, hepsinin ayrı ayrı kıymetleri asgari 2,5 azami 250 Lira olarak belirlenmiştir. Tokat'a bağlı büyük kazalardan Niksar kazasında da, Ermeni emvâl-i metrûkundan yıl itibariyle 7213 dönüm arazi, 233 parça arsa ve bahçe mevcut olduğu Emlâk-ı Milliye Memurluğu'nun raporundan anlaşılmıştır. Kazada 422 hânedeki 1.672 nüfus mübadile hazırlanan başka Rum arazisinin miktarı tespit edilmemiştir.⁶⁰³

3.2.2.1.4. Giresun

Giresun'da da şehir ve kasabalarda evlerin çoğunun yakılıp yıkılmış olması iskânda yaşanan en önemli sorun olmuştur. Zaten vapurların indirme ve

⁶⁰¹ BCA: 272.12/45.72.11

⁶⁰² GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁰³ BCA: 272.11/21.107.23

bindirme iskelesi olan şehre yığılan mübadiller birkaç aile bir evde sıkışık bir şekilde ikâmet etmiştir. Fındık bahçelerinin, evlerin yakılıp yıkılmış olması, tarlaların bozulması toprakların adil dağıtımını da zorlaştırmıştır. Bir köye iskân edilen mübadil ailelere uzakta yerlerde tarla, bahçe verilmesi itirazlara sebep olmuştur. Giresun mübadillerin indirildiği iskelelerden biri olduğu için sürekli olarak değişen yapıda mübadil nüfusuna sahip olmuştur. Mübadelenin resmen başlamasıyla vapurlar yoğun mübadil ikmaline başlamış, elde ettiğimiz ilk kayıta Ankara vapuru 1924 Mart'ında 1.594 mübadil Giresun'a indirilmiştir.⁶⁰⁴ 1924 Haziran'ında da Altay vapuru ile 39 erkek, 39 kadın olmak üzere 78 Kayalarlı, 707'si erkek, 618'i kadın olmak üzere 1.325 Kozanalı getirilmiş, aynı yıl içinde Giresun'a Makedonya ve Garbî Trakya'nın kaza ve köylerinden toplam 327, 1925-1927 yılları arasında da yaşları 12'den küçük 91 ve 12'den büyük 227 mübadil yerleştirilmiştir.⁶⁰⁵ 1927 yılı itibariyle Dâhiliye Vekaleti'ne gönderilmek üzere kaleme alınan rapora göre⁶⁰⁶ ise Giresun vilayeti dahilinde 181 aile ile toplam 653 nüfus muhacir bulunmaktadır. Bunlardan Balkan Harbi'nden sonra gelen 123 nüfuslu 45 aile merkez kazada, 7 nüfuslu bir aile de Görele'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelen 13 nüfuslu 2 aile merkez kazada ve 5 nüfuslu bir aile Tireboluda, Kafkas mültecilerinden 8 nüfuslu 2 aile ile diğer 5 aile merkez kazada bulunmaktadır.

İkinci bölümde ifade edildiği gibi Samsun bölgesinde bulunan Giresun'da da birçok emvâl-i metrûke isyanlar sırasında yakılmış, tarla ve bahçeler bozulmuştur. Giresun merkezde iskân-ı âdî ile Rum metrûkesinden 165 hâne, 8 dükkân ve bir kahvehâne, 1.975 dönüm tarla ve 7.166 dönüm Fındık bahçesi, Görele'de Ermeni metrûkesinden bir hâne ve 90 dönüm Fındık bahçesi ve Tirebolu'da birer hâne verilmiştir. Bu taksimde 50 ocak fındık veren bahçede bir çift, bir fundalık kabul edilmiştir. Muhacirler henüz nüfusa kayıt edilmemiş, çoğunluğu Bulancak'ta ihtiyaçtan fazla ev olmasına rağmen üç aile muhacir bir hâneye yerleştirilmiştir. Tepeköy ve Bulancak'ta arazi tevziâtında adil bir dağıtım yapılamamış, köyden uzak yerlerde arazi verildiğinden burada münakaşalara

⁶⁰⁴ BCA: 272.01/19.93.8

⁶⁰⁵ İPEK, a.g.e., s.77.

⁶⁰⁶ BCA: 272.12/51.113.3

sebebiyet verilmiştir. Kuşkaya'da hâne verilirken iki hâne bırakılmış, Tepeköy'de de fındık bahçelerinin dağıtımında sorun yaşanmıştır.⁶⁰⁷ Geray'a göre ise, Giresun merkezde mübadelenin sonuna kadar toplam 216 aileden 832 kişi mübadil yerleştirilmiştir.

3.2.2.1.5. Ordu

Samsun bölgesinde bir diğer yer de, Ordu'da önemli bir sorun yaşanmamıştır. Şehir ve çevresinde iskânı kararlaştırılan mübadillere hâne, tarla, bahçeleri hemen verilmiş iskânları yapılmıştır. Mübadillerin az olması, Vilayât-ı Şarkıyye mültecisinin olmaması mübadillere emvâl-i metrûkenin dağıtımını kolaylaştırmıştır. Ordu'da nispeten daha az mübadil iskân olunmuştur. Ordu'da mübadelenin sonu itibariyle toplam 332 ailede 1.438 kişi yerleştirilmiştir.⁶⁰⁸ Ordu iline ait İskân Defterleri'ne göre 1924 yılı itibariyle 1.679 göçmen sevk edilmiş, bunlardan 158 erkek, 169 kadın Ordu merkezde, 289 kişi merkez köylerde ve 801 kişi de Fatsa'da yerleştirilmiştir.⁶⁰⁹ 1927 yılı itibariyle ise Ordu merkez kazasında 104 hânedeki 410 nüfus mübadil, Fatsa kasabasında 32 mübadil aile, Ünye'de 375 mübadil, 2 gayrimübadil iskân edilmiştir.⁶¹⁰

20 Ağustos 1925 tarihli iskan müfettişlerinin raporuna göre Ordu merkez kazada Rumlardan metrûk Yolalan, Gürze ve Erdolan köylerinde hâne inşa edilmek suretiyle iskân yapılabileceği ve yine Ermenilerden kalan üç köyde de 312 dönüm arazi olduğu ve hayvan yetiştirmeye uygun olduğu bildirilmiş, Gölköy kazasının iskâna uygun olduğu tespit edilmiştir.⁶¹¹ 1927 yılı itibariyle Ordu merkezde mübadillere 1.621 dönüm tarla 2.399 dönüm fındık bahçesi 12 dükkân ve mağaza, 2 fırın, bir kahvehâne tevzî olunmuştur. Arazi eksik alanlara buna karşılık 227 dönüm daha arazi verilerek Kasım ayı sonuna kadar iskân muamelesi tamamen bitirilmiştir. 4 hânedeki 35 nüfuslu gayrimübadile ise 32 dönüm tarla 25 dönüm fındık bahçesi verilerek iskân edilmiştir. Merkez kazada Vilayât-ı

⁶⁰⁷ BCA: 272.12/51.113.3

⁶⁰⁸ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁰⁹ İPEK, a.g.e., s.75.

⁶¹⁰ BCA: 272.12/51.114.8

⁶¹¹ BCA: 272.12/46.49.1.(1)

Şarkıyye mültecisi yoktur. Ordu merkez kazasında 360 hâne, 197 mağaza, bir dükkân, 235 arsa varsa da harap ve tamire muhtaç olduğundan, 8.950 dönüm tarla ve 1.450 dönüm fındık bahçesi çoğunluğu köylerde ve muhtelif mahallerde olduğundan tevzî yapılmamıştır.

Fatsa kasabasında mübadillere hâne verilmiş ayrıca 16 dükkân, 1 değirmen, 1 mağaza, 1.305 dönüm fındık bahçesi, 141 dönüm tarla dağıtılmıştır. 3 gayrimübadil aileye 2 hâne, 2 dükkân, 40 dönüm arazi verilmiştir. Yıl itibariyle kazada üç mübadil aile de henüz iskân emri gelmediğinden bulundukları yerde iskân edilmiştir. Ünye kazasında 102 hânede 375 nüfus mübadil, 2 hâne gayrimübadil ve 3 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi iskân edilmiştir. Mübadillere 102 hâne verilmiş henüz iskân edilmeyen dört hâne mülteciye de emlâk-ı metrûkeden hâne verilerek iskân edilmiştir. Ünye kazasında mübadillere 102 hâne, 1 dükkân, 6.978 dönüm tarla ve 336 dönüm fındıklık tevzî edilmiştir. Fatsa'da 3 mübadil, Ünye'de 4 mülteci iskân olunmamıştır. İskân-ı âdîden noksan arazi verilmiş olanlara, arazisi mahkeme marifetiyle satılanlara altı kıtada 154 dönüm fındıklık ve 15 kıtada 166 dönüm tarla verilmiştir. Yıl itibariyle Ordu'da emlâk-ı metrûkeden 360 hâne, bir dükkân, 3 fırın, 235 arsa, 197 mağaza, 8.950 dönüm tarla, Ünye'de 69 hâne, 32 dükkân, 3 fırın, 22 mağaza, 9.355 dönüm tarla ve 11 dönüm fındıklık hâlen tevzî edilmemiştir.

3.2.2.1.6. Sinop ve Karahisar-ı Şarkî

Sinop'ta da Giresun'da olduğu üzere mübadillerin şehrin iskelesinde yığılmaları sorun olmuştur. Sinop ve civarında nispeten az olan Rum mübadiller ve Yunanistan'dan kabilelerle iskeleye çıkan Türk mübadiller kargaşanın büyümesine sebep olmuştur. Vekalet bu sebeple Sinop iskelesine mübadil getiren gemilerin ikinci bir yazıyı beklemeden hemen Rumları almasını böylece sıkışıklığın giderilmesini amaçlamıştır. Yunanistan'dan gelen mübadillerin karaya çıkış bölgelerinden olması sebebiyle Sinop'ta bölgeye gelen mübadil sayısı ile iskân olunan mübadil sayısı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mübadelenin başlamasından itibaren Sinop bölgesindeki Rumlardan boşalan yerlere iskân için mübadiller getirilmeye başlanmıştır. İskân işinin yapılması esnasında hemen hâne bulunması için Rumların gönderilmesine çalışılmış, Kavala, Lankaza ve

Naslıç'tan gelen mübadiller iskân için Sinop'ta toplanmıştır. 1.547 Rum göçmenin bir an önce taşınması gereğini 1924 Mayıs'ında Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti Atina'daki Türk Murahhası Heyetine bildirmiş, sevkıyâtın gecikmesi üzerine Kayalar mübadilleriyle beraber gelecek olanların da iskânı için Karahisar-ı Şarki'de ve Trabzon'da bulunan Rumlar ile beraber Sinop'ta toplanmış olan Rumların taşınması için vapur istenmiştir.⁶¹² Hilâl-i Ahmer doktoru Haydar Bey'in raporuna göre, vilayet idaresi burada iskân edilmek üzere 2.500 civarında zanaatkâr ve balıkçı istemiş, ancak bölgeye Sarışaban'lı varlıklı çiftçi aileler gönderilmiştir.⁶¹³ 1927 yılında Sinop merkezde 225, merkez köylerde de 437 mübadil, Gerze'de 195, Ayancık'ta 2 mübadil iskân edilmiştir.⁶¹⁴ Geray'a göre mübadelenin bitirilmesi itibariyle vilayet dahilinde 225 ailede 920 mübadil iskân edilmiştir.⁶¹⁵

1927 yılı itibariyle Sinop merkez vilayette iskân edilen 225 mübadile 45 hâne, 8 dükkân, 904 dönüm arazi, 900 zeytinlik verilmiştir. Ayrıca 60 nüfus mübadil de 8 hâneye yerleştirilmiştir. Merkez köylerinde 102 hânedede iskân olunan 437 mübadile 4.073 dönüm arazi 800 kiralık hâne tevzî edilmiştir. Gerze kazasında 45 hânedede iskân edilen 195 mübadile 784 dönüm arazi, 3 dükkân, 194 zeytin, 107 kiralık mesken verilmiş, Ayancık kazasında da bir hânedede iki nüfus mübadile 60 dönüm arazi verilmiştir. Merkez vilayet mıntokasında 36 hânedede iskân edilen Yugoslavya milletinden mübadil varsa da bunlar göçleri ile ilgili belgeleri gösteremediklerinden iskânları kabul edilmemiştir. Rum mübadillerden mesken ve arazi kalan Gerze kazasında 4.500 dönüm ekilebilir arazi, Boyabad kazasında biraz tamir ile iskâna hazır hâle getirilebilir durumda 10 hâne ve 423 dönüm arazi, Ayancık'ta kiralık olmak üzere biraz tamir ile kullanılır hâle gelebilir 10 hâne ve 1.227 dönüm arazi tespit edilmiştir. Yıl itibariyle Gerze'de 11 gayrimübadil, Boyabad'da 5 gayrimübadil iskân edilmemiştir. Ayrıca Ayancık'ta

⁶¹² BCA: 272.11/18.83.25

⁶¹³ İPEK, a.g.e., s.71.

⁶¹⁴ BCA: 272.12/51.114.8

⁶¹⁵ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

10 dükkân, 1.227 dönüm tarla, Boyabad'da 10 dükkân, 423 dönüm tarla ve Gerze'de 4.500 dönüm tarla tevzî edilmemiştir.⁶¹⁶

Karahisar-ı Şarkî vilayetinde gelen mübadiller toplamda 1.425 ailede 5.617 kişidir.⁶¹⁷ 1924 Haziran'ı itibariyle vilayet'e 4.625 mübadil sevk edilmiştir. Aynı yılın Temmuzuna kadar 2.535 büyük ve 653 küçük nüfustan oluşan göçmen kabileleri köylere dağıtılmıştır.⁶¹⁸ Mübadillerin taşınması esnasında Karahisar-ı Şarkî'de Selanik Kayalar kazasından gelen mübadiller için burada toplanmış olan 2.000 civarındaki Rum'un hiç olmazsa bin civarındaki nüfusunun nakli istenmiş, bu nakliyat Sinop'ta toplanan Rum nüfus ile yapılmıştır.⁶¹⁹ Merkez kazada 631 mübadil, 2 mülteci, Suşehri'nde 607 mübadil, 44 mülteci, Alucra'da 33 mübadil, 3 mülteci olmak üzere 1.271 mübadil, 49 mülteci iskân olunmuştur. Karahisar-ı Şarkî'de 217 mübadil, 41 mülteci, Suşehri'nde 5 mülteci, Mesudiye'de 83 mülteci olmak üzere toplam 217 mübadil ve 129 mülteci 1924 yılı itibariyle iskân olunmamıştır.⁶²⁰

İskân olunan bu nüfusa Karahisar-ı Şarkî'de 20 hâne, 6 dükkân, 25.318 dönüm tarla ve 48 dönüm bahçe, Suşehri'nde 651 hâne, 43.315 dönüm tarla ve 600 dönüm bahçe, Alucra'da 36 hâne ve 1.336 dönüm tarla olmak üzere 707 hâne, 6 dükkân 69.969 dönüm tarla ve 648 bahçe tevzî edilmiştir. Bunlardan başka Karahisar-ı Şarkî'de 2 hâne, 2 arsa, 5 mağaza, Suşehri'nde 11.900 dönüm tarla, Kulhisar'da 19 hâne, 2.954 dönüm tarla, Alucra'da 5 hâne, 14 dükkân, 1 han, 2 değirmen, 1 fırın, 2.111 dönüm tarla, Mesudiye'de 13.000 dönüm tarla olmak üzere 26 hâne, 14 dükkân, bir han, 2 değirmen, bir fırın, 5 mağaza, 2 arsa, ve 29.965 dönüm tarla tevzî olunmamıştır. Vilayete gelmiş olan 83 hâne ve 426 nüfuslu İran mültecisi iskân talebinde bulunmadıkları için bunlara hâne ve arazi tevziâtında bulunulmamıştır.

⁶¹⁶ BCA: 272.12/51.114.8

⁶¹⁷ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶¹⁸ İPEK, a.g.e., s.81.

⁶¹⁹ BCA: 272.11/18.83.25

⁶²⁰ BCA: 272.12/51.114.8

3.2.2.2. Denizli, Aydın, Manisa ve Muğla Bölgesi

Bölge dahilinde bulunan Afyon ve Denizli mıntıkasında yaşanan en önemli sorun firarlar ve konut azlığı olmuştur. Her ne kadar Denizli ve Afyon'da Rum mübadilin az olması iskânın kolay olmasını sağlamış ise de, aileler bölgede durmamıştır. Manisa, Aydın ve İzmir'de ise evler, bahçeler ve dükkânların yakılmış olması konut sorununa sebep olmuştur. Harîkzedeler ve Vilayât-ı Şarkıyye mültecileri kasaba ve köylerde kalan evleri işgal etmişlerdir. Bu durum üzerine vekalet numune köyler inşası ve tamirât sözleşmeleri gibi desteklerle konut sorununa çözüm aranmıştır. Drama, Kavala ve Selanik havalisinden 4.000 tütüncü, 20.000 bağcı ve çiftçi ile 40.000 zeytinci yerleştirilmesi kararlaştırılan bölgeye Grabena, Naslıç, Kesriye, Kavala, Siroz, Drama ve Florina'dan da mübadil gelmiştir.⁶²¹

İzmir, Manisa, Menteşe ve Denizli çevresinden oluşan bu mıntıkada mübadeleye tâbi olan yerler; İzmir sancağının merkez, Nif, Karaburun, Kuşadası, Çeşme, Tire, Ödemiş, Urla, Bayındır, Seferihisar ve Bergama kazaları ile Seydiköy, Torbalı, Bornova, Değirmendere, Kızılcadağ, Bozgan, Küçükbahçe, Selçuk, Davudlu, Alaçatı, Barbaros, Hatay, Perge, Kalasun, Balaban yolu, Gülbahçe, Foça-i cedit, Aliağa çiftliği, Kaz tepe, Dikili, Çandarlı, Ayazmend, Reşadiye, Kurtluk, Mescid ve Meşelik nahiyeleri, Aydın sancağının merkez, Nazilli, Bozdoğan, Söke, Çine ve Karacasu kazaları ile Eminâbâd, Sarıca, Kuyucak, Sultanhisar, Yeni Pazar, Akköy, Bağarası ve Dumancı nahiyesi, Manisa (Saruhan) sancağının merkez, Turgutlu, Alaşehir, Kula, Akçşehir, Salihli, Gördes, Demirci, Eşme, Kırkağaç ve Soma kazaları ile Palamut, Dağmarmara, İneköy, Selendi, Gölarmara, Adala, Borlu, Güre ve Gelenbe nahiyeleri, Karasi sancağının Sındırgı kazası ve Gölçük nahiyesi, Denizli sancağının merkez, Tavas, Buldan, Sarayköy, Çal ve Şarkî Karaağaç kazaları ile Honaz, Kale-i Tavas, Gönen, Baklan ve İzle nahiyeleri, Muğla sancağının merkez, Milas, Fethiye, Köyceğiz, Bodrum ve Marmaris kazaları ile Ula, Bozüyük, Diğerâbâd, Kavaklı dere, Ören, Güllük, Kadirga, Selimiye, Kaya, Eşen, Üzümlü, Dalaman, Karaâbâd, Bozburun, Reşadiye ve Süleymaniye nahiyeleri, Kütahya sancağının Uşak, Gediz,

⁶²¹ İskân Tarihçesi, s.18; YALÇIN, a.g.e., s. 225.

Simav ve Tavşanlı kazaları ile Banaz, Ulubey, Karahallu, Şabhâne ve Dağardı nahiyeleri, Afyon Karahisar sancağının Sandıklı, Çivril ve Dinar kazaları ile Baladlı nahiyesinden oluşmaktadır.⁶²²

3.2.2.2.1. Manisa

Yunan ordusunun çekilmesi esnasında taş üstünde taş bırakılmayan Manisa, Aydın vilayeti dahilindeki en sorunlu bölge olmuştur. Bölgede kalan Rum ve Ermeniler, Yunan orduları ile beraber çekilmeleri esnasında bütün evlerini yakmış, bağları bozmuş ve ateşe vermiştir. Vekalet, mübadillerin bölgeye iskânı sırasında fuzulî işgaller, harîkzedeler, mülteciler ve bunların yağmaları ile uğraşmıştır. Alelacele bir hanede iskân olan mübadiller bozulmuş tarla ve bahçelerle baş başa kalmıştır. Vekalet bu sorunu numune köyler inşası ve tarım aleti tohumluk gibi yardımlara çözmeye çalışmıştır. Manisa’da 3.662 hânede 15.468 mübadil iskân edilmiştir. 1926 Kasımı’na kadar Manisa vilayetine bağlı Turgutlu kazasında, 388 aile mübadil, 120 aile gayrimübadil, 5 aile mülteci, Alaşehir’de 219 aile mübadil, 75 gayrimübadil, 6 aile mülteci, Kırkağaç’ta 875 aile mübadil, 170 gayrimübadil 2 aile mülteci, Soma’da 398 aile mübadil, 60 aile gayrimübadil, 7 aile mülteci, Akhisar’da 867 aile mübadil, 180 aile gayrimübadil, 20 aile mülteci, Kula’da ve merkez vilayet kazasında 465 aile mübadil, 450 aile gayrimübadil, 30 aile mülteci olarak toplam 8.847 aile mübadil ve 1.075 gayrimübadil ve 80 aile mülteci iskân edilmiştir. İskân bölgelerinden biri olan Manisa vilayeti ve çevresinde iskân muameleleri Manisa valisinin raporuna göre, 1928 yılı sonu itibariyle tamamlanmıştır.⁶²³

Manisa vilayetinin genelinde bu mübadillere toplamda 2.349 ev, 155 dükkân, 423 arsa, 45.572 dönüm tarla, 22.893 dönüm bağ ve 798 dönüm bahçe verilmiştir.⁶²⁴ 1926 yılı itibariyle Manisa’nın kazalarında ise, Turgutlu kazasında 28 hâne, 4 dükkân 5.100 dönüm bağ, 450 dönüm bahçe, 3.600 dönüm tarla, 600 adet zeytin ve Alaşehir’de 18 hâne, 15 dükkân, 200 arsa, 3.100 dönüm bağ, 115 dönüm bahçe, 1.500 dönüm tarla 900 adet zeytin, Kırkağaç kazasında 400 hâne 1

⁶²² BCA: 272..12/20.102..17

⁶²³ BCA: 272.12/52.117.4

⁶²⁴ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

dükkân 1 fırın, 4 arsa, 2 değirmen, 450 dönüm bağ, 103 dönüm bahçe, 5.500 dönüm tarla, 15.000 adet zeytin, Soma'da 150 hâne, 10 dükkân, 2 mağaza, 2 değirmen, 450 dönüm bağ, 300 dönüm bahçe 18.000 dönüm tarla, 20.000 adet zeytinlik, Salihli'de 38 hâne, 2 dükkân, 1 fırın, 3 arsa, 1 değirmen 20.000 dönüm bağ, 38 dönüm bahçe, 4.400 dönüm tarla, 300 adet zeytinlik, Akhisar'da 900 hâne, 12 dükkân, 2 kahve hâne, 2 fırın, 2 mağaza, 1155 arsa, 1 yağ hâne, 1 değirmen, 70 dönüm bağ, 366 dönüm bahçe, 12.600 dönüm tarla, 10.300 dönüm zeytinlik, Kula'da 8 hâne 300 dönüm tarla, Merkez vilayette 2.644 hâne, 37 dükkân, 5 mağaza, 2 kahve hâne, 7 fırın, 2 yağ hâne, 1 fabrika, 6 değirmen, 4.050 dönüm bağ, 2.250 dönüm bahçe, 30.400 dönüm tarla, 50.946 ağaç zeytin, 1.000 dönüm mera verilerek 1926 yılı itibariyle toplam 4.186 hâne, 85 dükkân, 48 kahve hâne, 10 mağaza, 1 han, 11 fırın, 15 hamam, 3 yağhâne, 1 fabrika, 22 değirmen, 44.800 dönüm bağ, 3.172 dönüm bahçe, 87.700 dönüm tarla, 106.146 adet zeytinlik, 10.000 dönüm mera verilmiştir.⁶²⁵

Manisa'ya gelen mübadillerden bir kısmı evlere yerleştirilmek üzere tamamen iskân olmuştur. Yine 1926 yılında Balkan Harbi'nden sonra gelenlerden Turgutlu'da 310 aile mübadil, 200 aile gayrimübadil, 10 aile mülteci, Alaşehir'de 200 aile mübadil, 100 gayrimübadil, 15 mülteci, Kırkağaç'ta 400 mübadil, 300 gayrimübadil, 10 aile mülteci, Soma'da 300 mübadil, 150 gayrimübadil, 5 mülteci, Salihli'de 500 mübadil, 200 gayrimübadil, 10 mülteci, Akhisar'da 1.000 mübadil, 600 gayrimübadil, 20 mülteci, Kula'da 10 mülteci, merkez vilayetin ve köylerinin 3000 mübadil, 700 gayrimübadil, 1200 mülteci ve Lozan muahedesinden sonra gelenler 5.700 aile mübadil, 2.250 aile gayrimübadil, 200 aile mülteci iskân olunmamıştır. Ayrıca Alaşehir'de muhacirlerin yerleştirilmesi için baraka inşası yoluna gidilmiş, bunun için de vekaletten yardım istemiştir.⁶²⁶

Manisa'nın kazalarında 1926 yılı itibariyle henüz dağıtımı yapılmamış emvâl-i metrûke de bulunmaktadır. Bu emvâlden Turgutlu'da 300 aileye 3 değirmen, 200 dönüm bağ, 1500 dönüm tarla 300 ağaç zeytin, Alaşehir'de 400 aileye 200 dönüm bağ, 3000 dönüm tarla, 500 ağaç zeytin, Kırkağaç'ta 10

⁶²⁵ BCA: 272.12/52.117.4

⁶²⁶ BCA: 272.11/16.68.10.(10)

dükkân, 100 Aileye 300 dönüm bağ, 1000 dönüm tarla, 1510 ağaç zeytin, Soma'da 510 aileye 20 dükkân, 1 değirmen, 400 dönüm bağ, 1000 dönüm tarla, 1000 adet zeytin, Salihli'de 50 aileye 1000 dönüm bağ, 2000 dönüm tarla, 300 adet zeytin, Akhisar'da 10 hâne 1000 dönüm bağ, 2000 dönüm tarla, 1000 adet zeytin ağacı, 2850 dönüm mera, Kula'da 40 hâne, 20 dükkân, 200 dönüm bağ, 700 dönüm tarla, Merkez vilayet ve köylerinde 5 hâne, 7 dükkân, 1 mağaza, 3 bahçe, 1 fabrika, 1 değirmen, 600 dönüm bağ, 21.500 dönüm tarla, 11.400 zeytin, 30.500 dönüm mera, Demirci ile Eşme kazalarının muhtelif köylerinde 6000 dönüm tarla mevcuttur. Muhacirlerin burada şimdiye kadar iskân edilmemesinin sebebi, çoğunluğunun yardıma muhtaç olmamaları, incelemeleri biten köylerin raporlarda bildirilmemesidir.

4 Kasım 1926 tarihli rapora göre Manisa'ya gelen Vilayât-ı Şarkiyye mültecileri, iskân talep etmemeleri ve memleketlerine dönmekte ısrar etmeleri yüzünden ayrıca hâne sayısının da yetersizliğinden dolayı iskân edilememiştir. 9 Ocak 1927 itibariyle 5.700 mübadil, 2250 gayrimübadil muhacirînin iskân edilmeleriyle şahsi müracaatlarına göre bin aile kadarı iskân edilmiştir. Bu muhacirlerin Balkan Harbi'nden Lozan Antlaşması'na kadar geçen süre zarfında gelenlerden olduklarından bunların iskânları kanuni olmamıştır. Ancak masraflarını karşılayabilenlerin iskânlarına 1927 yılı Mayıs ayına kadar izin verilmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra gelen muhacirlerden iskâna tâbi tutulmayan muhacir kalmamış, Balkan Harbi'nden sonra gelmiş mübadiller ve gayrimübadillerden henüz iskân olmayanların tamamen iskânları için yıl içinde bitirilmeye çalışılmıştır.

3.2.2.2.2. Denizli ve Afyon

İskân mıntıkası itibariyle Denizli ve Afyon Rum nüfusun nispeten az olduğu şehirlerdir. Rumlar genelde şehir ve kasabalarda olduğundan ve fazla tahrip edilmediğinden dağıtımı kolay olmuştur. Her iki şehirde de yaşanan konut sıkıntısı vekalet tarafından barakalar getirtilerek çözülmeye çalışılmıştır. İskân muamelesi gören bütün mübadillere tavziât yapılmış ise de, mübadillerin çoğunluğu firara ederek özellikle İzmir ve civarında bulunan akrabâ yanına gitmiştir. Denizli ve çevresine Kavala, Grabena, Drama ve Florina civarından

gelen mübadiller iskân edilmiştir. Kavala ve Grebena civarından mübadeleye tâbi tutulan mübadiller Denizli merkezde,⁶²⁷ yine Grebena'nın Hisarlı ve Veraşno köylüleri Honaz'da,⁶²⁸ Florina'dan gelen mübadillerin Sarayköy merkez'e⁶²⁹ ve Drama'lı mübadillerde Çal'da⁶³⁰ iskâna tâbi tutulmuştur. Denizli vilayetinde toplam olarak 400 hânede 1.740 mübadil iskân edilmiş, 193 ev, 141 dükkân, 14.511 dönüm tarla verilmiştir.⁶³¹ Ancak hem ulaşılabilmiş arşiv kayıtlarında, hem de diğer verilerden elde ettiğimiz tam iskân olunan mübadil sayısında farklar bulunmaktadır. Bu farkta iskân edilmesi için gönderilen fakat bölgede durmayarak başka yerlere giden mübadillerin etkisinin olduğu muhakkaktır. Bu sebeple yıl itibariyle iskân sonuçlarını vermekteyiz. 1926 itibariyle⁶³² Denizli ve kazalarında, toplam 528 mübadil, 82 gayrimübadil ve 62 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi olmak üzere merkezde 416 mübadil, 66 gayrimübadil ve 10 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Sarayköy kazasında 74 mübadil, 16 gayrimübadil ve 52 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Çivril'de 35 mübadil, Garbî Karaağaç'ta 3 mübadil iskân edilmiştir.

1926 yılı itibariyle iskânları yapılan bu mübadillere Denizli merkezde 320 hâne, 25 dükkân, bir değirmen, 2 fırın ve 6 mağaza ile 890 dönü tarla, 154 dönüm bağ, 1.658 dönüm bahçe, Sarayköy kazasında 78 hâne, 2 dükkân ile 177 dönüm tarla, 84 dönüm bağ, 198 dönüm bahçe ve 334 dönüm zeytinlik, Çivril'de 2 hâne ve bir dükkân ile 750 dönüm tarla, Garbî Karaağaç'ta 3 hâne ve 100 dönüm tarla, olmak üzere 403 hâne, 28 dükkân, bir değirmen, 2 fırın, 6 mağaza ile 1.317 dönüm tarla, 238 dönüm bağ, 1.856 dönüm bahçe ile 334 dönüm zeytinlik verilmiştir.

1926 yılı itibariyle Denizli ve kazalarında iskân hakkı bulunan mübadil, gayrimübadil ve mültecilerin hepsi iskân olunmuştur. Ancak arazi tevzî komisyonlarının yevmiyelerinde yaşanan gecikmeler, tevzî edilen arazilere kıymet

⁶²⁷ BCA: 272.11/19.91.8;272.11/19.91.18

⁶²⁸ BCA: 272.11/54.133.23; YALÇIN, a.g.e., s.179,256.

⁶²⁹ BCA: 272.12/50.104.5

⁶³⁰ Ayfer ÖZÇELİK, "Denizli'de Mübadillerin İskânı", **Mustafa Kafalı Armağanı**, Ankara 2002, s.398-399.

⁶³¹ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶³² BCA: 272.12/51.114.8

biçilememesi, vilayet dahilindeki mübadil, gayrimübadil ve mültecilerin yardıma muhtaç olup olmadıklarının belirlenememesine sebep olmuştur. Denizli vali vekilinin 11 Kasım 1926 tarihli raporuna göre, Denizli’de 22 gayrimübadil, Çivril’de 14 gayrimübadil olmak üzere 36 kişi arazi ve hâne tevziâtı bitirilmediğinden bulundukları yerde iskân olunmuştur. Ayrıca Denizli’de 12 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisinin nereden ve ne zaman geldikleri tespit edilemediğinden evvelce bulundukları yerde tutulmuş ancak arazi verilmemiştir. Bununla birlikte Denizli’de 10 dükkân, 4 değirmen, 2 fabrika ve 4 mağaza, Sarayköy’de 8 dükkân bir değirmen, bir fırın ile 317 dönüm tarla, Garbî Karaağaç’ta bir dükkân, 2 değirmen ile 10.553 dönüm tarla, Tavas’ta 2 dükkân ile 2.150 dönüm tarla ve 67 dönüm bağ, Çal’da 7 hâne, 5 dükkân, bir değirmen ile 655 dönüm tarla, 18 dönüm bağ ve 16 dönüm bahçe, Çivril’de 12.000 dönüm ve Buldan’da 904 dönüm tarla yıl itibariyle tevzî olunmamıştır. Merkezde bulunan mübadillere hemen arazi dağıtılmış, Sarayköy ve Çivril kazalarında bulunan mübadillere tevzî edilecek arazi ile Şamlu çiftliğinin dağıtımının tamamlanması için gerekli 1.000 Liranın havalesiyle 1926 yılı Kasım’ı sonuna kadar iskân işleri sona ermesi vali vekilince bildirilmiştir.

Afyon ve çevresinde ise mübadil, gayrimübadil ve mültecilerin toplamında Afyon’da 2.010, Bolvadin’de 30 ve Sandıklı’da 2 kişi olmak üzere 2.042 kişi iskân için sevk edilmiştir. İskân için sevk edilen nüfusa Afyon’da 201 hâne, 16 dükkân, bir mağaza, 1.750 dönüm tarla, 69 dönüm bağ ve 11 dönüm bahçe, Bolvadin’de 24 hâne, 1.108 dönüm tarla ve Sandıklı’da 170 dönüm tarla verilmiştir. 1926 yılı itibariyle Afyon’da güney mültecilerinden 8 hâne iskân için baş vurmuşlar oturdukları yerde iskân edilmişlerdir. Bolvadin’de mültecilerden 13 hâne iskân olmak istemediklerinden iskânları yapılmamıştır. Afyon Valisi Ethem Bey’in raporuna göre,⁶³³ Afyon’da 20 hâne ve muhtelif köylerde ve ayrı ayrı olmak üzere 800 dönüm tarla, ve gerekli hâllerde kullanılmak ve şahsi başvurularda kullanılmak üzere Kolordu garnizonundan temin edilen yerler ve 10 civarında harap hâne iskân için hazır bulundurulmuştur. Geray’a göre, Afyon’da

⁶³³ BCA: 272.12/51.114.8

mübadele sonu itibariyle 109 hânedan 358 kişi iskân edilmiş, bunlara 74 ev, 3.472 dönüm tarla, 58 dönüm bahçe verilmiştir.⁶³⁴

3.2.2.2.3. Muğla

Mübadele yapılacağıın duyulduğu zaman Rodos, İstanköy, Girit ve hatta Midilli adasından kendi imkânlarıyla Muğla sahillerine çıkan mübadiller Türkler gibi Rumlar da aynı şartlarda adalara çıkmıştır. Muğla’da yaşanan en büyük sorun bu mübadillerin firarları olmuştur. Muğla merkez, Milas, Marmaris, Bodrum, Fethiye ve Köyceğiz’i kapsayan bölgenin iskânı ile ilgilenecek olan Mübadele, İmâr ve İskân Komisyonu, 15 Ocak 1924’te Kaymakam başkanlığında hükümet görevlileri ve eşraftan oluşan azalarıyla beraber göreve başlamıştır.⁶³⁵ Muğla’ya gelen 3.382 mübadil göçmen, yoğun olarak Bodrum, Milas, Fethiye ve merkezde iskân edilmiştir.⁶³⁶ Buna göre; Bodrum’a İstanköy’den 1928-1931 yılları arasında 158 hânedan 673 kişi, Rodos’tan 17 hânedan 63 kişi, Girit’ten 88 hânedan 379 kişi ve Gümölcine’den bir hânedan dört kişi ile 264 hânedan toplam 1.119 kişi iskân edilmiş, bunlardan 164 hânedan 752 kişi tarım bölgelerine, 100 hânedan 367 kişi ise şehir merkezine yerleştirilmiştir. İstanköy’den gelen mübadillerden 99 hânedan 453 kişi tarıma uygun yerlere, 59 hânedan 220 kişi şehre, Rodos’tan gelen 6 hânedan 25 kişi tarım bölgesine, 11 hânedan 38 kişi şehre, Girit’ten gelen 58 hânedan 270 kişi tarım bölgesine, 28 hânedan 104 kişi şehre ve Gümölcine’den gelen bir hânedan dört kişi tarıma uygun yerlere yerleştirilmiştir. Ayrıca Muğla genelinde terk edilmiş olan evlerin tamirinde çalıştırılmak üzere usta olanların bölgeye iskanlarının yapılması istenmiştir.⁶³⁷

Köyceğiz ve Marmaris bölgesine fazlaca bir göçmen yerleştirildiğini görmemekteyiz. Çünkü bu bölgelerin arazilerinin büyük bir kısmı özel mülkiyet ve vakıf arazileridir. Muğla bölgesinde Osmanlı döneminden kalma yaklaşık 60

⁶³⁴ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶³⁵ Ümmügölsüm CANDEĞER, *Lozan Ahâli Mübadelesi Çerçevesinde Yunanistan ve Adalardan Muğla’ya Gelen Türk Göçmenlerin İskânı (1923-1930)*, Muğla 2003, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.42.

⁶³⁶ Bayram AKÇA, “Lozan Barış Antlaşması’ndan Sonra Muğla Vilayetine Gelen Muhacirlerin İskânı” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII,(Kasım-2001) Sayı: 51’den ayrı basım, s.787-789.

civarında vakıf bulunmaktadır. Bundan dolayı tarım arazilerine göçmen fazlaca yerleştirilememiştir.⁶³⁸ Muğla'da Rum'ların yoğun yaşadığı bölge Fethiye'dir. Ancak Köyceğiz ve Marmaris bölgesindeki gibi bu bölgenin de arazisi vakıf arazilerini kapsamaktadır. Buna rağmen gayrimüslimlerin terk ettiği mallar, antlaşma gereği gelen göçmenlere verileceğinden dolayı bu bölgeye de başlangıçta Rodos'tan 250 hâne yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 27 Haziran 1926 yılında Fethiye'de meydana gelen depremde metrûk malların büyük bir kısmı harap olmuş, bunlardan 1928 yılında ancak 10 hâne göçmenlere verilmiştir.⁶³⁹ Geray'a göre mübadelenin son bulması itibariyle bölgede toplamda 647 ailede 2.401 mübadil iskân edilmiş, bunlara 641 ev, 99 dükkân, 27.040 dönüm tarla ve 89 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁴⁰

Muğla merkez kazada da, 1924-1929 yılları arasında 25 hânedeki 93 kişi tarıma uygun yerlerde, üç hânedeki altı kişi şehirde olmak üzere 28 hânedeki 98 kişi iskân edilmiştir. Merkezi Yunanistan'dan gelen 25 hânedeki 80 kişinin 22 hânedeki 79'u tarım bölgesine bir hânedeki bir kişi de şehre, İstanköy'den gelen iki hânedeki on kişi ve Midilli'den gelen bir hânedeki üç kişi tarım bölgelerine, Sakız'dan gelen bir hânedeki bir kişi ile Rodos'tan gelen bir hânedeki dört kişi şehre yerleştirilmiştir. Tarım bölgelerine yerleşenler yoğun olarak Yatağan'a bağlı Cazgırlar, Bencik ve yakın köylere yerleştirilmiştir.⁶⁴¹ Milas kazasında ise, Adalardan Rodos'tan 3 hânedeki 11 kişi, Midilli'den 2 hânedeki 10 kişi, Girit'ten 9 hânedeki 39 kişi, İstanköy'den 53 hânedeki 208 kişi ile Yunanistan ana karasında, Selanik'ten 5 hânedeki 27 kişi, Yanya'dan 123 hânedeki 486 kişi, Kavala'dan 11 hânedeki 42 kişi, Drama'dan 2 hânedeki 5 kişi, Grebene'den 1 hânedeki 4, Üsküp'ten 20 hânedeki 63 kişi, Priştina'dan 3 hânedeki 8, Girye ve Tikveş'te 1'er hânedeki 2'şer, Manastır, Razlık ve Sırat'tan 1'er hânedeki 4'er, Osmaniye ve İstip'ten 1'er hânedeki 3'er, Köprülü'den 2 hânedeki 8 ve Kırcaova'dan 1 hânedeki 5 kişi olmak üzere toplam 535 hânedeki 2.165 kişinin 308 hânedeki 1.638'i tarım

⁶³⁷ BCA: 272.11/16.70.4.(4)

⁶³⁸ CANDEĞER, a.g.t., s.52-53.

⁶³⁹ BCA: 272.12/57.150.1

⁶⁴⁰ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁴¹ BCA: 272.11/16.70.4

alanlarında, 153 hânedan 533'ü şehirde iskân edilmiştir. Yoğun olarak İstanköy'den gelenlerden olmak üzere adalardan gelen ailelerden 24 hânedan 82 kişi şehirlere yerleşmişken Yunanistan'dan gelen hânedan 18 hânedan 78 kişi şehre yerleşmiştir.⁶⁴²

Muğla ve kazalarına muhtelif tarihlerde mübadiller hem Türk vapurları ile hem de kendi imkânlarıyla tuttıkları kayıklarla gelmiş, ancak bunların bir kısmı firar gibi sebeplerle bölgeye yerleşememişlerdir. 1922-1923 yıllarında Bodrum kazasına Girit'e bağlı Kandiye'den 976 muhacir gelmiş ancak bunların 770 kişisinin bir kısmı firar bir kısmı vefat etmiş veya taahhütnâme vererek akrabâsının yanına yerleşmiştir. Bunlardan başka vekaletin kararıyla da kazaya gelerek yerleşen muhacirlerde olmuştur. Bodrum kazasına yerleşmeyen 770 nüfusun 396'sı vekaletin gönderdiği talimatnâme ve İzmir İskân Komisyonu'nun yeni talimatnâmesi gereğince Kemal Paşa kazasında iskân edilmiş, 15'i 29 mart 1924, 4'ü 12 Mayıs 1924 tarihlerinde yine İzmir İskân Müdiriyeti'nce çekilen telgrafnâme gereğince iskân edilmiş, 16'sı muhtelif tarihlerde firar etmiş ve 6'sı da vefat etmiştir. kalan 206 mübadile kendi vasıtalarıyla gelen 20 kişi ile firar ederek kazaya gelen 25 kişiye İzmir müdiriyeti kararıyla gelen 22 kişi eklenerek toplam 273 mübadil iskân olunmuştur. Vekalet kararıyla gelen mübadillerden ikisi Söke'ye firar etmiş, ayrıca bu dönemde gelen 401 nüfusta Tire'ye yerleştirilmiştir.⁶⁴³ Mübadillerin dağıtımı sırasında ihtiyaçla da göz önünde bulundurulmuştur. Mesela İzmir İskân ve İmâr Müdiriyeti'ne yazılan bir yazıyla Muğla'da bulunan emvâl-i metrûkenin hem tamir edilmesi hem de bina inşası için bölgeye gelen mübadillerden yapı ustası olanların gönderilmesi istenmiştir.⁶⁴⁴

3.2.2.2.4. Aydın

Aydın ve civarı kasaba ve köylerde Rum köylerinin çoğu boşaltılmış ancak evlerin neredeyse tamamı yakılıp yıkılmıştır. Yunan ordusuyla beraber kaçmak zorunda kalan Rumlar götüremedikleri eşyalarını evlerinin içinde toplayıp

⁶⁴² AKÇA, a.g.m., s.787-789.

⁶⁴³ BCA: 272.11/19.90.17

⁶⁴⁴ BCA: 272.11/16.70.4

yakmışlardır.⁶⁴⁵ Emvâl-i metrûkun hâli iskân işindeki en büyük sorun olmuştur. Fırarların da yaşandığı bölgede sağlam olan emvâl-i metrûke hemen iskân edilen mübadiller küçük kabileler hâlinde dağıtılmıştır. Bu durum bölgede iskân işlerini zorlaştırmıştır. Arşivde yaptığımız çalışmada da Aydın genelinde Nazilli, Çine ve Gülyalı kazaları ile bunlara bağlı köy ve nahiyeler ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Aydın'ın Nazilli kazasında merkez kazada Rumeli'nin Grabene kazasından 60 nüfuslu 16 aile, Florina kazasından 43 nüfuslu 9 aile, Pravişte kazasından 24 nüfuslu ve Kavala'dan 19 nüfuslu 5'er, Limni adasından 12 nüfuslu 4, Selanik'in Yenice-i Vardar kazasından 2 nüfuslu 1, Kayalar kazasından 20 nüfuslu 6, Vodina'dan 2 nüfuslu 1, Selanik merkezden 13 nüfuslu 4, Serez'den 12 nüfuslu 3, Kılıkış'tan 5 nüfuslu 1, Yanya'dan 13 nüfuslu 4, Serkeçe'den 10 nüfuslu 3, Demirhisar'dan 3 nüfuslu 1 ile adalardan Midilli'den 2 nüfuslu 1 ve Girit-Kandiye'den 15 nüfuslu 3 aile mübadil ile Kozana'dan 9 nüfuslu 4, Dedeâğaç'tan 9 nüfuslu 2, Petriç'ten 7 nüfuslu 2, Karacaova'dan 5 nüfuslu 2, İstanbulî adasından 3 nüfuslu 1, Pirlepe'den 7 nüfuslu 2, Gümülcine'den 4 nüfuslu 1, Priştine'den 4 nüfuslu 1 olmak üzere toplam da 255 nüfuslu 69 aile mübadil ve 48 nüfuslu 15 aile gayrimübadil iskân edilmiştir.⁶⁴⁶ Bu ailelere 310 dönüm tarla, 285 dönüm bahçe, 838 zeytin, 39 hâne, 30 kıta arsa ve 6 dükkân verilmiştir.

Nazilli kazasına bağlı Eryaz kasabasında da Zilhova'dan 2 nüfuslu 1 mübadil aile ve Kozana'dan 24 nüfuslu 6 aile yerleştirilmiş, bunlara da 278 dönüm tarla ve 1 hâne verilmiştir. Çine nahiyesi merkezine Rumeli'nin Grabene kazasından 114 nüfuslu 26, Zilhova kazasından 20 nüfuslu 5, Avrethisar kazasından 3 nüfuslu 1, Yenice-i Vardar kazasından 5 nüfuslu 1, Kayalar kazasından 3 nüfuslu 1, Sakız adasından 3 nüfuslu 1, Petriç kazasından 3 nüfuslu 1, Kozana kazasından 24 nüfuslu 7, Dedeâğaç kazasından 3 nüfuslu 1, Karacaova'dan 2 nüfuslu 1 ve Tikveş kazasından 2 nüfuslu 1 olmak üzere toplam 183 nüfus ve 46 aile mübadil ve gayrimübadil iskân edilmiştir. Bu ailelere 528 dönüm tarla, 247 dönüm bahçe, 1.500 zeytin, 15 hâne, 31 hâne arsası, 19 baraka verilmiştir. Küçük nahiyesinde ise, Selanik merkez Yüncüler kasabasından 5 nüfuslu 1, Yenice vardar kazasından 2 nüfuslu 1, Vodina'dan 3 nüfuslu 1 mübadil

⁶⁴⁵ AMBELAS, *a.g.e.*, s.127-130

aile ile, Kozana'dan 42 nüfuslu 12, Petriç kazasından 2 nüfuslu 1, Gülyalı kazasından 6 nüfuslu 1, Köprülü kasabasından 4 nüfuslu 1, İskeçe'den 9 nüfuslu 3, Mustafa Paşa kazasından 3 nüfuslu 1 gayrimübadil aile olmak üzere toplam 22 aile ile 76 nüfus iskân edilmiş ve bunlara 245 dönüm tarla, 5 dönüm bahçe, 18 zeytin, 3 kıta hâne, 2 kıta hâne arsası verilmiştir.

Nazilli kazasına bağlı Sultanhisar nahiyesinde de Rumeli'nin Grabine kazasından 20 nüfuslu 4, Kozana'dan 2 nüfuslu 1, Kumanova kasabasından 4 nüfuslu 1, Priştine'den 4 nüfuslu 1, Dedeagaç'tan 2 nüfuslu 1 aile iskân edilmiş bunlara da 20 dönüm tarla, 69 dönüm bahçe, 570 zeytin, 1 hâne, 3 hâne arsası, 1 mağaza verilmiştir. Sultanhisar nahiyesine bağlı Halvetli köyünde de Grabine kazasından 12 nüfuslu 3 aile mübadil ile Kozana'dan 4 nüfuslu 1 gayrimübadil aile iskân edilmiş bunlara 20 dönüm tarla, 41 dönüm bahçe, 228 zeytin, 2 hâne ve 2 hâne arsası verilmiştir. Aynı nahiye'nin Eskişehir köyünde de Grabine'den 4 nüfuslu 1 aile, 6 dönüm tarla, 150 zeytin, 1 hâne verilerek, Malkoç köyünde de Kozana'dan 8 nüfuslu 1 aile de 8 dönüm bahçe, 130 zeytin ve 1 hâne verilerek iskân edilmiştir. Aydın vilayetinde 2.264 aile ve 8.312 mübadil iskân edilmiş, bunlara 1.893 ev, 201 dükkân, 144 arsa, 97.256 dönüm tarla ve 12.466 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁴⁷

3.2.2.3. Bursa ve Balıkesir Bölgesi

Bursa ve Balıkesir, Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerden olmuştur. Ticari zenginlikleri Ayvalık ve Bursa gibi şehirleri çekim merkezi yapmıştır. Bu sebeple iskân mevzuâtının en sık uygulandığı bölge olmuştur. Bölge Osmanlı Devleti döneminde de Balkan Savaşları sonucunda yurtlarını terk eden göçmenlerin iskân sahası olmuştur. Bölgede Yugoslav, Arnavut, Boşnak göçmenlerin yanı sıra Kafkas göçmenleri ve Vilayât-ı Şarkiyye mültecileri de iskân olunmuştur.

Bursa ve Balıkesir bölgesi olarak tasnif edilmiş olan bölgede Çanakkale, Edirne, Gelibolu, Çatalca, Bilecik, İzmit ve Eskişehir'e bağlı köy, kaza ve

⁶⁴⁶ BCA: 272..11/22.115.1

⁶⁴⁷ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

kasabalardan da yerleşimler bulunmaktadır. Mübadele gereğince Midilli, Girit ve diğer adalardan 30.000 çiftçi ve bağcı ile 20.000 zeytincinin yerleştirilmesi plânlanan⁶⁴⁸ bölgede mübadeleye dahil yerler; Çanakkale sancağının Ezine, Bayramiç ve Ayvacık kazaları ile Kumkale, Geyikli, Külahlı ve Küçükkuşu nahiyeleri, Karesi sancağının Edremit, Ayvalık, Erdek ve Burhaniye kazaları ile Ağuniye, Cunda, Marmara, Paşa limanı ve İmrozâbâd nahiyeleri, Edirne vilayetinin Burgaz kazası ve Dikili, Çandarlı, Ayazmend nahiyeleri, Gelibolu sancağının merkez, Eceâbâd, Keşan, İpsala, Şarköy ve Enez kazaları ile Yerlisu, Mecidiye nahiyeleri, Bilecik sancağının merkez, Söğüt, İnegöl ve Yenişehir kazaları ile Göl pazarı, Yarhisar, Osmaneli, Pazarcık, Küplü, Bozüyük, İnönü, Mihalgazi, Yenice ve Domaniç nahiyeleri, Çatalca sancağının merkez, Silivri ve Büyük Çekmece kazaları ile Karacaköy nahiyesi, İzmit sancağının merkez, Yalova, Karamürsel, Geyve, Adapazarı, Kandıra ve İzmit kazaları ile Bahçecik, Derbend, Akhisar, Taraklı, Karasu, Akyazı, Sapanca, Şahinler, Kaymaz ve Akçaova nahiyeleri, Eskişehir sancağının merkez ve Mihaliççık kazası, İstanbul sancağının Küçük Çekmece, Gökyüze, Ömerli, Abdurrahman Gazi ve Şile kazaları ile Mahmud Bey, Darıca, Mollafenari, Hasköprü, Mahmut Şevket Paşa, Alaçalı, Ağva, Değirmen Hisarı, Kemerburgaz, Rumeli Feneri nahiyeleri, Karesi sancağının Erdek, Bandırma ve Gönen kazaları ile Marmara, Paşa limanı, Edincik, Manyas, Kapıdağı, Sarıköy nahiyeleri, Aksaray Sancağı'nın merkez ve Koçhisar kazaları, Hüdavendigar Vilayetinin merkez, Gemlik, Orhangazi, Mudanya, Kirmastı ve Orhangazi kazalarından oluşmaktadır.⁶⁴⁹

3.2.2.3.1. Bursa

Bursa Vilayeti'ne yoğun olarak Makedonya olmak üzere Yunanistan'ın bütün bölgelerinden mübadil gelmiştir. Makedonya kazalarından olan Drama, Vodina, Kılıkış, Yenice Vardar, Sarışaban, Kozana, Lankaza, Serez, Kayalar, Florina ve Girit bölgelerinden gelen göçmen akışı 1924 yılında daha yoğun olmuştur. Lankaza'nın Sufa, Gırmıç, Çalı, Kavak, Yaykın, Nude, Pazarlı, Uğurlu, Dünder ve Çirnal köyleri Müslüman ahâlisi, Drama'nın Ormanlı, Şipşa,

⁶⁴⁸ İskân Tarihçesi, s.18.

⁶⁴⁹ BCA: 272..12/20.102..17

Mahallecik, Kurtalar, Raviga, Lişan, Pepeleş, Pirseçen, Nevrekop, aşağı ve yukarı Hocalar ve Kırlar köyü Müslüman ahâlisi, Vodina'nın Karahamza, Mescidli, Vinyane, Oslof ve Lipor köyleri, Serez'in Demirhisar, Kınalı, Argumutlu ve Setepetke, Kılıkış'ın Çokolova, Poroya, Çirnal, Davutça, Sendikli, Perhavlı ve Harbır köyleri ile birlikte yine Florina, Karaferye, Kayalar ve Sarışaban gibi Müslümanların yoğun olduğu yerlerden ve Girit'in Hanya ve Kandiye'ye bağlı Melesis, Garipa, Abağlı, Kalafori ve Kalivşa köylerinden mübadiller Bursa ve civarına iskân olunmuştur.⁶⁵⁰

Bursa vilayetinde mübadelenin başlamasıyla birlikte Mustafa Necati Bey'in vilayetlerden istediği rapora göre Rumlardan kalan emvâl-i metrûke raporla bildirilmiştir. Bursa valisinin vekaletine gönderdiği 1924 Şubat'ında yazıda, vilayet dahilinde Kılıç, Saraç, Çalkara, Muradlı, Hisarlık, Terkemiş, Kuldağı, Demirhanlar, Marmaracık ve Reşadiye isimli Ermenilerden metrûk birçok köyün yanında oturacak hiç hâne bulunmayan Rum köylerinin de bulunduğu bildirilmiştir.⁶⁵¹ Bu köylere şimdiye kadar mübadil nakledilmediği, Rum köylerinde de tamir yoluna gidilmediği bildirilmiş, gelen mübadiller civardaki İslâm köylerine yerleştirilmiş, havaların müsait olduğu bir vakitte tamir işine girilebileceği bildirilmiştir. Bursa vilayetinin İnegöl kazasında da iskân müsait hâne bulunmamasına rağmen bu hânelerin iskâna uygun hâle getirilebilmesi için 119.250 Liraya gereksinim duyulmuştur. Kaza mıntıkasında bulunan Yenice nahiyesi merkezinin 1.000 ve civardaki Ermeni köylerinin 500 hânedan ibaret olması, verimli toprağı ve sulak arazisiyle tütün, mısır ve çeşitli hayvanât yetiştirmek için şartların müsait olmasından dolayı tahsisâtın bir kısmı burası için ayrılmış, 7.000 ile 8.000 kişilik tütüncü nüfusun yerleştirilmesi plânlanmıştır. Bursa valisinin bu yazısı üzerine Vekaletin gönderdiği cevapta; bölge ormanlarında inşaat için gerekli ağacın, köylerde gerekli amele ve ustanın bulunması en az 5.000 nüfusun iskânının sağlanması istenmiş ve gerekli tahsisât verilmiştir.

⁶⁵⁰ KAPLANOĞLU, a.g.e.,s.59-69.

⁶⁵¹ BCA: 272.11/17.77.9

Beşinci iskân mıntıkası dahilinde İskân Müdiriyeti'nin 18 Ocak 1924 tarihli raporuna göre Bursa ve civarında Siroz'dan 7, Vodin'den 12, Kavala'dan 20, Selanik'ten 14, Girit'ten 4, Karacaova'dan 4, Filorina'dan 2, Gökbeli'nden 4, Drama'dan 17, İskeçe'den 2 kişi olmak üzere toplam 91 kişi 22 hânedede iskân edilmiştir.⁶⁵² Yine Bursa ve çevresinde Vodina, Drama ve Giritli mübadiller yerleştirilmiştir. 1924 Haziranı'nda iskân cetveline göre de Bursa merkez köylerinde 9.563 nüfus iskân edilmiş, Bursa merkeze 1.549 kişilik nüfusa sahip aileler gelmiş, bunlardan 762 nüfus, 157 hânedede hemen iskân olunmuştur. Merkeze bağlı köylerden Yaylacık'ta 407, Anahor'da 99, Dağ bayır'da 574, Kurd Gölü'nde 1.154, İnegazi'de 364, Maladyon'da 260, Kurdlar-Gündoğan'da 879 kişi iskân edilmiş bunun 705 nüfus Kurdlar ahâlisi olup hânelerini kendileri yapmıştır. Tepecik köyünde de, Ferhat Ağa kafilesinden 907 nüfus hânelerini kendileri yapmak şartıyla iskân edilmiştir. Demirtaş köyünde 1.482, Suhkarlık köyünde 1.648 ve Arpataş-Germiyan köylerinde 241 kişi vekalet emriyle yapılan iktisadî hânelerde iskân olunmuştur.⁶⁵³

Bursa'da Mübadil Nüfus ve Aile Sayısı

Yer	Mübadil		
	Nüfus	Hane	Aile
Merkez	13.218	2.711	4.048
Mustafa Kemal Paşa	1.254	353	380
Mudanya	6.463	1.716	1.732
Karacabey	3.368	848	871
Gemlik	3.645	699	722
Toplam	32.315	4.769	4.966

Bursa'da iskân işlemleri yoğun olarak merkez kazaya bağlı köylerde olmuştur. Merkez kazada 1.040 hânedede 1.233 aileden ibaret olan 4.345 nüfus iskân edilmiştir. Merkez kazanın köylerinde ise yaklaşık 7.000 mübadil iskân olmuştur.⁶⁵⁴ Bu köyler; Susıgırlık, Yaylacık, İrfaniye, Kilisan, Gündoğdu, Özlüce,

⁶⁵² BCA: 272.11/19.94.12

⁶⁵³ BCA: 272.11/18.85.7

⁶⁵⁴ KAPLANOĞLU, a.g.e., s.86-87. yazar burada verdiği nüfus oranlarının bir kısmında rakamlar arasında, mübadillerle yapılan mülakat ile tespit edildiğinden, tutarsızlık olabileceğini belirtmiştir.

Demirtaş, Çaylı, Tahtalı, Yunuseli, Görükle ve Apolyont'tur. Bursa ve kazalarından en aza mübadil Mustafa Kemal Paşa'da iskân olmuştur. En yoğun iskân faaliyeti köyleriyle beraber sayılan merkez kazadan sonra Mudanya'da olmuştur. Ancak bu rakamlar mübadil ailelerin iskân bölgelerini terk ederek başka yerlere gitmeleri sebebiyle kesin olmamıştır.

Bölgenin önemli merkezlerinden olan Mudanya, adalardan gelen mübadillerin iskân edildiği bir merkez olmuştur. Mudanya'da Girit ve Drama'dan vapurlar ile gelmiş olan mübadiller Mudanya merkezde 1.084 kişi olmak üzere, köylerden Burgaz'da 47, Dereköy'de 1.318, Misabolu'da 216, Sındırgı'da 69, Çiftlik'de 983 kişi iskân edilmiştir. Orhangazi kazasında 757 Vodinalı mübadillerden 41 kişi Bursa'ya gönderilmiş, Gemlik kazasında Girit, Drama, Vodina ve Yenice 1.448 mübadil iskân edilmiştir. Karacabey ve köylerinde ise 3.481 mübadil iskânı yapılmış merkezde 107, köylerden 100'er hâne inşa edilmek suretiyle İkizce ve Başköy'de 196, Çamlıca'da 232, Karaağaç'ta 133, Kara'da 125, Hisar'da 95, Kurşunlu'da 378, Mekrin'de 231, Karakoca'da 336, Çaşnigir'de 176, Canbaz'da 73, Sıralı'da 167, Germiger'de 107 ve Subaşı'da 125 kişi ile Kurşunlu'da iskân edilen 378 kişinin sevk edilmesiyle iskân yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa kazası ve çevresinde 1.203 kişi iskân edilmiş, merkezde 553 kişi olmak üzere köylerden Akçapınar'da 200, Kumköy'de 300, Azadlı'da 150 kişi iskân olunmuştur. İskân olunanların haricinde Bursa ve civarında 445 kişi firar veya vefat etmiş, 432 kişi pasaportuyla şehre gelmiş ve iskân istemiş, bunlardan 64 kişi de iskânı istemeyerek İstanbul'a geri dönmüştür.⁶⁵⁵

Kaplanoğlu'nun verdiği mübadil sayısı da bunlara yakındır. Buna göre, Mudanya'da 1.716 hânedan 1.732 aileden oluşan toplam 6.463 mübadil, M.Kemalpaşa'da 353 hâneye 380 aileden oluşan 1.254 mübadil, Karacabey'de 848 hâneye 871 aileden oluşan 3.368 mübadil, ve Gemlik'te 699 hâneye 722 aileden oluşan 3.645 mübadil iskân olmuştur.⁶⁵⁶ Bursa ve civarına yerleşen mübadillerin önemli bir kısmı da yanan ve yağmalanan evleri kendi imkânlarıyla tamir ederek yerleşmiştir. Bölgede bunun yanında numune köylere yapılmıştır.

⁶⁵⁵ BCA: 272.11/18.85.7

⁶⁵⁶ KAPLANOĞLU, a.g.e., s.87, 105.

Devlet, tamirleri veya evleri göçmenler tarafından yapılan evlerin plânları konusunda yardımcı olmuştur. Geray’a göre, Bursa vilayetinde mübadelenin sonu itibariyle 7.082 aileden 31.658 mübadil iskân edilmiş, 5.317 ev, 719 dükkân, 1844 arsa, 150.221 dönüm tarla, 4.445 dönüm bağ ve 33.885 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁵⁷

3.2.2.3.2. Balıkesir

Balıkesir’de mübadillerin en yoğun olduğu yer Midilli adasına yakınlığı ve ticari önemi sebebiyle Ayvalık olmuştur. Balıkesir ve civarında kasaba ve şehirlerde toplanan gayrimüslim nüfusun çoğunluğu ticaretle uğraşmış, kalan çiftçi nüfus da büyük çiftliklerin sahibi olmuştur. Yunan ordusunun çekilmesiyle yaşanan trajedi burada da yaşanmış, evler, bahçeler ve dükkânlar yakılmış, bu sebeple en önemli sorun konut azlığı olmuştur. Balıkesir ve kazalarında genellikle Midilli mübadilleri iskân edilmiştir. Ayvalık kazası Midilli ve Girit mübadillerinin en yoğun iskân olduğu kazadır.⁶⁵⁸ Mübadelenin yapılacağına dair söylentilerin duyulması itibariyle Yunan zulmünden aç ve çaresiz bir durumda kaçmak zorunda kalan ve Midilli adasını kendi çabalarıyla terk ederek Ayvalığa çıkan mübadillerin hemen iskânı için Ayvalık Muhacirîn Heyeti Başkanı Büyük Millet Meclisi’ne yazdığı bir yazıyla iskânın gerekliliğini ifade etmiştir.⁶⁵⁹ 1924 yılı itibariyle Sındırgı kazasında 128 mübadeleye tâbi, 23 gayrimübadil, 2 “*harâkzede*” ve “*istilâzede*” bulunmakta, 1.447 Müslüman 940 Rum yaşamaktadır.⁶⁶⁰ Balıkesir Ayvalık kazasında 23.10.1923 tarihinde Midilli adasından gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, iâşelerinin sağlanması ve emvâl-i metrûkenin tamiri için gerekli tahsisâtın verilmesi ve metrûk zeytinliklerin gelecek mübadillere bırakılması konusunda Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti’nden görüş istenmiş, vekalet de mübadillerin kendi zeytinlerini toplayamadan göç etmelerinden dolayı terk

⁶⁵⁷ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁵⁸ M. Şefik AKER, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C.I, İstanbul 1937, s.66-67; YALÇIN, a.g.e., s.270-273.

⁶⁵⁹ BCA: 272.10/16.63.6

⁶⁶⁰ BCA: 272.10/2.13.3

edilmiş zeytinlerin ve eğer yetiştirilmiş ise bu yılki mahsulün mübadillere verilmesini uygun görmüştür.⁶⁶¹

Ayvalık kazası dahilinde bulunan emvâl-i metrûkenin ve zeytinliklerin yıl itibariyle henüz dağıtılmaması sebebiyle yaşanan sıkıntılardan dolayı mübadiller mağdur olmuş, 1924 Kasım'ında tevziâta başlayan mahalli memurlar kış geldiği halde emvâl-i metrûke ve zeytinliklerin %20 tevziâtına başlanmasına rağmen bitirilememiştir. Zeytinliklerin tevziâtı esnasında %20 tevziâtın %10 indirilmesi üzerine muhacirlerin ellerindeki mahsuller sorun hâline gelmiş, bu durum zaten %20 oranda bile müstahsil duruma geçemeyen muhacirleri daha da zor durumda bırakmıştır. Yaşanan bu zorluklardan ve zeytinliklerin bir türlü muhacirlere dağıtılamamasından dolayı muhacirlerin yaşadığı mağduriyet Karesi Mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından dile getirilmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in Meclis'te yaptığı, durumun vehâmetini bildiren konuşmadan sonra yapılan tetkîklerde bir önceki yıl mahsul alınamadığından bu yıl yüz binlerce paralık mahsulün eğer toplanmazsa zâyî olacağı, durumları iyi olan gayrimübadillerin bu zeytinleri bir defada toplayabilecekleri ancak Ayvalık'ta toplanan 25.000 civarındaki muhacirînin aç ve hastalılarla boğuştuğu bildirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasından sonra İzmir Valisi Rahmi Bey ve Halit Paşa tarafından Bergama hududundaki 800.000 zeytin ağacının sahiplerinden alınarak bu 25.000 muhacirine dağıtılması kararı alınmıştır.⁶⁶²

Bir yıl sonra Ayvalık bölgesinde yapılan tetkiklerde muhacirlerin durumunun iyi olduğu, gelen muhacirlerin arasında her türlü sanatkârın olmasından dolayı kazadaki sanayi ve iktisadî faaliyetlerin eski hâlini almakta olduğu, Ayvalık ve Bergama zeytinliklerinin iki kaza halkına kiralandığı belirtilmiştir. Balıkesir'de de bazı mübadiller başka yerlere gitmek veya akrabâsının yanına iskân olmak istemiştir. Mesela Balıkesir'de iskân edilmiş olan Pirlepe mübadillerinden Nasuh oğlu İsmail'in isteği üzerine Biga'da iskânlarına izin verilmiştir.⁶⁶³ Balıkesir vilayetinde 1924-1933 yılları arasında 7.541 aileden

⁶⁶¹ BCA: 272.11/16.68.2

⁶⁶² BCA: 272.11/19.93.19

⁶⁶³ BCA: 272.12/45.74.8

25.515 mübadil iskân edilmiş, bunlara da 7.018 ev, 1.583 dükkân, 956 arsa, 131.541 dönüm tarla, 606 dönüm bağ ve 906 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁶⁴

3.2.2.4 Antalya, Burdur ve Isparta Bölgesi

Antalya, Burdur ve Isparta bölgesinde Rum nüfusun az olması sebebiyle mübadil iskânı da az olmuştur. Bölgeye Makedonya'nın çeşitli şehirlerinden iskânlar olmuşsa da yoğunluk Girit'ten olmuştur. Bölgeye gelen mübadiller tevziâtı yapılarak iskân olunmuştur. Preveze ve Yanya çevresinden 15.000 çiftçi ve bağcı ile 40.000 zeytinci nüfus iskân edilmesi plânlanmış⁶⁶⁵ olan Antalya ve havalisinden oluşan bölgede mübadeleye tâbi yerler; İçel sancağının merkez, Mut, Gülnar, Anamur ve Gazipaşa kazaları ile Mağda, Ayaş, Bolahanı, Sarıkavak, Gilindre, Ovacık ve Anaypazarı nahiyeleri, Antalya sancağının merkez, Alanya, Akseki, Elmalı, Kaş, Korkuteli ve Fenike kazaları ile Serik, Misillu, Göçer, Kızılkaya, Timurtaş, Karahalil, Köprülü, İbradı, Subaşı, Koza, Kalkan, Kızıldağ, Bozova, Kumluca ve Kozca nahiyeleri, Burdur sancağının merkez ve Tefenni kazaları ile Kemer, Ağlakışla, Beyönü, Bucak, Uğurhan, Gölhisar, nahiyeleri, Isparta sancağının merkez, Uluborlu, Eğirdir, Karaağaç ve Yalvaç kazaları ile Atabey, Keçiborlu, Senirkent, Barla, Pavlu, Hal, Afşar ve Ağuviran nahiyelerinden oluşmaktadır.⁶⁶⁶

Bölge genel olarak Antalya, Burdur ve Isparta vilayetlerinden oluşmaktadır. İskân bölgesi dahilinde Antalya ve çevresinde Grabine ve civarından gelen mübadiller yerleştirilmiştir.⁶⁶⁷ Bölgeye 1923 Ocağından 30 Temmuz 1924'e kadar Preveze, Vodina ve Karaova'dan 1'er, Karaferye'den 183, Kesriye'den 1.753, Lankaza'dan 7, Kozana'dan 17 ve Grabine'den 276 kişi yalnız hâne verilerek, İskeçe'den 8 ve Grabine'den 985 kişi hâne ve arazi verilerek⁶⁶⁸ ayrıca Selanik Tâli Komisyonu'nda bulunan Karaferye kasabasından da 3 aile 21

⁶⁶⁴ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁶⁵ İskân Tarihçesi, s.18

⁶⁶⁶ BCA: 272..12/20.102..17

⁶⁶⁷ BCA: 272.11/19.97.1

⁶⁶⁸ Grabneden 200 nüfusluk 50 hâne Vekaletçe inşa edilmiş evlere yerleştirilmiştir.

Şubat 1925 tarihinde yerleştirilmiştir.⁶⁶⁹ Vilayet dahilinde Grabine'den 34, İstrumçi'den 1, Yanya'dan 2, Drama'dan 7, Selanik'ten 4, Filorina'dan 2 kişi akrabâsının yanında kalmış, İstrumçi'den 63 kişi de mübadeleye tâbi olmadıklarından dolayı akrabâsı nezdinde geriye gönderilmiştir. Antalya vilayetinde mevcut olan emvâl-i metrûkeye göre 1.685 kişi iskân edilebilmiş, bunlar 140 kişi sanatkâr, 40 kişi de balıkçı olarak bildirilmiş, geriye kalan 1.000 kişiye yalnız arazi, 505 kişiye de yalnız hâne verilebilmiştir.

Antalya vilayeti kazalarından Finike'de 100 yapıcı, 15 terzi, 10 tezkireci, 10 bakırcı, 10 dökmeçi, 10 kuyumcu ve 50 balıkçının iskân edilebileceği bildirilmiştir. Elmalı kazasında 28 Temmuz 1924 tarihine kadar Vodine'den 60 kişi Preveze'den 90 kişi mübadil gelmiştir. Kazada mevcut emvâl-i metrûkeye göre 32 hânedan 96 nüfus iskân edilebilmiş, mevcut şartlara göre çiftçi vasfındaki 276 nüfusun iskân edilebileceği bildirilmiştir.⁶⁷⁰ Geray'a göre, Antalya vilayetine 1.087 ailede 4.015 mübadil iskân edilmiş, bunlara 1.033 ev, 228 dükkân, 106.750 dönüm tarla ve 939 dönüm bağ verilmiştir.⁶⁷¹ Mübadele sürecinde Antalya'ya gelen mübadillerden hepsi emvâl-i metrûke yerleştirerek iskân olunmuş evsiz hiçbir mübadil kalmamıştır.⁶⁷² Antalya valisinin 12.8.1925 tarihli Dahiliye Vekaletine gönderdiği raporda, geçmişten bu yana birçok medeniyeti ve nüfusu barındıran bölgenin bugün nüfusunun az olduğu ve iskâna uygun arazinin ancak %10 olduğu rapor edilmiş, bunun değişmesi için uygun arazilerin istimlâk edilerek köyler inşa edilmesi, çevre bölgelerden tarıma uygun arazinin yine istimlâk edilerek ekilebilir hâle getirilmesi ve tarım alet ve gereçleri yardımı yapılarak 5.000 hanede mübadil iskân olunabileceği bildirilmiştir.⁶⁷³

1927 yılı itibariyle Burdur merkezde olmak üzere 109 mübadil ve 44 gayrimübadil iskân edilmiştir. Mübadillere 107 hâne ve 359 dönüm bir evlek bağ ve 39.820 dönüm ziraat yapılabilir hâne yeri, 3.180 dönüm tarla, 2 kahvehâne, 3

⁶⁶⁹ BCA: 272.12/44.69.11

⁶⁷⁰ BCA: 272.11/19.97.1

⁶⁷¹ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5.

⁶⁷² BCA: 272.11/19.92.6.(5)

⁶⁷³ BCA: 272.12/45.76.32; 272.12/48.95.33

dükkân, 2 değirmen verilmiştir. 44 gayrimübadile de 29 hâne, 660 dönüm tarla verilmiştir. Tevziâtı yapılmayan 25 dükkân, 18 harap ardiye ve 2 değirmen yeri Vilayât-ı Şarkıyye ve Bosnalı mültecilere misafirhâne olarak verilmiştir. Vilayât-ı Şarkıyye mültecileri'nden 251 nüfusun hiçbirisi iskân edilmemiş, iskânları için köylerde yeterli arazi ve emlâk bulunmuşsa da, iskânda kullanılabilecek bir önemde olmadığından bu mültecilerin başka bir yere nakledilmesi uygun görülmüştür.⁶⁷⁴ 1924 Haziran'ında Grabine'nin Karifçe ahâlisinden 785 nüfus muhacirin Isparta'ya iskân edildiği vekaletle bildirilmiştir.⁶⁷⁵ Burdur vilayetine 102 aile, 380 mübadil iskân edilmiş, bunlara 98 ev, 8 dükkân, 2.403 dönüm tarla, 330 dönüm bağ ve 57 dönüm bahçe, Isparta vilayetinde ise 264 aile, 984 mübadil iskân edilmiş, bunlara 254 ev, 39 dükkân, 6.281 dönüm tarla, 830 dönüm bağ ve 193 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁷⁶

3.2.2.5. Konya ve Aksaray Bölgesi

Konya mıntıkasına dahil olan Aksaray ve Mersin, mübadillerin yoğun olduğu şehirlerdendir. Konya ve kazalarında da küçük ailelerin iskânı olmuştur. Konya ve kazalarında yaşanan en önemli sorun firar olmuştur. Vekalet bu göç isteğini kabul etmiştir. İndirme ve bindirme iskelesi olmasından dolayı Mersin'de yoğun nüfus akışı yaşanmıştır. Burada mübadiller geçici iskân yerlerinde tutulmuş, Yovanaki gibi çiftliklerde yapılan numune köylerde ve iktisadî hanelerde iskân olunmuştur. Kesendre, Poliroz, Avrethisarı, Nevrekop ve Sarışaban bölgesinden 20.000 tütüncü, 55.000 çiftçi ve bağcı ile 15.000 zeytinci nüfusun yerleştirilmesi planlanmış⁶⁷⁷ olan bölgede mübadeleye tâbi yerler; Çatalca, Tekfurdağı havalisi, Karaman ve Niğde'den oluşmakta, bölgede Kırkkilise sancağının merkez, Babaeski, Vize, Demirköy ve Pınar Hisar kazaları ile Üsküp, Yenidereköy, Karışdıran, Karacaoğlan, Pavlı, Sergen, Midye, İğne Ada ve Karacadağ nahiyeleri, Tekfurdağı sancağının merkez, Mürefte, Çorlu, Malkara, Saray ve Hayrabolu kazaları ile Banarlı, Gündüzlü, Naib, İncelik, Muradlı, Ereğli,

⁶⁷⁴ BCA: 272.12/51.114.8

⁶⁷⁵ BCA: 272.11/18.85.11

⁶⁷⁶ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5

⁶⁷⁷ İskân Tarihçesi, s.18.

Germiyan, Şahin, Yürük, Sencab, Osmanlı, Çerkesköy, Susuzmüsellim ve Dambaşlar nahiyeleri, Niğde sancağının merkez, Nevşehir, Ürgüp, Bor ve Ulukışla kazaları ile Manyas, mertek, nahiyeleri, Kayseri sancağının merkez, Develi, İncesu ve Bünyan kazaları ile Talas, Erkilet, Köztepe, Karahisar, Akkışla, Sarıoğlan ve Sinanlı nahiyeleri, Konya vilayeti'nin merkez, Akşehir, Ilgın, Karaman, Yenişehir, Seydişehir ve Ermenek kazaları ile Silile, Çumra, Dinek, Akviran, Boyangeli, Doğan Hisar, Oğuzhan, Aladağ, Hadım, İbradı, Aksaray, Karaili, Soğanlı ve Karabekir nahiyeleri bulunmaktadır.⁶⁷⁸

3.2.2.5.1. Konya

Konya ve çevresinde Selanik dışında Kozana Lankaza gibi bölgelerden gelen muhacirler de belirlenen iskân bölgelerine dağıtılmıştır. Bu bölgelerden biri de Konya vilayeti ve Akşehir, Ilgın, Ereğli ve Kadınhanı kazalarıdır. 1924 yılı içerisinde Lankaza, Selanik, Karaferye, Kozana gibi bölgelerden muhacirler Konya ve çevresinde yerleştirilmiştir. Konya'da da bölgeye iskân olmak istemeyen veya Konya'daki akrabâsının yanına gelmek isteyen mübadillerin iskânına izin verilmiştir. Mesela Selanik Konsolosluğu'ndan aldıkları pasaport ile Türkiye'ye gelen Mitroviçeli Yusuf oğlu Kâmil ile Priştineli Ademoğlu Nezir'in⁶⁷⁹, Konya Sarayönü kazasının istasyon memuru Bahtiyar Efendi'nin Sırbistan Seniçe kasabasındaki ailesinin,⁶⁸⁰ Manisa'da iskân olunan Priştine muhacirlerinden Kerimoğlu Mustafa ile Melek oğlu Recep'in⁶⁸¹ Konya'da iskânına izin verilmiştir.

Konya vilayeti merkez kazasına 1924 Temmuz'u sonuna kadar gelen toplam 141 hânedan 587 muhacir, 53 hânedan 200 nüfus Lankaza, 2 hânedan 10 nüfus Selanik, 3 hânedan 14 nüfus Karaferye, 9 hânedan 43 nüfus Kozana ve 74 hânedan 320 nüfus Sarıkeçi'den gelmiş, gelen muhacirlere yeni arazi dağıtımı yapılmadığından sadece hâne verilmiş, ancak arazi verilmemiştir. Konya merkez kazada Ermenilerden 129, Rumlardan 265 hâne kalmış, Rum hânelerinden

⁶⁷⁸ BCA: 272..12/20.102..17

⁶⁷⁹ BCA: 272.12/44.74.1

⁶⁸⁰ BCA: 272.12/44.71.11

⁶⁸¹ BCA: 272.12/45.74.8

yaklaşık 135 hânenin tamire muhtaç durumda olduğu tespit edilmiştir. Bu hânelerden 100'ü kesin iskân edilen muhacirlere verilmiş, 20'si Balkan Harbi'nden gelenler tarafından, 36'sı mübadeleye tâbi olmayan muhacirler tarafından, 41'i Vilayât-ı Şarkîyye mültecileri tarafından, 55'i resmi daireler tarafından, 142'si de zâbit ve memurlar tarafından işgal edilmiş durumdadır. Mevcut terkedilmiş emlâka göre 118 hâne çiftçi, 10 hâne bağcı, 2 hâne tütüncü, 63 hâne sanatkâr olmak üzere üretici duruma gelebilecek 193 hâne de 2000 nüfusun iskân edilebileceği rapor edilmiştir.

Konya vilayeti kazalarından Akşehir kazasına 30 temmuz 1924 tarihine kadar 4 hâne 22 nüfus Selanik, 6 hâne 28 nüfus Karatay'dan, 8 hâne 47 nüfus Demirhisar'an, 42 hane 100 nüfus Kalkış'tan, 87 hâne 304 nüfus Kozana'dan ve 10 hâne 46 nüfus Selanik mültecilerinden gelmek üzere toplam 157 hânedeki 547 nüfus hâne ve arazi verilerek iskân edilmiştir. Akşehir kazasında Ermeni ve Rumlardan 304 hâne terk edilmiş, bunların 157'si kesin iskân olanlara verilmiş, geriye kalanın 20'si Balkan Harbi'nden sonra gelenler tarafından, 50'si gayrimübadiller tarafından, 125'i Vilayât-ı Şarkîyye mültecileri tarafından, 6'sı resmi daireler tarafından, 42'si memurlar tarafından işgal edilmiş, hanelerin 7'si kiralık geri kalanı da fuzulî işgal olarak belirlenmiştir. 244 dükkândan 3'ü gayrimübadiller tarafından işletilmiş, 238'i kiralık kalmış ve bir değirmen de boş olarak kaydedilmiştir. Kazada iskân olunan mübadillere 1.111 dönüm tarla, 854 dönüm bağ ve 136 dönüm bahçe verilmiştir.

Konya'nın diğer kazalarından olan Ereğli, Kadınhanı ve Ilgın'da iskân ve emvâl-i metrûke dağıtımı yapılmıştır. Buna göre,⁶⁸² Ereğli kazasına 8 Eylül 1924 tarihine kadar Kaliminis'ten 67 hânedeki 333 nüfus, Girit'ten 16 hânedeki 57 nüfus, Kozana'dan 7 hânedeki 32 nüfus, Florina'dan 7 hânedeki 34 nüfus olmak üzere 97 hânedeki 456 nüfus iskân edilmiştir. Bunlardan Florina'dan gelen 6 hâne 30 nüfus akrabâsının yanına yerleştirilmiş, toplam olarak geriye kalan nüfusa da hâne ve arazi verilmiştir. Yıl itibariyle kazada mevcut olan emvâl-i metrûkeye göre 162 hâne ve 325 nüfus iskâna uygun durumda bulunmuştur. Bunlardan 305 nüfus ve 158 hâneye arazi dağıtımına hazır olarak kaydedilmiştir. Kazada 14

⁶⁸² BCA: 272.11/19.96.11

Mağaza, kiralık durumda 36 dükkân, 16.500 dönüm tarla, 26 dönüm bağ bulunmuştur.

Kadınhanı kazasına da, 11 Nisan 1924 tarihine kadar Kalkış'tan 502 ve Kozana'dan 87 nüfus olmak üzere 143 hâne gelmiştir. Bunlardan çiftçi, bağcı ve tütüncü olarak 78 hâne ve 304 nüfus kesin olarak iskân edilmiştir. Vekalet tarafından inşa edilen 65 iktisadî hânedede de 282 nüfusun iskânı planlanmıştır. Kazada 21 mağaza, 33 dükkân, 3832 dönüm tarla ve 92 dönüm bahçe bulunmaktadır. Ilgın kazasına 28 Temmuz 1924 tarihine kadar 8 hâne 26 nüfus Vodina'dan 32 hâne 132 nüfus, Kaliminis'ten 18 hâne 56 nüfus, Karacaovalı'dan 39 hâne 156 nüfus, Lankaza'dan 3 hâne 11 nüfus, Yenice'den ve 2 hâne 8 nüfus Drama'dan olmak üzere 103 hânedede 392 nüfus iskân edilmiştir. Genel olarak bunlardan 57 hânedede 228 nüfus hâne ve arazi verilerek, 24 hânedede 96 nüfusta sadece hâne verilerek kesin iskân edilmiştir. Kazada mevcut emvâl-i metrûkeye göre 35 Dükkân, 1 Değirmen, 853 dönüm tarla, 16 dönüm bağ ve 16 dönüm bahçe bulunmaktadır.⁶⁸³

1926 yılı itibariyle Konya merkezde 492 hâne mübadil, 62 hâne gayrimübadil ve 142 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Karaman kazasında 116 hâne mübadil, 75 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisinin 15 ailesi birer hânedede iskân edilmiştir. Ereğli kazasında 171 hâne mübadil ve 15 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Akşehir kazasında 350 hâne mübadil ve 100 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi ve Ilgın kazasında 62 hâne mübadil ve bin Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi olmak üzere toplam 1.749 mübadil, 62 gayrimübadil ve 333 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi iskân olunmuştur. 1926 yılında iskân edilen nüfusa Konya merkezde 127 dükkân, 12.260 dönüm tarla, 202 dönüm bağ ve 130 dönüm bahçe, Karaman'da 131 hâne, 22 dükkân, 5.000 dönüm tarla, Ereğli'de 30 dükkân, 1.291 dönüm tarla, 35 dönüm bağ ve 25 dönüm bahçe, Akşehir kazasında 25 dükkân, 4.000 dönüm tarla, 100 dönüm bağ, 100 dönüm bahçe, Ilgın kazasında 14 dükkân, bir değirmen, 2.017 dönüm tarla olmak üzere toplam 131 hâne, 218 dükkân, bir değirmen, 23.568 dönüm tarla, 338 dönüm bağ ve 255 dönüm bahçe verilmiştir. Konya ve çevresinde yıl itibariyle iskân olunmamak kaydıyla merkezde 150,

⁶⁸³ BCA: 272.11/19.96.11

Ereğli’de 32 kişi olmak üzere 182 gayrimübadil ve Karaman’da 60 Ereğli’de 14 ve Ilgın’da 15 kişi olmak üzere 89 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi bulunmaktadır. 1926 yılı itibariyle Ereğli’de 25.000 dönüm tarla tevzî edilmemiş durumdadır.⁶⁸⁴ Konya vilayetinde mübadele sonucunda 1.021 aile, 4.023 mübadil, 1.021 ev, 156 dükkân, 33.858 dönüm tarla, 32 dönüm bağ ve 492 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁸⁵

3.2.2.5.2. Aksaray ve Mersin

Konya bölgesi dahilinde değerlendirilen Aksaray ve Mersin’de de en büyük sorun ev olmuştur. Mübadiller hemen geçici olarak iktisadî hanelere yerleştirilmişler, tamirleri yapılan Rum ve Ermeni emvâl-i metrûkesine kalıcı iskânları yapılmıştır. Aksaray’da 22 Eylül 1924 tarihine kadar Kozana, Gesriye, Karaferye ve Girit muhacirlerinden oluşan 2.680 mübadil yerleştirilmiştir.⁶⁸⁶ Kozana’dan gelen mübadiller 584 hânedeki 2.406 nüfustan ibaret olmuş, bu nüfusun 2.328 kişiden oluşan 568 hânesine ev ve arazi verilmiş, 78 nüfustan oluşan 16 hânesine de yalnız ev verilerek iskân edilmiştir. Gesriye’den gelen 261 nüfusluk 52 hânedeki mübadillere ev ve arazi verilerek tamamen iskân edilmiş, Karaferye’den gelen 10 nüfuslu 3 hâneye ve Girit’ten gelen 3 nüfuslu 1 hâneye de yalnızca ev verilerek iskânları tamamlanmıştır.

Aynı yıl itibariyle Aksaray’da bulunan Rumlar tarafından boşaltılmış 921 ve Ermeniler tarafından boşaltılmış, 36 olmak üzere toplam 957 hâne iskâna uygun olarak tespit edilmiştir. Bu hânelerin 640 adeti Girit, Karaferye, Kozana ve Gesriye’den gelen muhacirlere tahsis edilmiş, kalanlardan 3’ü mübadeleye gayritâbi muhacirler tarafından, 18’i mülteciler tarafından, 1’i resmi daireler tarafından, 6’sı zabitan ve memurlar tarafından işgal edilmiş durumdadır. Ayrıca hânelerden 3’ü ahâli tarafından kiralanmış, 2’si fuzuli meşgul ve kalan 284’ü de boş hâlde kaydedilmiştir. Ayrıca Aksaray’da tamire muhtaç durumda 79, harap durumda 48 de hâne bulunmaktadır. İskân edilen mübadillere kazada bulunan 167 dükkândan biri verilmiş, kalanı da boş bırakılmıştır. Arazilerden ise 21.143

⁶⁸⁴ BCA: 272.12/51.114.8

⁶⁸⁵ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5

⁶⁸⁶ BCA: 272.11/19.95.7

dönüm arazinin 9.697 dönümü, 2.285 dönüm bağ ile 104 dönüm bahçenin tamamı mübadillere dağıtılmış, ayrıca 16 mağaza ve bir fabrika boş olarak kaydedilmiştir.

Aksaray kazalarından Arabsun kazasında iskâna müsait bulunan 160 hânenin yanında 4 hâne zâbitler tarafından işgal edilmiş, 106 hâne de yıl itibariyle boş bulunmuştur. Geriye kalan hânelerden 30'u tamire muhtaç, 100'ü de harap vaziyette bırakılmıştır. Kazaya gelecek muhacirînin iskânı için 1 mağaza, 66 dükkân, 1 değirmen, 2 okul ile 952 dönüm tarla, 1.286 dönüm bağ ve 111 dönüm bahçe bulunduğu tespit edilmiş, 106 hâne muhacirînin iskân olunabileceği bildirilmiştir. Koçhisar kazasına Kozana'dan gelen 30 nüfuslu 4 aile yerleştirilmiştir. Bunlara kazada bulunan iskân müsait 10 hânedan 4 hâne verilmiş, kalan hânelerden de 2'si boş, 3'ü zâbitlerce 1'i de resmi dairelerce işgal edilmiş durumdadır. Ayrıca yine kazada bulunan 3 fabrikadan 1'i, 42 dükkândan da 3'ü verilmiştir.

Aksaray ve çevresinde 1926 yılı itibariyle⁶⁸⁷ merkeze bağlı 5 köyde 652 mübadil, 4 gayrimübadil ve 3 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Koçhisar kazasında 3 mübadil, 3 gayrimübadil ve 20 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Arabsun kazasında 154 mübadil, bir gayrimübadil ve 9 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi iskân edilmiştir. Gülde köyünde doğudan gelerek yerleşmiş kişilerden 95 hâne çıkarılmış, Arabsun kazasında iskân ettirilmişlerdir. İskân dahilinde merkezde 560 hâne, 10 dükkân, 1 fırın, 13.664 dönüm tarla, 2.250 dönüm bağ ve 691 dönüm bahçe ve 30 dönüm çayır, Arabsun'da 164 hâne 556 dönüm tarla, 1.256 dönüm bağ ve 143 dönüm bahçe, Koçhisar kazasında 3 dükkân, 125 dönüm tarla tevzî edilmiştir.

Aksaray ve çevresinde yardıma muhtaç olmadıkları için henüz iskân edilmemiş olarak merkezde mübadillerden 38 kişi, 24 hâne gayrimübadil, 51 hâne Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi, Koçhisar'da 201 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi bulunmaktadır Arabsun kazasında ise 23 hâne ve 10 dükkân tevzi edilmemiştir. Aksaray valisinin 1927 tarihli raporunda köylerin hâne ve arazileri düzenlenirse hâlen 20.000 kişilik bir kapasitesinin bulunduğu, muhacirlerin ziraata müsait dağlar, ormanlık alanlar, yaylalar ve meralık alanlara sevki ile buralarda

⁶⁸⁷ BCA: 272.12/51.114.8

hayvancılık yaparak fenni süthânelerin açılıp işletilebileceği ifade edilmiştir. Geray'a göre, Aksaray vilayetinde 1.076 aile ve 3.186 mübadil iskân edilmiş, bu mübadillere 747 ev, 22 dükkân, 13.561 dönüm tarla, 2.178 dönüm bağ ve 2.273 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁸⁸

İskân bölgelerinden olan Mersin'de 1926 yılı itibariyle merkez ve Tarsus kazası ile birlikte 795 mübadil, 20 gayrimübadil ve 665 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi iskân edilmiştir. Mübadil muhacirinden bir kısmı ile mültecilerin çoğunluğu, 10 hâne Kıbrıs, 25 hâne Suriye ve diğer memleketten 6 hâne, mevcut bulunan 330 hânedeki sıkışık bir şekilde iskân edilmişlerdir. Bununla birlikte Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi 5 hânedeki haklarında iskânları ile ilgili bir komisyon kararı olmadığından iskelede bulundukları yerde ikâmet ettirilmiştir. Mersin merkezde 330 hâne, 44 dükkân, 14 depo, 28.079 dönüm tarla, 400 dönüm bahçe ve 125 dönüm portakallık, Tarsus kazasında 342 hâne, 35 dükkân, 10 mağaza, 3 fırın ile 8.838 dönüm tarla, 1.075 dönüm bağ, 215 dönüm bahçe mübadillere verilmiştir. Mersinde 20 mübadil ve 53 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi ile Tarsus kazasında 5 mübadil ve 124 Vilayât-ı Şarkıyye mültecisi iskân edilmemiş, Tarsus kazasında da 4.793 dönüm tarla yıl itibariyle tevzî olunmamıştır.⁶⁸⁹ Mübadele işlemlerinin son bulması itibariyle Mersin dahilinde 803 aile ve 3.091 mübadil iskân edilerek, bunlara 680 ev, 115 dükkân, 11 arsa, 23.264 dönüm tarla, 1.075 dönüm bağ ve 942 dönüm bahçe verilmiştir.⁶⁹⁰

3.3. TÜRKİYE'DE MÜBADİLLERİN İSKÂNININ İKTİSADÎ VE SOSYAL SONUÇLARI

Mübadelelerin son bulmasıyla birlikte yapılan muhasebede her iki ülke arasında daha az nüfus iskân etmiş olmasına rağmen en çok sıkıntıya düşen taraf Türkiye olmuştur. Bu sebeple bu başlık altında Mübadelelerin olumlu sonuçları yanında olumsuz sonuçlarından da bahsedeceğiz. Türk Hükûmeti, ülke genelinde şehirli ve vasıflı sınıfı oluşturan 1.200.000 kişilik bir kayba uğramış, hem Yunan ordusunun çekilmesi sırasında yaptığı yakma ve talanlarla hem de işgal

⁶⁸⁸ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5

⁶⁸⁹ BCA: 272.12/51.114.8

⁶⁹⁰ GERAY, a.g.e., Ek: Tablo 5

bölgelerinden kaçarak gelmiş olan mültecilerin yağmalarıyla uğraşmıştır. Yunanistan Türklerin evlerini, tarla ve bahçelerini herhangi bir zarara uğramadan göçmenlere vermekten, Türkiye iskân yapacak ev bulamamıştır. Yunan ordusunun İzmir'i işgali ile başlayan ve yine İzmir'den çekilmesiyle biten ve Yunanlı araştırmacıların “*Küçük Asya Felaketi*” olarak adlandırdığı süreçte Türklerin kayıpları Lozan Konferansı'nda dile getirilmiştir.

Kendi topraklarında sürgün olan Türkler evlerine döndüklerinde taş üstünde taş bulamamışlardır. Bundan başka ne tohum, ne çift sürececek hayvan ne de yiyecek bir şey bulamamışlardır. Çünkü var olan her şey çalınmış, kaçırılmış ya da yakılmıştır. Yunan askerleri hem devletlerini zenginleştirmek hem de Osmanlı'nın tekrar gücünü kazanmasını engellemek için devlet mallarını ve parasını çalmış ve yağmamıştır. İzmir, Bursa, Balıkesir ve Bandırma'da devletin parası posta pulları yağmalanmış sadece İzmir'de tahvil ve bono gibi değerli kağıtların çalınmasıyla devletin kaybı 17.332.961 lira olmuştur. Osmanlı Devletin'e ait fabrikalar ve imalâthanelerden araç gereç ve makineler, hammaddeler çalınmıştır.⁶⁹¹

Lozan Konferansı'nda Anadolu'da yaşanan zararı listeler hâlinde sunan Türk delegasyonunun verdiği bilgiye göre, toplamda 73.070 adet konut olmak üzere Batı Anadolu'daki birçok şehir tamamen yakılıp yıkılmıştır. Bu hânelerin maddi zararı 305.271.214 lirayı bulmuştur. Bu şehirlerde yakılıp yıkılan eğitim kurumları, fabrikalar, çiftliklerden oluşan 86.669 parça konuta zarar verilmiş, bunun maliyeti de 177.310.945 lira olmuştur. Yine delegasyonun verdiği bilgiye dayanarak bölgedeki şehirlerden götürülen otomobil, yük arabası ve hayvanların toplam maliyeti de 112.032.425 Frankı bulmuş, bölgede hiç çift hayvanı kalmamıştır.⁶⁹² Yine İsmet Paşa Konferans sırasında yaptığı konuşmada 1.500.000 Müslümanın katliâmlar ve sürgünler yüzünden ortadan kaybolduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında, “*Ermeniler ve Rumlar Yunan ordusuyla gitmiş, yerlerinde ise Yahudiler kalmıştır. Geriye kalan bir buçuk milyon Müslüman ise ortadan kaybolmuştur.*” demiştir. McCARTHY, İsmet Paşa'nın verdiği bu rakamı, yabancı kaynakların verdiği rakamlarla kıyaslayarak doğru olduğunu ifade

⁶⁹¹ McCARTHY, a.g.e., 350.

⁶⁹² MERAY, a.g.e., Kit:I, C:III, s.157-159; McCARTHY, a.g.e., 350-351.

etmiştir. İşgal sırasında 640.000 Müslüman zaten katledildiğine göre kalan 860.000 kişi de sürgün olmuş dolayısıyla 1.500.000 sayısına ulaşılmıştır.⁶⁹³ Muhakkak ki Mübadele esnasında da tabîî ölümler olmuştur. Vapurlarda hastalık yüzünden birçok mübadilin öldüğü bilinmekteyse de Kızılay Arşivi'ne ulaşamamamız sebebiyle net bir rakam vermek de mümkün olmamıştır.

3.3.1. Nüfus Politikası

1800'lü yıllardan bu yana göç gerçeği ile karşı karşıya kalan Anadolu'da kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli problemlerinden biri, giden nüfusun yerini doldurmak, gelen nüfusu da hemen üretici vasfa geçirebilmek olmuştur. Çünkü devletin geleceğinin garanti altına alınması için toplumun ihtiyaçlarının da karşılanması gerekmektedir. Bu amaçla göçmenlerin hemen uyum sürecini atlatarak müstahsil olmaları önem arz etmiştir. Bu konunun önemi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1936 tarihli beşinci dönem ikinci toplanma yılı açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk tarafından dile getirilmiştir. Atatürk konuşmasında; “ *Anavatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretmen kılmak için, onları kâfi derecede techiz etmeye çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu milli meseleye tahsis edebildiğimiz vesâit derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz.*” diyerek konunun önemini vurgulamıştır.⁶⁹⁴

Türkiye'ye gelen göçmenlerin yanı sıra bütün nüfusun sağlıklı ve üretici bir hâlde çoğalması konusunda da çeşitli önlemler alınmıştır. Anadolu'dan giden nüfus ile önemli miktarda vasıflı nüfusunu kaybeden ülkenin geleceğinin güvence altına alınması nüfus politikasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Yine bu konuda da Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1923 tarihli meclis konuşmasında “ *Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesâil-i hayatiyesindendir. İdarî, askerî, malî ve iktisadî mesâilde memleket nüfusunun miktarı sahîhini bilmek ne kadar elzem ise, her sene yapılacak ihşaiyât ile nüfusun tezayüd ve tenakus miktarı*

⁶⁹³ McCARTHY, **Müslümanlar ve Azınlıklar** adlı eserinde 1912-1922 yılları arasında Türklerin ölüm oranını 1.246.068 kişi olarak vermiş, en çok ölünün ise Aydın ve Konya'da olduğunu belirtmiştir. **a.g.e.**, s.142.

⁶⁹⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, İstanbul 1945, s.343; Adnan GÜRİZ, **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Ankara 1975, Türkiye Kalkınma Vakfı yayını No:2, s.70-71.

anlaşılmadan esbâb-ı tenakusun izalesi için tedâbîr ittihâz etmek kabil olmayacağı derkârdır. Binaenaleyh, yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek âcil ve mübrem bir lüzûm muhakkaktır.” diyerek dikkat çekmiş, bir yıl sonra yine aynı tarihte “nüfusumuzun muhafaza ve tezyîdi gayesini ehemmiyetle nazar-ı dikkate vaz’ ederim... Feyyaz ve velût olan Türk milleti mütemadî ve fenni takayyüdatı sıhhiyeye mahzar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur.” Sözleriyle konunun önemini tekrar ifade etmiştir.⁶⁹⁵

1927 yılında yapılan nüfus sayımına kadar mübadele nedeniyle ihmal edilmiş, yakılıp yıkılmış yerler, tarlalar, evler tekrar ve hızlı bir şekilde onarılmış, devlet 1923-1925 yılları arasındaki kaybını hızlı bir şekilde kapatmıştır. 1922 yılında yaşanan yaklaşık 1.200.000 mübadil ve İsmet İNÖNÜ’nün Lozan’da belirttiği 1.500.000 civarındaki katliamlar ve sürgünlerle boşalan Anadolu, 1927 yılı itibariyle beş yıl önceki sayıya ancak ulaşmıştır. 1927 yılı nüfus sayımı ile Türkiye’nin nüfusu 13.600.000 kişiye ulaşmış, bunun sadece %2.6’sı gayrimüslimlerden oluşmuştur.⁶⁹⁶ Aynı artış Yunanistan’da da yaşanmış, 463.000 Müslüman ve yaklaşık 150.000 Bulgar göç etmiş, yerine 1.200.000 Rum nüfus yerleşmiştir. 1928 yılında Yunanistan’da yapılan sayımlarda nüfusun homojen hâle geldiği görülmüş, şehirli nüfusta gözle görülür bir artış olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹⁷ Yunanistan’da olduğu üzere Türkiye’de de nüfusun teknolojiye bağlı olarak ilerlemesi, üretimin artması ile çok nüfuslu bir ülke gereğine önem verilmiştir.⁶⁹⁸

3.3.2. İktisadi Gelişme ve Sonuçlar

Yunanistan’dan alelacele evlerinden çıkarılarak Anadolu’ya gelen mübadil Türkler, burada savaştan yeni çıkmış yorgun, evsiz ve çaresiz yerli ahâli ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada yerli ahâli mübadillere bedelsiz her türlü imkânın

⁶⁹⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 277-278, 316; GÜRİZ, a.g.e., s.42-43.

⁶⁹⁶ BEHAR, a.g.e., s.61; İstatistik Yıllığı, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1931, C.5, s. 31-43 (Bundan böyle BIUM5); Çağlar KEYDER, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul 1989, s. 67., İletişim yayını.

⁶⁹⁷ PENTZOPULOS, a.g.e., s.99.

⁶⁹⁸ İsmail Hüsrev TÖKİN, “Asya’da Nüfus hareketleri”, **Kadro**, Nisan 1932, S:4, s.21-25; Şevket Süreyya AYDEMİR, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, S:5, s. 35.

verilmesini kabul etmemiştir. Böylece tarla sahibi olan mübadillerle yerli ahâli arasında çeşitli tartışmaların olmasına yol açmıştır. Bununla beraber mübadiller ya yerli ahâliyle beraber ya da numune köylere iskân edilmişlerdir. Karışık köylere yerleşen mübadiller hemen uyum sağlamış, yaşam tarzlarındaki kolaylıkları da halka aşılarmıştır. Mesela dört tekerlekli at arabaları kağnıların yerini almaya başlamış, ayrıca tarım aletlerinin kullanılmasında ve buğday ekimi gibi konularda değişiklik yaşanmıştır.⁶⁹⁹

Lozan Konferansı'nda İsmet PAŞA'nın verdiği bilgilerden Batı Anadolu'nun neredeyse tamamen yakıldığı anlaşılmıştır. Aynı durum Samsun ve civarı mıntikalarda da yaşanmıştır. Mübadiller evlerini tamir edecek kereste dahi bulamamıştır. Bu sebeple 1923-1933 yılları arasında hükûmet tarafından konut yardımı yapılmış, bu yardım kapsamında 1925 yılı itibariyle 1.786.684 Lira harcanarak 69 numune köy inşa edilmiş, 1.500.000 Lira olarak ayrılan parayla da 19.279 metrûk hâne tamir edilmiştir. Maliyeti azaltabilmek için “iktisadî evler” yapımına öncelik verilmiş ve iklim şartlarına uygun ev tipleri inşa edilmiştir.

Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân olunan mübadiller bütün olumsuz şartlara rağmen üretici hâle gelebilmiş, sıkıntılar yaşanmışsa da yerli halk ile mübadiller birbirleriyle çok fazla uzak kalmamıştır. Her ne kadar çeşitli bölgelerde toprak dağıtımından kaynaklanan düşmanlıklar ve sıkıntılar yaşanmış ise de, Yunanistan'da Rum mübadillerin yaşadığı şekilde bir durum yaşanmamıştır. Anadolu halkı ekonomik geriliğini bu insanların kattığı çeşitlilik ile geliştirmeye; yeni teknikler öğrenmeye ve üretimi artırmaya başlamıştır. İyi bildikleri tütüncülükte bu oranlar daha net anlaşılmıştır.

Türkiye, mübadelenin başlangıcından bu yana Anadolu'dan göç eden yaklaşık bir milyon iki yüz bin nüfusun yerine gelecek nüfusu hemen üretici duruma geçirebilmek için çaba göstermiştir. Türkiye Hükûmeti, bu amaçla göçmenlerden serbest göçmen denilen kendi masraflarını karşılayarak gelenlere hiç yardım yapmamış veya kısmi indirim uygulamış, iskânlı göçmenlere ise barınma ve müstahsil duruma geçirmek maksadıyla yardım etmiştir. Devlet, Türkiye'ye gelen bu göçmenlere 1923-1933 yılları arasında 103.586 konut yardımı yaparken 157.736 aileye de 6.258.928 dekarlık bağ, bahçe ve tarladan

⁶⁹⁹ ARI, a.g.e., s.167-170.

ibaret toprak dağıtmıştır. Yine bu amaçla çiftçi olan göçmenlere aynı yıllar arasında 12 traktör, 22.994 çift hayvanı, 20 araba, 20 tırmık, 27.501 pulluk, 20 çayır makinesi ve 50 orak makinesi dağıtmış, esnaf ve sanatkar olan 7.886 aileye de 15.238 Lira sermaye vermiştir.⁷⁰⁰ Türk Hükûmeti'nin yaptığı bu çalışmalar Yunanistan Hükûmeti tarafından da yapılmış, Anadolu'dan gelen göçmenler, Selanik, Kozana, Grabene, Naslıç, Kılıkıs, Drama, Serez ve Kavala gibi mıntikalardaki çiftçilikle uğraşan Türklerin tarlalarına yerleştirilmiştir.

Türkiye'de taşınmada yaşanan problemlerin haricinde yaşanan iki sıkıntı iskâna tâbi tutulan göçmenlerin bir arada durmak isteği ile, aynı kasaba veya köyden gelenlerin çiftçi olarak üretime geçebilecekleri bir bölgede toplanmamaları olmuştur. Bu durum, büyük mübadelenin yanında Türkiye içinde iç göçlere de sebep olmuştur. Gelen göçmenlerin büyük bir kısmının da çiftçi olması, esnaf denilen orta sınıfın yaratılamaması sıkıntısını doğurmuş, buna çare olarak düşünülen vasıflı ailelerin parçalanarak dağıtımı da sorunu çözmemiştir. 1927 yılında mıntikalardan gelen raporlarda hâlen boş durumda olan evlerin ve tarıma hazır arazilerin bulunması bu durumun en açık örneğidir. Devlet mübadelenin başladığı 1923 yılı ekilebilir toprak ve ürün hasılatında, 1927 yılı itibariyle belirli oranda artış sağlamıştır. Ancak karşılıklı değişen nüfus oranları arasındaki farktan dolayı yaşanan iktisadi sıkıntı da ilk sırayı tarım ürünleri almıştır.

1925-1926 Yılları Tarım Ürünleri⁷⁰¹

Zirai Ürünler	1925		1926	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
Hububât toplam	49.194.135	3.496.756.560	63.708.641	4.853.398.559
Sanayi Ürün toplam	4.304.409	270.833.840	3.199.556	259.494.399
Bakliyat Toplam	3.757.653	197.456.502	3.072.770	217.348.401

⁷⁰⁰ Cevat GERAY, Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi" **Amme İdaresi Dergisi**, Aralık 1970, C.3,S.4, s.22-24; İPEK, **a.g.e.**, s.171

⁷⁰¹ **BİUM**, İstatistik Yıllığı, Ankara 1928, s.101.

1925 yılında hububât istatistiklerinde 31.296.400 dönüm ile buğday en fazla ekimi yapılan ürün olmuştur. Buğdayı hayvan yemi olarak kullanılan arpa 8.629.880 dönüm, mısır 4.748.348 dönüm, çavdar 1.391.462 dönüm ile en fazla ekimi yapılan ürün olarak izlemiştir. En az ekimi yapılan hububât 211.976 dönüm ile pirinçtir. Diğer ürünler yağlık, kaplıca, kuş yemi ve yulaftır. Ürün ekimindeki bu sıralama mahsulde de değişmemiştir. 1.750.287.021 kilo ile buğday ilk sırayı almış, 1.251.541.998 kilo ile arpa, 523.423.008 kilo ile mısır en fazla ürün olarak görülmektedir. Aynı yıl pancar, pamuk, tütün ve susam gibi sanayi ürünleri 4.304.409 dönüme ekilmiş buradan 270.833.840 kilo hasılat elde edilmiştir. Bakla, bezelye, nohut, mercimek ve burçak gibi bakliyat ise 3.757.653 dönüme ekilmiş 197.456.502 kilo ürün elde edilmiştir. 1926 yılı itibariyle ise hububât ürünlerinde artışın görüldüğü gözlenirken diğer ürünlerde hem ekim sahasında hem de üretimde düşüş gözlenmektedir. Hububât ekim sahası sıralamasında değişiklik görülmüş, 35.419.845 dönüm ile buğday, 15.292.581 dönüm ile arpa, 4.049.052 dönüm ile kaplıca ve 3.467.297 dönüm ile mısır en fazla ekilen hububât olmuştur. Bir önceki yıla göre sadece mısır ekim sahasında düşüş görülmüştür. Bu değişiklik doğal olarak üretim oranlarına da yansımaktadır.⁷⁰²

1926 yılı hububât üretiminde de yine buğday 2.469.367.407 kilo ile ilk sırada yer almakta onu, 1.432.735.070 ile arpa, 388.677.522 ile mısır izlemektedir. 1926 yılı sanayi ürünlerinde ekim oranında düşme görülmektedir. 3.199.556 dönüme ekilen sanayi ürünlerinden 259.494.399 kilo, 3.072.770 dönüme ekilen bakliyattan ise 217.348.401 kilo ürün elde edilmiştir. Sanayi ürünlerinden en önemlisi olan ve iskân işlerinde belirleyici olan tütün üretiminde de ara ara kesilmeler olsa da üretimde artış sağlanmıştır. 1920 yılında 7.297 köy tütüncülükle uğraşmaktadır. Bunlar, 361. 717 dönüm tütün ekimi yapmışlar ve buradan yıllık 29.142.868 kilo ürün elde etmişlerdir. 1921 yılında 7.185 kişiyle tütüncü aile sayısında düşüş görülmüş, buna bağlı olarak da 228.155 dönüme yapılan ekimden 15.579.592 kilo ürün elde etmişlerdir. Mübadelenin resmen olmasa da başladığı yılları içeren bu dönemde özellikle tütüncülüğün yapıldığı yerlerde yaşanan kargaşa ve göç üretimdeki düşüşün sebebini açıklamaktadır.

⁷⁰² BİUM, a.g.e., s.101-104.

1922 yılında da süren bu düşüş, daha sonra göçün düzene girmesi ve iskânların yapılmaya başlamasıyla yükselişe geçmiştir. 1922 yılında 9.500 ailenin yaptığı ekimde 275.680 dönüm tarla işlenmiş buradan 20.544.111 kilo ürün elde edilmiştir. 1923 yılında ise hissedilir bir artış görülmüş 12.108 köyün yaptığı 351.521 dönümdeki ekimden 26.090.033 kilo ürün elde edilmiştir. 1924 yılında ise tütüncülükle ilgilenen aile az olmasına rağmen hem ekim alanında hem de ürün miktarında büyük bir artış görülmüştür. Bu yılda 13.933 köyün 670.170 dönümde yaptığı tütün ekiminden 54.059.053 kilo ürün elde edilmiştir. Bunun bir sebebi Yunanistan'dan gelen göçmenlerin çoğunun çiftçi ve özellikle de tütüncülükle ilgilenmiş olmasıdır. 1925 yılında 974.651 dönümde yapılan tütün ekiminden 39.348.960 kilo ürün alınarak 1914 yılından bu yana son on yılın en fazla ürünü elde edilmiştir. Ancak 1926 yılında 493.175 dönüm ile tütün ekim sahasında yarı yarıya bir düşüşün olduğu görülmekteyse de 48.024.690 kilo ile ürün artışında yükselme eğilimi değişmemiştir.

1928-1930 Yılları Tarım Ürünleri⁷⁰³

Zirai ürünler	1928		1929		1930	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Hububât	5.456.900	3.307.927	5.255.226	5.799.593	5.298.831	5.285.104
Sanayi ürünler	342.042	276.980	370.879	379.287	468.085	370.935
Bakliyat	385.100	200.002	343.000	318.295	393.600	338.208

Mübadelede iskân işlerinin artık son bulmaya başladığı ve iskân düzeninin oturduğu yıllarda tarımsal üretimde sistematik bir seviyeye gelindiği görülmektedir. İskân bölümünde de bahsedildiği üzere zeytinci olanların zeytin bölgelerine, tütüncü olanların da tütüncü bölgelerine yerleştirilmesi usulü sonucunda üretimdeki kaybolan zaman az da olsa telafi edilmiştir. 1929 yılındaki buhran döneminde tarımda ekimin yapılmasında güçlükler yaşanmış ve ekilen toprak dönümünde azalma görülmüş ise de duraklama hemen atlatılmış, ayrıca ekilen toprak az olsa da üretimde yaşanan azalma düşük olmuş, hatta

⁷⁰³ BİUM, Tarım İstatistikleri, 1928-1934, Ankara 1936, No:78, s.9

yaşanmamıştır. 1928 yılında 5.456.900 hektara yapılan ekimden 3.307.927 ton elde edilirken, buhran döneminde ekilen toprak 5.255.226 hektar da kalmış ancak ürün 5.799.593 tonu bulmuştur. 1930 yılında ise yine 5.298.831 hektardan 5.285.104 ton ürün elde edilmiştir. Sanayi ürünler ve bakliyat ürünlerinde de hem toprak hem ürün oranında değişiklik yaşanmış ise de bu büyük oranda olmamıştır. Sanayi ürünlerinden tütün de bu yıllarda diğer tarım ürünleri gibi bir eğri göstermiştir. 1927 yılında 69.604 hektarda ekilen tütünden 8.152.000 ton, 1928 yılında 43.035 hektardan 6.091.000 ton, 1929 yılında 36.503 hektardan 4.844.000 ton ve 1930 yılında ise 47.211 hektardan 6.519.000 ton ürün elde edilmiştir.⁷⁰⁴

3.3.3. Sosyal Değişim

Nüfus mübadelesinde en önemli problemlerden biri de göçmenlerin uyumu olmuştur. Geldikleri yerlerde mal varlıklarını bırakan, zengin bir durumda olan ve geniş çiftliklere sahip olan göçmenlere verilen toprak, bahçe ve evlerin tam karşılığının verilmemesi bu insanların uyum sürecini uzatmıştır. Ayrıca yerleştirildikleri köylerde de hemen kaynaşma sağlanamamıştır. Zaten kendi aralarında otlak kavgası vermekte olan yerli Türkler, savaşın getirdiği yokluk ve sıkıntı üzerine Rumlardan kalan malların gelen mübadillere dağıtılmasına itirazları olmuştur. Mal dağıtımından önce emvâl-i metrûkenin bir kısmı yerli Türklerce paylaşılmıştır. Kendilerini bu toprakların esas sahibi olarak gören bu insanlar, Rumların evlerini ve topraklarını tabîi ki muhtarların da desteğiyle, sahiplenmeye ve yerleşmeye başlamışlardır. Bunların yanında mülteci denilen şark vilayetlerinden gelen Müslümanlar da aynı şekilde bu evlere yerleşmiştir. Bu ötekileşmenin en önemli belgesi mecliste görüşülmüştür. Doğubeyazıt Mebusu Şefik Bey; Rumlardan kalan onlarca tarla, bağ, bahçe ve evin mübadillere dağıtılmasını eleştirerek; *“Muhacirlere verildikten sonra bunlara verilsin diye bir mütalaa dermeyân olundu. Evvel mescidin içine bakılır. Asıl vatanın evlâdı olan, yurdu harab olan, hâk ile yeksân olan ahâlîmiz dururken bunların mesken ve me’vaları temin edilemez iken, gelecek muhacirlere evler verilsin de sonra onlara*

⁷⁰⁴ BİUM, Tarım ..., ek tablo

verilsin... *Havâli-i şarkiyyede muhtaç olmayan ya bir-ikidir, yahut hiç yoktur.*" demiştir.⁷⁰⁵

Yaşanan bu ötekileşme gerçeği sebebiyle ilk karşılaşma anında yerli halk tarafından mübadillere herhangi bir yardım yapılmamıştır. Mübadeleyle Yunanistan'a giden mübadillerden Polikseni KATRANÇİS Gelveri'ye gelen Türk mübadiller hakkında: " 1924 yılının Mayıs ayında köyümüze Kastorya'dan ve Kozani'den muhacirler geldiler. Zavallılar bu uzun yolculuğun zorluklarından çok çekmişlerdi ve hergün aralarından birileri ölüyordu. Yeni yerlere intibak edememişlerdi. Yoksulları evlerimizde misafir ettik, yemek verdik; çünkü yerli Türkler onlara bakmadı." derken, bir başka mübadil de köyün ileri gelenlerinden oluşan komisyondan bahsederek " Komisyon kendi inisiyatifi ile ve Türk yetkililerce baskı görmeden, Türk göçmenler için günde bir kez yemek sunmaya karar verdi; ekmek de veriliyordu. Yerli Türkler kıskandı, onlar da yemek sunmaya başladılar. Ancak onlar yoksuldu ve sundukları yemek de yoksuldu..."⁷⁰⁶ demiştir. Bu anlatılanlardan iki önemli sonuç çıkarabilmekteyiz. Birincisi gelen mübadillerin alelacele yola çıkmalarından dolayı perişan ve yoksul durumda oldukları, ikincisi de yerli Türkler ile mübadeleye tabi olan Rumların ekonomik güçleri arasındaki farktır.

Burada bir gerçeği daha dile getirmeliyiz ki o dönemin sosyal yapısı ve kültürel değişimin getirdiği etkiler üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış, kayıt tutulmamıştır. Gelen mübadiller ile ilgili herhangi bir resmi incelemenin olmaması, Türk mübadillerin yaşadığı uyum süreci konusunda bizi zorlamıştır. Ancak yine bir gerçek daha vardır ki, hem mecliste yaşanan tartışmalardan, hem de Mıntıka Müdürlerinin gönderdiği raporlardan, Felaketzede, Harîkzede ve Mülteci olan yerli Türkler, mübadil göçmenlere toprak dağıtımında önemli problem çıkarmıştır.

Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen mübadil Türkler, Yunanistan'a giden mübadil Rumlar kadar uyum sorununu uzun süre yaşamamıştır. Yerlilerle beraber iskân olanlar hemen çevreye intibak etmiştir. Tamamen bir köye iskân

⁷⁰⁵ TBMMZC, D:II, C:VII, s.414-415.

⁷⁰⁶ BALTA-MILAS; a.g.m., s.265-267.

olanlar da geldikleri yerin kültürünü, yaşam tarzını devam ettirmişlerdir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere yaşam tarzı, alet ve edevatı kullanma şekli, tarımda yeni ekim şekillerinin oluşması, hatta evlerin kireçle badana edilmesi gibi birçok yaşam şekli mübadillerden yerli Türklere geçmiş ve benimsenmiştir.⁷⁰⁷ Özellikle tarım kolunda sadece geçimlik olarak üretim yapan Türkler, Rumların bıraktığı tüccar, tuhafiyeler, peynirciler ve manifatura gibi sınıfa itibar etmemiş, bu boşluğu ise Yahudiler doldurmuştur. Gelen Türk mübadiller yine de önemli ölçüde tarım ile ilgili bilgi ve becerilerini aktarmışlardır. Makedonya'dan gelen ve tütüncü olan mübadiller Trakya'ya yerleştirilerek değerlendirilmiştir. Burada bir milyon kilo olan üretim 2-2,5 milyon kiloya çıkmıştır.⁷⁰⁸

Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşen mübadil Türkler hem bulundukları yerlerde değişimin en belirgin grubu olmuşlar hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimlerin kabulünde önemli rol oynamışlardır. Önemli ticaret merkezlerine ve köylerine yerleşen mübadillerin giyim şekilleri, konuşmaları, yemek kültürleri ve dayanışma içinde olmaları bölgede yaşayan ve yeniliklere açık olmamalarından dolayı kapalı bir toplum görüntüsü vermekte olan yerli Türklerin de bu anlamda değişimine önayak olmuştur.

⁷⁰⁷ ARI, **a.g.e.**, s.170-171.

⁷⁰⁸ TBMMZC, D:II, İ:II, C:IX, Ankara 1975, s.59; ARI, **a.g.e.**, s.180

IV. BÖLÜM

MÜBADELEDE YUNANİSTAN VE TÜRKİYE'DE NÜFUS ORANLARI-MÜBADELE SONUÇLARI

4.1. MÜBADELE ÖNCESİ NÜFUS DURUMU

XI. yüzyıl ile birlikte nüfus yapısı hareketlenen Anadolu coğrafyasında yaşanan savaşlar, isyanlar ve yaşam seviyesinin düşüklüğü gibi sosyal ve ekonomik sebeplerle azalan Ortodoks Hristiyan nüfusun yerini Türkler almaya başlamış ve bu süreç 1299 yılında tamamlanma dönemine girmiştir.⁷⁰⁹ Yıllar içinde özellikle nüfus oranları konusunda tartışılan bölge olan Batı Anadolu'da Rum nüfusun artış göstermesinin en önemli sebebi uygun iklim ve tarım sahalarındaki işgücü ihtiyacı olmuş,⁷¹⁰ mübadele ile gelen Türklerden ve giden Rumlardan da anlaşılacağı üzere bağcı, zeytinci, ipekci, tütüncü gibi çiftçi grupların yanı sıra esnaf sınıfı da bunda etkili olmuştur. 1856 Islahât Fermanı ile gayrimüslim unsurların kazandığı mülk edinebilme ve ticarî müessese kurma hakkı özellikle adalardaki Rumların bölgeye akışını hızlandırmıştır.⁷¹¹ Ancak bu nüfus akışının tek ve temel sebebi ekonomik olmamış, uzun vadeli amaç Venizelos'un, Megali İdea için Kavala'yı bile gözden çıkarabileceğini⁷¹² ifade ettiği sözlerinde saklanmıştır. Burada ekonomik vaatler, Rumların bölgeye iskânı için göçü özendirici propaganda malzemesi olmuştur. Hiçbir zaman Batı Anadolu'da çoğunluk olmayan Rumlar, ticaret ve tarım gibi propagandalar sonucunda Anadolu'nun diğer yerlerinden buraya göç etmişlerdir.⁷¹³ Ancak yine de buralarda çoğunluk olamamışlardır.

⁷⁰⁹ Tuncer BAYKARA, "Batı Anadolu'daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu", **Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Tarih Semineri**, Ankara 1986, s. 428-430; NACRACAS, **a.g.e.**, s. 79; TAÇALAN, **a.g.e.**, s.50.

⁷¹⁰ AUGUSTINOS, **a.g.e.**, s. 149-151; BAYKARA, **a.g.m.**, s.432.

⁷¹¹ Alkis J. PANAYOTOPOULOS, **On the Economic Activities On the Anatolian Greeks: Mid 19th early 20th**, Atina 1983, **DILTO**, kentro mikrasiatikon spoidon yay., s. 89.; TAÇALAN, **a.g.e.**, 54-56.

⁷¹² PALLIS, **a.g.e.**, s.29.

⁷¹³ AUGUSTINOS, **a.g.e.**, s. 149.

Anadolu'daki Rum nüfus üzerinde birçok görüşün olması ve rakamlar arasında farklılıkların bulunması devletin ve Patrikhâne'nin nüfus sayımı politikasıyla da ilişkilidir. Çalışma konumuz, nüfus mübadelesinden önce Yunanlıların Anadolu'daki Rum nüfus ile ilgili iddialarına ve demografik yapıya bakmayı gerektirmektedir. Bu sebeple bu bölümde hem Yunanlıların iddialarının dayandığı kaynakları hem de Osmanlı Devleti'nin resmi ve diğer verileri mukayese edeceğiz. Yunan iddialarının dayandığı veriler zaten yayınlanan raporlar ve araştırmalar ile tezip edilmiş, Patrikhâne kayıtlarının güvenilirliği ise, barış dönemlerindeki vergi kaygılarına veya ruhanî görevini bir tarafa bırakıp, siyasî, askeri işlerle ilgilendiği zamanki tutumuna bağlı olarak değişkenlik gösterdiği için hep abartılı olmuştur.⁷¹⁴

Tanzimât dönemiyle birlikte devletin sayım işlerine önem verdiği görülmekteyse de, bu sayımların yanında gayrimüslim unsurların kendi sayımları, seyyahların verdiği rakamlar da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş olan Selçuklu, İlhanlı gibi devletlerde de yapılmakta olan nüfus ve arazi tahrirleri, Osmanlı Devleti'nde genellikle vergi ve asker toplamak amacıyla yapılmıştır.⁷¹⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk sayımın ne zaman yapıldığına dair çeşitli görüşler olmuş; Osmanlı Devleti'nde en eski Tahrir Defteri'nin Sultan Murat (1360-1389) döneminde olduğu iddia edilirken, Netâyicü'l Vukuât'ı yazan Mustafa Paşa bu tarihi İkinci Selim (1566-1574) dönemi olarak ifade etmiştir.⁷¹⁶ İkinci Mahmut döneminde bir layiha hazırlanarak şehirlerde ve köylerde halkın kullanmakta olduğu han, hamam, hâne, dükkân, değirmen, bağ, bahçe, tarla ve benzeri tasarruflarının tespit edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bu layiha ve benzer layihaların etkisiyle 1829 yılında ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Savaş dolayısıyla tamamlanamayan bu sayımdan sonra Rumeli bölgesini kapsayan bir sayımın yapıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Bu sayıma göre Rumeli'nin erkek nüfusu 1.369.766, Anadolu'nun erkek nüfusu ise 2.383.876'dır.

⁷¹⁴ McCARTY, **a.g.e.**, s.98; NACRACAS, **a.g.e.**, 75-163.

⁷¹⁵ Ömer Lütfi BARKAN, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul 1942, Cilt:2, Sayı:2, s.22-28

Osmanlı Devleti'nde nüfus işlerini düzenlemek için kurulan ilk resmi kuruluş, Dahiliye Nezareti'nde 1884 yılında genel müdürlük olarak kurulmuş, bu genel müdürlüğe 1889 yılında “*Sicill-i Nüfus-ı Ahâli İdare-i Umumiyesi*” adı verilmiştir. Dahiliye Nezareti merkez teşkilatında 1913 yılında yapılan düzenlemeler ile nüfus işleri ile ilgilenen kuruluşa; “*Devletin nüfus muamelâtını ve nezaretin buna müteallik olan muhaberâtını idare ve icra ve nüfus istatistikleri tertîp ve tanzîm ve tahrîri ve nüfus hakkında tedâbir-i lazıme ittihâz ve tatbîk ve netâyicini tetkîk eder ve tefrîk eder*” hizmetiyle görevli Nüfus Müdiriyeti kurulmuştur.⁷¹⁷

Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarından anlaşıldığı üzere Anadolu coğrafyası birçok etnik ve dini yapıyı içinde barındırmıştır. Özellikle kıyı kesimlerde ticari önemi olan limanlar, iskeleler ve ticaret yolları üzerindeki şehirler ile dini merkez özelliği olan yerleşim merkezlerinde gayrimüslim oranı yüksek olmuştur. İzmir, İstanbul, Samsun, Niğde gibi şehirler bunun en önemli örneklerindendir.⁷¹⁸ Müslüman nüfusun kasaba ve köylerde bulunması, çoğunlukla çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşmaları nedeniyle gayrimüslim nüfus genellikle şehirlerde toplanmıştır. Osmanlı Avrupası'nın nüfusu 1864-1876 döneminde 4.364.500 Müslüman, 5.785.500 gayrimüslim olarak verilmektedir.⁷¹⁹ 1830 yılında 25 milyon olduğu gösterilen⁷²⁰ Osmanlı Devleti'nin toplam nüfus yapısı savaşlar, hastalıklar, toprak kayıpları ve göçlerle⁷²¹ değişime uğramış, 1906 yılı itibarıyla 20.897.617 olan genel nüfus 1914 yılında 18.520.016'ya gerilemiştir.⁷²²

⁷¹⁶ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943, s.7-9

⁷¹⁷ **Nüfus Hizmetleri**, Ankara 1972, İçişleri Bakanlığı Yayını, s.3-4.

⁷¹⁸ Raoul BLANCHARD, “The Exchange Of Population Between Greece And Turkey”, **The Geographical Review**, Newyork 1925, Vol:15, No:3, July, s.449; PANAYOTOPULOS, **a.g.e.**, s.128

⁷¹⁹ Engin D. AKARLI, “Osmanlı Devleti Avrupa Nüfusunun 1864-1876 Dini ve Coğrafi Bileşimi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1973, Cilt:12, Sayı:67-68, s.50.

⁷²⁰ Nicholas V. MICHOF, **La Population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe siècles**, Sofia 1935, Academie Bulgare des Scienses, s.440.

⁷²¹ Alexander TOUMARKINE, **Les Migrations des Populations Musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876-1913)**, İstanbul, 1995., Isis yayını, s.25.

⁷²² Cem BEHAR, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)**, Ankara 1996, C.II, Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, s.46.

Anadolu’da yüz yıllardan bu yana özellikle şehirlerde gayrimüslimler ticaret hayatında etkili olan ve Osmanlı Devleti’nin bürokratik kadrolarında yer bulan Ermeniler ve özellikle Rumlar devletin en büyük azınlığı olmuşlardır. Orta ölçekli sanayi kolu denilen el sanatlarında, kuyumculuk ve tüccarlıkta etkili olan bu nüfus, yoğunluk olarak Batı Anadolu, Trabzon ve civarı ile Kayseri, Niğde bölgelerinde etkili olmuşlardır.⁷²³ Bu sebeple mübadelenin başladığı sırada en önemli tartışmalardan birisi de Rumlardan boşalan ve vasıflı eleman isteyen işlerde kimin çalışacağı konusu olmuştur. Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi Bey “...mübadelede bizim en büyük sıkıntılarımızdan birisi de sanatkâr ve tüccâr Rumların boşluğunu kiminle dolduracağımızdır. Buna alternatif Trabzon’dur. Burada Türkler hemen işletmelerin üretimine devam etmişlerdir. Ancak Anadolu’nun her tarafı böyle değildir...”⁷²⁴ sözleriyle Rum nüfusun göçünün Anadolu’da yaratacağı iktisadî etkilerine dikkat çekmiştir ki, Anadolu’dan giden bu nüfusa karşılık Yunanistan’dan gelen Türk - Müslüman nüfusun yaklaşık %80’ine yakın kısmı tarım ile uğraşan çiftçi sınıfından olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde Azınlıkların Genel Nüfus Durumu⁷²⁵

Tâbiyet	1906	1914
Müslüman	15.518.478	15.044.846
Rum (Ortodoks)	2.822.773	1.729.738
Rum (Katolik)	60.597	62.468
Bulgar	762.754	---
Ermeni (Gregoryan)	1.050.513	1.162.169
Ermeni (Katolik)	90.050	67.838
Protestan	53.880	65.844
Latin	20.447	24.845
Yahudi	256.003	187.073
Maruni	28.726	47.406
Frenk	197.700	---
Toplam	20.897.617	18.520.016

⁷²³ PANAYOTOPULOS, a.g.e., s.99, 106.

⁷²⁴ Vatan, 1 Ağustos 1923

⁷²⁵ BEHAR, a.g.e., s.47-48.

Bölgede yaşanan savaşlarla Bulgarlar gibi birçok ulus göç etmek durumunda kalmış, ticaretle uğraşan diğer unsurlar da İstanbul gibi merkezlere gitmiş, Anadolu’da birçok şehrin ve kasabanın tenhalaşmasında nüfus oranlarının değişiminde etkili olmuşlardır. Bu göç hareketi Aydın, İstanbul gibi vilayetlerde nüfus patlaması yaratmıştır. Osmanlı Devleti’nde kurumsal açıdan en büyük azınlık Rumlar olmuştur.⁷²⁶ Özellikle Ortodoks olan Rumlar; Anadolu’nun batı kıyılarında ve Trabzon vilayeti çevresinde yoğunlaşmış,⁷²⁷ Balkan Savaşları’yla beraber yaşanan göç olgusuyla en çok karşı karşıya gelenler Rumlar olmuş ve mübadele ile değişime tâbi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti içinde yaşanan bu iç göçlerin vilayetlerdeki etkisi gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu vilayet nüfuslarından anlaşılmıştır.⁷²⁸

Osmanlı Devleti Vilayetlerinin Genel Nüfus Oranı

Vilayetler	1906	1914
Edirne	1.154.344	631.094
Aydın	1.721.287	1.608.742
Adana	504.426	411.032
İzmit	290.504.	325.153
Hüdavendigar	1.691.277	616.327
Sivas	1.193.670	1.169.443
Trabzon	1.342.778	1.122.947
Kastamonu	1.105.419	767.227
Konya	1.249.777	789.308
İstanbul	782.231	909.978

Tablodan da anlaşılacağı üzere Anadolu’da bulunan gayrimüslimlerin özellikle İzmit ve İstanbul’da yoğunlaştıkları genel nüfus oranından görülmektedir. Kastamonu ve Konya gibi iç merkezlerden ekonomik ve sosyal açıdan kendileri için en uygun yer olarak gördükleri İstanbul’a göçleri ile oluşan

⁷²⁶ Athanasia ANAGNOSTOPULU, “Tanzimât ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi”, **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt yayını, s.1-36

⁷²⁷ Justin McCARTHY, “Müslümanlar ve Azınlıklar”, Çev: Bilge UMAR, 1998 İstanbul, İnkılâp yayını, s.90; Nuri AKBAYAR, “Osmanlı Salnâmeleri”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul 1985, s.1247.

⁷²⁸ BEHAR, **a.g.e.** s.47-48.

nüfus, daha sonra nüfus mübadelesi esnasında (établi) kavramı çerçevesinde anlaşmazlıklara sebep olmuştur.

4.1.1. Yunanistan'da Nüfus Yapısı

Anadolu'da mübadele bölgelerinin tespit edilmesi gibi Yunanistan'da da mübadeleye tâbi bölgeler tespit edilmiştir. Yunanistan'da mübadeleye en çok konu olan bölge Makedonya ve Garbî Trakya olmuştur. Florina, Karaferye, Kozana, Grevena, Selanik, Yanya ve Kosova gibi merkezlerde Müslüman Türkler yoğun olarak sâkin olmuştur.⁷²⁹ Yunanistan ile Türkiye arasında yapılacak olan nüfus mübadelesi için bölgelerin tespit edilmesi aşamasında, Tevfik Rüştü Bey Muhtelit Mübadele Heyeti ile döndüğü Makedonya'dan edindiği izlenimlerini bir rapor hâlinde sunarak, bölge halkının yaşadığı dramı ve Yunanistan'dan gelecek mübadiller için gerekli çözüm yollarını vekaletle bildirmiştir.⁷³⁰ Makedonya, güneyde Adalar Denizi'nin kuzeybatı sahillerinden kuzeyde Vardar nehrinin orta kısımlarına, doğuda Marta nehrinden batıda Teselya ve Şar dağlarına kadar uzanan sahayı kaplarsa da, esasen Makedonya coğrafi bir bölgeden ziyade XIX. yüzyılda ortaya çıkmış siyasi bir tanımlama olmuştur. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Türk hakimiyetinde kalan bölge Anadolu'dan gelen göçmenler ile şenlendirilmiş,⁷³¹ idari olarak da Selanik, Manastır ve Üsküp olarak üç vilayete ayrılmıştır. Makedonya bölgesi, Selanik vilayetinin tamamını, Manastır vilayetinin Serfice ve Kosova vilayetinin Üsküp sancağı ile Bulgaristan'ın Köstendil sancağını kapsamıştır.⁷³² Yeşilköy Antlaşması'yla Bulgaristan hakimiyetine geçen bölgede 1890 tarihinde "*Makedonya Komitesi*" ve 1893 tarihinde "*Makedonya Dâhili İhtilâl Teşkilatı*" kurulmuş, 1904 nüfus sayımında bölgedeki Müslüman sayısı 1.508.507 iken 896.497 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717 Sırp ve 99.000 Ulah bulunduğu kaydedilmiştir.⁷³³

⁷²⁹ BLANCHARD, a.g.m., s.449; PALLIS, a.g.m., s.322-330; KAPLANOĞLU, a.g.e., s.59-69.

⁷³⁰ BCA: 272.11/16.70.17

⁷³¹ M. Tayyip GÖKBİLGİN, "*Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*", İstanbul 1957, Osman Yalçın Matbası, s.13.

⁷³² İPEK, *Mübadele* ..., s.12.

⁷³³ Tevfik TEMELKURAN, "Makedonya Meselesine Dair Bir Layiha", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul, 1972, s.148-149.

1430 yılında Osmanlı hakimiyetine geçen Selanik, ticarî öneminden dolayı ilgi merkezi olmuş, burada Türk nüfusu hep yoğun olmuştur. Ancak bir diğer mübadele bölgesi olan Yanya, coğrafi konumundan dolayı Türk nüfusun yerleştirilmediği bölgelerden olmuş, bu nedenle burada her zaman Hristiyan nüfus yoğunluğunu muhafaza etmiştir.⁷³⁴ 1860-1914 yılları arasında ortalama olarak Yanya’da 264.800, Selanik’te 430.500 ve Manastır’da 860.000 ve Akdeniz’de önemli bir ada olan Girit’te 48.400 Türk nüfus yaşamışken⁷³⁵ 1914 tarihli Resmi Nüfus İstatistiklerinde de Batı Trakya’da 362.445 Türk, 86.255 Rum, 68.656 Bulgar ve 1.296 Ermeni’nin sâkin olduğu belirtilmiştir.⁷³⁶ Yunanistan sınırları içerisinde olmasına rağmen tarihten gelen nüfus yapısıyla, Müslümanlar birçok yerde hakim unsur olarak kalmış ve kalan bu nüfus iki ülke arasında mübadeleye konu olmuştur.

Osmanlı Avrupa’sında Nüfus Oranları 1911⁷³⁷

Vilayet	Müslüman	Rum	Bulgar	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
Selanik	604.780	397.795	271.359	87	62.290	11.604	1.347.915
Yanya	244.638	311.032	---	---	3.990	1.175	560.835
Manastır	455.720	349.541	246.344	9	10.651	2.614	1.064.879
Toplam	2.261.313	1.150.909	1.049.156	96	80.218	16.999	4.558.691

Ticari öneminden dolayı Osmanlı döneminde Anadolu’dan getirilen Yörüklerin belli başlı iskân yerlerinden biri olan Selanik vilayeti, 1864 Vilayet Salnâmesi’ne göre, Tırhala, Siroz ve Drama sancaklarından oluşmaktadır. 1831 yılı ilk nüfus sayımında Selanik’in erkek nüfusu 12.714 olarak tespit edilmiş, bunun 4.295’i Müslüman, 5.670’i Yahudi ve 2.758’i Ortodoks Hristiyan olarak ayrılmıştır.⁷³⁸ 1895 yılı sayımına göre ise nüfus 456.227’si Müslüman-Türk,

⁷³⁴ Melek DELİLBAŞI, “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, Ankara 1987, C.LI, Sayı:199, s.100-101.

⁷³⁵ Kemal H. KARPAT, “Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914) İstanbul 2003, Türk Tarih Vakfı Yurt yayını , s.56.

⁷³⁶ Tevfik BİYİKLİOĞLU, “Trakya’da Milli Mücadele”, I, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu yayını, s.248.

⁷³⁷ BEHAR, a.g.e.,s.34; Justin McCARTHY, *Ölüm ve Sürgün (1821-1922)*, İnkılâp yayınevi, İstanbul 1998, s.144. yazar burada küçük farklarla aynı rakamları vermektedir.

⁷³⁸ Meropi ANASTASSIADOU, *Tanzimât Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, İstanbul 2001, Tarih Vakfı Yurt yayını:122, s.56.

295.660'ı Rum, 237.396'sı Bulgar olmak üzere toplam 1.043.715'a ulaşmıştır. Türk nüfus yoğun olarak Drama ve Siroz sancaklarında yoğunlaşmıştır. Siroz sancağı, Zihne, Timurhisarı, Petric, Menlik, Nevrekop, Razlık ve Cuma-ı Bâlâ kazalarından, Drama sancağı da Sarışaban ve Kavala kazalarından oluşmaktadır. Selanik sancağı ise, Selanik, Yenice, Karaferye, Katrin, Vodine, Tikveş, Köprülü, Ustumca, Toyran, Avrethisar, Lankaza, Kesendre, Gögili ve Aynaroz kazalarından oluşmaktadır.⁷³⁹

Selanik sancağının 1908 yılı itibariyle nüfus toplamında Müslümanların oranı %48'dir. Kazalar itibariyle ise nüfus dağınıklık arz etmektedir. Kazaların büyük bir kısmında Rum nüfusun çoğunlukta olduğu, Avdethisarı, Gökyay, Lankaza, Yenice, Drama, Sarışaban, Kavala ve Pravişte gibi kazalarda da Müslümanların yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Selanik'te Rum Ortodoksların genellikle köylerde yaşadıkları ve Patrikhâneye kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. 1908 yılı itibariyle Selanik merkezde 24.129 Müslüman'a karşın 12.137 Rum yaşamaktadır. Selanik kazalarından Drama'da ise Müslüman nüfus 48.215 iken Rum Ortodoks nüfus 14.071 kişidir. Müslüman nüfus burada yoğun olmasına karşın Aynaroz kazasında hiç Müslüman nüfus bulunmamaktadır.⁷⁴⁰

Selanik'te 1911 yılı itibariyle Müslümanlar, toplam nüfusun %45'i civarında bir orana sahiptir. Vilayet genelinde Müslümanlar 604.780 kişiyle en yoğun nüfustur. Rum nüfus burada 397.795 kişiyle ikinci büyük nüfus olarak bulunmaktadır. Bulgarlar da genellikle üçüncü yoğun nüfus olarak görülmektedir. Manastır vilayetinde de Müslüman nüfus 455.720 kişiyle en yoğun nüfusu teşkil etmektedir. Rumlar burada 349.541 kişiyle ikinci büyük nüfusu oluşturmaktadır. Yanya vilayetinde ise Rum nüfus daha yoğun olarak bulunmaktadır. Burada Müslümanlar 244.638 kişiyle ikinci büyük nüfus oranına sahiptir.⁷⁴¹ Selanik şehrinde 1913 yılı Yunan Makedonya yönetiminin sayımına göre ise, merkez nüfus 61.439 Yahudi, 45.867 Müslüman ve 39.956 Yunan, 6.263 Bulgar

⁷³⁹ Tayyip GÖKBİLGİN, "Selanik" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, 1993, s.347.

⁷⁴⁰ *Salnâme-i Vilayet-i Selanik 1908*, ek tablo.

⁷⁴¹ BEHAR, a.g.e., s.54.

bulunmaktadır.⁷⁴² Bu nüfus Balkan Savaşları sonucunda şehrin Yunan ordularınca işgali ile birlikte değişmiş, Müslüman nüfus şehri terk ederken Yunan nüfusu artmıştır.⁷⁴³

Makedonya'daki mübadeleye tâbi olan bazı bölgelerin nüfus verilerinde bölge Müslüman, Yunan ve Bulgar olmak üzere üç ana grupta incelenmiştir. Burada Müslüman tanımının içine Türklerin yanında Arnavutlar, Boşnaklar gibi İslâm dinini kabul etmiş unsurlar da dahil edilmiştir. Ancak Müslümanların içinde de yoğun olarak Türkler: Filorina, Naslıç, Kozana, Kayalar, Grabene gibi bölgelerde çoğunluk ahâli olarak sakin olmuşlardır.⁷⁴⁴ Türklerden sonra Arnavutlar ikinci büyük Müslüman grubu teşkil etmektedir. Makedonya genelinde 1.205.000 kişilik toplam nüfusun 513.000 gibi bir nüfusu Müslümanlar, 475.000'ini Yunanlılar oluşturmaktadır. Bulgarlar 119.000 kişi ile üçüncü sırada gelirlerken Yahudiler ve diğer etnik ve dini gruplar 98.000 kişilik bir oranda bulunmuştur.⁷⁴⁵

Yunan verilerinde Makedonya'nın kazalarından Florina'da Müslümanlar %32 gibi bir rakam ile Rumlar ile aynı orandadır. Kazada bulunan Bulgarlar %35 ile en büyük nüfus gurubu iken Yahudiler ve diğer etnik ve dini gruplar %1 oranındadır. Edessa kazasında da Rum nüfus %40 iken, Müslümanlar burada %48 ile en büyük nüfus grubunu oluşturmaktadır. Kazada Bulgarlar %12 oranındadır. Kayalar kazasında ise Müslümanlar %76'dan daha fazla bir oran vermekte, Rumlar %20 oranında, Bulgarlar %4 oranında kalmaktadır. Kozani kazası da Müslümanların yoğun bulunduğu yerlerden olup, burada Müslümanların oranı %40 iken, Rumların oranı %60 oranındadır. Kazada diğer etnik gruplar bulunmamaktadır. Makedonya'nın diğer kazalarında ise tabloda görüldüğü üzere

⁷⁴² Kirki GORGIADOU, “*Selanik'in Yunanlıları*”, **Selanik: 1850-1918**, Haz: Gilles VEINSTEIN, Çev: Cüneyt AKALIN, İstanbul 2003, İletişim yayını, s.129-131.

⁷⁴³ Bernard LORY, “*Yıl 1912, Yunanlılar Kente Girer*”, **Selanik: 1850-1918**, Haz: Gilles VEINSTEIN, Çev: Cüneyt AKALIN, İstanbul 2003, İletişim yayını, s.261-267.

⁷⁴⁴ **Salnâme-i Vilayet-i Manastır 1311**, s.229.

⁷⁴⁵ PALLIS, **a.g.m.**, s.322-325.

Müslüman nüfus daha az bir orana sahiptir. Hatta Enotia kasasında hiç Müslüman nüfus bulunmamakta, Bulgarlar %46 ise oranında kalmaktadır.⁷⁴⁶

Yunanistan'da yaşayan Türkler, bulundukları yerlerde genellikle etkili bir nüfusa sahip olamamış, ancak yoğun olarak Siroz ve Drama sancaklarında bulunmuşlardır. Müslümanların nüfusu, 1914 yılından sonra yaşanan facialar doğrultusunda Selanik gibi limanlarda yoğunlaşmıştır. Anadolu'da aynı durum yaşanmış, hiçbir zaman çoğunluk olamayan Rum nüfus, mübadelenin başlayacağı tarihlerde yerlerini terk etmiş ve İzmir ve Aydın gibi vilayetlere göç etmişlerdir. Yaşanan bütün olumsuzluklar ve yapılan propagandalar sonucunda iki ülkede yaşayan mübadil Türkler ve Rumlar, hem resmi mübadele yoluyla hem de kendi imkânlarıyla yaşadıkları yerleri terk ederek İzmir, İstanbul, Selanik gibi merkezlerde toplanmışlardır. Bu sebeple resmi rakamların verdiği mübadil sayısı gerçekte bölgelerde yaşayan ve yurtlarını terk eden insanların tam sayısını vermemektedir. Ancak yine de mübadelenin yaşandığı bölgelerdeki Rum nüfus hakkında var olan kaynaklardaki rakamları kabul etmek gerekmektedir.

4.1.2. Türkiye'de Nüfus Yapısı

Anadolu'daki Rum nüfus ile ilgili olarak; Patrikhânenin 1912 nüfus verilerini kullanan⁷⁴⁷ Atina Üniversitesi Profesörü olan Soteriadis, Leon Maccas, Charles Dufayed ile nüfus konusunda mukayeseli incelemelerde bulunmuş olan Anagnostopulu'nun istatistik verileri, Osmanlı Devleti nüfus verileri ve Cumhuriyet dönemi Devlet İstatistik Enstitüsü resmi istatistik verileri ile kıyaslanmıştır.⁷⁴⁸ Patrikhâne ile Osmanlı Devleti'nin nüfus oranları arasındaki fark hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüş, Polibus, bu farkın olmayan(!) 1910 yılı sayımında, meclisteki azınlık oranının düşük olmasını sağlamak amacıyla yapıldığını iddia etmiştir. Anagnostopulu'nun yaptığı araştırmalarda ise, Osmanlı ve Rum kaynakları arasında büyük bir farkın olmadığı görülmektedir. Türk resmi istatistikleri ne göre toplam Rum nüfus 1.700.000 kişidir. Yine 1914 yılı itibariyle

⁷⁴⁶ PENTZOPULOS, a.g.e, s.120.

⁷⁴⁷ Patrikhânenin sözde sayımını George SOTERİADIS, **An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, London 1918; Leon MACCAs, **L' Héliénisme de l'Asie Mineure**, Paris 1919 adlı eserlerle yayınlamıştır.

⁷⁴⁸ Anadolu için Patrikhânenin sayımlarına dayanan Maccas ve Dufaye'nin istatistik oranları aynı olduğundan tablolarda sadece Soteriadis'inkine yer verilmiştir.

McCartney Rum nüfusu 2.000.000, Puaux ise 1.715.000 kişi olarak vermektedir. Sör Edwin Pears ise Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'un kabul ettiği 1.600.000 rakamını vermektedir.⁷⁴⁹

Osmanlı Devleti kıyı vilayetlerinde daha sıkı bir nüfus sayımı yaptığından Rum nüfus hakkındaki istatistik bilgileri yakın rakamlarla da olsa doğrudur. Yunan kaynaklarının verdiği bilgiler hem Patrikhânenin 1912 tarihli verileri hem de 1910 yılına ait resmi Osmanlı istatistiklerinin mukayesesidir. Patrikhâne, Osmanlı genelinde Rum nüfusunu 1.782.582 kişi verirken Türk resmi istatistiği 1.777.146 kişi olarak vermiştir.⁷⁵⁰ Bu Patrikhâne kaynakları Yunan Hükûmeti'nin asılsız iddialarının dayanağı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple ileriki bölümde Türkiye'de bulunan Rumların nüfusu hakkında bilgiler verirken iki ayrı kaynağı mukayeseli vereceğiz. Burada Rum nüfusu ile ilgili Yunan iddialarında Patrikhânenin kaynaklarını kullanan Soteriadis'in verileri ve onu kendi araştırma sonuçlarıyla eleştiren Anagnostopulu'nun verileri kullanılmıştır. Bunlardan önce her vilayet nüfusu hakkında Osmanlı resmi istatistikleri verilerek tarafımızdan bu iddialara karşılık objektif bir kıyaslama yapılması amaçlanmıştır. Soteriadis'in kullandığı verileri yine ifade ettiğimiz gibi Leon Maccas ve Charles Dufayed de kullandığından sadece biri tablolarda yer verilmiştir.

Batı Anadolu Rum nüfusu konusunda yapılan çalışmalardan biri de Celal BAYAR'ın yaptığı tasniftir. Burada Batı Anadolu bölgesine Midilli, Sakız ve Sisam adaları da dahil edilmiştir. Bu tasnif, Çanakkale, İzmir, Aydın, Ayvalık ve çevresi, Manisa ve Uşak çevresi ile İzmir merkez ile sınırlandırılmıştır. Buna göre Ayvalık ve körfez çevresinde 120.000 Çanakkale çevresinde 90.000 Aydın ve çevresinde 80.000 Urla'dan Çeşmeye kadar olan İzmir bölgesinde 130.000 İzmir merkez'de 190.000 Manisa ve Uşak çevresinde 150.000 olmak üzere 760.000 Rum nüfus sâkin olduğu görülmüştür. Bu nüfusa Midilli'de 150.000 Sakız'da 70.000 Sisam'da 100.000 Rum eklenmesi ile genel toplamda 960.000 Rum nüfus sâkin olmuştur.⁷⁵¹ Venizelos ise, Adalar bölgesinin nüfusunu da dahil ederek “

⁷⁴⁹ PENTZOPULOS, a.g.e., s.30

⁷⁵⁰ McCARTHY, a.g.e., s.93.

⁷⁵¹ Celal BAYAR, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, İstanbul 1997, C.V, Sabah Kitapları, s.106.

Küçükasya batısı ile coğrafi ve ekonomik bir küll teşkil eden ve ahâlisi tamamıyla Rum olan İmroz, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya, Rodos civarı adalarıyla Meis ve Oniki ada'nın nüfusu ilave edilirse, Batı Küçükasya Rumluğunun 1.838.333 kişilik bir kuvvet arz eder.”⁷⁵² Batı Anadolu'nun Rum olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Anadolu'da Türk-Rum Nüfus Oranları 1912-1914

YER	Soteriadis'e göre Rum nüfus 1912	Osmanlı Verilerinde Rum Nüfus 1914 ⁷⁵³
Aydın Vilayeti	622.810	299.096
Çanakkale Sancağı	38.830	8.541
Bursa Vilayeti	278.421	74.927
İzmit Sancağı	73.134	40.048
Konya Vilayeti	87.021	25.071
Ankara Vilayeti	45.873	20.226
Kastamonu Vilayeti	24.919	20.958
Sivas Vilayeti	99.379	75.324
Trabzon Vilayeti	353.533	161.574

Anadolu genelinde Rum nüfus dağılımına bakıldığı zaman Osmanlı resmi verileri ile Yunanlı araştırmacıların verileri arasında büyük fark olduğu görülmektedir. Aydın ve Trabzon vilayetleri en çok Rum nüfusa sahip vilayetler olarak aynı olsa da nüfus sayısı farklıdır. Soteriadis'in 1912 yılı istatistiklerine göre Anadolu'da Rum nüfus 622.810 kişiyle Aydın, 278.421 kişiyle Bursa ve 353.533 kişiyle Trabzon'da yoğun olarak bulunmuştur. Bir başka Yunanlı araştırmacı bu rakamları eleştirerek Aydın'da 435.398, Bursa'da 165.625 ve İzmit'te 50.224 Rum nüfustan bahsetmiştir ki bu nüfus Osmanlı verilerine daha yakındır. Nakracas, eserinde bu bilgileri aktarırken Soteriadis'in verdiği rakamları Anagnostopulu ile kıyaslamış ve Soteriadis'in abartılı bulduğu bu sonuçların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Venizelos Hükûmeti'nin toprak taleplerinde kullanıldığını vurgulamıştır.⁷⁵⁴ Dönem boyunca Amerika'nın elçisi olan Morgenthau da yalnız İstanbul'da 300-400 bin yerli Rum'dan bahsetmiştir. 1919 memorandumunda bu oran Batı Trakya ile birlikte 690.000 kişidir ki, Venizelos

⁷⁵² TİH II, a.g.e., s.5

⁷⁵³ Azmi SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990, s.182; Mustafa KESKİN, “Milli Mücadele Başlarken Anadolu'nun Demografik Yapısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:3, 1989, s.477-479; KARPAT, a.g.e., s.228.

⁷⁵⁴ Georgios NAKRACAS, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi**, İstanbul 2003, Belge yayınları, s.72.

Paris Konferansı'nda bunun 731.000 olduğunu iddia etmiştir.⁷⁵⁵ Kaynaklardaki bu gibi farklılıkları Batı Anadolu vilayetlerinin nüfus oranlarında da sık sık rastlanmıştır.

4.1.2.1. Aydın Vilayeti

Aydın vilayeti, mübadele konusunda en çok tartışma konusu olan vilayettir. Venizelos'un Rum nüfusun çokluğunu iddia ettiği vilayette, Osmanlı Devleti'nin geneline oranla Anadolu'daki en çok Rum nüfus bulunmuştur. Ancak bu nüfus hiçbir zaman bazı kazalar hariç tutulmak kaydıyla Türk nüfustan fazla olmamıştır.⁷⁵⁶ 1912 yılı itibarıyla İzmir, Manisa, Denizli ve Menteşe sancaklarından oluşmakta olan Aydın vilayeti⁷⁵⁷ Rumların yoğun olarak ikâmet ettiği bölge izlenimi vermiştir. Vilayette Yunan iddialarına göre 940.843 Müslüman nüfusa karşılık Rumların oranı 622.810 kişiyle nüfusun %37.7'sine tekabül etmektedir.⁷⁵⁸ Soteriadis'in bu nüfus verileri nüfusun doğum ve ölüm oranlarına göre kıyaslandığında dengesiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadar yakın oran sadece İzmir sancağında 100.356 Türk'e karşılık 73.636 Rum şeklindedir.⁷⁵⁹

Osmanlı Verilerinde Aydın Vilayeti Rum Nüfus Oranları

Aydın vilayeti	1901 ⁷⁶⁰	1904 ⁷⁶¹	1905 ⁷⁶²	1907 ⁷⁶³	1914 ⁷⁶⁴
İzmir Sancağı	172.686	180.675	277.657	187.270	214.695
Manisa Sancağı	38.217	38.789	49.804	39.592	47.326
Aydın Sancağı	20.816	21.421	30.569	23.418	30.399
Denizli Sancağı	3.328	3.465	4.125	3.796	3.685
Menteşe Sancağı	12.281	13.270	17.177	13.924	19.923
Toplam	247.328	257.620	379.332	268.000	316.028

⁷⁵⁵ PENTZOPOULOS, a.g.e., s.32.

⁷⁵⁶ Makâmât-ı Askeriye II, s.18.

⁷⁵⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1912, s.566.

⁷⁵⁸ George SOTERIADIS, "An Ethnological Map Illustrating Helenizm in the Balkan Peninsula and Asia Minor", London, 1918, Edward Stanford Ltd., s.9.

⁷⁵⁹ Salahi R. SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ankara 1986, C.I, Türk Tarih Kurumu yayını, s.37.

⁷⁶⁰ Salnâme-i Vilayet-i Aydın 1901

⁷⁶¹ SVA 1904

⁷⁶² SVA 1905 (Burada bütün Hristiyan nüfus verilmiştir.)

⁷⁶³ SVA 1907

⁷⁶⁴ KARPAT, a.g.e., s.228.

1907 yılı Aydın Vilayet Salnâmesi'ne göre vilayetin 1.500.974 olan toplam nüfusunun 380.343'ü Hristiyan, 33.081'i Musevi olarak verilmiştir.⁷⁶⁵ Bu nüfusun içersinde Ermeniler ve Katolik diğer unsur da gösterildiğinden Rum nüfusunu 290.000 civarı olarak verebilmekteyiz. Zaten 1914 yılı itibariyle ise Osmanlı Devleti'nin nüfus istatistiklerinde İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli sancaklarından oluşan Aydın vilayetinde Rum nüfus, 296.105 kişi olarak gösterilmiştir. Nüfus oranlarını doğru mukayese edebilmek için bölgesel taksime göre Menteşe sancağındaki 19.923 Rum nüfusu da Aydın vilayeti Rum nüfusuna eklenmiştir. Yine bu tarihte de nüfusun en yoğun olduğu yerler, İzmir kazasının merkezi ve Urla, Çeşme ve Foça gibi şehirlerdir. Manisa ve Bergama'da da Rum nüfus önemli miktardadır.⁷⁶⁶ Vilayet salnâmelerinde ise, 1914 yılı Aydın vilayeti Türk nüfusu 1.338.317 iken Rum nüfus 308.476 olarak verilmiştir.⁷⁶⁷ Bir diğer veride ise, aynı vilayetin Rum nüfusu 384.732 kişi olarak verilmektedir.⁷⁶⁸

Balkan Savaşları'nın başlamasıyla göç hareketleri de hızlanmış, bölgelerdeki nüfus oranları değişmiştir. Verilen Türk ve Rum nüfusuna ait rakamlar aynı yıl içinde bile olsa değişiklik göstermiştir. Aydın vilayetinin 1917 yılına ait bir başka belgede ise 1.572.182 kişi olan toplam nüfusun 1.276.834'ü Müslüman 234.259'u Rum, 36.167'si Musevi, 21.186'sı Ermeni ve 3.725'i diğer unsurlar olarak verilmektedir.⁷⁶⁹ Aydın vilayeti'nin nüfusu ile ilgili bir diğer kaynak ise Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasını mukayese etmiştir. Buna göre Birinci Dünya Savaşı öncesi vilayetin 1.464.551 olan toplam nüfusun 817.454'ü Türk, 647.097'si Rum iken savaş sonrası 1.416.002 olan toplam nüfusun 827.271'i Türk 588.731'i Rum olarak verilmiştir.⁷⁷⁰ 1919 yılı başlarına ait Köylü gazetesinin oranları ise 1.535.718 olan toplam nüfusun 1.301.962'si

⁷⁶⁵ SVA 1907, s.760-762.

⁷⁶⁶ Kamil ERDEHA, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul 1975, Remzi Kitabevi, s.369-370,s.369-370; KARPAT, **a.g.e.**, s.213; Aydın vilayeti nüfusu konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilmiştir. Bkz TURAN, **a.g.e.**, s.23; GÖKBİLGİN **a.g.e.**, s.5

⁷⁶⁷ Ramazan BOYACIOĞLU, **Salnâmelere Göre I. Meşrutiyetten I. Cihan Harbine Kadar Aydın Vilayeti**, Ankara 1987, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.83-85; Gökbilgin ise bu rakamı 1.291.062 Türk ve 233.914 Rum olarak vermiştir. GÖKBİLGİN, **a.g.e.**, s.5.

⁷⁶⁸ McCARTHY, **a.g.e.**, s.112.

⁷⁶⁹ Erkan SERÇE, **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917**, , İzmir 1998, Akademi Kitabevi s.32-33

⁷⁷⁰ TURAN, **a.g.e.**,s.23.

Türk, 233.756'sı Rum olarak verilmiştir.⁷⁷¹ Aker ise, 1919 yılı itibariyle Aydın vilayeti nüfusunu 1.366.551 Müslüman Türk, 242.533 Rum olarak vermiştir.⁷⁷²

1.517.616 olan Aydın vilayetinin Müslüman nüfusu yanında⁷⁷³ Yunanlı araştırmacı Anagnostopulu, Soteriadis'in Aydın vilayeti ile ilgili 622.810 rakamını abartılı bularak Rum nüfusunu 435.398 kişi olarak vermiştir Nakracas, Soteriadis'in verilerinde Aydın vilayetinin batı kıyılarında çoğunluk olarak verilen Rum nüfusunun büyük bir kısmının Balkanlar'dan gelmiş olan "*mali göçmenler*" olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁴ Diğer kaynaklarda da Rumlar önemli azınlık statüsündedir. Özellikle Bayındır, Tire gibi yerlerde Rum nüfus 6.000-7.000 kişiyle toplam nüfusta önemli bir çoğunluk olarak bulunmuştur.⁷⁷⁵ Venizelos, İzmir merkez olmak üzere Aydın vilayeti ile Bursa vilayeti'nde toplam 1.080.000 Rum nüfus bulunduğunu, bu sebeple bölgenin asla Türk bölgesi olamayacağı iddiasını Patrikhânenin bu rakamlarına dayandırmıştır.⁷⁷⁶ Bütün araştırmacıların verilerinden elde edilen sonuç ise, Aydın vilayetinde Rum nüfusun toplam nüfusun üçte biri oranına sahip olması, ekonomik anlamda da gelişmiş şehirlerde toplanması olmuştur.

Osmanlı istatistiklerini doğum ve ölüm verileri ile beraber kıyasladığımızda da ortaya çıkan orandan Soteriadis'in verilerinin abartılı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Anagnostopulu'nun 435.398 kişilik oranı Osmanlı resmi istatistiklerine daha yakındır. İzmir sancağının nüfusunun artmış olması Rum nüfusun kıyılara ve kırsaldan şehirlere doğru göçe başlamalarından dolayıdır. Özellikle ticaretle uğraşmakta olan gayrimüslim nüfus şehirlerin çoğunluk unsuru durumundadır. Batı Anadolu'da yaşanan bu kentli ve kırsal nüfus tanımı Yunanistan'da da geçerlidir. Burada da Müslüman Türklerin yaklaşık %70 oranında bir kısmı köylerde yaşamaktadır. Yunanistan'da görülen

⁷⁷¹ TAÇALAN, a.g.e., s.78; Bir diğer kaynak Aydın vilayetinin 1.299.527 Müslüman 233.914 kişi de Rum olarak verilmektedir. Bkz. Salahi R. SONYEL, **Minorities and the Destruction of Otoman Empire**, Ankara 1993, Türk Tarih Kurumu yayını, s.351

⁷⁷² AKER, a.g.e., s.8.

⁷⁷³ McCARTHY, a.g.e., s.12.

⁷⁷⁴ NAKRACAS, a.g.e., s.78-79; PANAYOTOPULOS, a.g.e., s.121-127.

⁷⁷⁵ Karl DIETERICH, "**Hellenism in Asia Minor**", Newyork 1918, Newyork University, s.48.

⁷⁷⁶ SONYEL, **Türk Kurtuluş ...**, C.I, s.35.

bu nüfus dağılımı özellikle Batı Anadolu’da daha yoğun olarak rakamsal farklılıklara rağmen Soteriadis ve Osmanlı istatistiklerinde görülmektedir.

4.1.2.1.1. İzmir Sancağı

Önemli bir merkez olan İzmir sancağı, Bergama, Foça, Menemen, İzmir, Urla, Karaburun, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Bayındır, Ödemiş ve Tire kazalarından oluşmaktadır.⁷⁷⁷ Soteriadis’e göre; 1912 yılı itibarıyla İzmir sancağının 754.046 kişilik toplam nüfusunda Rum nüfusunun en yoğun yaşadığı bölge İzmir⁷⁷⁸ ve çevresidir ki, burada 449.044 nüfus Rum yaşamıştır. Bu nüfusun da 395.559 gibi büyük çoğunluğu Bergama, Foça, İzmir, Urla, Karaburun ve Çeşme kazalarında yerleşmiş, burada üçüncü etnik ve dini unsur Ermeniler olmuştur.⁷⁷⁹ Charles Dufayed’de İzmir sancağı ile ilgili nüfus verilerinde Soteriadis ile aynı verileri kullanmıştır.⁷⁸⁰ Anagnostopulu ise buna karşılık bu nüfusu 319.67 kişi olarak ifade etmiştir.⁷⁸¹

Osmanlı Verilerinde İzmir Sancağı’nda Rum Nüfus Oranları

Kazalar	1901	1904	1905	1907	1914
Urla	14.011	14.516	16.764	19.722	24.711
Çeşme	10.478	10.942	10.942	10.942	39.073
Karaburun	---	8.235	9.234	8.387	9.934
Seferihisar	1.614	1.700	1.700	---	2.641
Foça	7.320	7.584	6.238	7.584	15.670
Menemen	2.894	3.654	4.029	3.824	8.058
Kuşadası	3.211	3.302	3.833	2.367	9.220
Bayındır	3.372	3.479	3.042	4.134	3.655
Tire	2.265	2.679	---	3.600	3.227
Ödemiş	2.336	2.375	3.870	3.831	6.104
Bergama	3.585	3.585	3.560	3.585	16.841

⁷⁷⁷ SVA 1907, s.320.

⁷⁷⁸ İKONOMOS, *İzmir Hakkında Tetkikat*, çev: Arabzade Cevdet, İzmir 1932, s.264.

⁷⁷⁹ SOTERİADIS, a.g.e., s.9; SERÇE, a.g.e., s.33; NACRACAS, a.g.e., s. 82; PANAYOTOPULOS, a.g.e, s.120

⁷⁸⁰ Charles DUFAYED, “L’Asie Mineure et l’Hellénisme” Paris 1919, s.11.

⁷⁸¹ NAKRACAS, a.g.e., s.82.

İzmir sancağı Rum nüfusu Osmanlı resmi istatistiğine göre 1910 yılı nüfusuna göre İzmir'in toplam nüfusu 627.850 kişi olup bunun 325.191'i Müslüman, 25.002'si Musevi'dir.⁷⁸² Merkez kazanın Hristiyan nüfusu 277.657 kişi olup bunun 24.662'si yabancı olarak verilmiştir. Bu yabancı olarak verilen nüfusun Soteriadis'in bahsettiği adalardan gelen göçmenler olmuştur. 1914 yılı Osmanlı Devleti İstatistikleri'ne göre ise, Rumlar nüfusun %33'ü civarındadır. Urla'da 9.361, Çeşme'de 4.539 ve Foça'da 7.427 kişi olan Müslüman nüfus oranına rağmen daha fazla nüfusa sahip olan Rumlar dört kazada nüfusun %70'i civarında bir orana sahip olmuştur.⁷⁸³ 1917 yılına ait nüfus verilerinde de Yunan iddialarının aksi rakamlar görülmüştür. İzmir merkezin 238.271 olan toplam nüfusunun 96.727'si Rum, 25.000'i Musevi, 12.017'si Ermeni olmuş, Urla ve Kuşadası'nda Rum nüfusun yoğun olduğu görülmüştür.⁷⁸⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrasında İzmir sancağı Rum nüfusu 142.295 kişiye ulaşmış,⁷⁸⁵ göçler yıllara göre değiştiği için 1919 yılı Köylü gazetesinin verilerine göre, İzmir sancağının 557.169 olan toplam nüfusunun 151.101'i Rum olarak verilmiştir.⁷⁸⁶

Bayar, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu Rumlaştırma politikasına örnek olarak Urla kazasını vermiştir. 1914 yılının çeşitli istatistik verilerinde de Urla'da 24.711 Rum nüfusa karşılık 9.361 Türk nüfus bulunmaktadır. Ancak aynı oranın 1919 yılı verilerinde giderek artmış olduğu da görülmüştür. Buna göre 1919 yılında 30.000 Rum nüfusa karşılık kazada sadece 3.500 Türk yaşamakta olduğu tespit edilmiştir.⁷⁸⁷ Burada Rum göçünün artması ile başlayan baskı sonucunda Türklerin Anadolu'nun içlerine doğru göçe başladığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu göç sonucunda Yunanlı araştırmacıların Türkçe konuşan Rumlar ve Yunanca konuşan Rumlar şeklinde tanımladıkları bir ayırım ortaya çıkmıştır. Aker, Soteriadis'in bahsettiği Türkçe konuşan Rumlar hakkında “ *İzmir ve Aydın Rumları Yunanca konuşur, ancak İzmir'in Çirkince, Manisa'nın Horozköy gibi*

⁷⁸² SVA 1910, s.320; Hüseyin RIFAT, **İzmir 1914**, Haz: Erkan SERÇE, İzmir 1997, Akademi Kitabevi, s.26-31

⁷⁸³ Makâmât-ı Askeriyye II, s.18; KARPAT, a.g.e.,s.213.

⁷⁸⁴ SERÇE, a.g.e.,s.33.

⁷⁸⁵ TURAN, a.g.e.,s.23; ERDEHA, a.g.e.,s.369-370.

⁷⁸⁶ TAÇALAN, a.g.e., s.78.

⁷⁸⁷ BAYAR, a.g.e., C.V, s.1574, 1614; ERDEHA, a.g.e., s.369 vd.

*birkaç büyük köyün ve Muğla ile Denizli merkez Rumları Türkçe konuşmaktadır. Yunan dili konuşanlar Tanzimât Fermanı'ndan sonra buraya gelen göçmen Rumlardır. Bunlar demiryolları boyunca irili ufaklı köylere ve şehirlere yerleşmiştir. Yerli olan ve Türkçe konuşan bütün Rumlar, fizyonomi ve adet bakımından da komşuları Müslüman Türklerin benzeriydiler... Bu Rumlar esasen Ortodoks Türklerdi..." demiştir.*⁷⁸⁸

Yunan iddialarını veren Soteriadis'in istatistiğine göre ise, İzmir merkez kazasında 416.494 kişiden 243.879 kişi Rum olarak verilmiş, Anagnastopulu ise İzmir kazasıyla ilgili Soteriadis'in istatistiğine göre 56.449 kişi daha az olarak 187.430 kişinin Rum olduğunu ve bunların çoğunlukla varoşlarda ve kasabalarda bulunduğunu bildirmiştir. İzmir kazası ve civarı bölgelerden Karşıyaka'da Mani, Sakız ve Kerye (İkaria) adalarından 1874 sonrası gelen 642 Rumca konuşan aile⁷⁸⁹ ile 170 Türk aile ve başka dinlere mensup 335 aile sâkin olmuştur. Bornova'da yerleşmiş Rumlar İzmir kentinden ve adalardan gelmiştir. 1912 yılında bölgede 1821 tarihinden sonra yerleşmiş, Rumca konuşan 4.000 Rum ve Girit'ten gelen 4.300 Türk sâkin olmuştur. Soteriadis'e göre Buca da, Rumca konuşan Rumların yoğun bulunduğu yerlerden olmuşken, İzmir'e bağlı olarak gösterilen Nif'te ise Rumca konuşan 2.500 Rum ve 2.000 Türk sâkin olmuştur. Ayrıca İzmir kazası civarındaki Bayraklı, Papazkala, Kricalya ve Parsi köylerinde önemli miktarda Rum ile, Kokaryalı, Mersinli, Karantina, Gökağaç, İkiköy (Yeniköy), Tomarca, Göztepe, Çiğli, Narlıtepe, Yakaköy ve Ulucak köylerinde az sayıda Ortodoks Hristiyan yaşamıştır.⁷⁹⁰

İzmir'in güneybatısında bulunan Urla kazasında Soteriadis'e göre 1912 yılında 45.390 kişilik nüfusun 40.670'i Helen olarak verilmişse de, Anagnastopulu bu oranın 30.325 olduğunu ve Urla kazasında 23.000 civarında yoğun olarak bulunduklarını bildirmektedir. Köylerden Gülbahçe köyünde 2.500, Yağlıca köyünde 750 ve Tolos köyünde 1.500 Rum yoğun olarak bulunmuştur. Seferihisar kazasında 21.607 kişinin 11.667'sinin Rum olduğu belirtilmişse de

⁷⁸⁸ AKER, a.g.e., s.8-9.

⁷⁸⁹ Yazar burada Rumca konuşan Rumlar ifadesiyle, Adalardan getirilenleri kastetmektedir. Çünkü Rumlar içinde yerli olanların çoğu Ortodoks Türklerdir.

⁷⁹⁰ NAKRACAS, a.g.e.,s.84.

Anagnastopulu buradaki Rum nüfusun daha az olduğunu ifade etmiştir. Bergama kazasında da Soteriadis istatistiğine göre 51.098 nüfusun 25.277'si Rum olmuştur. Anagnastopulu burada da bu veriye karşı Rum nüfusun aslında 15.200 olduğunu ve bunların Bergama'da 8.000, Dikili'de 4.000 ve Çandarlı limanında 1.200 Rumca konuşan Rum'un bulunduğunu kalanın köylere dağıldığını belirtmiştir. Foça kazasında, Soteriadis'in verilerinde 22.314 kişilik toplam nüfusun 19.514 ile çoğunluğunu Rumlar teşkil ederken, yine Anagnostopulu bu oranın 315 hânedede yaklaşık 10.000 kişi olduğunu Foça ve Yeni Foça'da yoğun olduklarını belirtmektedir.⁷⁹¹ 1914 yılı Osmanlı İstatistiği'nde ise Urla kazasında 9.361 Türk'e karşın 24.711 Rum, Foça kazasında 7.427 Türk'e karşın 15.670 Rum bulunmuştur.⁷⁹²

Menemen kazasında Soteriadis'in istatistiğine göre toplam 21.633 kişilik nüfusun 11.216'sı Rum olarak verilmiştir.⁷⁹³ Anagnostopulu ise bu oranın Menemen merkezde 5.200, Sereköy'de 980, Kızılbeyli köyünde 140, Çamaklı köyünde 280 kişi olmak üzere 6.660 kişi olduğunu belirtmiştir. Çeşme kazasında 59.039 kişinin 50.709'unu "Helen" olarak veren Soteriadis'e karşılık Anagnostopulu bunun merkezde 15.000, Alaçatı'da 15.000, Kato Panaya'da 6.000, Reisdere'de 3.000, Ildır'da 1.535 ve diğer küçük nüfus ile birlikte 41.860 kişi olduğunu belirtmiştir. Soteriadis'e göre Karaburun kazasının 23.510 kişilik nüfusunun 15.510'u Rum'du. Anagnostopulu, Türkçe konuşan bu Rumların 9.720 kişi olduklarını ve Ahırlı, Büyük ve Küçük Murdovani, Teke, Sahip ve Meli köylerinde yoğun olarak bulunduklarını belirtmiştir. Kuşadası'nın nüfusunda Anagnostopulu 20.226 kişilik toplam nüfusun 11.052'sinin Rum olduğu verilerini kabul etmeyerek bu oranın 6.189 olduğunu, bunların da 2.751'ini kıyı kasabası olan Skala Nuova'da, 656'sının Çamlık köyünde ve geriye kalanının da 2.782'sinin Selçuk'ta yaşadığını belirtmiştir. Bayındır, Ödemiş ve Tire kazaları Türk nüfusun daha yoğun olduğu yerler olup hem Soteriadis hem de Anagnostopulu nüfus oranlarıyla hem fikirdir.⁷⁹⁴ Yıllar itibariyle nüfus artışlarına

⁷⁹¹ NAKRACAS, **a.g.e.**, s.84-98.

⁷⁹² ERDEHA, **a.g.e.**, s.369-370.

⁷⁹³ SOTERİADIS, **a.g.e.**, s.9.

⁷⁹⁴ NAKRACAS, **a.g.e.**, s.84-98.

bakıldığında Yunan iddialarının gerçeklerden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Doğum ve ölüm oranlarının değişimi de hesaba katıldığında Batı Anadolu'ya yıllar içinde yapılan Rum nüfus naklinin etkisi görülmektedir. Özellikle kıyı kazalarda Yunanlı araştırmacıların mali göçmen de dedikleri Rumların yerleştiği görülmektedir.

Osmanlı Verilerinde Manisa Sancağı Rum Nüfus Oranları

Kaza	1901	1904	1905	1907	1914
Manisa	5.953	5.845	6.546	5.970	22.471
Soma	1.465	1.576	1.983	1.598	2.094
Kırkağaç	2.073	---	3.405	3.205	3.388
Akhisar	4.740	4.751	4.558	5.136	6.358
Turgutlu	2.540	2.494	2.533	2.496	3.573
Gördes	673	651	697	494	988
Eşme	---	---	---	---	33
Demirci	35	55	98	58	141
Salihli	370	468	1.139	916	1.693
Kula	2.570	2.587	2.572	2.587	3.228
Alaşehir	2.935	1.420	2.120	2.014	3.359

4.1.2.1.2. Manisa Sancağı

Osmanlı resmi verilerinde Rum nüfus en yoğun Manisa merkez kazada bulunmuştur. Nüfus artış oranlarının incelenmesinde tabloda görüldüğü üzere nüfus dengeleri değişmemiştir. Manisa sancağının Eşme kazası Rum nüfusun bulunmadığı yada çok düşük olduğu kaza olmuş, merkez kazadan sonra en yoğun Rum nüfus ise Akhisar kazasında bulunmuştur. 1910 yılı Osmanlı verilerine göre Manisa sancağının toplam nüfusu 403.422 kişi olup bunun 350.123'ü Müslüman, 49.804'ü Hristiyan ve 3.485'i Musevi'dir. Burada da Hristiyan nüfusun 2.758'i yabancı olarak verilmiştir.⁷⁹⁵ 1914 yılı itibariyle de Manisa sancağındaki Rum nüfus en büyük gayrimüslim toplumdur. Osmanlı İstatistiği'nde Rumlar Manisa merkez ve Akhisar'da nüfus olarak biraz daha fazladır. Yunan verilerinde de olduğu gibi Eşme kazası en az Rum nüfusuna sahip kaza olarak görülmektedir. Genel nüfusun %10'unu oluşturan Rumlar gayrimüslim nüfusun %90 gibi bir

⁷⁹⁵ SVA 1910, s.321.

oranını teşkil etmişlerdir. Gayrimüslimler arasında Manisa merkezde 8 Latin, 226 Protestan ve 19 Katolik Ermeni de bulunmaktadır.⁷⁹⁶ 1917 sayımına göre ise Manisa sancağında Akhisar ve merkez kazada yoğun olan Rum nüfus, 448.569 olan toplam nüfusun 46.329'unu oluşturmuştur. Eşme ve Demirci kazaları en az Rum nüfusun olduğu kazalardır.⁷⁹⁷ 1918 yılı itibariyle Manisa sancağının Rum nüfusu ise, 193.949 kişiyle Müslüman nüfustan yaklaşık 8.000 fazla olmuştur.⁷⁹⁸ Aker'e göre ise Manisa sancağında 393.710 Müslüman Türk'e karşılık 46.329 Rum yaşamış, başta Horozköy olmak üzere Ortodoks köylerinde Türkçe konuşulmuştur.

Yunan iddialarının dayandırıldığı Manisa sancağı nüfus oranlarına bakıldığında Manisa merkez kazada Rumların Müslümanlardan fazla olduğu görülmektedir. Kazada en az Rum nüfus 750 kişiyle Eşme'dedir. Kazada üçüncü nüfus grubunu Manisa'da 2.000 ve Turgutlu'da 1.000, Akhisar'da 882 ve Alaşehir'de 78 kişiyle Ermeniler oluşturmuştur. Manisa sancağının özellikle merkez sancakta Rum Ortodoks toplulukların yoğunlaşması 19. yy'da başlamış, bunların çoğunluğu Mora ve Yunanistan anakarasından gelen mali göçmenler olmuştur. Soteriadis'in 337.925 kişilik toplam nüfusun 83.625'inin⁷⁹⁹ Rum olduğu verilerine karşın Anagnostopulu bu rakamın 58.250 kişiden ibaret olduğundan bahsetmiştir. Her iki veride de Rum nüfus Manisa sancağında azınlık durumundadır. Manisa merkezde Soteriadis'in 38.960 olarak verdiği Rum nüfusunu Anagnostopulu 31.470 olarak vermiştir. Nacracas'a göre bu nüfusun 10.400'ü merkezde, kalanı da 17 köyde yaşamış, bu köylerden Gavurköy 300 aile ile Türkçe konuşan tek Ortodoks köyü olmuştur. Ayrıca, başlıca Horozköy'de 4.500, Papazlıköy'de 2.000, Koldere köyünde 1.460, Hacılar'da 1.050 ve Çavuşoğlu'nda tümü Midilli, Mora ve Epir'den gelmiş olan 500 Rum bulunmuş, bu Rum nüfusun bazıları Türkçe bazıları Rumca konuşmuştur.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ KARPAT, a.g.e.,s.213.

⁷⁹⁷ SERÇE, a.g.e., s.33.

⁷⁹⁸ TURAN, a.g.e.,s.23.

⁷⁹⁹ SOTERIADIS, a.g.e., s.9, DUFAYED,a.g.e., s.11.

⁸⁰⁰ NAKRACAS, a.g.e.,s.102-105; PANAYOTOPULOS, a.g.e.,s.120.

Anagnostopulu, Turgutlu kazası için Soteriadis'in verdiği 6.090 Rum nüfusunun 3.500 olduğunu, Salihli kazasındaki Rum nüfusunun da 4.220 değil 2.950 olduğunu, bu iki kazanın köylerinde ise az bir Rum nüfus olduğunu belirtmiştir. Soteriadis'in Kula, Eşme ve Alaşehir kazalarında toplam 86.166 nüfusun 13.500 Rum olduğu verisine karşı Anagnostopulu bu oranı 9.018 olarak vermiş, Kula kazasında yaşayan 3.250 Rum'un merkezde 2.800, Gölde köyünde 350 ve Mentahora'da 100 kişi olarak dağıldığını belirtmiştir. Alaşehir kazası için de yine Soteriadis'in aksine 5.000 Türkçe konuşan Rum'un bulunduğunu ve ayrıca Eşme kazasında da kayda değer miktarda Rum nüfusun bulunmadığını belirtmiştir. Manisa sancağının kuzey doğu bölgesinde bulunan Demirci ve Gördes kazalarında Soteriadis 4.240 Rum olduğuna dair görüşüne Anagnostopulu katılmamış, bu sayıyı 2.894 olarak vermiştir.⁸⁰¹ Özellikle İzmir sancağının nüfus oranları incelenirken de görüldüğü üzere ticari yapısı olan, ekonomik gelişmeye açık olan kazalarda ve kasabalarda Rum nüfusun belirli oranlarda artmakta olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tespiti Manisa sancağında da yapmak mümkündür. Manisa merkez, Akşehir, Turgutlu gibi kazalarda Rumlar kendi oranlarında fazla olmuştur. Eşme gibi gelişmeye kapalı ve coğrafi engebelere sahip kazalarda da Türk nüfus her zaman daha çok bulunmuştur.

4.1.2.1.3. Aydın Sancağı

Aydın sancağı kazaları itibariyle en yoğun Rum nüfus Söke kazasında yaşamıştır. Osmanlı devletinin yıllık salnamelerinde daha önce de bahsedildiği üzere kazalara gelmiş olan Rumları da tespit edebilmekteyiz. Ancak 1914 yılına kadar verdiğimiz bilgilere göre Müslüman nüfus bütün sancak nüfusunda çoğunluk durumdadır. 1910 yılı vilayet salnâmesinde Aydın sancağının toplam nüfusu 250.984 kişi olup bunun 217.390'ı Müslüman, 30.569'u Hristiyan ve 3025'i Musevi olarak verilmiştir. Aydın sancağında Hristiyan nüfusun 3.624'ü yabancı olarak verilmiştir.⁸⁰² Bu yabancı nüfus daha önce bahsi geçen göçmen Rumlardır. 1914 yılı Osmanlı İstatistiklerinde ise Aydın sancağının Rum nüfusu 30.399 kişiyle sancak nüfusunun %11'ini oluşturmuştur. Bu nüfus oranı ise

⁸⁰¹ NAKRACAS, a.g.e., s.102-105.

⁸⁰² SVA 1910, s.320.

gayrimüslim nüfusun %95'idir. Aydın sancağında Rum nüfus yoğun olarak Söke kazasında bulunmuş, 16.720 kişi kaza dahilinde yaşamıştır ki bu oran Rum nüfusun %60'ını teşkil etmiştir. Merkez kaza da 9.702 Rum nüfus ile diğer kalabalık oranı vermiş, sancağın en az Rum nüfusu 221 kişiyle Karacasu kazasında bulunmuştur.⁸⁰³

Osmanlı Verilerine Göre Aydın Sancağı Rum Nüfus Oranları

Kaza	1901	1904	1905	1907	1914
Karacasu	76	---	71	---	221
Söke	2.929	3.119	4.736	---	16.720
Çine	306	330	542	360	651
Bozdoğan	46	---	71	---	406
Nazilli	2.485	2.593	3.302	2.593	2.699

1917 nüfusuna göre ise Aydın sancağının 273.568 olan toplam nüfusunun 32.541'i Rumlardan oluşmuştur. En yoğun Rum nüfus ise Aydın merkez kaza olmak üzere Söke ve Nazilli kazalarında bulunmuştur.⁸⁰⁴ 1918 yılı itibariyle Aydın sancağının 232.688 olan toplam nüfusunun 121.315'i Rum iken 111.373'ü Türk olarak verilmiştir.⁸⁰⁵ Savaşların sonucunda Anadolu'daki Rum nüfusun Batı Anadolu'ya göç etmeye başladığı görülmüşse de verilen nüfus rakamları arasındaki farklılık bu sancakta da görülmüştür. 1919 yılında sancağın 272.970 olan toplam nüfusunun 33.440'ı Rum olarak tespit edilmiştir.⁸⁰⁶ Aker ise, mütareke dönemi vilayet nüfusunun 190.663 Türk, 31.631 Rum olduğunu bildirmiştir.⁸⁰⁷

Aydın sancağında Rum nüfus özellikle 19. yüzyıldan itibaren artmıştır. Özellikle Menderes ırmağının kuzeyindeki kadar olmasa da kıyılarda bulunan yerleşim yerlerine toplanan Rumlar, 1912 yılı itibariyle 219.959 kişilik toplam

⁸⁰³ KARPAT, a.g.e.,s.213.

⁸⁰⁴ SERÇE, a.g.e., s.33.

⁸⁰⁵ TURAN, a.g.e.,s.23.

⁸⁰⁶ TAÇALAN, a.g.e.,s.78.

⁸⁰⁷ AKER, a.g.e.,s. 8

nüfusun 54.633'üne⁸⁰⁸ tekabül etmiştir. Anagnostopulu yine Soteriadis'in rakamlarının aksine bu nüfusun 54.633 kişi değil 38.900 kişiden ibaret olduğunu belirtmiştir. Anagnostopulu, Söke kazası Rum nüfusunun en yoğun bulunduğu kaza olarak Soteriadis'in 38.847 kişilik toplam nüfusun 25.801'ini teşkil ettiğine dair görüşüne katılmasa da kesin bir rakam verememiştir.⁸⁰⁹ Nacracas'a göre Söke'de 5.000, Yeniköy'de 500, Bağarası'nda 300, Keles'te 500, Doğanbey veya Dimaca'da 600, Bıyıklı'da 400, Akköy'de 400 ve Gerontas köyünde 300 Rum aile yerleşmiş ayrıca Abuki köyünde Sisam'dan gelen 128 Ortodoks Hristiyan bulunmuştur. Tümü Rumca konuşan bu aileler rençberlik, işçilik, balıkçılık ve küçük ticaretle uğraşmışlardır. Soteriadis'e göre Rum nüfusu bakımından Aydın merkez kazası ikinci sırada gelmiştir.⁸¹⁰

Anagnostopulu, Soteriadis'in verdiği toplam 68.864 kişilik nüfustaki 19.982 kişilik Rum oranının 12.408 olduğunu belirtmiştir. Buna göre bu nüfusun 6.500'ü kazada yaşamış, geriye kalan miktar ise yoğun olarak üç köyde yerleşmiştir. Bu köylerden Karapınar köyünde Epir, Adalar ve Kythera'dan gelen 924 kişi Mürselli köyünde, adalar ve Mora'dan gelen 1.400 kişi ve Koçarlı köyünde adalardan gelen 1.000 kişi yerleşmiş, geriye kalan miktar ise dağınık şekilde Türklerle beraber yaşamıştır. Çine ve Bozdoğan kazalarında da Epir, Makedonya, Adalar ve Rumeli'den gelen Rumlar bu kazalarda 550 ve 1.500 kişiden ibaret olmuştur. Anagnostopulu Nazilli kazasında Soteriadis'in verdiği 6.800 Rum nüfusunu 4.500 olarak vermekte ve bunların 3.900 kişilik büyük kısmının kazada 600 kişinin de Atça kasabasında yerleşmiş olduğunu bildirmiştir.⁸¹¹

4.1.2.1.4. Denizli ve Menteşe Sancakları

Menteşe ve Denizli sancakları Osmanlı İstatistikleri'nde de en az Rum nüfusa sahip olan sancaklar olmuştur. İstatistiklerde Denizli'nin Buldan ve Tavas kazaları gayrimüslim nüfusun olmadığı kazalardır. Menteşe sancağında da

⁸⁰⁸ SOTERİADIS, a.g.e., s.9, DUFAYED,a.g.e., s.11.

⁸⁰⁹ NAKRACAS, a.g.e.,s.106-111.

⁸¹⁰ SOTERİADIS, a.g.e., s.9; NACRACAS, a.g.e.,s. 197.

⁸¹¹ NAKRACAS, a.g.e.,s.108-111

Köyceğiz en az gayrimüslim nüfusa sahipken Fethiye en çok gayrimüslim nüfusa sahip kaza olmuştur. 1910 yılı Osmanlı İstatistikleri'ne göre Menteşe sancağının 192.596 olan toplam nüfusunun 173.890'ı Müslüman, 17.177'si Hıristiyan ve 1.529'u Musevi'den oluşmuştur.⁸¹² Sancakların coğrafi şartlarını zorluğu tarıma daha az elverişli olması, bölgenin Türk nüfusunun daha çok olmasını sağlamıştır. Gayrimüslim nüfus ticari önemi olan kazalarda ve sancak merkezlerinde toplanmıştır. 1914 yılı itibariyle Menteşe sancağında ise, 188.916 Müslüman, 19.923 Rum, 12 Ermeni, 1.615 Yahudi, 400 Çingene ve 8 Bulgar bulunmuştur. Burada da Rumlar en çok gayrimüslim topluluktur. Ortalama nüfusun %10'unu oluşturan gayrimüslim nüfus Fethiye, Bodrum ve Milas kazalarında yoğunlaşmıştır. Fethiye'de 7.394 Rum, 217 Yahudi, Milas'ta 3.670 Rum, 1.005 Yahudi, Bodrum'da da 4.042 Rum, 3 Ermeni ve 203 Yahudi'nin bulunduğu görülmektedir. En az gayrimüslim nüfus 892 kişiyle Köyceğiz kazasıdır.⁸¹³

Osmanlı Verilerine Göre Denizli ve Menteşe Sancakları Rum Nüfus Oranları

Sancak	Kaza	1901	1904	1905	1907	1914
Denizli	Denizli	2.165	2.199	---	2.199	2.409
	Sarayköy	368	384	---	---	1.041
	Buldan	---	---	---	---	24
	Çal	99	155	---	155	177
	Garbikaraağaç	20	20	---	83	34
	Tavas	452	---	---	---	---
Menteşe	Muğla	877	834	---	1.041	2.008
	Marmaris	696	747	907	747	2.082
	Bodrum	2.693	---	3.392	3.801	4.042
	Milas	1.381	1.381	2.205	1.381	3.670
	Köyceğiz	34	---	310	---	727
	Fethiye	481	581	664	589	7.394

XIX. yüzyılın sonları itibariyle 20.000 olan sancağın Rum nüfusu yaklaşık 1.000 kişidir.⁸¹⁴ Denizli sancağında Buldan ve Tavas hariç diğer kazalarda gayrimüslim nüfus bulunmakta iken, 1891 yılında Buldan kazasında 4 Rum, 1896 yılında da 5 Rum⁸¹⁵ nüfus bulunmuştur. Bu nüfusun kazaya resmi görevli olarak gelen veya ticaret amacıyla yerleşen Rumlar olduğu kuvvetli bir

⁸¹² SVA 1910, s.322.

⁸¹³ KARPAT, a.g.e.,s.225; bir diğer kaynakta Muğla'da 134.767 Müslüman 10.192 Rum yaşamaktadır. SONYEL, Minorities..., s.335.

⁸¹⁴ Vital CUI NET, La Turquie d'Asie, C:3, Paris 1894, s.628-629.

⁸¹⁵ SVA 1896, s.359. SVA 1884, s.240;SVA 1891, s. 420.

ihtimaldir.⁸¹⁶ Denizli sancağı dahilinde 4.343 kişi olan gayrimüslim nüfus genel sancak nüfusunun %2'si oranındadır. Bu gayrimüslim nüfusun 3.685'i Rum, diğerleri de Katolik Ermeni ve Yahudilerdir. Rum nüfus yoğun olarak Denizli merkez ve Sarayköy kazalarında toplanmıştır. İstatistiklere göre Tavas'ta hiç Rum bulunmamakta, Buldan ve Garbikaraağaç kazaları en az Rum'un bulunduğu kazalar olmuştur. Aker, Denizli Rumlarının yerlilerinin Türkçe konuştuklarını, Ortodoks Türklerin çoğunun Patrikhânenin propagandası sebebiyle kimliklerini unuttuklarını ifade etmiştir.⁸¹⁷ 1917 nüfusunda da Rum nüfusun en az olduğu sancak Denizli sancağıdır. Var olan Rum nüfus Denizli merkez kaza ve Sarayköy'de toplanmıştır. Tavas ve Garbikaraağaç kazalarında Rum nüfus tespit edilmemiştir.⁸¹⁸ 1918 yılı itibariyle de Denizli sancağının 256.248 olan toplam nüfusunun 122.076'sı Müslüman iken Rum nüfusu 131.172 kişidir.⁸¹⁹ Milli Mücadele'nin başladığı dönemde ise Denizli sancağının 213.493 olan genel nüfusunun 3.062'si Rumlardan oluşmuştur. Bu Rum nüfus ise merkezde 1.758, Sarayköy'de 614, Çal'da 158, Tavas'ta 28 ve Buldan'da 4 kişi olarak dağılmıştır.⁸²⁰

Yunan iddialarına göre ise Aydın vilayeti dahilinde bulunan sancaklar içinde en az Rum nüfus Denizli ve Menteşe sancaklarında bulunmuştur. Denizli sancağında sadece Sarayköy ve merkez kazada Rum nüfusun fazla bulunduğu görülmektedir. Denizli sancağında kazalar ile beraber toplam 205.457 kişilik nüfusun 7.710'u Rum, Menteşe sancağında da 142.142 kişilik toplam nüfusun 27.798'ini Rumlar teşkil etmiştir.⁸²¹ Anagnostopulu, Denizli sancağındaki bu Rum nüfus oranlarının kazalar dahil olmak üzere 7.710 değil 4.710 kişi olduğunu belirtmiştir.⁸²²

⁸¹⁶ O. Zeki AVRALIOĞLU, **Buldan ve Yöresinin Tarihçesi**, Ankara 1997, Önder Matbaacılık, s.57.

⁸¹⁷ AKER, **a.g.e.**, s.8-9.

⁸¹⁸ SERÇE, **a.g.e.**, s.33.

⁸¹⁹ TURAN, **a.g.e.**, s.23; Aker aynı dönemde Denizli nüfusunun 243.542 Müslüman Türk, 3.184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni ve 7 Katolik olarak vermektedir. AKER, **a.g.e.**, s. 8.

⁸²⁰ Tarhan TOKER, **Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli**, Denizli 1973, Denizli Sanayi Odası yayını:3, s.19.

⁸²¹ SOTERİADIS, **a.g.e.**, s.9, DUFAYED, **a.g.e.**, s.11.

⁸²² NAKRACAS, **a.g.e.**, s.111.

Muğla, Bodrum, Marmaris, Köyceğiz ve Fethiye kazalarından oluşan Menteşe sancağının Rum nüfusu Soteriadis'e 142.142 kişilik toplam nüfusun 27.798 kişiyle %19.5'u oranında olmuştur. Anagnostopulu ise bu oranı kabul etmemiş, gerçek oranın 15.569 kişi olduğunu belirtmiştir. Menteşe sancağında Rum nüfus yoğun olarak Milas ve Fethiye kazalarında yoğunlaşmıştır. Milas kazasında Soteriadis'in verilerindeki gibi 7.071 Rum'a karşılık Anagnostopulu bu nüfusun adalardan gelenlerden oluşan 3.310 kişi olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan Milas'ta 2.700, Ala bahçe'de 60 ve Madenler köyünde 550'si yerleşmiştir. Bodrum kazasında ise, adalardan gelen tümü Rumca konuşan Rumların oranı 5.060 kişiden ibaret olmuş, bunlardan 4.000'i Bodrum'da, 250'si Kuyucak köyü ve 32 ailesi de Bağlar köyünde ikâmet etmiştir. Soteriadis'e göre Menteşe sancağının en çok Rum nüfusa sahip kazası 9.217 ile Fethiye olmuştur. Anagnostopulu bu oranın 6.000 kişi olduğunu bunların 1.500'ünün Fethiye'de, 4.500'ünün İlpiz'de bulunduğunu ve Rodos'tan geldiklerini belirtmiştir. Anagnostopulu Marmaris ve Köyceğiz kazalarında Soteriadis'in verilerini kabul ederken Muğla merkez kazasında On iki ada ve Girit'ten gelen 1.400 Rum'dan bahsetmiştir.⁸²³

Osmanlı Verilerine Göre Bursa Vilayeti Rum Nüfus Oranları

Bursa Vilayeti	1902	1908	1914
Balıkesir Sancağı	74.631	82.982	97.497
Bursa Sancağı	52.006	58.332	61.351
Bilecik Sancağı	12.976	14.403	13.576
Kütahya Sancağı	7.950	---	8.755
Afyonkarahisar Sancağı	----	567	632

4.1.2.2. Hüdavendigâr Vilayeti

Balıkesir, Bursa, Bilecik, Kütahya ve Afyonkarahisar sancaklarından oluşan Hüdavendigâr vilayeti⁸²⁴ dahilinde bulunan gayrimüslim nüfus Rumlar, Ermeniler, Musevi, Katolik ve Protestan unsurlardan oluşmuştur. Rum nüfus

⁸²³ NAKRACAS, a.g.e.,s.112-114.

⁸²⁴ SDAO 1912, s.652; Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr 1908,s.195

çoğunlukla Bursa ve Balıkesir’de yaşamıştır. Genellikle şehirlerde ve kasabalarda yaşayan bu Rum nüfusun bir kısmı Rumca bilmediğinden Türkçe konuşmaktadır. Bu Rumların yanında Ermenilerde de Türkçe konuşanlar yoğun olmakla birlikte bunlar genellikle Bursa, Pazarköy, Gemlik civarlarında yaşamaktadırlar.⁸²⁵ 1908 yılı Hüdavendigâr vilayeti salnâmesine göre 1.691.277 toplam nüfusun % 84.54’ü Müslüman, % 9.84’ü Rum, % 4.66’sı Ermeni, % 0.13’ü Katolik, % 0.08’i Protestan, % 0.69’u Bulgar ve %0.25’i de Musevi’dir.⁸²⁶ Bursa sancağını idari taksimat olarak ayıran McCarty, Karesi, Kütahya ve Afyon sancaklarını bağımsız sancaklar olarak vermiştir. Bu bağımsız sancakları da dahil edersek Bursa vilayeti toplam nüfusu 1.598.583 kişi, toplam nüfus içinde en çok Rum nüfus ise 110.152 kişiyle Balıkesir’de bulunmuştur. Rum nüfus diğer sancaklardan Kütahya sancağında 9.891 kişi ve Afyon sancağında ise 714 kişiden oluşmaktadır.⁸²⁷ Yunan iddialarını destekleyen Soteriadis’e göre 1912 yılı itibariyle vilayet toplam nüfusu 1.570.124 kişiden ibaret olmuştur. Ticaretle uğraşmakta olan vilayet Rumlarının toplam nüfusu 278.421 kişi ve bu nüfusun 100.830 kişisi Ayvalık ve Erdek yarımadasında yaşamıştır. Bursa ve Balıkesir’de yoğunlaşan Rum nüfusun miktarı konusunda Anagnostopulu daha az bir oran vermiş, Afyon sancağında Rum nüfusunun çok az seviyede olduğunu ifade etmiştir.⁸²⁸

4.1.2.2.1.Balıkesir Sancağı

Mübadele işlemlerinin en yoğun yapıldığı yerlerden birisi olan sancak’ta Rum nüfus şehir merkezlerinde toplanmıştır. Özellikle Ayvalık Rum nüfusu daha sonra örgütlü faaliyetleri ile bölge Türk nüfusu üzerinde baskı kurmuştur. 1901 yılı Osmanlı resmi verilerine göre Balıkesir sancağının toplam nüfusu 320.798 olup bunun da 284.835’i Müslüman Türk, 74.631’i Rum, 7.081’i Ermeni, 2.701’i Katolik, 976’sı Protestan, 3.684’ü Bulgar, 3.496’sı Yahudi, 12 Kıpti ve 299 diğer olarak verilmiştir. Balıkesir’de en kalabalık Rum nüfusa sahip kazalar 32.671 kişiyle Erdek ve 21.510 kişiyle Ayvalık kazaları, Sındırgı da 960 kişiyle Rum nüfusun en az olduğu kaza olmuştur. Balıkesir sancağında Rumlardan sonra gelen

⁸²⁵ SVH 1908,s.192-193.

⁸²⁶ SVH 1908,s.606-609.

⁸²⁷ McCARTHY, a.g.e., s.112.

⁸²⁸ NAKRACAS, a.g.e. s.119.

gayrimüslim unsur Ermenilerdir. Ermeniler, 4.628 kişiyle Bandırma, 2.408 kişiyle Balıkesir merkez kazada bulunmuştur. Ayvalık ve Sındırgı kazalarında ise Ermeni nüfus yaşamamıştır. 1908 nüfus verilerine göre ise, Balıkesir sancağının 428.200 olan toplam nüfusunun en az Rum nüfusuna sahip kazaları Sındırgı ve Balya iken en kalabalık Rum nüfusa sahip kazaları da Erdek ve Ayvalık kazaları olmuştur.⁸²⁹ 1914 Osmanlı sayımında da Balıkesir sancağının en çok Rum nüfusuna sahip kazası Ayvalıktır. Kazada 31.440 Rum'a karşılık 454 Müslüman yaşamıştır. Balıkesir kaza merkezinde Rum nüfus, Ermenilerle aynı orana sahip olmasına rağmen Ayvalık ve Erdek kazalarında Rum nüfus daha yüksek olmuştur. Erdek kazasında da 31.035 kişilik Rum'a karşılık 15.232 Müslüman sâkin olmuştur. Ayrıca kazada 1.094 Ermeni, 303 Yahudi yaşamıştır. Balıkesir sancağının diğer kazalarında Müslüman nüfus daha yoğun olmakla birlikte en az Rum nüfusun olduğu kaza, 1.130 kişiyle Sındırgı olmuştur.⁸³⁰

Balıkesir Sancağı Rum Nüfus Oranları

Balıkesir Vilayeti	1901	1908	1914
Balıkesir	1.432	1.556	2.655
Bandırma	5.876	11.073	11.507
Erdek	32.671	29.211	31.035
Gönen	2.099	1.963	2.251
Edremit	6.603	9.515	9.699
Burhaniye	2.399	3.959	4.514
Ayvalık	21.510	23.220	31.440
Sındırgı	906	979	1.130
Balya	1.118	1.506	3.266
Toplam	74.631	82.982	97.497

Yunan iddialarına göre Balıkesir sancağının 1912 yılı Rum nüfusu Anagnostopulu'nun verilerine göre 69.934'tür.⁸³¹ Soteriadis ise verdiği 150.946⁸³² Rum nüfusunun 54.700'ünün Marmara adalarıyla birlikte Erdek'te, 46.130'unun

⁸²⁹ SVH 1908,s.195.; SVH 1901,s.340

⁸³⁰ KARPAT, a.g.e.,s.225; SONYEL'e göre 1919 itibarıyla Balıkesir sancağında 368.404 Müslüman,85.547 Rum yaşamıştır. SONYEL, *Minorities...*, s.335.

⁸³¹ NAKRACAS, a.g.e. s.122.

⁸³² DUFAYED, a.g.e, s.11.

da Ayvalık kazasında yerleşmiş olduğunu ifade etmiştir. Geriye kalan 42.116 kişilik Rum nüfusu diğer kazalarda önemsiz bir azınlık olarak dağılmıştır. Özellikle kıyı kazalarda yoğun bir nüfusa sahip olan Rum ahâli, Yunanistan ve adalardan gelen göç akımıyla nüfus olarak yoğunlaşmıştır. Soteriadis'e göre Bigadiç kazasında 1912 yılı itibariyle hiç Rum bulunmamıştır. Bigadiç'ten sonra en az nüfus Sındırgı'dadır. Balıkesir Sancağı'nın en çok gayrimüslim unsur bulunduran kazası Bandırmadır.⁸³³ Osmanlı Devleti'nin 1914 sayımına en yakın sonucu Anagnostopulu'nun araştırması vermiştir. Nüfus sayıları ortalamaları farklı olsa da yüzdelik oran olarak birbirine yakın sonuçlar görülmektedir.

Anagnostopulu'ya göre Erdek kazasında, sayıları 35.312'yi bulan Rum nüfus yarımadanın 24 köyünde ve Marmara adalarında yoğun olarak bulunmaktadır. Erdek merkez kazasında bulunan 6.500 Rum nüfus, Girit, Kıbrıs, Rodos ve İstanköy'den gelmiştir. Girit, Sakız ve Rodos'tan gelen diğer Rum nüfusun ise 612'si Narlı, 1.158'i İlhan, 1.500'ü Ocaklar, 588'i Doğanlar, 745'i Turan ve 762'si Kocapınar köyünde yerleşmiştir. Erdek kazası dahilinde tamamen Rum nüfusun yaşadığı fakat geldikleri yerin belirlenemediği köyler ise, Ormanlık, Avşa, Paşalimanı, Harmanlı, Koyun Adası, Saraylı ile Türkçe adı belirlenemeyen Klapsaki, Hukliya, Skopiya, Aftoni, Kalimi, Proastiyo'dur. Bunların yanında 75 Türk'ün yaşadığı Poyrazlı ve 280 Türk'ün yaşadığı Marmara köyünde de Rum nüfus çoğunlukta bulunmuştur.⁸³⁴ Yunanlıların Erdek ile ilgili en iyimser 35.312 rakamı dahi Osmanlı resmi verilerinden fazladır. 1914 yılı itibariyle Erdek kazasının Rum nüfusu 31.440' tır ve bu nüfus şehir ve civarındadır.⁸³⁵

Anagnostopulu Bandırma ve Gönen kazalarının Soteriadis'in verdiği orandan daha çok Rum nüfusa sahip olduğunu iddia etmiştir. Nacracas'a göre Bandırma'da yaşayan Rum nüfusu 13.440 kişi civarında bulunmakta ve 21.717 olan merkez kaza nüfusunun 5.500'ünü Rumlar teşkil etmektedir. Taşrada bulunan ve nüfusun genellikle Girit başta olmak üzere adalardan gelen 3.500'ü Karşıyaka, 1.600'ü Çakılıköy, 800'ü Skamniyes, 1.200'ü Yece, 750'si Kestanelik ve 90'ı Şahinburgaz köylerindeki nüfus oluşturmuştur. Anagnostopulu, Gönen

⁸³³ SOTERİADIS, *a.g.e.*, s.9

⁸³⁴ NAKRACAS, *a.g.e.* s.123-124.

⁸³⁵ KARPAT, *a.g.e.*, s.224.

kazasında da Soteriadis'in aksine 3.168 Rum nüfusun yerleşik olduğunu 600'ünün kaza merkezinde, 321'inin Çakmak ve Erikli köylerinde, 379'unun Sarıköy'de, 817'sinin Gündoğan ve 1.051'inin de Elekçi köyünde yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. Yazar, Balıkesir kazasında Soteriadis'in verilerinden çok daha az Rum nüfus olduğunu, bir kısmının Türkçe konuştuğunu ve 1.822 Rum'un 1.266'sının Balıkesir merkez kazada, diğer 466'sının İvrindi, 15'i Balya, 51'i Kepsut ve 51'i de Fert şehrinde ikâmet ettiğini ifade etmiştir. Bigadiç ve Sındırgı kazalarındaki oran konusunda Anagnostopulu ve Soteriadis'in verileri aynıdır.⁸³⁶ Bandırma ve Gönen kazaları ile ilgili verilen Rum nüfus oranları Osmanlı verilerine yakın değildir. Yunanlı araştırmacıların verdikleri ve Yunan olarak verdikleri nüfus oranına 1914 yılı Osmanlı verilerindeki bütün Hristiyan nüfus ancak karşılamaktadır.

Ayvalık kazası, Rumların toplam nüfusun neredeyse tamamını teşkil ettiği bir kaza durumundadır. Osmanlı Devleti'nden alınan fermanlar ile Ayvalık'ta hâkim unsur olan Rumlar, ulus bilicine sahip olmuş, faaliyetleriyle bunu ispat etmiştir.⁸³⁷ Ayvalık Rumları kendi aralarında örgütlü hareket etmişler, İzmir'in işgalinden sonra kazaya gelen Yunan bandıralı Kızılhaç gemisini gösterilerle karşılamışlardır.⁸³⁸ Soteriadis 1912 itibarıyla Rum nüfusunun 46.212 kişi, Türklerinkinin de 89 kişi olduğunu söylemesine karşın,⁸³⁹ 1919 yılında Anagnostopulu burada 3.500 Rum'dan bahsetmiştir. Nakracas, zeytinciliği ile tanınan kazada bu nüfusun azalmasının sebebini 1914 yılında Çanakkale civarında yaşanan savaş gerginliği ve Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere bağlamıştır. Anagnostopulu Edremit kazasındaki Rum nüfusu konusunda Soteriadis'in aksine Ayvalık ve Edremit kazalarının toplam 18.022 civarında bir Rum nüfusun yaşadığını belirtmiştir. Bu nüfusun 3.500'ü Ayvalık, 3.000'i Yeniçeri köyünde ve Midilli'den gelen 5.500'ü de Edremit'te olmuştur. Ayrıca Dereköy, Garbîkaraağaç, Yayaköy, Avcılar, Zeytinli, Kara Aydın, Güres ve Fenerli

⁸³⁶ NAKRACAS, a.g.e. s.125.

⁸³⁷ Bayram BAYRAKTAR, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Ankara 1998, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, s.14-15.

⁸³⁸ Ruhi Naci SAĞDIÇ, *Kuvay-ı Milliye'de Edremit Körfezi*, Dokuzeylül gazetesi yayını, 1983, s.23.

⁸³⁹ SOTERİADİS, a.g.e., s.9.

köylerinde de az miktarlarda Rum nüfus yaşamıştır. Kemer kazasında ise Anagnostopulu 2.200 Rum'dan bahsetmiş, bu nüfusun çoğunluğu Kemer'de yaşamıştır.⁸⁴⁰ Bu kazalarda da Rum nüfusun çok olduğu konusunda aynı görüşe sahip olsak da miktar konusunda aynı görüş birliği yoktur. Ayvalık kazasında 1914 yılı itibariyle 31.440 Rum bulunmakta ve çoğunluğu şehir merkezinde olan bu nüfusun yanında şehirde 454 Türk yaşamıştır.

Osmanlı Verilerine Göre Bursa Sancağı Rum Nüfus Oranları

Kaza	1901	1908	1914
Bursa	22.809	23.434	24.048
Gemlik	7.412	7.536	8.568
Mihalıç (Karacabey)	7.505	9.279	9.921
Mudanya	13.209	16.759	17.389
Kirmastı	1.065	1.324	1.381
Orhaneli	6	---	44
Toplam	52.006	58.332	61.351

4.1.2.2.2. Bursa Sancağı

Osmanlı vilayet salnâmelerinde Bursa sancağının en kalabalık kazaları Mudanya, Gemlik ve merkez kaza olmuştur. 1901 yılı Bursa salnamesinde 234.898 Müslüman Türk'e karşılık olarak 52.006 Rum yaşamıştır. Rumların en yoğun oldukları kaza sadece Mudanya olmuş, burada 4.961 Müslüman'a karşılık olarak 13.209 Rum yaşamıştır. Bunun yanı sıra Rum nüfusunun nüfus olarak toplandığı kazalar merkez kaza, Gemlik ve Mihalıç kazalarıdır. 1901 yılı itibariyle en ilginç nüfus oranı Pazarköy kazasında bulunmuştur. Bu kazada Rum nüfus bulunmazken Ermeni nüfusu 19.444 kişiyle 10.798 kişilik Müslüman nüfusundan daha fazla olmuştur. 1908 yılında da Bursa sancağında nüfus oranları artmasına rağmen değişmemiştir.⁸⁴¹ 1914 yılı itibariyle ise, sancakta toplam 474.114 Müslüman, 74.927 Rum ve 58.921 Ermeni bulunmuş, Bursa 24.048 ve Mudanya

⁸⁴⁰ NAKRACAS, a.g.e. s.126-129; TAÇALAN, a.g.e., s.54.

⁸⁴¹ SVH 1901,s.338; SVH 1908,s.606.

17.389 kişiyle en yoğun Rum'un bulunduğu kazalar olmuştur. Ermenilerin toplam nüfusunun 22.726'sı Orhangazi kazasında bulunmuştur.⁸⁴²

Bursa'da yaşayan Rum nüfus ekonomik refah içinde yaşamış, şehrin esnaf ve tüccar sınıfını oluşturan Rumlar özellikle tekstilde iyi durumda bulunmuştur.⁸⁴³ Yunan iddialarını destekleyen Soteriadis'in 1912 yılı itibariyle Bursa sancağında 353.976 kişi olan nüfusun 82.505 kişinin Rum olduğuna dair verilerine Anagnostopulu itiraz ederek bu nüfusun 56.233 olduğunu belirtmiştir. Mihaliç (Karacabey) kazasında Soteriadis'in verilerine göre daha fazla Rum olduğunu belirten Anagnostopulu'ya göre 22.101 kişi olan bu nüfusun Trakya göçmeni olan 6.781 kişisi merkezde yerleşmiştir. Taşrada sakinleri tamamen Ortodoks olan Primikiri, Sığıрман ve Çatalağıl köyleri bulunmuştur. Türkçe veya Rumca konuşan ve Trakya, Epir ve Mora'dan getirilmiş olan diğer nüfus ise Türklerle beraber yaşamıştır. Mudanya kazasında ise Anagnostopulu 12.160 Rum'un varlığından bahsetmiştir. Mudanya çevresindeki 9 köyde çoğunluk bulunan Rumlar Trakya'dan gelmiş ve ipekböcekçiliği yapmıştır. Bunlardan Dereköy ve Veletler köyü Türkçe konuşan, Yeniköy, Sığı ve Burgaz Rumca konuşan Rumlardan oluşmuştur. Gemlik kazasında Soteriadis ile aynı oranları veren Anagnostopulu nüfusun 4.620'sinin kaza merkezinde yaşadığından Paladari köyünde de ipekböcekçiliği yapan 2.500 Rum'dan bahsetmiş, diğer nüfus Türklerle beraber dağınık olarak yerleşmiştir.⁸⁴⁴ Buradaki Türkçe konuşan Rumların Ortodoks Türkler olması muhtemeldir.

Bursa merkez kazasında Anagnostopulu'ya göre Rum nüfus 12.850 kişiden ibaret ve bunun 5.100'ü kaza merkezinde yerleşmiştir. Taşradaki Tepecik, Kalasani, Platiyanos, Demirtaş, ve Susurluk köylerindeki Türkçe ve Rumca konuşan nüfus Trakya ve Mora'dan gelmiş tütün, narenciye ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Kirmastı ve Orhâneli kazalarındaki Rum nüfus konusunda Anagnostopulu, Orhaneli kazasında 1.302 Rum'dan bahsetmişse de bu kazalardaki nüfusun azınlık durumda olması konusunda Soteriadis ile aynı

⁸⁴² KARPAT, **a.g.e.**, s.214.

⁸⁴³ AUGUSTINOS, **a.g.e.**, s.161-163.

⁸⁴⁴ NAKRACAS, **a.g.e.**, s.132-136; SOTERIADIS, **a.g.e.**, s.8, DUFAYED, **a.g.e.**, s.15-16.

fikirdedir.⁸⁴⁵ Yunan iddiaları Osmanlı verilerinin çok uzağındadır. Rum çoğunluğun bulunduğu kazalar konusunda fikir birliği varsa da yine rakamlar konusunda farklılık bulunmaktadır.

Osmanlı Verilerine Göre Bilecik ve Kütahya Sancakları Rum Nüfus Oranları

Bilecik	Kaza	1901	1908	1914
	Bilecik	2.242	9.571	9.877
	Söğüt	1.796	1.885	1.982
	İnegöl	---	34	34
	Yenişehir	2.338	2.913	1.683
Toplam		6.376	14.403	13.576
Kütahya	Kütahya	5.114	5.094	5.587
	Eskişehir	1.163	2.303	2.613
	Uşak	1.583	2.494	2.957
	Gediz	---	5	---
	Simav	90	187	211
Toplam		7.950	10.083	11.368

4.1.2.2.3. Bilecik ve Kütahya Sancakları

Anadolu'da Rum nüfus oranlarının en düşük olduğu sancaklardan olan her iki sancakta da Rumlar az bir orana sahip olmuştur. Gediz ve İnegöl gibi kazalarda da Rum nüfus bulunmamıştır. İnegöl kazasında Rumların yerine 6.177 kişiyle Ermeniler bulunmuştur. 1908 yılı vilayet salnâmesine göre de sancağın kazalarının nüfus ortalaması olarak birbirine yakındır.⁸⁴⁶ Bilecik sancağında 1914 verilerinde de Rum nüfusun fazla olmadığı anlaşılmıştır. Bilecik merkez kazasında 59.508 Müslüman'a karşılık 9.877 Rum, 7.774 Ermeni, 479 Katolik Ermeni, 183 Protestan ve 52 Yahudi bulunmuş, Söğüt ve Yenişehir kazalarında gayrimüslimler nüfusun %10'u oranında kalmıştır. Bilecik sancağında en az Rum nüfus İnegöl kazasında bulunmuş, kazada 56.238 Müslüman'a karşılık 34 Rum, 7.101 Ermeni, 106 Yahudi ve 225 Protestan bulunmuştur.⁸⁴⁷

⁸⁴⁵ NAKRACAS, a.g.e. s.136-140.

⁸⁴⁶ SVH 1901, s.340; SVH 1908, s.606.

⁸⁴⁷ KARPAT, a.g.e., s.215.

Anagnostopulu, Yunan iddialarının değerlendirildiği Soteriadis ve Dufayed'in⁸⁴⁸ verilerinin aksine Bilecik sancağında 22.299 Rum'un olduğundan bahsetmiştir. Sancağa bağlı Yenişehir kazası nüfusunda da 1.633 Rum bulunmuş, bunun 360'ı İznik'te kalanı da Hacıosman, Ören, Sarısu, Karpuzpınarı ve Kırk Hamam köyünde dağınık yaşamıştır. Merkez kazada Soteriadis'in aksine 8.978 Rum nüfus sâkin olmuş, bunun 1218'i merkezde, kalan nüfus ise Lefke, Peltas, Aşağı Köy ve Başköy'de yaşamıştır. Anagnostopulu, Küplü köyünde de Kayseri, Sakız ve Aydın kökenli 1.813 Rum'dan bahsetmiştir. İnegöl kazasında 9.950 Rum bulunduğunu yazan Anagnostopulu bu nüfusun yerleşim yerleri hakkında bilgi vermemekte, Soteriadis ise bu kazada Rum olmadığını belirtmiştir. Söğüt kazasında da iki araştırmada da farklılıklar bulunmuş, Soteriadis 4.000 Anagnostopulu ise 1.738 Rum'dan bahsetmiştir.⁸⁴⁹

1901 yılı itibariyle Kütahya'da 337.491'i Müslüman, 7.950'si Rum, 5.439'u Ermeni olmak üzere toplam 352.169 kişi bulunmuştur. Gediz kazasında hiç gayrimüslim yaşamamıştır. Simav kazasında 90 kişi olan Rumlar, diğer kazalardan merkez kazada 5.114 kişiyle kendi oranında en fazla nüfusa sahip olmuşlardır. 1908 yılı itibariyle de nüfus oranlarında herhangi bir değişiklik olmamış, Gediz'de 5 ve Simav'da 187 Rum bulunmuştur.⁸⁵⁰ 1914 yılı itibariyle ise Kütahya'da toplam 303.348 toplam nüfusun 8.755'i Rum, 3.910'u Ermeni ve 638'i Katolik olup gayrimüslim nüfus sadece merkez kazada yoğunlaşmıştır. Burada 136.164 Müslüman'a karşılık 5.587 Rum, 2.811 Ermeni ve 638 Katolik bulunmuştur. 38.256 Müslüman'ın yaşadığı Gediz'de gayrimüslim nüfus tespit edilmemiş, Simav'da ise 40.302 kişilik nüfusun sadece 211'i oranında Rum nüfus bulunmuştur.⁸⁵¹

Yunanlı araştırmacı Anagnostopulu bu verilere karşı Kütahya sancağında daha çok Rum olduğundan bahisle bu nüfusun 19.134 kişi olduğunu söylemiştir. Buna göre Kütahya merkez kazasında toplam 4.050 Rum bulunmuştur. Eskişehir kazası için de Anagnostopulu daha fazla bir nüfus oranı vermiş, buna göre

⁸⁴⁸ DUFAYED, **a.g.e.**, s.16.

⁸⁴⁹ NAKRACAS, **a.g.e.**, s.142-144.

⁸⁵⁰ **SVH 1901**, s.338; **SVH 1908**, s.606.

⁸⁵¹ KARPAT, **a.g.e.**, s.225.

1.147'si kaza merkezinde olmak üzere Eskişehir kazasında toplam 12.700 Rum sâkin olmuştur. Uşak, Gediz ve Simav kazaları Rum nüfusun az olduğu kazalar olmuş, yine de Anagnostopulu Uşak ile ilgili 2.384 Rum'un varlığından bahsetmiştir. Bursa vilayeti dahilinde incelenen Afyon sancağında ise, toplamda Rum oranı Soteriadis'e göre 1.200,⁸⁵² Anagnostopulu'ya göre 25 kişi olmuştur.⁸⁵³

Osmanlı Verilerinde Konya Vilayeti Rum Nüfusu Oranları

Kaza	1901	1906	1914
Konya Sancağı	12.016	14.063	11.275
Niğde Sancağı	51.070	54.887	58.312
Antalya-Burdur-Isparta Sencakları	16.544	18.491	26.181
Toplam	79.630	87.441	95.768

4.1.2.3. Konya Vilayeti

Konya vilayeti Osmanlı Devleti idari taksimatında Konya, Isparta, Burdur, Antalya ve Niğde sancaklarından oluşmuştur.⁸⁵⁴ Batı Anadolu'daki vilayetlerin Rum nüfusuna oranla Konya vilayetindeki Rum nüfus oranı daha az olmuştur. Soteriadis'e göre de vilayet dahilinde incelediğimiz Isparta, Burdur ve Antalya sancaklarında Türk nüfusun yoğunluğuna göre çok az bir Rum nüfus bulunmuştur. 1901 vilayet salnamesinde incelediğimiz nüfus oranlarında en çok Rum nüfusun Niğde sancağında olduğu anlaşılmıştır. Konya vilayetinin toplam 1.047.236 olan nüfusunun 79.630'u gayrimüslim olarak verilmiştir. Bu gayrimüslim nüfusun 68.837'si Rum, 10.996'sı Ermeni, 40'ı Katolik, 42'si Protestan 271'i Yahudi ve 445'i diğer olarak verilmiştir. 1906 yılında da Konya vilayeti dahilinde nüfus oranları değişmemiştir. Vilayet dahilinde Konya ve mübadele öykülerine daha çok konu olan Niğde sancağında Rum nüfus vilayet nispetinde daha fazla bulunmuştur.⁸⁵⁵ McCarty, Konya vilayeti nüfusunu toplam 1.690.388 kişi olarak vermiş, bunun 1.542.331 kişinin Müslüman, 121.812 kişinin Rum olarak göstermiştir. Ermeni nüfusunun Konya vilayetindeki oranı 24.858 kişidir. Nüfus dahilinde Yahudiler 323 kişi ile en az orana sahip olan diğer

⁸⁵² SOTERİADIS, a.g.e., s.8.

⁸⁵³ NAKRACAS, a.g.e. s.145-150.

⁸⁵⁴ SDAO 1912, s.758.

⁸⁵⁵ SVK 1901, s.61; SVK 1906, s.216-236.

etnik ve dini guruba dahil edilmiştir.⁸⁵⁶ 1914 yılı itibariyle de vilayet genelinde 95.768 kişiye ulaşan Rum nüfus yine de genel nüfusun çok düşük bir oranına sahip olup genelde şehirlerde yerleşmiştir.⁸⁵⁷

Konya Sancağı Rum Nüfusu Oranları

Kaza	1906	1914
Konya	3.735	6.542
Akşehir	2.080	2.266
İlgın	574	705
Bozkır	229	272
Beyşehir	100	122
Karaman	538	567
Ereğli	1.319	565
Seydişehir	24	26
Saiteli	---	---
Ermenek	---	1
Koçhisar	213	209

Osmanlı devletinin nüfus ile ilgili verilerinde bazı kazaların nüfusu verilirken bütün Hristiyan unsur toplam rakam olarak verilmiştir. Konya kazasında da Koçhisar, Bozkır, Beyşehir ve Ereğli nüfusu verilirken Ermeni, Katolik, Yahudi ve diğer gayrimüslim gruplar toplam nüfus olarak verilmiştir.⁸⁵⁸ 1914 Osmanlı resmi verilerine göre de Konya sancağının Ermenek, Sultaniye, Saiteli ve Seydişehir kazalarında Müslümanlar nüfusun en yoğun kısmını oluşturmuştur. Bu kazalarda Rum nüfus ise yok denecek kadar az olmuştur. Konya merkez kazasında da 101.880 Müslüman'a karşılık 6.542 Rum, 3.235 Ermeni, 77 Katolik Rum ve 200 Protestan bulunmuştur. Akşehir kazasında da 57.234 Müslüman'a karşılık 2.266 Rum, 4.890 Ermeni bulunmuştur.⁸⁵⁹

Konya sancağında Yunan iddialarını değerlendiren Soteriadis'e göre 325.180 kişinin 8.559'u Rum olarak verilmekte ise de⁸⁶⁰ Anagnostopulu Konya sancağında 6.974 Rum ile 30 aileden bahsetmiştir. Konya sancağının merkez kazasında toplam 74.230 kişilik nüfusun 4.822'si Rum olarak verilmişse de Anagnostopulu bu oranı 4.024 olarak vermiştir. Sille ve Kapadokya'dan gelen bu

⁸⁵⁶ McCARTHY, a.g.e., s.112.

⁸⁵⁷ KARPAT, a.g.e., s.218,220,224.

⁸⁵⁸ SVK 1906, s. 68-121.

⁸⁵⁹ KARPAT, a.g.e., s.219.

⁸⁶⁰ SOTERIADIS, a.g.e., s.12.

nüfusun 1.024'ü Konya şehrinde, 3.000'i Sille kasabasında yerleşmiştir. Kasaba Rumları ise, Epir ve Lakonia'dan gelmiştir. 1916 yılında Konya Yunan Konsoloslugu'nun bildirdiğine göre Konya kazasında 1.024 ve Sille kasabasında 400 Rum aile bulunmuştur.⁸⁶¹ Osmanlı İstatistiklerine göre ise, Konya sancağında 520.262 Müslüman'a karşılık 11.375 Rum, 11.275 Ermeni ve 10.542 Yahudi bulunmuş ve Rum nüfus yoğun olarak Konya merkez ve Akşehir kazasında yaşamıştır.⁸⁶²

Akşehir kazasında Anagnostopulu ile Soteriadis 1.860 kişi ile aynı oranları vermiştir. Kaza merkezinde küçük oranda yaşayan Rumların kalan 1.800 nüfusu Gavurköy'de yerleşmiş ve Karamanlıca denilen bir dil konuşmuşlardır. Ilgın kazasında ise yerleşmiş olan Rumların Kapadokya'dan geldiğini söyleyen Anagnostopulu, Soteriadis'in aksine bu kazada 690 değil, 400 Rum'un varlığından bahsetmiştir. Bozkır kazasının 32.417 kişilik nüfusunun 310'u Kayseri'den maden ocakları için gelen Rumlar olarak verilmiştir. Karaman ve Ereğli kazalarında sırayla 250 ve 610 Rum'dan bahseden Anagnostopulu bu nüfusun Türkçe konuştuğundan bahsetmiştir. Beyşehir, Seydişehir ve Hadım kazalarında var olan Rum nüfus dağınık olarak köylerde bulunmaktadır. Soteriadis kayda değer bir Rum nüfus bulunmadığından bu kazalara ait oranları vermemiştir.⁸⁶³

Osmanlı Verilerinde Niğde Sancağı Rum Nüfusu Oranları

Kaza	1906	1914
Niğde	25.778	26.154
Ürgüp	4.729	7.953
Nevşehir	10.693	10.935
Aksaray	4.154	4.551
Bor	2.200	1.442
Hamit	2.570	2.475
Arabsun	4.763	4.800

Konya vilayeti dahilinde Rumların en yoğun olduğu bölge olan Niğde sancağında Niğde merkez kaza ve Nevşehir kazası Rumların yerleştiği şehirlerdir.

⁸⁶¹ NAKRACAS, a.g.e. s.166-168.

⁸⁶² KARPAT, a.g.e.,s.219..

⁸⁶³ NAKRACAS, a.g.e. s.169-170.

Rum nüfus bazı kazalarda bütün Hristiyan nüfus ile verilmişse de genelde ortalama ayın rakamdadır.⁸⁶⁴ Niğde sancağında 1914 Osmanlı sayımında ise 227.100 Müslüman'a karşılık 58.312 Rum, 4.890 Ermeni yaşamıştır. Rumlar en fazla 26.154 kişiyle Niğde merkez ve 10.935 kişiyle Nevşehir'de, en az nüfus olarak da 1.442 kişiyle Bor'da bulunmuştur.⁸⁶⁵ Konya vilayeti dahilinde bulunan Antalya, Burdur ve Isparta'da her iki kaynaktan da Rum nüfus az olarak tespit edilmiştir. Aker'e göre ise, Antalya şehri ve Alanya ile Elmalı kazalarında var olan Rumlar, Türkçe konuştuğu gibi Isparta ve Burdur Rumları da Türkçe konuşmaktadır.⁸⁶⁶

Niğde sancağının nüfus ile ilgili Soteriadis'in verilerine Anagnostopulu ve Dufayed katılmamıştır. Anagnostopulu burada 4.745 aile ve 1.862 kişiden bahsetmiştir. Her ailenin 6/7 kişiden oluştuğu hesap edilirse bu rakam 30 ile 40.000 civarında bir nüfusa ulaşmıştır. Dufayed'de bu nüfusun 32.203 olduğunu belirtmiştir.⁸⁶⁷ Niğde merkez kazasında Rum nüfus Soteriadis'in aksine 34.000 olarak veren Anagnostopulu, buna rağmen kaza merkezinde çok az Rum'un olduğunu ve Rumların genelde Niğde civarındaki köylerde yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. Nacracas'a göre bu köylerin ortak özelliği sürekli göç vermesidir ki, bu köylerden birisi olan Yeşilburç köyünden Samsun, Drama, İskeçe ve İstanbul'a birçok Rum gitmiştir. Ürgüp ve Nevşehir kazalarında ise, Rum nüfus oranları konusunda Soteriadis'ten daha fazla oran veren Anagnostopulu Ürgüp kazası için 4.000'i merkez kazada olmak üzere 8.200 Rum'un varlığından bahsetmiştir. Bölgede yaşanan yoğun göç sebebiyle 1916 yılında bu oran 4.430 kişi civarında kalmıştır. Nevşehir kazasında da Soteriadis'in aksine 10.000'i kazada olmak üzere 18.000 Rum'dan bahseden Nacracas, kalan nüfusunun 2.500'nün Arabsun kasabasında, diğerlerinin de köylerde yerleşmiş olduğundan bahsetmiştir. Yazar Aksaray kazasında da Soteriadis'in eksik oranlarına karşın 5.200 Rum'un varlığından kesin olarak bahsetmiş ve 500'nün kazada olmak üzere kalan nüfusun köylerde olduğunu belirtmiştir. Rumlar 3.500 kişiyle yoğun olarak Gelveri

⁸⁶⁴ SVK 1906, s.224.

⁸⁶⁵ KARPAT, a.g.e.,s.225.

⁸⁶⁶ AKER, a.g.e., s.8

(Güzelyurt)'de bulunmuştur. Türkçe konuşan Rum nüfus kazadaki diğer Rumlara göre daha müreffeh bir durumdadır.⁸⁶⁸

Osmanlı Verilerinde Trabzon Vilayeti Rum Nüfusu Oranları

Sancak	1904	1905	1914
Trabzon Sancağı	81.649	83.334	116.357
Canik (Samsun) Sancağı	72.653	76.427	98.739
Rize Sancağı	918	993	1.722
Gümüşhâne Sancağı	30.564	31.182	43.495
Toplam	185.784	191.936	260.313

4.1.2.4. Trabzon Vilayeti

Trabzon, Rize (Lazistan), Gümüşhâne ve Samsun (Canik) sancaklarından oluşan Trabzon vilayeti⁸⁶⁹ Anadolu'da Aydın, Bursa ve Sivas vilayetleriyle beraber Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgelerden olmuştur. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında vilayet salnamelerinde Rum nüfus, genel nüfusun üçte biri oranında bulunmuştur. 1923 döneminde mübadeleye tâbi tutulan bölgedeki Rum nüfus, Venizelos Hükûmeti'nin toprak taleplerinde dayanak noktası olarak da görülmüştür. Nüfus tartışmalarının merkez noktalarından biri olan bölgede yaşayan Rum nüfus yine Batı Anadolu'da olduğu üzere kıyı şehirlerde yoğunlaşmış ve ticaretle uğraşmıştır. Karadeniz kıyısında yoğun faaliyetlerde bulunan bu nüfus, mübadeleye yakın dönemde kırsaldan kıyı kasaba ve Samsun, Trabzon ve Sinop gibi şehirlerde toplanmıştır. Batı Anadolu'da olduğu üzere Trabzon vilayetinde Rumlardan sonraki en önemli etnik grup Ermeniler olmuş, Ermeniler de yine Rum nüfus gibi şehirlerde toplanmıştır. 1901 yılı itibarıyla en ilginç nüfus oranı Lazistan sancağındadır. Sancakta 159.233 olan toplam nüfusun 918'i Rum, 20'si Ermenidir. En az Ermeni nüfus Lazistan ve

⁸⁶⁷ DUFAYED, a.g.e.,s. 16. Buradaki aile fertleri hesabında Osmanlılar hanede 5 kişi oranını kabul etmektedir.

⁸⁶⁸ NAKRACAS, a.g.e. s.172-178.

⁸⁶⁹ SDAO 1912, s.722.

Gümüşhâne sancaklarında, en fazla nüfus ise Trabzon ve Samsun sancaklarında olmuştur. Bu nüfus oranları 1905 yılında da değişmemiştir.⁸⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin verilerinde vilayetin nüfus oranlarında doğum ve ölüm oranlarına göre nüfus artışı var olan dengeyi muhafaza etmiş, mübadele esnasında kıyı kasaba ve şehirlerde Rum nüfus artmış, 1914 nüfus verilerinde de bu oranlar büyük değişikliğe uğramamıştır.⁸⁷¹ McCarthy, Trabzon vilayetinin toplam nüfusunu 1.114.979 kişi olarak vermiş, bu nüfusun 914.592'sini Müslüman, 160.427'sini Rum, 39.952'sini Ermeni olarak tespit etmiştir.⁸⁷² Soteriadis'e göre de, Trabzon vilayeti'nde en az Rum nüfus Rize'de bulunmuştur. Trabzon sancağı merkezi olan Trabzon kazası, merkez olmasına rağmen Rum nüfus Giresun kazasından daha azdır. Kazanın 139.763 kişilik toplam nüfusunun 38.625'i Rum olmasına rağmen sancakta en çok Rum nüfusuna 44.214 kişiyle Giresun kazası sahiptir ki bu oran %50 gibi orana ulaşabilmiştir.⁸⁷³ Yine Giresun'a bağlı Bulancak kazasının 50 hanesinin tümü Rumlara aitken, Tirebolu kazasının güneyinde bulunan Çakrak köyünün 250 hanesinin 150 hanesi Rumlardan oluşmuştur. Giresun ve genelinde köyler ve kasabalarda hanelerin büyük bir kısmı Rum nüfusa sahip olduğu anlaşılmıştır.⁸⁷⁴

Osmanlı Verilerine Göre Trabzon Sancağı Rum Nüfus Oranları

Kaza	1904	1905	1914
Trabzon	33.516	33.699	23.816
Sürmene	6.647	6.765	9.762
Akçaabat	4.786	4.805	6.561
Vakfıkebir	---	---	13
Görele	853	858	1.648
Tirebolu	7.386	7.803	10.530
Giresun	13.719	14.579	24.138
Ordu	13.658	13.736	18.505
Maçka	---	15.863	19.575
Of	1.084	1.094	1.819
Toplam	81.649	99.202	116.367

⁸⁷⁰ SVT 1904, s.711; SVT 1905, s.239.

⁸⁷¹ KARPAT, a.g.e., s.219.

⁸⁷² McCARTY Y, a.g.e., s.112.

⁸⁷³ NAKRACAS, a.g.e. s.196.

⁸⁷⁴ Anthony BRYER, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palprove of Trebizond", DILTO, Athina 1983, s. 41

4.1.2.4.1.Trabzon Sancağı

1904 yılı Trabzon vilayet salnâmesinde Trabzon sancağının merkez kazası dahil 620.705 olan toplam nüfusunun 479.625'i Müslüman, 83.334'ü Rum olarak verilmiştir. Sancağın en çok Rum nüfusa sahip kazaları 14.579 kişiyle Giresun kazası ve 13.736 kişiyle Ordu kazası iken, hiç Rum nüfus olmayan kaza Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya kazaları olmuştur. Sancak merkez kazasının 138.975 olan toplam nüfusunun 91.774'ü Müslüman, 33.699'u Rum, 11.972'si Ermeni, 176'sı Katolik ve 94'ü Protestan olarak gösterilmiştir. Vilayet salnâmelerinde de sancak merkez kazasının en fazla Rum nüfusuna sahip kazası Maçka'dır. Buna göre 29.832 olan toplam kaza nüfusunun 15.863'ü Rum olarak verilmiştir. Maçka'da ayrıca 397 kişiden oluşan Ermeni nüfusu da bulunmuş, diğer kazalardan Tonya ve Şarlı kazalarında ise, Rum ve Ermeni nüfus bulunmamıştır. Aynı nüfus oranları 1905 yılında da herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.⁸⁷⁵ 1914 verilerine göre de nüfus dağılımı daha önceki rakamlarla aynı sonucu vermiştir. Osmanlı resmi verilerinde de Maçka, Ordu, Tirebolu ve Giresun kazalarında Rum nüfus kendi oranı içinde yoğun olmuş ve sadece Giresun ve Maçka'da Müslümanlardan fazla olarak bulunmuşlardır. Yine en az nüfus 1.648 kişiyle Görele ve 13 kişiyle Vakfıkebir kazaları olmuştur.⁸⁷⁶

Trabzon sancağının Maçka kazası Rum nüfusun Türk nüfusa oranının çok fazla olduğu tek yer olmuştur. Burada 17.720 kişinin 13.437'si Rum'du. Bölgede Sümela, Ayos Georgios ve Ayos İoannes Manastırlarının olması ve ticaret, bu nüfusun yoğunluğunu bir noktada açıklamıştır. Maçka'ya bağlı köylerde de bu oran aynı olmuştur. Örneğin 80 haneli Hamsiköy'ün, 60 haneli Sera (Thersa) köyünün ve 60 haneli Bakımlı (Aursa) köyünün tümü, 450 haneli Bondila (Pondica) köyünün 430 hanesi, 300 haneli Kapıköy (Capi Zerfire)'ün 290 hanesi Rum nüfusken sadece Hacıvera (Hazzavera) köyünün 10 hanesi Rum nüfustan ibaret olmuştur.⁸⁷⁷ Sürmene kazasında ise Rumlar 8.804 kişiden oluşmuştur. Vilayetin Vakfıkebir, Akçaabat ve Görele kazaları neredeyse tamamen Türk nüfusun egemen olduğu kazalar olmuştur. Soteriadis'in verilerinde

⁸⁷⁵ **Salnâme-i Vilayet-i Trabzon 1904**, s.338-339; **SVT 1905**, s.210-211.

⁸⁷⁶ KARPAT, **a.g.e.**,s.219.

⁸⁷⁷ BRYER, **a.g.e.**,s. 40-41.

de bu kazalardaki Rum nüfus çok azdır. Trabzon sancağının batısında yer alan Tirebolu, Giresun ve Ordu kazaları ise Rum nüfusun önemli miktarda bulunduğu kazalar olmuştur. Yine Soteriadis'e göre Tirebolu'da toplam 49.528 kişinin 17.821'i, Giresun kazasındaki toplam nüfusu olan 92.003 kişinin 44.214'ü ve Ordu kazasında 118.920 kişinin 19.930'u Rum olarak verilmiştir.⁸⁷⁸

Osmanlı Verilerinde Samsun Sancağı Rum Nüfusu Oranları

Kaza	1904	1905	1914
Samsun	38.902	39.429	54.709
Fatsa	1.968	1.981	3.026
Ünye	4.441	4.554	5.251
Çarşamba	2.936	2.948	3.948
Bafra	23.889	23.986	30.838
Toplam	72.653	73.427	98.739

4.1.2.4.2 (Canik) Samsun Sancağı

Trabzon vilayetinin batı kıyısı olan Canik (Samsun) sancağı Rum nüfusunun yoğun olduğu ikinci bölgedir. Rum nüfusu, Samsun merkez kaza ile Bafra kazasında yoğun olarak toplanmıştır. Mübadelenin başlayacağı tarihe kadar olan sürede özellikle Bafra'daki Rum nüfus isyanlarda faaliyet göstermelerinden dolayı mübadeleye tâbi tutulan ilk bölge olmuş, bölgede mübadeleye tâbi birçok boşalmış Rum köyüne Yunanistan'dan gelen Türkler yerleştirilmiştir.⁸⁷⁹ Bafra'da Rum çetelerinin baskınları sonucunda katledilen Türklerin sayısı 2.500 kişiyi bulmuştur. Bafra şehrinde Rumlar, esnaf ve tüccar kesimini oluşturmakta, hatta belediye genel meclisi, idare meclisi ve mahkemelerdeki mahalli üyelerin çoğunluğunu teşkil etmekteydiler.⁸⁸⁰

1904 yılı vilayet salnâmesinde de Samsun sancağının 323.757 olan toplam nüfusunun 229.392 kişisi Müslüman, 73.427'si Rum olarak verilmiştir. Samsun sancağında 39.429 kişi ile merkez kaza ve 23.986 kişi ile Bafra kazaları en çok Rum nüfusuna sahip iken 530 kişiyle de Terme en az Rum nüfusa sahip

⁸⁷⁸ NAKRACAS, a.g.e. s.208-209.

⁸⁷⁹ BCA: 272.0.0.11/21.107.23.

⁸⁸⁰ Ali AK, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında BAFRA**, Samsun 1983, Ayanoğlu Matbaası, s.5-19.

kaza olmuştur.⁸⁸¹ Samsun sancağında da Trabzon sancağında olduğu üzere bazı kazalarda gayrimüslim nüfus kendi oranında daha yoğundur.⁸⁸² Osmanlı istatistiğinde de 1914 yılında Samsun kazasında Rumların Müslümanlardan fazla olduğu görülmüştür. Soteriadisin oranlarıyla yakın olan bu orana göre Samsun kazasında 44.992 Müslüman'a karşılık 54.709 Rum, Bafra kazasında 48.944 Müslüman'a karşın 30.838 Rum nüfus sâkin olmuş, sadece Terme kazasında 967 kişiyle Rum nüfus az oranda bulunmuştur.⁸⁸³ Mübadeleye konu olan bölgelerden olan Trabzon vilayeti nüfus oranlarında Osmanlı salnâme ve istatistikleri ile Soteriadis'in verilerinin hemen hemen birbirine yakın olduğu görülmektedir. Burada ifade etmemiz gerekmektedir ki, Batı Anadolu'ya yeni bir vatan vaadiyle getirilen Yunan göçmenlerin bölge nüfusuna olan etkisi göz önüne alınmalıdır

Yunan iddialarına göre ise Samsun sancağı merkez kazası Maçka kazasından sonra Rum nüfusun çoğunlukta olduğu ikinci kaza olmuştur. Buna göre toplam 119.506 kişilik nüfusun 78.643 kişiyle ortalama %66'sı Rum nüfus olmuştur. Samsun merkez kazasından sonra Bafra kazası ikinci büyük Rum nüfusu barındırmıştır. Bafra'da 79.653 kişinin 37.495'i Rum olarak verilmiştir. Çarşamba, Fatsa ve Ünye kazaları ise Soteriadis'e göre Samsun ve Bafra'ya oranla daha az Rum nüfusuna sahip olmuştur. Çarşamba kazasının toplam 97.714 kişilik nüfusunun 9.727'si, Fatsa kazasının toplam nüfusunun 33.676 kişilik nüfusunun 2.670'i ve Ünye kazası toplam nüfusunun 62.727 kişilik toplam nüfusunun 7.552'sini Rumlar oluşturmuştur.⁸⁸⁴ Belirtmemiz gerekir ki, daha önce incelenen vilayetlerde de olduğu üzere Rumlar dahil olmak üzere bütün gayrimüslim nüfusun kaza merkezlerinde ve ticari gelişmeye müsait olan merkezlerde yerleşmiş olduğu görülmektedir. Vilayetin Vakfikebir gibi daha yukarılarda olan kazalarında hemen hemen hiç Rum yoktur. Şehirlerde toplanmış olan ve esnaf sınıfını oluşturan Rumların gidişiyle yaşanan ekonomik sıkıntı Trabzon mebusu tarafından da gündeme getirilmiştir.

⁸⁸¹ SVT 1904, s.238-239.

⁸⁸² SVT 1905, s.338-339

⁸⁸³ KARPAT, a.g.e.,s.224.

Osmanlı Verilerinde Rize ve Gümüşhâne Sancakları Rum Nüfus Oranları

Sancak	Kaza	1904	1905	1914
Rize Sancağı	Rize	918	993	1.507
	Atina	---		171
	Hopa	---		44
Toplam		918	993	1.722
Gümüşhâne Sancağı	Gümüşhâne	6.534	6.663	9.179
	Şiran	1.883	1.693	3.155
	Kelkit	486	512	614
	Torul	21.661	22.315	30.547
Toplam		30.564	34.183	43.495

4.1.2.4.3.Rize ve Gümüşhâne Sancakları

1904 yılı Trabzon Vilayeti salnâmesine göre Gümüşhane merkez kazada 3.240 Müslüman'a karşın 1.270 Rum yaşamışken, Şiran'da 15.285 Müslüman'a 1.693 Rum, Kelkit'te 25.903 Müslüman'a 511 Rum yaşamıştır. En fazla nüfus olan Torul'da ise Kürtün nahiyesi dahil olmak üzere 23.080 Müslüman'a karşın 25.312 Rum yaşamıştır.⁸⁸⁵ Trabzon vilayetine bağlı olan Rize (Lazistan) ve Gümüşhane sancaklarından sadece Gümüşhane sancağında Ermeni nüfus, Merkez kazada 1.367, Kelkit'te 126 ve Şiran'da 225 kişi olmak üzere toplam 1.718 Ermeni bulunmuştur. Yunanlı araştırmacı Soteriadis, Rize sancağında Laz kökenli olduklarını iddia ettiği 2.924 Rum nüfustan bahsetmiş, bunların 1.424'nün Rize, 700'nün Of, 400'ünün Pazar ve 400'ünün de Hopa'da bulunduklarını belirtmiştir.⁸⁸⁶

Gümüşhane kazasında da en çok Rum nüfusu Torul kazasında olduğu görüşüne katılan Nacracas, hem Of hem de Torul'daki bu Rum nüfusun gizli Hristiyan olduklarını zamanla bir kısmının İslâm'ı benimsediklerini, bunlardan önemli bir kısmının da Türkçe konuştuklarını belirtmiştir.⁸⁸⁷ Kelkit kazasında Gelinpetek (Kelahbur) köyünde 150 hanenin 100'ü, Şiran kazasında da 500

⁸⁸⁴SOTERİADIS, a.g.e., s.11.

⁸⁸⁵ SVT 105, s.270.

⁸⁸⁶ SOTERİADIS, a.g.e., s.11.

⁸⁸⁷ NAKRACAS, a.g.e. s.220-225.

hanenin 200'ü Rum hanesidir.⁸⁸⁸ Gümüşhane sancağının diğer kazalarında Rum nüfus toplam nüfusun çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Soteriadis'in verileri 1914 Osmanlı istatistiği ile de uyum göstermektedir. Bu sayımda da Rize ve Gümüşhane sancakları en az Rum nüfusun olduğu sancaklardır. Sadece Gümüşhane sancağının Torul kazasında 29.686 Müslüman'a karşılık 30.547 Rum bulunmaktadır.⁸⁸⁹

Osmanlı Verilerine Göre Çanakkale Sancağı Türk-Rum Nüfus Oranları

Sancak	Kaza	1912		1914	
		Türk	Rum	Türk	Rum
Çanakkale	Çanakkale	26.875	11.500	13.596	4.358
	Ezine	15.434	6.900	15.801	486
	Bayramiç	19.889	1.000	20.614	290
	Biga	58.588	9.100	65.242	2.243
	Ayvacak	16.116	4.330	17.089	---
	Toplam	138.902	38.830	132.342	7.377

İzmit Bağımsız Sancağı Türk-Rum Nüfus Oranları

Sancak	Kaza	1912		1914	
		Türk	Rum	Türk	Rum
İzmit	İzmit	18.223	3.608	40.403	5.226
	Karamürsel	5.000	19.732	14.850	6.047
	Yalova	5.000	14.894	7.954	10.274
	Adapazarı	32.374	14.333	76.864	7.957
	Kandıra	37.452	7.689	40.495	1.804
	Geyve	18.900	12.880	32.508	7.108
	Toplam	116.946	73.134	213.074	38.416

4.1.2.5. Çanakkale ve İzmit Sancakları

Araştırma konusu dahilinde olan Batı Anadolu'nun bölgesinin tamamının nüfus durumu incelenmekte olduğundan her iki sancak bu başlık altında verilmiştir. Çanakkale sancağı Biga, Ayvacık, Ezine, Lapseki ve Bayramiç

⁸⁸⁸ BRYER, a.g.e.,s. 40-41.

kazalarından İzmit sancağı da Kandıra, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Yalova kazalarından oluşmuştur.⁸⁹⁰ Yunan iddialarını değerlendiren Soteriadis'e göre 1912 yılında Çanakkale sancağında 177.489 kişinin 38.830'u Rum olarak verilmiş, bu nüfusun Çanakkale, Ezine ve Biga'da yerleştiği belirtilmiştir.⁸⁹¹ Biga kazasında 68.144 kişilik kaza nüfusunun 9.100'ü Rum'dur ve nüfusun %13'ünü oluşturmuştur. Anagnostopulu ise, Biga kazasında aslında 5.770 Rum bulunduğunu, bunun 2.700'ünün Biga merkez kazada, geriye kalanın da Aksaz, İnceköy, Karadağ ve Demirciköy'de yaşadığını belirtmiştir. Anagnostopulu Çanakkale, Ezine ve Ayvacık kazalarıyla ilgili verilerde Soteriadis ile aynı verileri vermiş, bu nüfusun Trakya'dan gelmiş olduğunu, 7.000'inin Çanakkale kazasında, 5.500'ünün de Erenköy'de yerleştiğini belirtmiş ve geriye kalan nüfusun da Gökçeada, Bozcaada, Taşoz, Semadirek ve Midilli'den geldiğini kaydetmiştir.⁸⁹² 1914 Osmanlı istatistiğinde de Çanakkale sancağında Rum nüfus az orandadır. Yunan iddialarının aksine Ayvacık kazasında Rum nüfus bulunmamaktadır. Ayrıca Bayramiç ve Ezine kazalarında Rum nüfus daha azdır. Rumlardan sonra gelen gayrimüslim unsur olan Ermeniler ve Yahudiler ise sadece Çanakkale merkez kazada toplanmışlardır.⁸⁹³ Marmara bölgesinde gayrimüslim nüfus genellikle İstanbul ve Edirne civarında yerleşmiş, yine burada ticaret önemli bir etken olmuştur.

İzmit bağımsız sancağında Yunan iddialarını dile getiren Soteriadis'in verilerine göre 242.333 kişilik toplam nüfusun 73.134'ü Rumlardan oluşmuştur. Anagnostopulu ise İzmit merkez kaza nüfusunun daha fazla olduğunu bu nüfusun 5.290 kişiye ulaştığını belirtmiştir. Bu nüfusun 1.200'ü kazada geriye kalan nüfusu ise Neohorio, Karatepe, Eşme ve Mihaliç köylerindedir. Karamürsel kazasında da Soteriadis'in aksine 6.370 Rum'dan bahseden yazar burada belirgin bir Rum nüfustan bahsetmemiştir. Yalova kazasında ise 5.000 kişi daha az Rum nüfus olduğunu ifade eden yazar burada 8.933 kişi ve 277 aileden söz etmiştir.

⁸⁸⁹ KARPAT, **a.g.e.**, s.219.

⁸⁹⁰ SDAO 1912, s.846 ve 896..

⁸⁹¹ SOTERİADIS, **a.g.e.**, s.6, DUFAYED, **a.g.e.**, s. 15.

⁸⁹² NAKRACAS, **a.g.e.** s.116-118.

⁸⁹³ KARPAT, **a.g.e.**, s.219.

Anagnostopulu, Adapazarı ile Geyve ve Kandıra kazaları nüfus verilerinde de Soteriadis'ten daha az nüfusun olduğunu bildirmiş, buna göre Adapazarı'nda 11.604, Geyve'de 6.481 ve Kandıra kazasında 6.276 Rum nüfustan bahsetmiştir.⁸⁹⁴

Çanakkale ve İzmit bağımsız sancakları arasında en yoğun Rum nüfus İzmit sancağı ve kazalarında bulunmuştur. Çanakkale sancağında Rum nüfus 4.358 kişiyle merkez kazada, en az nüfus ise 290 kişiyle Bayramiç ve 486 kişiyle Ezine kazalarında bulunmuştur. Ayvacık kazasında ise hiç Rum bulunmamış, sadece 5 Ermeni ve 1 Yahudi sayımda kayıtlı bulunmuştur. İzmit sancağında ise 226.859 Müslümana karşı 40.048 Rum bulunmuş, Rum nüfus sadece Yalova kazasında 3.000 kişi fazla olmuştur. Burada 7.954 Müslümana karşılık 10.274 Rum bulunmuştur. Diğer kazalarda Rum nüfus en az 1.632 kişiyle İznik kazasında olmak üzere dağılmıştır.⁸⁹⁵ McCarty ise İzmit bağımsız sancağının nüfusunu Müslüman 271.751, 47.973 Rum, 69.225 Ermeni ve diğerleri olmak üzere toplam 389.490 kişi olarak vermiştir.⁸⁹⁶

4.2. MÜBADELE SONRASI YUNANİSTAN'DA NÜFUS DURUMU

Yunanistan, idari taksimatta on mıntıkaya ayrılmıştır. Bu mıntıklar, Merkezi Yunanistan ve Öbe, Teselya, İyonya Adaları, Kiklat Adaları, Peloponez, Makedonya, Epir, Ege Adaları, Yunanistan ve Garbî Trakya'dan ibarettir. Bu mıntıklardan Makedonya, Epir, Girit ve Garbî Trakya genel idarelerden oluşmuştur.⁸⁹⁷ İdari taksimatta her mıntıka Türkiye'de de olduğu gibi vilayetlere, vilayetler de kaza ve belediyelere ayrılmıştır. Komün olarak belirtilen idari birim ise belediyelerden sonra gelen nüfus oranına göre, şehir ve köyleri temsil etmiş, her komün veya belediye bir veya birkaç köyden oluşmuştur. Bu idari merkezler nüfus oranlarına göre belirlendiğinden nüfus artış oranı Yunanistan'a gelen mübadillerin hangi bölgelerde etkili olduğunu açıkça göstermiştir. Mesela mıntıklar içinde sadece Makedonya mıntıkasında vilayet sayısının altıdan sekize

⁸⁹⁴ NAKRACAS, a.g.e. s.154-158.

⁸⁹⁵ KARPAT, a.g.e.,s.224.

⁸⁹⁶ McCARTHY, a.g.e., s.114.

⁸⁹⁷ N.J.SVONOROS, "Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları", (Türkçeleştiren: M. Galip), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını:64, Ankara 1936,s.26-27.

çıktığı görülmüş, diğer kaza, belediye gibi idari taksimatta de en çok değişiklik burada olmuştur.⁸⁹⁸

1920 Sayımına Göre İdari Dağılım

Yer	1920 Sayımı				
	Vilayet	Kaza	Belediye	Komün	Köy
Merkezi Yunanistan ve Öbe	4	20	6	745	1.388
Teselya	2	9	4	420	779
İyonya Adaları	3	8	3	253	622
Kiklat Adaları	1	7	1	103	321
Peloponez	5	24	6	1.172	2.429
Makedonya	6	26	9	748	2.077
Epir	3	9	3	494	789
Ege Adaları	3	8	5	204	388
Yunanistan	4	20	3	601	1.506
Garbi Trakya	2	6	---	---	449
Toplam	33	137	40	4.740	10.748

1928 Sayımına Göre İdari Dağılım

Yer	1928 Sayımı				
	Vilayet	Kaza	Belediye	Komün	Köy
Merkezi Yunanistan ve Öbe	4	21	8	817	1.624
Teselya	2	10	4	441	775
İyonya Adaları	3	7	3	221	537
Kiklat Adaları	1	7	1	108	436
Peloponez	5	23	9	1.233	2.357
Makedonya	8	27	11	873	2.032
Epir	3	11	3	556	796
Ege Adaları	3	7	5	205	368
Yunanistan	4	20	4	443	1.452
Garbi Trakya	2	8	5	93	518
Toplam	35	141	53	4.990	10.925

Yunanistan'ın idari taksimatının dağılımını ayrı ayrı incelediğimizde yeni kurulan birimler ile gelen nüfusun etkisi ortaya konulabilmektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi vilayetlerin bölünmesiyle yeni vilayet bölgeleri oluşmamış, ancak buna karşılık özellikle Makedonya ve Merkezi Yunanistan'ın kırsal bölgelerinin kasaba ve ilçelerinde artış görülmüştür. Özellikle Türkiye'den gelen mübadil Rumların tüccar, esnaf gibi meslek sahibi ve vasıflı olması, kasaba ve şehirlerde yaşaması, kendiliklerinden yerleşmelerini ve üretici duruma

⁸⁹⁸ SVONOROS, a.g.e.,s.27.

geçmelerini kolaylaştırmıştır. Zaten şehirlerde kendi mahallelerini oluşturan bu mübadiller birbirleriyle alışveriş yaptıklarından kendi pazarlarını da oluşturmuşlardır. Mukayeseli nüfus incelenirken Türkiye'nin idari dağılımına göre nüfus oranları ve mübadil miktarları verilmiştir.

1928 yılı itibariyle Makedonya'da 26 olan kaza adedi 27'ye, 9 olan belediye 11'e, 748 olan komün adedi 873'e yükselmiştir. Köylerdeki azalmanın sebebi, gelen mübadil Rumların Türklerin boşalttığı köyler yerine, şehirlere yerleşmesidir. Kaza, belediye ve komünlerdeki artış bu görüşü desteklemektedir. Svonoros'un verdiği tabloya göre gelen göçmenlerin yarattığı etki yoğun olarak Makedonya'dan sonra Garbî Trakya'da görülmüştür. Burada il (vilayet) sayısı değişmemesine rağmen, kaza sayısı 6'dan 8'e yükselmiş, 1920 taksimatında olmayan belediye sayısı 5, komün de 93 adet olmuştur. Köylerde de artış yoğun olarak görüldüğünden bu bölge kırsalındaki nüfus hareketliliği dikkat çekmektedir. Diğer bölgelerde görülen nüfus hareketliliğinin genel olarak kırsalda olduğu anlaşılmaktadır.

Yüz ölçümü olarak mıntıklardan en büyüğü 34.892 km² ile Makedonya, diğer büyük mıntıklar sırasıyla 24.995 km² ile Merkezi Yunanistan ve Öbe, 22.282 km² ile Peloponez ve 13.334 km² ile Teselya'dır. en küçük mıntika ise 1.921 km² ile İyon Adaları, 2.580 km² ile Kiklat Adaları ve 3.817 km² ile Ege Adaları'dır. Diğer mıntıklar ise 8.286 km² ile Yunanistan, 8.706 km² ile Garbî Trakya ve 9.351 km² ile Epir mıntıkasıdır.⁸⁹⁹

Yunanistan'da Mıntıkların Nüfus Durumları

Mıntıklar	1920	1928
Merkezi Yunanistan ve Öbe	1.136.183	1.592.842
Teselya	438.408	493.213
İyon Adaları	198.070	213.157
Kiklat Adaları	122.347	129.702
Peloponez	934.094	1.053.327
Makedonya	1.078.748	1.412.477
Epir	292.954	312.634
Ege Adaları	260.058	307.734
Yunanistan	346.584	386.427
Garbi Trakya	209.443	303.171
Toplam	5.016.889	6.204.684

⁸⁹⁹ SVONOROS, a.g.e.,s.29.

Mübadelenin başlamasından önce yapılan sayımlar ile 1928 yılında yapılan sayım sonucunda elde edilen verilerde göçmen mübadillerin yoğun olarak Makedonya, Peloponez ve Merkezi Yunanistan'a yerleştirildiği ve buradan göç ettiği anlaşılmaktadır. Nüfus yoğunluğunda da yüz ölçümü ile eş orantılı olarak Adalar mntıkaları en az nüfus değişimine sahip mntıkalardır. Yunanistan nüfusu içerisinde genellikle tarım ile uğraşan Müslüman Türkler, yoğun olarak tarım arazilerinin ve verimli arazilerin bulunduğu bölgelerde yaşamış, bu sebeple Yunanistan'a gelen Rumların da yerleştirildikleri bölgeler yine bu bölgeler olmuştur. Adalarda yeterli arazilerin bulunmaması, yerleşmek için yeterli evin olmaması, yaşamak için önemli bir etken olan suyun kıtlığı, buralarda nüfusun azlığının önemli sebeplerinden olmuştur. Rum mübadillerde ilk anda çıktıkları adalarda yerleşmeyerek Yunanistan ana karasına gitmişlerdir. Yoğun nüfus değişimi bu bölgelerde yaşanmıştır.

1928 Yılı Vilayet Merkez Nüfusları

Merkez	Vilayet	Nüfusu	Merkez	Vilayet	Nüfusu
Atina	Atika ve Boesya	459.211	Lamia	Fitiyodit	15.357
Selanik	Selanik Vilayeti	244.680	Tiripoliçe	Arkadi	14.397
Patras	Akaya	64.636	Alexanderapolis	Everdi	14.019
Kavala	Kavala	50.852	Edesa	Pella	14.743
Erafliyon	Erafliyon	39.281	Kozana	Kozana	12.702
Korfo	Korfo	34.193	Zanta	Zanta	12.063
Hanya	Hanya	32.239	Filorina	Filorina	10.585
Drama	Serez	62.186	Retimo	Retimo	10.558
Midilli	Midilli	31.661	Preveze	Preveze	10.112
Komotini	Rodop	31.551	Misolongi	Akarnatya	9.635
Serez	Serez	29.640	Argustoli	Kefalunya	9.030
Kalamata	Mesina	28.961	Liminmaşi	Sisam	8.636
Sakız	Sakız	26.167	Arda	Arda	8.045
Larisa	Lariya	25.861	Isparta	Laktonya	7.190
Tırhala	Tırhala	22.117	Nevpiliya	Korent	7.163
Hermopolis	Kiklat	21.416	Polikros	Kesendere	3.475
Kalçisi	Eğriboz	18.577	Ayanikola	Laşit	1.720

Kiklat Adaları 7.355 kişiyle en az nüfus artışına sahipken, 456.659 kişiyle merkezi Yunanistan ve Öbe en fazla nüfus artışına sahip mıntıka olmuştur. Makedonya da 333.729 kişiyle en fazla artış gösteren mıntıka olmuştur. Müslüman Türklerin yoğun bulunduğu Garbî Trakya'da ise nüfus artışı 93.728 kişi olmuştur. Bu istatistik verilerine baktığımızda mübadeleyle gelen nüfusun 1.187.795 kişi olduğu görülmektedir. Vilayetler içinde en büyük yüz ölçümüne sahip olan vilayet 8.698 km² ile Selanik vilayetidir. Selanik vilayetini 7.779 km² ile Etülya ve Akarnanya, 7.568 km² ile Teselya vilayeti takip etmektedir. En küçük vilayet 403 km² ile Zanta vilayetidir. Yüz ölçümü itibariyle büyük olan Selanik vilayeti 539.986 nüfusuyla 1.024.667 nüfuslu Atika ve Boetya vilayetinden sonra gelmektedir. En az nüfusa sahip vilayet, yüz ölçümünde de olduğu gibi, 40.492 kişiyle Zanta vilayetidir.⁹⁰⁰

1923 Yılı İtibariyle Yunanistan'da Mülteci Nüfusu

Doğu Makedonya	80.000
Batı Makedonya	12.164
Epir	11.982
Teselya ve Arta	34.025
Selanik	162.418
Trakya	99.913
İyon Adaları	25.455
Girit	28.821
Kiklades	18.850
Lesvos	57.508
Peloponez	46.841
Samos	21.375
Orta Yunanistan	158.076
Hios	28.312
Toplam	786.431

1923 yılında Yunanistan'da yapılan sayımda bölgeye giden muhacir sayısı 786.431 kişi olarak verilmiştir.⁹⁰¹ Göçmen mübadiller ile ilgili olarak verilen bu rakam o dönemde göçün devam etmesi sebebiyle kesin bir rakam olarak kabul edilmemektedir. Ancak burada da Türkiye'den gelen mübadil

⁹⁰⁰ SVONOROS, a.g.e.,s. 28-31.

⁹⁰¹ PENTZOPULOS, a.g.e, 97.

Rumların Yunan Hükûmeti tarafından genellikle Türklerden boşalan yerlere yerleştirilmeye dikkat edildiği görülmüştür. Yunanistan'ın 1928 yılı sayımında 6.204.684 kişi olan nüfusunun 1.221.849'u mübadeleyle gelen nüfustur.⁹⁰² Bu rakamdan 49.027 kişilik Bulgar ve 10.080 kişilik başka yerlerden göç edenler çıkarılırsa, 1.162.742 kişi olan kesin göçmen rakamı ile mübadele sonunda elde edilen ortalama 1.400.000 kişilik mübadil rakamı arasındaki fark; tifo ve kolera gibi hastalıklardan ve diğer sebeplerden ölen kayıp miktarını vermektedir.⁹⁰³ 1928 yılı itibariyle Yunanistan'a gelmiş olan mübadillerden 638.253'ü Makedonya'ya, 306.193'ü Orta Yunanistan ile Eğriboz'a, 107.607'si Garbî Trakya'ya yerleştirilmiştir. En az mübadil ise 3.301 kişiyle İyon Adalarına yerleştirilmiştir.⁹⁰⁴

1928 yılı Yunanistan'da Nüfus ve Mübadil Oranları

Bölge	Nüfusu	Mübadil
Merkez Yunanistan	1.592.842	306.193
Teselya	493.213	34.659
İyon Adaları	213.157	3.301
Kiklades	129.702	4.782
Mora Yarımadası	1.053.327	28.362
Makedonya	1.412.477	638.253
Epir	312.634	8.179
Ege Adaları	307.734	56.613
Girit	386.427	33.900
Trakya	303.171	107.607
Toplam	6.204.684	1.221.849

Yunanistan'ın mntıklarında yapılan bu dağılıma göre en yoğun mübadil iskânı 281.989 kişiyle Atina (Atika ve Beosya), 259.708 kişiyle Selanik, 84.724 kişiyle Serez vilayetlerinde yapılmıştır. En az mübadil ise 339 kişiyle sık sık belirtildiği gibi mübadillerin geçici durağı olan ada vilayetlerinde görülmüştür.⁹⁰⁵

⁹⁰² SVONOROS, a.g.e.,s.87., PENTZOPULOS, a.g.e, 188.

⁹⁰³ PAVLIDIS,a.g.t., s.21.

⁹⁰⁴ SVONOROS, a.g.e.,s.89., PENTZOPULOS, a.g.e, 188.

⁹⁰⁵ SVONOROS, a.g.e.,s.89.

4.2.1. Mübadil Rumların Yunanistan'daki Sosyal ve Kültürel Yapısı ve Uyum Sorunları

1821 yılında başlayan ve yaklaşık yüzyıl süren bir süreçten sonra bağımsız Yunanistan'ı kuran Venizelos, homojen bir Yunanistan kurmak hayalinde iken farklı bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Rum mübadillerin ekonomik manada ülkeye katkıları inkar edilemezse de, bu insanların uyum süreci sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Anadolu'da Türkler ile beraber yaşayan özellikle Niğde, Kayseri ve Karadeniz'in Bafra gibi Rum nüfusun yoğun olduğu bölgelerinden gelen Rum aileler yüzyıllardır Anadolu'da yaşattıkları bütün geleneklerini Yunanistan'da devam ettirmişlerdir. Bu kültürel özelliklere olan bağlılık onlarda bir çeşit kimlik hâlini almıştır. Bu Rum göçmenler şehirlerde kendi mahallelerini oluşturmuş, yerli Ahâli ile pek karışmamıştır. Yunan şehirlerinde Türkçe konuşan, farklı damak tadına sahip olan, adetleri farklı olan homojen bir yapı oluşturmuşlardır. Memleketlerine olan özlem bu kimliğin onlarda daha sıkı olmasına sebep olmuştur. Bu özlemle Rum mübadiller uzun süre Türkiye'yi vatanları olarak kabul etmişlerdir. Hatta Kasım 1936 yılında Malta dönüşünde Atina ve Pire limanlarına uğrayan Türk donanmasını ilgiyle karşılamışlar, iskelede yaklaşan filikalardaki askerlere geldikleri Türk şehir ve kasabalarının isimlerini haykırılmışlar.⁹⁰⁶ Kendilerine ait bölgelerinde esnaf sınıfını, üretim ve tüketim dengesini kuran göçmenler uzun süre bu yapılarını devam ettirmişlerdir. Yunanlı araştırmacılar bu sıkı yardımlaşmaya dayalı yapının kırsaldan şehirlere gelen diğer Yunanlıların şehirlere uyumunda faydalı olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁰⁷

Rum mübadil Aileler şehirlere yerleşmenin yanında geldikleri bölgelerin iklimine ve arazilerine benzer yerleri seçerek yeni yerleşim yerleri kurmuş ve oraya yine geldikleri şehir veya kasabanın adını vermişlerdir. Mesela Makedonya'da Mersina (Mersin), Nea Sparte (Yeni Isparta), Nea Trapezounda (Yeni Trabzon), Anatole, Nea Savastia (Yeni Sivas) gibi benzeri sayılabilecek

⁹⁰⁶ Fahri ÇOKER, "VIII. Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti ve Donanmanın Malta Seyahati", **Tarih ve Toplum**, C:4, S:19, Temmuz 1985, s.15-20.

⁹⁰⁷ Athanasia ANAGNOSTOPULU, "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", **Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide PEKİN, İstanbul 2005, Bilgi Üniversitesi yayını, s. 75-81.

birçok yerleşim yeri kurulmuştur.⁹⁰⁸ Bu göçmenlerin büyük bir kısmı Türkçe konuşmaktaydı. Mesela Samsun, Kastamonu ve Sivas gibi bölgelerden gelen mübadele ile gelen 120.000 Rumun yaklaşık 80.000'inin Türkçe konuştuğu iddia edilmiştir. Çoğunluğunun Niksar civarından olduğu ifade edilen bu mübadillerin Türkçe konuşmalarının Yunan kimliğini kabul etmek konusunda en önemli engeli oluşturduğu ancak bu insanların dinlerine daha bağlı olduklarına dikkat çekilmiştir. Yunanistan'da iskân edilen bu mübadiller Yerlilerin tavrını “ *Burada pek çok şey Türkiye'dekinden daha zor. Biz bir şey yapmadığımız hâlde Türklerden daha çok bizden nefret ediyorlar. Türkler de bizden nefret ediyordu ama orada karşılıklıydı*” şeklinde ifade etmiş ve bir başka Bafra mübadil Rum da “ *Bize Türk dölü diyorlar ama bizimkiler yaşanan onca şeye rağmen dinlerini bırakmadılar...*”⁹⁰⁹ sözüyle araştırmacıları desteklemiştir.

Yerli Yunan ahâlinin gelen göçmenler ile uyum sağlayamamalarının sebepleri üzerinde çözüm arayan Yunanlı araştırmacılar, ekonomik sıkıntı içinde olan ülkede mübadillere toprak, bağ, bahçe dağıtılması ve ev verilmesi hoşnutsuzluk yaratmış, bunun yanında mübadillerin Türkçe konuşmaları da tepkileri artırmıştır. Homojen bir devlet için çalışan Venizelos ve sonrasında gelen iktidarlar bu göçmenlerin Yuna dilini öğrenmeleri için bir dizi önlemler almıştır. Göçmenlerin bulunduğu okullar açılmış, okullarda Türkçe konuşmak yasaklanmış, gece okullarından mezun olmak şartı getirilmiştir.⁹¹⁰ Yunanlı Araştırmacılar mübadillerin hiç Rumca bilmemelerini ve öğrenmemekte olan ısrarlarına farklı yorumlar getirmişlerdir. Bir kısmına göre Osmanlı döneminde Rum ahâliye kendi dillerini konuşurlarsa işkence edileceğine dair tehditlerin yapıldığı iddia edilmiş ki bunun bizim açımızdan hiçbir tutarlı yanı yoktur. Bir diğer iddia da ekonomik şartlar itibariyle Türk nüfus içinde azınlık olan Rumların ekonomik bir zorunluluk olarak Türkçe öğrenmiş olmalarıdır.⁹¹¹

⁹⁰⁸ PAVLIDIS, **a.g.t.**, s.28; KOÇAK, **a.g.e.**,s.43; YALÇIN, **a.g.e.**, s. 17-145;.

⁹⁰⁹ Nikos MARANTZIDIS, “Yunanistan'da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide PEKİN, İstanbul 2005, Bilgi Üniversitesi yayını, s. 97,102.

⁹¹⁰ MARANTZIDIS, **a.g.m.**, 104.

⁹¹¹ ANZERLİOĞLU, **a.g.e.**, s.137.

Burada ekonomik zorunluluk kısmına bir derece de katılsak da Anadolu'nun birçok bölgesinde Rumların çoğunluk olmuş olmalarına rağmen Türkçe konuştuğu görülmektedir. Bunun yanında Ortodoks Türkler mevzusu da vardır. Mesela Kayseri'den Yunanistan'da iskân olunan Ortodoks Türkler, kendi aralarında hep Türkçe konuştuklarını ancak Müslümanlarla hiç karışmadıklarını, Rumca bilmedikleri için Papazın incili Türkçeye çevirmek zorunda kaldığını söylemiştir. Yine bir diğer Ortodoks Türk olan Maria SÜTOĞLU'da Yunan Hükûmeti'nin getirdiği kısıtlamalardan bahsederek, “ *Hep Türkçe konuştuk, Urumca bilen yoktu. Çocuklar Urumca bilmiyordu, yasak ettiler dilimizi mektepte...*”⁹¹² demiştir. Mübadelenin ilk yıllarından itibaren başlayan Rum mübadillerin uyum sorunu yaşanan kültür ve adetlerin devam ettirilmesiyle hâlen de yaşanmakta, Yunanistan'da bulunan mübadillerden 50 yaş ve üzeri olan Türkçe konuşup anlayabilmektedir.

4.3. MÜBADELE SONRASI TÜRKİYE'DE NÜFUS DURUMU

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan mübadele kapsamında en yoğun göç hareketi 1923-1926 yılları arasında olmuştur. Özellikle 1923 ve 1924 yıllarında görülen toplu göç hareketleri daha sonra takip eden yıllarda küçük kabileler halinde azalsa da devam etmiştir. Bu anlamda 1919 yılı Türk vilayetlerinin nüfusu ile ilgili veriler ile 1927 yılı resmi nüfus sayımının karşılaştırılması sonucunda göç olgusunun yoğun yaşandığı bölgeler rahatlıkla tespit edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bölge itibariyle yedi yönetim bölgesine ayrılmıştır. Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden oluşmakta olan bu bölge taksiminde vilayetler ilçe, nahiye ve köylere ayrılmaktadır. Yüz ölçümü itibariyle en büyük orana İç ve Doğu Anadolu bölgeleri sahiptir. En büyük göçmen hareketlenmeleri, Ege, Karadeniz, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde olmuştur. Bölgelerden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri hem göçmen hareketleri hem de göçmen iskânı anlamında en az faaliyetin görüldüğü bölgelerdir. Göçün başlamasından önce yapılan nüfus sayımında ve tahmini nüfus istatistikleri ile 1927 yılı nüfus

⁹¹² ANZERLIOĞLU, a.g.e., s.144.

sayımı arasındaki nüfus hareketlerinden en büyük iskân faaliyetlerinin Karadeniz ve Ege’de yaşandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de Mübadele Dahilinde İskânYapılan Bölge Nüfus Oranları⁹¹³

Bölge	1919 Nüfusu	1927 Nüfusu
Marmara	1.697.000	2.590.375
Ege	2.550.000	2.094.800
Akdeniz	806.500	1.164.737
İç Anadolu	2.571.000	2.678.987
Karadeniz	2.577.500	2.796.012
Toplam	10.202.000	11.324.901

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi nüfus oranları, sadece mübadelenin konu olduğu bölgeler alındığından tabloda yer almamıştır. 1927 yılı sayımına göre; 13.648.260 kişilik nüfusa sahip Türkiye’nin idari dağılımında en fazla nüfusa sahip bölgeleri 2.796.012 kişiyle Karadeniz ve 2.678.987 kişiyle İç Anadolu bölgesi ve 2.590.375 kişiyle Marmara bölgeleri oluşturmuştur. Yüzölçümü olarak büyük olmasına rağmen nüfus yoğunluğu en az olan bölge de 1.423.782 kişiyle Doğu Anadolu bölgesi, nüfusu en az bölge de 899.577 kişiyle Güneydoğu Anadolu bölgesidir.

McCarthy, 1922 yılı itibariyle Anadolu’nun nüfus oranlarını vilayet itibariyle toplam 11.618.550 olarak vermektedir. 1922 yılında Aydın vilayeti içinde verilen İzmir, Manisa, Muğla, Denizli ve Afyon 1927 yılında ayrı ayrı vilayet olarak verilmiştir. 1922 yılında Müslüman nüfusun fazla olduğu iller, Bursa (Hüdavendigâr) vilayeti 1.437.971, Aydın vilayeti 1.400.715, Ankara vilayeti 1.158.376, Trabzon vilayeti 1.128.748, Konya vilayeti 1.123.889, Kastamonu vilayeti 1.080.600, Sivas vilayeti 1.015.887, Erzurum vilayeti 555.693, Adana vilayeti 530.745, Halep vilayeti 511.359, Mamuret el aziz 474.854, Diyarbakir vilayeti 440.942, İzmit vilayeti 259.712, Bitlis vilayeti 238.995, Biga 140.715 ve Van vilayeti 119.155 olarak belirlenmiştir.⁹¹⁴

⁹¹³ BEHAR, a.g.e.s.61 ve, **İstatistik Yıllığı**, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1931, C.5, s. 31-43. (bundan böyle **BIUM5**)

⁹¹⁴ McCARTHY, **Müslümanlar**..., s.166.

4.3.1. Bölgelere Göre Nüfus Ve Mübadil Dağılımı Bilançosu

1927 yılı itibariyle vilayet dağılımında yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Anadolu'da 16 vilayette yapılan taksimat 1927 yılında 63 vilayet ile yapılmıştır. Büyük nüfus ve yüz ölçümüne sahip olan Kastamonu, Konya, Sivas, Aydın, Trabzon gibi vilayetlerden yeni idari birimler meydana getirilmiştir. Yunanistan kısmında bölge bölge inceleme yapıldığından Türkiye'nin vilayetleri de hâlen kullanılan bölge taksimine göre gruplandırılarak incelenmiştir. Tablolarda verilmiş olan mübadil miktarı kesin miktar değildir. Yıl itibariyle nüfus sayımında tespit edilen rakamlardan ibarettir. Türkiye'de mübadele sonrasında Yunanistan'da olduğu üzere yeni şehirler ve köylerden ziyade gelen nüfus ile giden arasındaki farktan dolayı var olan yerleşim birimlerinin nüfusu değişmiştir. Tabii ki buna numune köyleri dahil etmedik.

1921-1928 Yıllarında Mübadil Nüfus Dağılımı

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1921	5.488	5.591	11.079
1922	5.189	4.904	10.093
1923	25.553	25.136	50.689
1924	120.322	115.092	235.414
1925	28.353	28.170	56.523
1926	18.481	16.570	35.051
1927	15.557	16.656	32.213
1928	15.603	16.656	32.259
Toplam	234.546	228.988	463.534

Lozan Konferansında daha mübadele konusu konuşulmamışken, insanların göç etmeye başladığını daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. 1922 yılında göç eden Rum nüfus 800.000 gibi bir rakama ulaşmışken, bu rakamın Türkler ile ilgili kısmı ise 21.000 civarındadır.⁹¹⁵ Rumların bu denli büyük bir nüfusunun yıl itibariyle göç etmiş olması Yunan ordusuyla beraber köylerini ve şehirlerini terk etmeleridir. Yunanistan'daki Türklerin 1923 yılı itibariyle artarak gelmeye başladığı ve 1924 yılında en yoğun nüfusa ulaştığı görülmektedir. Hem istatistik

⁹¹⁵ BIUM1, a.g.e., s.42-45.

verilerinden hem de Mıntıka Müdürlerinin raporlarından anlaşıldığı üzere 1924 yılı devletin iskân, taşıma ve tevzî işiyle uğraştığı bir yıldır. 1926 yılında vekaletle gönderilmeye başlanan raporlardan da göç hareketleri tespit edilebilmiştir.

1927 Nüfus Sayımına Göre Batı Anadolu (Ege) Bölgesi

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
Batı Anadolu (Ege)	Aydın	70.733	212.541	6.630	7.580 km ²
	İzmir	184.254	526.005	31.502	12.505 km ²
	Denizli	41.816	245.048	2.728	11.150 km ²
	Manisa	92.761	374.013	13.829	13.850 km ²
	Muğla	57.782	175.390	4.968	12.760 km ²
	Afyon	102.263	259.377	1.045	12.660 km ²
2.094.800	Kütahya	69.479	302.426	1.881	14.415 km²

1927 yılında Batı Anadolu (Ege) bölgesinde toplam nüfusun yaklaşık altıda biri İzmir vilayetindedir. 526.005 kişilik nüfusa sahip İzmir'in vilayet merkez nüfusu 184.254'tür. Bölge genelinde Osmanlı nüfus istatistiklerinde olduğu gibi İzmir gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yerleşmiş olduğu bir vilayettir. Bölgenin en çok mübadil oranına da sahip olan vilayetin nüfus yoğunluğu ticari öneminden dolayıdır. Bölgenin diğer şehirleri Aydın ve Muğla da benzer sebeplerden dolayı cazibe merkezi olmuştur. Kütahya yüz ölçümü olarak en büyük vilayet olmasına rağmen nüfus oranı düşüktür. Bölgenin en az nüfusu Muğla'dadır. Vilayet merkez nüfusunda ise en az nüfus 41.816 ile Denizli'dir. 1927 sayımına göre İzmir'de 501.379 Müslüman, 5.196 Katolik, 495 Protestan, 591 Ortodoks, 20 Ermeni, 112 Hristiyan, 18.157 Musevi bulunmuştur. Aydın'da ise 212.467 Müslüman, 24 Katolik, 12 Protestan, 16 Ortodoks, 11 Hristiyan bulunmaktadır. Diğer vilayetlerden Denizli'de; 245.021 Müslüman, 7 Katolik, 3 Protestan, 3 Ortodoks, 12 Hristiyan ve 2 Musevi, Afyon'da; 259.325 Müslüman, 13 Katolik, 2 Protestan, bir Ortodoks, bir Ermeni, 24 Hristiyan ve 11 Musevi, Kütahya'da 302.003 Müslüman, 177 Katolik, 34 Protestan, 98 Ortodoks, 32 Ermeni, 52 Hristiyan ve 19 Musevi, Muğla'da 174.937 Müslüman, 47 Katolik, 59 Protestan, 40 Ortodoks, 13 Hristiyan ve 291 Musevi bulunmuştur.⁹¹⁶

⁹¹⁶ BİUM5, a.g.e.,s.31-34, 67-68.

1927 yılı itibariyle sevk edilmiş mübadil nüfusu en çok 31.502 kişiyle İzmir, 13.829 kişiyle Manisa ve 6.630 kişiyle Aydın'da iskân olunmuş, Denizli 2.728, Afyon 1.045 ve Kütahya'da 1.881 kişiyle en az mübadil iskân olunan vilayetler olmuştur.⁹¹⁷ Denizli, Afyon ve Kütahya'da daha az mübadilin iskân olmasının sebebi, hem burada gayrimüslim nüfusun az olması hem de arazinin iskân için uygun olmamasıdır. Bu nedenle bu üç vilayet Türk nüfus açısından her zaman daha yoğun olmuştur. Mübadillere ait bu nüfus diğer kaynaklarda ise farklılık arz etmiştir. Geray'a göre bölge vilayetlerinden İzmir'de 62.947, Aydın'da 8.312, Manisa'da 15.468 kişi iskân olunmuştur.⁹¹⁸

1927 Sayımına Göre Akdeniz Bölgesi⁹¹⁹

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
Akdeniz	Adana	109.215	227.718	8.440	16.160 km²
	Mersin	45.200	119.107	3.330	4.615 km²
	İçel	37.418	90.940	1.037	9.845 km²
	Antalya	36.324	204.372	4.920	19.479 km²
	Burdur	42.688	83.614	448	6.615 km²
	Isparta	44.657	144.437	1.175	8.275 km²
	C.Bereket	18.282	107.694	2.944	6.180 km²
	1.164.737	Maraş	71.182	186.855	1.143

Akdeniz bölgesinde ise, gayrimüslim nüfusun yaşadığı bölgeler Adana, Mersin ve Antalya'dır. Niğde, Nevşehir ve Kayseri mübadillerinin ihraç iskelesi olan Mersin aynı zamanda iskân bölgesi de olmuştur. İskeleye indirilen mübadiller için geçici barınma yerleri yapılırken aynı zamanda Mersin merkezde Yovanaki çiftliğinde numune yerleşim yerleri de yapılmıştır. Akdeniz bölgesinde en fazla nüfusa sahip vilayetler 204.372 kişiyle Antalya ve 227.718 kişiyle Adana'dır. En az nüfus ise 83.614 kişiyle Burdur ve 90.940 kişiyle İçel'dir. En az vilayet merkez nüfusu 18.282 kişiyle Cebel-i Bereket (Osmaniye)dir. Adana'da 1927 yılı itibariyle 227.068 Müslüman, 219 Katolik, 55 Protestan, 56 Ortodoks, 120 Ermeni, 27 Hristiyan, 159 Musevi; Antalya'da 204.272 Müslüman, 25 Katolik, iki Protestan, 12 Ortodoks, dört Ermeni, 18 Hristiyan, 38 Musevi bulunmaktadır. Diğer vilayetlerden Mersin'de 117.794 Müslüman, 366 Katolik,

⁹¹⁷ BİUM, Ankara 1928, C:I, s.42-45; bir başka kaynakta bu oranlar 30.095 kişiyle İzmir, 13.829 kişiyle Manisa ve 6.484 kişiyle Aydın olarak vermiştir. McCARTHY, a.g.e.,s.195.

⁹¹⁸ GERAY, a.g.e. Tablo 5

⁹¹⁹ BİUM5, a.g.e.,s.31-34.

70 Protestan, 531 Ortodoks, 128 Ermeni, 61 Hristiyan ve 122 Musevi; İçel'de 90.718 Müslüman ile ilahi dinler haricinde bulunan 220 kişi; Burdur'da 83.584 Müslüman, 13 Ermeni ve diğer dinlerden 17, Isparta'da 144.402 Müslüman ve diğer dinlerden 27 ve 8 Ermeni; Cebel-i Bereket'te 107.647 Müslüman ve diğer dinlerden 46 ve Maraş'ta 186.471 Müslüman, 22 Ermeni, 265'i Musevi ve 88 Hristiyan olmak üzere diğer inançlardan 10 kişi bulunmuştur.⁹²⁰

Akdeniz bölgesi dahilindeki vilayetlere 1927 yılı itibariyle kayıtlı olarak sevk edilmiş mübadil göçmen oranı ise, Adana, Antalya ve Mersin'de daha çoktur. Hem Antalya hem de Mersin mübadillerin indirilip bindirildiği liman görevi de üstlendiğinden burada yoğunluk bulunmaktadır. Bu vilayetlerden Adana'da 8.440, Mersin'de 3.330, İçel'de 1.037, Antalya'da 4.920, Burdur'da 448, Isparta'da 1.175, Cebeli Bereket'te 2.944 ve Maraş'ta 1.143 mübadil iskân olunmuştur.⁹²¹ Geray'a göre ise iskân olunmuş mübadil oranı Adana'da 5.862, Mersin'de 3.091, İçel'de 543, Maraş'ta 842, Cebeli Bereket'te 2.396, Antalya'da 4.015, Burdur'da 380 ve Isparta'da 984 olarak verilmiştir.⁹²²

1927 Sayımına Göre İç Anadolu Bölgesi

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
İç Anadolu	Ankara	107.581	404.720	1.651	25.385 km²
	Konya	102.906	504.384	5.549	48.990 km²
	Aksaray	71.577	127.031	3.286	10.101 km²
	Niğde	59.149	166.056	15.702	9.965 km²
	Eskişehir	81.759	154.332	2.567	13.335 km²
	Çorum	60.869	247.926	1.570	11.240 km²
	Çankırı	73.628	157.219	---	8.665 km²
	Kayseri	99.713	251.370	7.280	13.910 km²
	Yozgat	70.259	209.497	1.635	13.950 km²
	Kırşehir	67.557	126.901	193	9.090 km²
	2.678.987	Sivas	56.522	329.551	7.539

1927 yılında İç Anadolu Bölgesi'nin en çok nüfusa sahip vilayetleri 504.384 kişiyle Konya ve 404.720 kişiyle Ankara olmuştur. Bölgenin diğer vilayetlerinden 329.551 nüfuslu Sivas haricindeki vilayetler bölge geneline göre

⁹²⁰ BİUM5, a.g.e., s.66-67.

⁹²¹ BİUM1, a.g.e., s.42-45; Bir diğer kaynak ise bu rakamları Adana 7.628, Mersin 3.330, İçel 1.000, Burdur 432, Isparta 1.096, Cebel-i Bereket 2.396 ve Maraş 1.132 mübadil olarak vermektedir. McCARTHY, a.g.e., s.195.

⁹²² GERAY, a.g.e. Tablo 5

düşük nüfusa sahiptirler. Konya vilayetinde 1927 yılı itibariyle 503.520 Müslüman, 484 Ermeni, 17 Musevi ve 348 Hristiyan ve 15 diğer nüfus, Ankara'da 400.179 Müslüman, 929 Ermeni, 663 Musevi ve 1.269 Hristiyan ve Sivas'ta 325.176 Müslüman, 3.477 Ermeni, 6 Musevi ve 880 Hristiyan bulunmuştur. Diğer vilayetlerden Kayseri'de 248.116 Müslüman, 1.978 Ermeni, 15 Musevi ve 1.252 Hristiyan, Çorum'da 247.722 Müslüman, 162 Ermeni ve 38 Hristiyan, Yozgat'ta 205.300 Müslüman, 3.797 Ermeni, 23 Musevi ve 379 Hristiyan, Niğde'de 166.021 Müslüman, 8 Ermeni ve 22 Hristiyan, Çankırı'da 157.194 Müslüman, beş Ermeni ve 13 Hristiyan, Eskişehir'de 154.074 Müslüman, üç Ermeni, 25 Musevi ve 206 Hristiyan, Aksaray'da 126.852 Müslüman, 143 Ermeni, 27 Hristiyan ve Kırşehir'de 126.838 Müslüman, 26 Ermeni, üç Musevi ve 26 Hristiyan bulunmaktadır.⁹²³

İç Anadolu Bölgesi özellikle Karadeniz ve Batı Anadolu Bölgesi'ne oranla mübadil iskânının ve gayrimüslim nüfusun daha az yerleştiği ve iskân edildiği bölge olmuştur. İskân işlemi gayrimüslimlerin yoğun bulunduğu yerle yapıldığından bölgede Niğde, Ankara ve Konya göç olgusunun yoğun yaşandığı yerlerdir. İç Anadolu Bölgesi dahilinde bulunan vilayetlerde mübadil miktarı da nüfus oranlarına uyumlu olmuştur. 1927 yılında Konya'ya sevk edilen mübadil 5.549, Ankara'da 1.651, Aksaray'da 3.286, Niğde'de 15.702, Eskişehir'de 2.567, Çorum'da 1.570, Kayseri'de 7.280, Yozgat'ta 1.635, Kırşehir'de 193 ve Sivas'ta 7.539 kişiden ibaret olmuştur. Çankırı vilayetinde ise 1927 yılı itibariyle kayıtlı mübadil bulunmamaktadır.⁹²⁴

Vilayetlerde iskân olunan bu mübadillerin miktarı ile ilgili bir diğer kaynak olan Geray'a göre ise, mübadil oranı; Ankara'da 925, Konya'da 4.023, Aksaray'da 3.186, Niğde'de 15.750, Eskişehir'de 1.214, Çorum'da 1.680, Çankırı'da 5, Kayseri'de 6.150, Yozgat'ta 3.911 ve Sivas'ta 1.918 kişi olarak verilmiş, Çankırı'da da mübadil iskânının yapıldığı belirtilmiştir.⁹²⁵ İç Anadolu bölgesi mübadele iskân işleminin az uygulandığı bölgelerdendir. Bu bölgede

⁹²³ BİUM5, a.g.e.,s.67-68.

⁹²⁴ BİUM1, a.g.e.,s.67-68; Bir diğer kaynak ise bu rakamları Konya'da 5.020, Ankara'da 1.779, Aksaray'da 3.286, Niğde'de 15.671, Eskişehir'de 2.441, Çorum'da 1.575, Kayseri'de 6.703, Yozgat'ta 32, Kırşehir'de 193 ve Sivas'ta 4.892 kişi olarak vermiştir. McCARTHY, a.g.e.,s.195.

Çankırı, Çorum ve Eskişehir'e sevk edilen ve iskânı yapılan mübadil oranı düşük seviyededir. Bölge yoğun olarak Müslüman nüfusa sahip olup, Ermeni ve diğer gayrimüslim nüfusun oranı daha düşüktür. Aksaray, Kayseri ve Yozgat'ta Ermeni nüfus kendi oranına göre daha fazla görülmüştür. Daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere bu bölgede de iskânı düşünülen mübadillerin başka bölgelerde bulunan akrabâsının yanına gitmesi sorun yaratmıştır. Yeterli miktarda Emvâl-i Metrûk olmasına rağmen, yerlerinde durmak istemeyen bu mübadillere vekalet izin vermek zorunda kalmıştır.

1927 Sayımına Göre Karadeniz Bölgesi

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
Karadeniz	Amasya	60.479	114.884	3.673	5.550 km ²
	Kastamonu	63.117	336.501	769	14.610 km ²
	Tokat	77.809	263.063	8.209	10.415 km ²
	Sinop	32.583	169.965	1.189	5.755 km ²
	Samsun	76.043	274.065	22.579	9.210 km ²
	Trabzon	60.685	290.303	404	4.630 km ²
	Ordu	113.899	202.354	1.123	5.026 km ²
	Rize	99.028	171.657	---	4.590 km ²
	Artvin	35.322	90.066	46	6.880 km ²
	Ş. Karahisar	18.553	108.735	5.779	5.410 km ²
	Giresun	93.008	165.033	596	4.170 km ²
	Bolu	55.991	218.246	194	11.140 km ²
	Gümüşhâne	23.659	122.231	596	10.100 km ²
2.796.012	Zonguldak	45.258	268.909	1.241	7.610 km²

Yunan kaynaklarında Pontus olarak adlandırılan ve bölgedeki Rumların aynı adla kurdukları cemiyetlerin ve Patrikhânenin faaliyet alanı olan bölge gayrimüslim nüfusun yoğun yaşadığı bir yapıya sahip olmuştur. Mübadele esnasında bölgenin ihraç limanı olan Samsun ve Trabzon, bölgenin önemli merkezlerindendir. Özellikle Samsun ve art bölgesi olan Amasya ve Tokat gayrimüslim nüfusun ve mübadillerin yoğun yaşadığı ve iskân edildiği vilayetlerdir. Genel olarak Karadeniz bölgesinde en çok nüfus 336.501 kişiyle Kastamonu, 290.303 kişiyle Trabzon, 274.065 kişiyle Samsun, 268.909 kişiyle Zonguldak, 263.063 kişiyle Tokat'tır. En az nüfus ise 90.066 kişiyle Artvin'dir.

1927 yılı itibariyle Amasya'da 113.845 Müslüman, 777 Ermeni, 23 Musevi ve 238 Hristiyan, Kastamonu'da 334.798 Müslüman, 1.402 Ermeni ve

⁹²⁵ GERAY, a.g.e., Tablo 5

300 Hristiyan, Tokat'ta 261.803 Müslüman, 1.032 Ermeni, 92 Musevi ve 120 Hristiyan, Sinop'ta 168.920 Müslüman, 650 Ermeni, 380 Hristiyan, Samsun'da 273.394 Müslüman, 183 Ermeni, 95 Musevi ve 388 Hristiyan, Trabzon'da 289.996 Müslüman, 99 Ermeni ve 187 Hristiyan, Ordu'da 202.083 Müslüman, 105 Ermeni ve 160 Hristiyan, Rize'de 171.647 Müslüman ve 8 Hristiyan, Artvin'de 90.011 Müslüman ve 48 Hristiyan, Şebın Karahisar'da 108.677 Müslüman, 38 Ermeni ve 20 Hristiyan, Giresun'da 164.967 Müslüman ve 57 Hristiyan, Bolu'da 218.236 Müslüman ve az sayıda Hristiyan, Gümüşhane'de 122.222 Müslüman ve az sayıda Hristiyan ile Zonguldak'ta 268.329 Müslüman ve 535 Hristiyan bulunmuştur.⁹²⁶

Bölge dahilindeki vilayetlere 1927 itibariyle sevk edilmiş mübadil sayısı Amasya'da 3.844, Kastamonu'da 842, Tokat'ta 8.218, Sinop'ta 1.189, Samsun'da 22.668, Trabzon'da 404, Ordu'da 1.248, Artvin'de 46, Şebın Karahisar'da 5.879, Giresun'da 623, Bolu'da 194, Gümüşhane'de 811 ve Zonguldak'ta 1.285 kişidir.⁹²⁷ Geray'a göre mübadil nüfus oranı ise, Amasya'da 2.087, Kastamonu'da 333, Tokat'ta 6.209, Sinop'ta 920, Samsun'da 23.454, Trabzon'da 393, Ordu'da 1.438, Şebın Karahisar'da 5.617, Giresun'da 832, Bolu'da 122, Gümüşhane'de 130 ve Zonguldak'ta 938 kişiden ibarettir.⁹²⁸

1927 Sayımına Göre Marmara Bölgesi

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
Marmara	İstanbul	704.725	806.863	36.487	5.482
	Bursa	114.380	399.942	34.453	13.565
	Balıkesir	93.298	417.915	37.174	14.315
	Çanakkale	35.672	173.491	11.638	9.340
	Tekirdağ	34.711	132.122	33.728	5.950
	Kırklareli	24.703	107.476	33.119	5.660
	Edirne	47.518	150.779	49.441	8.565
	Bilecik	15.927	114.043	4.461	4.830
	Kocaeli	52.071	299.093	27.687	7.450

⁹²⁶ BİUM5, a.g.e.,s.67-68.

⁹²⁷ BİUM1, a.g.e.,s.42-45; Bir başka kaynakta Amasya'da 3.673, Kastamonu'da 769, Tokat'ta 8.209, Sinop'ta 1.189, Samsun'da 22.579, Trabzon'da 404, Ordu'da 1.123, Artvin'de 46, Şebın Karahisar'da 5.779, Giresun'da 596, Bolu'da 194, Gümüşhane'de 596 ve Zonguldak'ta 1.241 mübadil iskân olmuştur. McCARTHY, a.g.e.,s.195.

⁹²⁸ GERAY, a.g.e., Tablo 5

Marmara bölgesi nüfus mübadelesine konu olan bölge ile birlikte en çok tartışılan bölge olmuştur. Özellikle İstanbul'un sınırları ve "établi" meselesi tartışmaların başında gelmektedir. Anadolu'dan çıkan birçok Rum mübadil İstanbul'da akrabalarının yanına kaçmış, veya Yunanistan'dan gelen birçok mübadil de buraya gelmiştir. Dolayısıyla İstanbul hem göçte hem de iskânda sıkıntılar yaşamıştır. Ayrıca bölgenin Yunan sınırında olması nedeniyle Edirne ve civar vilayetler alelacele yollara düşen mübadillerin ilk geldikleri yer olma durumundadır. Hem demiryolu hem de kendi imkânları ve yaya olarak gelen mübadiller akrabalarının yanında iskân olmuşlardır. Bu dönemde vekalet gayrimübadil olan birçok göçmen ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli vilayetinde birçok gayrimübadil vakıf malları üzerinde kurdukları yerleşimlerden çıkarılmıştır.⁹²⁹

1927 yılı resmi verilerine göre bölge mübadillerin en yoğun iskânının yaşandığı yerdir.⁹³⁰ Bilecik ve Çanakkale haricinde hemen hemen bütün vilayetlerde yoğun iskân yapılmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere sınırda olması ve özellikle Bursa ve Balıkesir gibi vilayetlerde Emvâl-i Metrûkun çokluğu, iklimin elverişli olması bölgeyi iskân açısından uygun hale getirmiştir. Ayvalık iskelesinden dolayı Balıkesir ve Edirne en yoğun iskânın olduğu vilayetlerdir.

1927 Sayımına göre Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri

Bölge	Vilayet	Merkez	Toplam	Mübadil	Yüzölçümü
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	Ağrı	3.930	102.434	2.856	13.250
	Bitlis	9.050	90.319	3.630	16.508
	Diyarbakır	31.511	194.173	484	14.785
	Elazığ	19.216	213.531	2.124	18.713
	Erzincan	16.103	134.443	116	14.286
	Erzurum	30.701	280.925	1.095	26.330
	Gaziantep	86.139	213.499	1.330	11.300
	Hakkari	701	25.016	310	10.505
	Kars	13.835	205.097	2.512	14.440
	Malatya	20.399	305.875	76	15.830
	Mardin	22.249	173.318	200	13.045
	Urfa	29.917	208.478	290	15.770
	Van	6.971	85.428	275	21.605

⁹²⁹ BCA: 272.11/17.78.2

⁹³⁰ BİUM1, a.g.e.,s.42-45.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi iskân edilen mübadil oranı açısından daha düşük bir rakama sahiptir. Burada en önemli sebep bölge coğrafi şartlarının elverişsiz olması, tarım arazisinin azlığı ve elverişsiz iklim şartları önemli bir etkidir. Burada verilen rakamlara sahip mübadiller vilayet genelinde küçük aileler şeklinde dağıtılmıştır. Bölüm genelinde vermiş olduğumuz mübadil oranlarındaki farklılığın temel sebebi, mübadelenin resmi tarihinden önce birçok Rumun ve Müslümanın kendi çabalarıyla göç ederek akrabâsının yanına yerleşmiş olmasıdır. Demiryollarıyla, karayollarından yaya ve denizden irili ufaklı teknelerle yapılan göç kayıt altına alınamamıştır. Ayrıca konuyla ilgili olarak bütün gayretlerimize rağmen Kızılay gibi bazı arşiv kaynaklarına ulaşamaması yıl itibariyle kesin bir rakam vermeyi güçleştirmiştir. Ancak Yunan verilerinden alınan bilgiler dahilinde mübadiller ile ilgili ortalama rakam 450.000 civarındadır. Yine Türkiye’den giden Rum nüfus ile ilgili verilerde yapılan nüfus sayımına da dayanarak oluşturulan rakam 1.200.000 civarındadır. Mübadillerin bu genel toplamının yanında bölgeler arasındaki oranda da daha önce bahsedildiği üzere farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılığın sebebi her iki ülkede de aynı temele dayanmaktadır. Bu temel mübadillerin aileleriyle ve hemşehrileriyle aynı yerde yaşama isteğidir.

SONUÇ

Çok uluslu bir yapıya sahip olan ve çok geniş bir coğrafya üzerinde hakimiyet kuran Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslimler, hem devlet bürokrasisinde hem de sosyal ve ekonomik hayatta refah içinde yaşamıştır. Avrupa’da yaşanan değişimin Osmanlıya da sirâyet etmesi, değişen dünya dengeleriyle uygulanan politikalar sonucunda kaybedilen savaşlarla, Osmanlı Devleti Avrupa’dan çekilme dönemine girmiştir. Kaybedilen yerlerde yaşayan Müslüman ahâli kargaşa ortamından kaçmaya başlamış, devletin toprak kaybetmesi ile başlayan bu göç hareketi, Anadolu’ya doğru Müslümanların kabileler halinde gelmesiyle yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti, toprakları içinde bu parçalanmanın önüne geçebilmek ve dış tahrikleri önleyebilmek amacıyla bir dizi reform ilân etmiş ise de, bu tedbirler ayrılıkçı hareketleri daha da artırmıştır. Hem Tanzimât Fermanı hem de Islahât Fermanı biraz frenlemişse de, parçalanmaya doğru hızlı gidişi durduramamıştır. Avrupa devletlerinin de desteğiyle Balkan milletleri isyan ederek bağımsızlık için savaşmışlar, bu mücadeleleri sırasında çizdikleri sınırlar içerisinde tamamen homojen bir devlet kurma amacını güderek toprakları içerisindeki diğer milletlere zulüm uygulamış, mallarını müsadere etmiş, yakıp-yıkıp yağmalamışlardır.

Tezimizin giriş ve birinci bölümünde belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmakta olan bu milletler kendileri için çizdikleri sınırlarda bulunan Türkler dışındaki diğer unsurları da göçe zorlamışlardır. Mesela Yunan ileri gelenleri topraklarındaki Bulgarları ve Arnavutları sınırdışı etmişlerdir. 1912 yılı itibariyle Yunanistan’dan Bulgarlar göçe tâbi tutulurken, Bulgaristan’dan da aynı şekilde göçler olmuştur. Her ulus bir nüfus politikası izlemiş, mübadeleye tâbi olmayan herkesin topraklarını terk etmesi için çalışmıştır. 1913 yılında yaşanan savaşlar sonucunda, 10.000 Yunan Bükreş Antlaşması gereği Makedonya’nın bir bölümünü ve 70.000 Yunan da Batı Trakya’yı terk etmiş, yine 15.000 Bulgar, Makedonya’yı, 46.764 Bulgar ise Trakya’yı terk etmiştir. 48.750 Müslüman da Anadolu’ya göç etmiştir.⁹³¹ Bu politikalar ve yaşanan gerginlikler sonucunda Türklerin Anadolu’ya sığınması ve Anadolu’daki Rumların can güvenliği endişesiyle Yunanistan’a

⁹³¹ LADAS, a.g.e., s.15

kaçmaya başlaması üzerine 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin karşılıklı mübadele teklifi kabul edilmiştir. Buna göre Aydın vilayeti Rum nüfusu ile Makedonya Müslümanlarının değişimi kararlaştırılmışsa da bu anlaşma, Balkan Savaşları sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.

Yunanlıların Anadolu'nun işgali ve paylaşımı fikri Bizans'ı ihya etmek gibi ideallerin üzerine kurulmuştur. Aslında bu ideallerin ortaya çıkmasında İngiltere'nin etkisi ve propagandaları büyük olmuştur. Yunanlı araştırmacılar, tarihlerinde “*Küçük Asya Faciası*” olarak geçen bu olayın sorumlusu olarak, İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'nin İzmir'i vermek gibi teşvikleri ile kendisini Napolyon'un 1812 Rusya seferi gibi bir maceraya atan Venizelos'ta bulmuştur. Aslında Balkan Savaşları sonuna kadar böyle bir fikre pek de itibar etmeyen Venizelos, İngiltere'nin politik desteği ve vaatleri karşısında Batı Anadolu'yu da içine alan bir Yunanistan düşüncesine tamamen inanmıştır. Hatta bu inancını o dönemde ona pek sıcak bakmayan Kral'a; “ *...Osmanlı Rumlarını kurtarmak ve Helenizm etkisini çağlar boyunca yaşadığı bölgeleri içine alacak şekilde gerçekte büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak gayesiyle ne kadar acı olursa olsun Kavala'nın bu yolda feda edilmesinde tereddüd etmem...* “ demiştir.

Tezimizin birinci bölümünde değindiğimiz Venizelos'un, “*Gençliğimden beri Egina adasını Helenizmin merkezi olarak kabul etmişim*” sözleriyle artık politik bir hedef ve tutku hâline getirdiği Batı Anadolu'nun işgali fikri; Anadolu'da İtalya'yı görmek istemeyen İngiltere, Fransa ve Amerika'nın desteği ve sözde bölgedeki Rumların hakkını savunmak iddiasıyla, Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkarmasıyla somutlaşmıştır. Yunanlıların bu macerasına bakıldığında iki ana politika uygulandığı görülmüştür. Bunlardan ilki öncelikle adalar olmak üzere Batı Anadolu'da Yunan ordusunun girdiği bölgelerde Rum nüfusu arttırmak, ikincisi de yine ordunun geri çekilmesi sırasında eldeki bölgede bir sözde “İon Devleti” kurmak ve onu muhafaza etmek olmuştur. Bu iki politikada da Yunanistan'ın temel dayanağı, bölgede var olduğu iddia edilen Rum nüfusu olmuştur.

Venizelos Hükûmeti, Batı Anadolu'da Rum nüfus çoğunluğunu sağlamak için bölgedeki Türklerin Rumlar ile yer değiştirilebileceğini hesaplamış, bu amaçla ekonomik vaatlerle Anadolu'ya Rum göçmen getirtmiştir. 1919 yılındaki Paris

Konferansı'nda ortaya atılan bu Yunan teklifinin taraflarca kabul edilmesiyle Venizelos'un Batı Anadolu'yu işgal plânı işletilmeye başlamış, raporlarla Rum nüfus üzerinde Yunan iddiaları kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Yunanistan, bölgedeki iddiaların sürdürebilmek için nüfus oranlarına ve özellikle İstanbul'da bulunan Rum nüfusun varlığı üzerinde durmuştur.

Yunan iddiaları karşısında dördüncü bölümde belirttiğimiz üzere, bölgelere göre verdiğimiz nüfus oranlarından hareketle özellikle Aydın vilayetinde Rum nüfusun çok olduğu iddialarının asılsız olduğu bizzat Yunanlı araştırmacılar tarafından da ortaya konmuştur. Venizelos'un Rum nüfus ile yaptığı propaganda faaliyetine Anadolu'dan da ses gelmiş ve Patrikhane'nin sözde nüfus sayım verileri belge olarak öne sürülmüştür. Ayrıca bir diğer propaganda oyunu da İzmir Belediyesi seçimlerinde yapılmış, örgütlenen Rumlar Belediye Başkanlığı'nı kazanarak İzmir'in Rum olduğunun kanıtlanacağını plânlamışlar, ancak Müslümanların durumu fark etmeleri üzerine bunda başarılı olamamışlardır. Yunan ordusunun Eskişehir'e kadar ilerlemesiyle bölgedeki Türkler Afyon, Denizli, Kütahya bölgelerine doğru göçe zorlanmış, boşalan yerler adalardan ve Yunanistan'dan getirilen nüfus tarafından doldurulmak istenmiştir. Bölgeye Karadeniz'den ve diğer bölgelerden yerleşen Rumlar ise, şehirlerde ekonomik egemenliği ele geçirmişler, Yunan ordusuna yardım etmişlerdir.

Yunanlıların Rum nüfus ile ilgili iddialarında önemli bir husus daha dikkat çekmektedir. Hem Yunanlı araştırmacıların hem de Türk araştırmacıların mübadele konusu gündemdeyken, Türkçe konuşan Ortodoks Türklerden bahsetmeleridir. Aydın, Niğde, Aksaray, Karaman ve çevresindeki köylerde Türkçe konuşan bu Hristiyanların hem Hristiyanlardan oluşan hem de Müslümanlarla karışık olan köylerde yaşadıkları, Rumca bilmedikleri ve kültür, gelenek gibi konularda Müslüman Türklerden bir farklarının olmadığı ifade edilmiştir. Ortodoks Türklerin bu farklılıkları Milli Mücadele'de de kendini göstermiş, Fener Rum Patrikhanesi'nin zararlı faaliyetlerine karşılık, Mustafa Kemal'e destek verdiklerini basına duyurmuşlardır. Milli Mücadele lehinde yaptıkları bu faaliyetleri neticesinde Ortodoks Türklerin mübadele kapsamı dışında tutulması kabul edilmiş başta Ortodoks Türk Patriği Eftim ve ailesi olmak üzere mübadeleden muaf tutulmuşlardır.

Buna rağmen bu karar çıkarılana kadar geçen sürede önemli miktarda Ortodoks Türk Yunanistan’a gitmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde değindiğimiz sorun da Yunan işgali sonrasında yaşanan zararın boyutudur. Yunan ordusunun geri çekilmesiyle birlikte Batı Anadolu’da Yunan yıkımının da başladığının tespiti. Bu yıkım sırasında Batı Anadolu’da birçok köy, kasaba ve şehrin yerle bir edilip, yakılıp yıkıldığı yeni belgelerle gözler önüne serilmiştir. Uluslar arası belgelerle ispat edilmiş olmasına rağmen geri çekilme sırasında köylerden, kasabalardan Türkler de beraberlerinde götürülmüştür. Yunan ordusu tarafından yapılan şiddetin yoğunlaştığı bu dönemde amaç, bölgede yapılacak herhangi bir plebisit ihtimaline karşı Rum nüfusu çok göstermektir. Bu dönemde kaçırılan Türklerin çoğu kayıp olarak kabul edilmiştir. Yunan ordusunda çalıştırılmak amacıyla götürülen birçok Türk de katledilmiştir. Maalesef, bu kadar mezalime rağmen Yunan Hükûmeti tarihi gerçeklerden uzak bir propaganda ile 19 Mayıs “Pontuslu Helenlerin Soykırımı”nı anma günü olarak kabul etmiş ve bu kararı 23 Şubat 1994 tarihinde Yunan Meclisi’nde onaylamıştır. Bizzat Yunanlı araştırmacılar tarafından “*Küçük Asya Macerası*”, “*Küçük Asya Felaketi*”, olarak adlandırılan Batı Anadolu’nun işgaline sebep olan anlayış bugün de devam ettirilmeye ve bu bölgeden tarihi mirasçılık yapılmaya çalışılmaktadır. Yine günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti’nin bütünlüğü Milli Mücadele döneminde olduğu üzere, Fener Rum Patrikhane’sinin yetkilerinin tartışılması, sözde mezalim kararlarının kabul edilmesi ve mübadele ile göç etmiş olan Rumların kalan emlâkinin hukukunun aranması gibi suni gündemlerle yıpratılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti döneminden bu yana savaşmadan toprak kazanan Yunanistan, yine çağın politik dengelerine dayanarak Anadolu’da kalan amaçlarını taze tutmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde, Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Rum-Ermeni ittifakı gündemden uzak tutulmamaktadır. Tezimizden çıkan bir başka pragmatik sonuç, ders te budur.

Yunan ordusunun verdiği zarar, yıkım ve felaket Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni “Harîkzede” konusuyla baş başa bırakmıştır. Zaten savaştan çıkmış, çökmüş bir ekonomi ve ruh hâline sahip Türk milleti, bir de aç-susuz ve evsiz kamıştır. Her ne kadar Yunan Hükûmeti’de mübadele konusuyla sıkıntı yaşamış ise de, Anadolu’nun yaşadığı bunun yanında çok küçük kalmıştır. Yaklaşık 1.200.000

Rum nüfusun geride bıraktığı, yanmış, bozulmuş tarla ve bağlar, yine yanmış-yıkılmış ve yağmalanmış evler, dükkânlar ile hanlar olmuştur. Zaten birçok cephede savaştan ve yurtlarını terk ederek bölgeye gelen Vilâyât-ı Şarkıyye Mültecileri, Balkanlar'dan gelen diğer göçmenler, Batı Anadolu'dan can güvenliği sebebiyle içerilere kaçan Türk nüfus, devleti “Harîkzede, İstilâzede, Felâketzede ve mülteci” gerçeğiyle karşı karşıya bırakmıştır. Oysa Yunanistan'dan göçe zorlanmış olan Türkler, tarlalarını ve bahçelerini daha mahsulünü toplayamadan olduğu gibi bırakmışlardır. Hiçbir zarar vermeden evlerini, bağlarını, bahçelerini terk etmişlerdir. Bölge işgale uğramadığı için de Yunan Hükûmeti gelen göçmenlerin iskânında hiçbir zorluk çekmemiştir. Zaten çoğunluğu şehirli ve vasıflı olan Rum göçmenler şehirlere yerleşmiştir.

Tezimizde bir başka bakış açısı da Lozan görüşmelerinde iki tarafın da en çok tartıştığı konu olan “Etabli” meselesi üzerine olmuştur. Burada Türk delegelerin savunduğu 30 Ağustos 1918 tarihi öncesinde İstanbul'a gelerek yerleşmiş, kaydını yaptırmış olan herkesin yerli, diğerlerinin ise göçmen olması kararı tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle İstanbul'da bulunan Rum nüfusun muhafaza edilmesi için gayret gösteren Yunanistan, ilgili bölümde de ifade ettiğimiz üzere bu ısrarında başarılı olamamıştır. Buna paralel olarak orijinal belgelerle de belirttiğimiz gibi, mübadeleden kaçmak isteyen Rumlar, Patrikhane'nin desteklediği örgütlerce İstanbul'da uzun süredir bulunuyormuş gibi sahte belgeler almaya, mübadeleye tâbi olmayanlarla evlilikler yapmaya çalışmışlardır. Birçok Rum ise, mübadeleye tâbi olmayan bölgelere gizlice kaçarak yerleşmek istemiştir. Vekaletin en önemli uğraşlarından olan bu konu da çıkarılan talimât-nâmelerle çözüme kavuşturulmuştur. Ancak her ne kadar kanuni düzenleme yapılmış ise de, hem “établi” konusu hem de terk edilmiş olan malların hukuki durumu uzun süre tartışma konusu yapılmıştır. Bu konular bugün dahi gündeme getirilmekte ve soykırıma uğradığı iddia edilen Rumların terk ettikleri mallardan doğan hakları talep edilmektedir.

Nüfus konusundaki bir başka husus da, Homojen bir Yunanistan kurma hayalinin karma komisyonlarda da belirgin olarak hissedilmiş olmasıdır. Anadolu'daki Ortodoks Arapların mübadelesinin kabul edilmemesine rağmen Yunanistan'daki Arnavut Müslümanlar da mübadele edilmek istenmiştir. Venizelos'un Nansen'e gönderdiği bir telgrafta “*bağımsız bir Yunanistan diledim*

oldu; şimdi nüfus değişimini düzenleyeceksiniz” sözü, Yunanlıların amacını açıkça ifade etmiştir. Balkanlar’da yaşanan bu nüfus politikası Yunan Meclisi’nde tartışılmaktayken, Osmanlı’dan bu yana yaşanan hadiseler, Türklerin yaşadığı göçlere ve zulme duyulan tepki, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de konu olmuştur. Lozan’daki görüşmeleri hakkında Meclise bilgi veren İsmet Paşa, Lozan Antlaşması’nın önemini yaptığı; “ Mütecânis, yeknesak bir vatan; bunun için de dışa karşı olumsuz kayıtlardan ve devlet içinde devlet ifade eden iç imtiyazlardan kurtulmuş bir durum; savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve hür bir vatan ... Bu vatanın adı Türkiye’dir. O Türkiye’yi bu antlaşmalar ifade etmektedir.” sözleriyle açıklamıştır. Mübadele sonrasın da büyük bir devletten bir filiz gibi doğan Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli amacı ise, “ Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz...Anadolu, bugün bize metruk gibi görünen yolunmuş tabiatı altında, yeni bir cennet hayatının bütün şartlarını saklayan bâkir bir ülkedir. Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını bekliyor. Hedefimiz ileri teknikli, şen ve kalabalık bir Türk milletidir.”⁹³² sözleriyle açıklanmış olan vasıflı nüfusun çoğalması ve savaşlardan harabeye dönmüş olan Anadolu’nun tekrar ıslahı olmuştur.

Mübadele işlemi süresince 1.200.000 Rum’a karşılık 400.000 Müslüman Türk’ün zorunlu göçe tâbi tutulduğu ifade edilmişse de, resmi belgelerde daha düşük rakamlar vermiştir. Bunun sebebi mübadelenin resmen kabul edildiği tarihten önce insanların kendi imkânlarıyla göç etmiş olmalarıdır. Mesela bazı Türk resmi kaynakları mübadil rakamını yaklaşık 250.000 kişi olarak vermekteyse de bu rakamlara sözünü ettiğimiz, adalardan kıyılara çıkan, Makedonya’dan yaya ve demiryolu ile Trakya’ya geçen Müslümanlar dahil değildir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün Arazi İskân Dairesi verilerinde 1923-1924 yılları arasında gelen Türk göçmen miktarı 384.000 kişi, ayrıca yine bu listede 2.034 hânedeki 7.753 kişi de serbest olmak üzere, toplamda 391.753 kişi olarak gösterilmiştir. Kızılay Arşivi’nde yapılmış olan bir çalışmada ise bu rakam 210.493 olarak tespit edilebilmiştir. En son

⁹³² Şevket Süreyya AYDEMİR, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, S.5, Mayıs 1932, s.35.

rakamı ise Devlet İstatistik verileri vermiştir. Buna göre, 1928 yılı itibariyle vilayetlerde toplam 463.534 kişi mübadil olarak iskân olmuştur.⁹³³

Dönem içinde yaşanan bütün olumsuzluklar, propagandalar ve çözüm çabaları sonucunda vardığımız önemli sonuçlar da şöyledir;

1- Yunan ordusunun geri çekilme sürecinin başlamasıyla birlikte özellikle Batı Anadolu’da 73.070 adet konut yakılıp-yıkılmış, devletin uğradığı zarar 305.271.214 Lirayı bulmuştur. Bu durum iskân sırasında “Harîkzede”lerin oluşmasına sebep olmuştur. Yunan Göçmen Komisyonu’nun Rum mübadilleri 54.000 konut inşa ederek yerleştirdiği düşünülürse yıkımın boyutları daha net anlaşılmaktadır.

2- Henüz mübadelenin başlamamasına rağmen Balkanlardan yola düşen Müslümanlardan hastalık, saldırı ve diğer nedenlerle 660.000 göçmen ölmüş, 840.000’i de sürgüne uğramıştır. Mübadillerin önemli bir kısmı da kamplarda hastalıklardan dolayı ölmüştür.

3- Mübadelenin başlamasıyla elde edilen kesin mübadil sayısı 1.200.000 Rum, 468.000 Türk olarak tespit edilmiştir. Bu kayıtlı nüfusun yanında bütün araştırmacılar, kendi imkânlarıyla gidenleri de hesap ederek bu oranı 500.000 Türk ile 1.400.000 Rum şeklinde kabul etmiştir.

4- Yunanistan’a giden bu göçmenlerin içinde Yunan vatandaşlığına kabul edilen 100.000 Ermeni, 1.000 Süryani ve 9.000 Çerkez de bulunmaktadır.

5- Yine Anadolu’nun çeşitli yerlerine iskân edilen mübadillere başta Bursa, İzmir, Denizli, Mersin, Uşak ve Samsun’da numune köyler inşa edilmiştir. 1925 yılı itibariyle 1.786.684 lira harcanarak 69 numune köy inşa edilmiştir. 1.500.000 liralık bütçeyle de 19.279 metrûk hâne tamir edilmiştir.

6- Yunanistan’da Göçmen İskân Komisyonu tarafından 1.954 köy ve kasaba inşa edilmiştir. Bu yerleşim birimlerinin 1.47’si Makedonya’da, 574’ü Trakya’da kalan kısmı da diğer bölgelerde kurulmuştur. Mübadiller için 1929 yılı itibariyle 54.780 konut yaptırılmıştır.

⁹³³ Bu resmi verilerin yanında bölge ile bilgiler veren ve mübadillerle birebir mülakat ile nüfus oranlarını veren yayınlarda, mübadil sayısındaki farklılığa bir örnek teşkil etmektedir.Bkz; BAYAR, a.g.e. AKER, a.g.e., KAPLANOĞLU, a.g.e., ÇANLI, a.g.m..

7- Türkiye’de mübadeleyle gelen 157.736 aileye Rum mübadillerden kalan 6.258.928 dekarlık bağ, bahçe ve tarla, 4.300.000 zeytin, incir ve diğer meyve ağacı, 7.618.000 tohumluk zahire dağıtılmış, çiftçi olan mübadillere de 12 traktör, 22.994 çift hayvanı, 41.253 muhtelif ziraât alet, 20 araba, 27.501 pulluk, 20 çayır makinesi dağıtmış, esnaf ve sanatkar olan 7.886 aileye de 15.238 Lira sermaye verilmiş ve üretici hâle gelmesine yardım edilmiştir.

8- Yunanistan Göçmen Komisyonu da mübadillere 5.629.210 hektar arazi dağıtmış, aile başına 81 sterlin olmak üzere de 8.750.000 Sterlin değerinde maddi yardımda bulunmuştur. Ayrıca bunun yanında gelen mübadillerin hemen üretici duruma geçebilmeleri için tarım aleti ve tohumluk yardımında bulunmuş, yeni kurulan şehirlerin ve kasabaların alt yapısını kurmuştur.

9- Yunanistan’da olduğunun aksine Anadolu şehir nüfuslarında ise bir artış olmamış, sadece köylerde ve kırsal kesimde artış olmuştur. Böylece Türkiye tarımsal üretimde açığının daha kısa sürede tamamlamış, ancak sanayi ve orta ölçekli iş kollarında sıkıntılar da yaşanmıştır.

10- Türkiye’de bölgenin sınıra yakın olması ve İstanbul’u tercih etmeleri sebebiyle mübadillerin 268.188’i Marmara’da, 62.580’i Batı Anadolu’da ve 46.398 kişisi de Karadeniz bölgesinde iskân olmuştur.

11- Yunanistan’da Rum mübadiller yoğun olarak Makedonya ve Trakya’da yoğun olarak yerleştirilmiş, adalar bölgesinde iskân daha az olmuştur.

12- Yunanistan’a giden Rum mübadiller ise, özellikle Türkçe konuşmaları sebebiyle uyum sağlayamamış, içe kapanık bir yapı oluşturmuşlardır. Türkiye’ye gelen mübadiller her ne kadar sıkıntı yaşamışlarsa da uyum sürecini kısa sürede atlatmayı başarmış, kapalı bir yapıya sahip olan Anadolu’da değişimin öncüsü olmuşlardır.

Bütün bu sonuçlara rağmen, Yunan ve destekçisi Batı çevrelerince, Türk-Yunan nüfus Mübadelesi bugün de geçmişte olduğu üzere Batı Anadolu ve Karadeniz’in Rumların hakkı olduğu, sözde bölgenin asıl halkı olan Rumların sürüldüğü ve soykırıma uğradıkları iddialarının dayanağı olarak kabul görmektedir. Yine aynı çevrelere göre mübadelenin, Osmanlı Devleti’nde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki yandaşlarının Türkçü politikaları neticesinde genç Türkiye Cumhuriyeti

Devleti'nin milliyetçi bir yaklaşımıyla yapıldığı iddia edilmektedir. Konuya geniş çerçeveden bakıldığında ise, Balkanlar'da yüzyıllardır yaşamakta olan Müslüman Türklerin 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya doğru göçe zorlandıkları ve kurulan her devlet tarafından “öteki” kabul edildikleri de bir gerçektir.⁹³⁴ Rumeli'den Anadolu'ya göç eden Türklerin sayısı milyonlarla ifade edilebilir. Bu göçlerin çoğu da zorla ve gayrihukuki olmuştur. Türklerin maruz kaldıkları bu göç, bütün mal varlıklarının geride bırakılması ve bir daha dönmek üzere olmuştur. Türklerin mallarının herhangi bir hukuki hakkı aranmamış, çoğuna el konulmuştur. Madalyonun öteki tarafına bakıldığında ise, hem geçmişte hem de günümüzde herhangi bir ayırım görmeyen gayrimüslim unsurların, sadece ülkenin bütünlüğü söz konusu olduğunda göçe tâbi tutulmuş, göç sırasında da her türlü ihtiyaçları devlet tarafından giderilmiştir.

Burada nihai sonuç olarak ifade edecek olursak, propagandanın gücü çok net olarak görülmektedir. Geçmişte Ermenilerin tehcirinin suç olarak dayatıldığı Türkiye, şimdi de Rumların sözde soykırım ve tehciri ile karşı karşıya bırakılmak istenmektedir. Bunun sonrasında Kürtler ve Süryaniler, Keldaniler ve hatta Yahudiler gelmekte, Türkiye ırkçılık ve yayılcılıkla suçlanmaktadır. Avrupa'nın zihninden bir türlü çıkmayan “Şark Meselesi”, değişik isimlerle tarih boyunca karşımıza çıkmış olup, bundan sonra da çıkması muhtemel görünmektedir. Geçmişte Balkanlar'dan sökülmeğe çalışılan Türkler, şimdi de, Anadolu'nun da ötesine atılmak için zorlanmaktadır. Bu şaşılacak bakış açısının Batı kamuoyundaki “Türklerin Avrupa yakasından ve İstanbul ile Boğazlardan atılması” ilk kısmı, kısmen gerçekleşmiş, ancak şark meselesinin ikinci kısmı olan “Türklerin Anadolu'dan, hatta bir İngiliz diplomatın ifadesiyle, kürre-i arzdan atılması” fikri henüz gerçekleştirilememiştir. Her ne kadar “tarih geçmişle, geçmiş insanlarla, olaylarla, zaman ve mekan dilimleri içinde uğraşmalı görüşü” genel olarak kabul edilse de, geçmişten, hâlden alarak ortaya koymaya çalıştığımız belgeler ve görüşlerle bir tarihçi olarak bakılmasa bile bir bilim adamı veya basiretli bir tüccar gözüyle bakıldığında da, bu ikinci ve sonuncu senaryonun tekrara sahnelenmeye çalışılması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

⁹³⁴ **Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar**, Dâhiliye Nezareti Muhacirîn Müdiriyyet-i Umimiyesi, İstanbul 1337, Neşriyat No:6,

ÖZET

XX. yüzyılın başlarında dünyada büyük devletler ve imparatorluklar yıkılmış, yerlerine yeni ulus devletler kurulmuştur. Toprağa dayalı büyük imparatorluklar üzerinde kurulan bu ulus devletlerin en önemli özellikleri kendi sınırları içerisinde homojen bir yapı oluşturmayı amaçlamış olmalarıdır. Bu amaç özellikle Balkanlarda birçok milletin göç etmesi sonucunu doğurmuştur. Bulgar, Yunan ve Türklerin etkilendiği bu hareketler sonucunda en büyük göç hareketiyle Türkler karşı karşıya kalmıştır.

Yunanlıların uluslaşma politikaları ve propagandaları sonucunda iki devlet arasında zorunlu hâle gelen bu göç, 1923 yılında Lozan Konferansı sırasında resmen kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile 1.200.000 Rum Anadolu'dan Yunanistan'a, 463.000 Müslüman Türk de Türkiye'ye göç etmiş, bu göç beraberinde sosyal, ekonomik ve kültürel birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Türk nüfusu azaltmak ve bölgeyi Rumlaştırmak için yapılan propaganda ve politikalar sonucunda işgal edilen Batı Anadolu üzerinde sözde tarihi mirasçılık iddiaları sürekli tekrarlanmakta, Yunan Meclisi'nde "Küçük Asya'da Katliam Günü" adı altında kabul edilen sözde katliam iddialarının propagandası yapılmaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu propagandalara tarihi gerçekler çerçevesinde ilmi cevaplar vermeyi ve gerçeği gün yüzüne çıkarmayı amaçladık.

ABSTRACT

In the early XX. century, new national countries were founded in here, instead of big states and empires fell down in the world. These news countries, which were founded on the area where the big empires were based on land, are particularly their most importatnt purpose occured as a homogeny structure in the own border. This aim, particularly, caused that a lot of nations migrated in the Balkans. Bulgarian, Greek and Turks were affected from these movements and Turks met face to face this big migration movement.

The policies of get nation of Greeks and the result of their propagandas between two countries, this migration became compulsory and in 1923, at during the Lousanne Conference, it was accepted officially. According to this agreement 1.200.000 Greek of Turkish nationaly migrated from Anatolia to Greek and 463.000 Moslem Turks also migrated from Grek to Turkey. In addition to this brought together a lot of social, economic and cultural problems. To reduce Turkish population and the result of propaganda and policies to get Greek in this region, taken over on West Anatolia, supposedly, the claims of historical heritage are continual repeated. In the Greek parliamentary, called under the “Small Asia Massacre Day”, accepted supposedly the claims of massacre propagandas are performed. Our purpose is in this study to give scholarly answers in the frame of the historical truths and to obtain truths for clarification of this supposedly events.

KAYNAKLAR

Mübadele konusunda yararlandığımız kaynakları şu şekilde tasnif ettik.

1- Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi konuyla ilgili belgeler açısından zengin olduğundan çalışmanın ana kaynağını oluşturmuştur. Arşivden 150’den fazla belge kullandık. Arşiv belgelerini, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü kayıtları, Bakanlar Kurulu Kararları ve Toprak İskân Genel Müdürlüğü kayıtlarının verileri olarak iki ana bölümde inceledik. İncelenen belgeleri de ana başlıklar olarak tasnif edersek elde edilen belgeler:

- a- Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yetkililerinin gönderdiği raporlar ve ilgili makamlarla yaptığı yazışmalar.
- b- Mahalli İmâr ve İskân Müdürlerinin Bakanlıklar ile yaptığı yazışmalar.
- c- Belediye Başkanlarının mahalli idarecilere ve Ankara’ya gönderdikleri talepler ve çözüm önerileri ile ilgili yazışmalar.
- d- Muhtelit Komisyon üyelerinin Ankara’ya gönderdikleri telgraflar ve raporlar.
- e- Mübadillerin iskânı, iâşelerinin karşılanması, taşınması ve üretici hâle getirilmesi için Bakanlar Kurulunun aldığı kararlar ve kararnâmeler
- f- Gazetecilerin veya vapurlarda bulunan görevlilerin gönderdiği raporlar.
- g- Aileleri dağıldığı için veya diğer sebeplerden iskân yerlerine gitmeyenler ile ilgili şikâyet ve başvuru yazışmalarıdır.

ATASE (Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi’nde yaptığımız incelemelerde ise çoğunlukla Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları mezalim ve mülkî ve askerî makamlar arasındaki yazışmaları ile esir mübadelesi üzerine belgelerin çok olduğu görülmüştür. Araştırma konumuz nüfus mübadelesi olduğu için konumuz ile ilgili belgelere ulaşırken, ayrıca Harp Tarihi Vesikaları Dergisi’nde yayınlanan belgelerden istifade ettik. Çalışma konumuz ile

ilgili önemli verilere sahip olduğunu bildiğimiz Kızılay Arşivi'nde, yaptığımız resmi ve şifahi başvurulara rağmen çalışma imkânı bulamadık.

2- Yayınlanmış Resmi Vesikalar ve Raporlar

Yayınlanmış resmi vesikalar ve raporlar, Yunanlıların İzmir'i işgali ile başlayan süreçte mübadeleye sebep olan mezalim, baskı ve propaganda ile ilgili bilgi ve belgelerden oluşmuştur. Bunların bir kısmı komisyon raporları olup bir kısmı da askeri raporlardan oluşmuştur.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Makâmât-ı Askeriyye Mevrûd Raporlar, Dersaadet 1335: Bu kaynak eser, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün meydana gelen olaylar hakkında çeşitli askeri makamlarca hazırlanan raporlardan oluşmaktadır. Burada ayrıca Yunanlılarca yapılan mezalim ve tahribat ile ilgili listeler de verilmiştir.

İzmir, Ayvalık, Aydın Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Makâmât-ı Askeriyyeden Mevrûd Kitapları Havi İkinci Kitap, Dersaadet 1335: Bu da, çeşitli komutanlıklar tarafından hazırlanan raporlar ve yazışmalardan oluşmaktadır.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Jandarma Kumandanlığı'nın ve Osmanlı Komisyonu Reisinin Raporları, Dersaadet 1335: İzmir'in işgali ve işgal sırasında meydana gelen olaylarla ilgili raporlardan oluşmaktadır. Buradaki raporlardan bazıları Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (S: 38, Vesika:907)'nde yayınlanmıştır.

Yunan Kuvve-i İşgalıyesi ve Yerli Rum Ahali Tarafından İka' Edilen Cerâim ve Cinayâtın Tahkîk Edilebilen Aksâmı, 1335: Turgutlu halkından çeşitli kişilerin hazırladığı bir rapor ile General Milne'ye yazılmış bir rapor bulunmaktadır. Raporlarda Yunan askerleri ve yerli Rumların yaptığı zulümler anlatılmaktadır. 14. Kolordu Kumandanlığı'nın olduğu anlaşılan 19 Ağustos 1919 tarihli bir rapor yayınlanmıştır.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Ankara 1338: Bu eser üç bölümden oluşmakta ve Aydın vilayetinde yaşanmış olan Yunan mezaliminden ayrıntılı olarak bahsetmiştir.

Orta Anadolu’da Yunan Mezalimi, Ankara 1337: Garp Cephesi ikinci şubesinde yayınlanan kitabın daktilo edilmiş nüshası ATASE Kütüphanesindedir.

Türkiye’de Yunan Fecayii, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, C.I-II, İstanbul 1337: Eserin genellikle tamamında Bursa, İzmit, Çanakkale ve İstanbul havalisinde yaşanan Yunan mezalimi işlenmiştir. Eser Dahiliye Vekaleti’nce yayınlanmıştır.

TBMM Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri’nden yaptığımız incelemelerde Lozan görüşmeleri ile ilgili yapılan konuşmalar, mübadele ile ilgili ilân edilen kanunlar ve milletvekillerinin mübadelede yaşanan sorunlar üzerine yaptığı konuşmalar, Mübadele İmâr ve İskân Vekaleti’nin kuruluşu konularında yararlanılmıştır. Kanunların çıkartılması sırasında yapılan görüşmeler ve özellikle çeşitli vilayetlerde bulunan Emvâl-i Metrûke’nin durumu üzerine yapılan tartışmalar incelenmiştir.

Papers Relating to the Foreign of the United States 1922, Volume II, Washington 1938 (United States National Archive), United States Government Printing Office, Amerikan Ulusal Arşivi olarak kodladığımız bu yayında özellikle 1922 yılında Anadolu’dan kaçan Yunan askerlerinin yaptıkları mezalim ile Rum ailelere Amerikan Yakın Doğu Yardım Derneği’nin yaptığı yardım ve faaliyetler ile Rumların taşınması ile ilgili raporlar yayınlanmıştır.

Ethnic Minorities Of Balkan States 1860-1971, C.3, Archive Editions, 2003. Eserin tamamı bölgeler hâlinde ciltlenmiştir. Balkan Devletleri ile ilgili kısımda Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkileri, anlaşmaları ve İngiliz elçi ve konsolosların gönderdiği raporlar dahilinde bölge ile ilgili İngiliz belgeleri bulunmaktadır. Buradan özellikle Dr. Nansen’in adalara yığılmış olan Rum göçmenlerin durumu ile ilgili olarak Lozan Konferansı’na sunduğu rapora ulaştık.

Ayrıca resmi vesika niteliği de taşıyabilen dönem hakkında bilgiler vermekte olan anı ve hatıraları da burada kullanmak mümkündür. Mesela Galip

SÖYLEMEZOĞLU'nun¹ eserinde Balkanlar'da yaşanan hareketlenmeler, Yunanistan ile yapılan ilk mübadele görüşmesi gibi konularda bilgi edinilmiştir.

3 Süreli Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Mikrofilm bölümünde, Türk Tarih Kurumu'nda ve Milli Kütüphane'de yaptığımız çalışmalarda konumuzla ilgili geniş bilgi veren dönemin belirlediğimiz basını ve Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın bazı sayılarına ulaştık. Basın'da başyazılar ile iskelelere gelen mübadiller, Lozan'da Patrikhâne ve Mübadele konusu ile iskân ve taşıma işinde yaşanan sorunlar ve çözümleri ile ilgili yazılar incelenmiştir. Dönemin basını kapsamında **Hakimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Tanin, Akşam, Vatan, İkdam ve Akdeniz** gazeteleri incelenmiştir.

4.- Anılar ve Hatıralar

Dönemin olaylarına bakış açısı getiren ve olayların bizzat içinde olan askeri ve sivil liderlerin anılarından da faydalanılmıştır. İlk kaynak olarak Mustafa Kemal ATATÜRK² olmak üzere, özellikle nüfus oranları hakkında bilgi veren Celal BAYAR,³ Aydın vilayet nüfusu ve Ortodoks Türkler hakkında bilgiler veren M. Şefik AKER,⁴ Yunan mezalimi komisyonunda bulunan Halide Edip ADIVAR,⁵ Çeşme Kaymakamı olan Hilmi URAN,⁶ Yüzbaşı Ahmed,⁷ Yunan politikaları hakkında bilgi veren Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU'nun⁸ eserlerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında ailesi mübadil olan kişilerin veya mübadil ailelerle söyleşi ve inceleme yapan yazarların da anıları ve araştırmalarından faydalanılmıştır.

¹ Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, **Başımıza Gelenler 1918-1922**, İstanbul 1932.

² Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Ankara 1927.

³ Celal BAYAR, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, C.V, İstanbul 1997.

⁴ M. Şefik AKER, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C.I, İstanbul 1937

⁵ Halide Edip ADIVAR, **Yunan Mezalimi**, İstanbul 1970; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1987, Atlas yayınevi

⁶ Hilmi URAN, **Hatıralarım**, Ankara 1959.

⁷ Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele**, (Yayın Komisyonu: İsmail AKA- Vehbi GÜNAY-Cahit TELCİ), İzmir 1993.

⁸ Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, **Başımıza Gelenler 1918-1922**, İstanbul 1932

5- Başvuru Eserleri

Dönemle ilgili ayrıntılı bilgiler vermekte olan ve konuyla ilgili yayınlar incelenmiştir. Özellikle Yunanistan’da yaşanan iskân uygulamaları hakkında, Stephen LADAS⁹,ın ve Dimitri PENTZOPOULOS¹⁰,un eserlerinden, Türkiye’de yaşanan mübadillerin iskânı ile ilgili olarak da Kemal ARI¹¹,nın ve Nedim İPEK¹²,in eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca nüfus bölümünde de Yunanistan iddialarının dayanak noktası olan Patrikhane’nin Batı Anadolu’daki Rum nüfusla ilgili verilerini kullanan George SOTERİADİS¹³, Leon MACCAs¹⁴, Georgios NACRACAS¹⁵,ın ve George SVONOROS¹⁶,un eserlerinden, Türkiye’nin nüfus kaynaklarını kullanan eserlerden de H. Kemal KARPAT¹⁷ ve Justin McCARTHY¹⁸,nin eserlerinden ve Devlet İstatistik Enstitüsü’nün resmi istatistik verilerinden faydalanılmıştır.

⁹ Stephen; LADAS, **The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**, New York 1932, Macmillian Company.

¹⁰ Dimitri PENTZOPOULOS, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris 1919, Publication of the Social Sciences Center Athens.

¹¹ Kemal ARI, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt yayınları.

¹² Nedim İPEK, **Mübadele ve Samsun**, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu yayını.

¹³ George SOTERİADİS, **An Ethnological Map illustrating Helenizm in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, London 1918, Edward Stanford Ltd.

¹⁴ Leon MACCAs, **L’ Héliénisme de l’Asie Mineure**, Paris 1919, Berger Levnault Editeurs.

¹⁵ Georgios NAKRACAS, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi**, İstanbul 2003, Belge yayınları.

¹⁶ N.J. SVONOROS, **Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını: 64, Türkçeleştiren: M. Galip, Ankara 1936.

¹⁷ Kemal H KARPAT; **“Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)** İstanbul 2003, Türk Tarih Vakfı Yurt yayını.

¹⁸ Justin McCARTHY, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çev: Bilge UMAR, İstanbul 1998, İnkılâp yayınevi.

۱- رخصت قمریہ مبارک، عمار و طالع و کئی دھندل احمد مروری
ب- سید باقر قمری و اولادہ موجود [سید باقر کبر راض]

۲- نقیثه بنیزند این [درام در گدای سوره جود جلد ۱۰]

محکمہ اعلیٰ تعلیم، لاہور، اجلاس ایف اے سربراہان

[illegible]

ماده ۶- و اگر در اجاب اسکندر نزد وقت آنکه که حکم اعلان او که برای تغییر خطه نامه کرده باشد و آنچه بگوید و او را به تغییر ابطری
تغییر انواع اسکندرنه کرده باشد
قره دوزخ اکتی ابطری بزرگ [هر کس را ضعیف] اسکندرنه نامه کرده است و با جوری حاصل و او را اناطولی خوانند و طووزم خطه بزرگ
می خوانند و او را خطه اسکندرنه مرقع اعیان بزرگه قند و صند خطه بزرگ تغییر ابطری بگوید
و او را به ساری بر ختم شده حدودی جدید بگوید نه ختم اولاند و نه دایری و نه بود شده عاید بزرگ و بزرگی آنچه بر دست خطه نامه
است و او را بزرگی بگوید که بجز اولی و بزرگی بگوید که خطه نامه قدیمی او اولاند و نه مکرر و گایان و وقت اید بگوید
است و او را اعیان بگوید

EK: 2-c Mübadillerin Taşıma İşİ İçin Türk Vapurcuları ile Yapılan Nakil Sözleşmesi

14

14

14

$$\frac{10}{5}$$
$$\frac{0.11}{2}$$
$$\frac{0.25}{5}$$

A

$$\frac{0.16}{2}$$
$$\frac{0.12}{V}$$

مردم	کتابخانه	تاریخ	نوع کتاب	موضوع
۲۰۰	۱۰۰	۳۰	۴۰	۵۰
۶۷	۹۹	۳۴	۹۹	۹۵
۳۸	۳۸	۸۴	۳۸	۵۵
۳۷	۵۹	۷۵	۵۹	۵۵
۵۷	۷۵	۹۵	۷۵	۸۴
۴۵	۵۷	۷۵	۵۷	۶۵
۵۱	۳۸	۸۵	۳۸	۷۵
۳۹	۳۴	۷۸	۳۴	۵۵

EK:2-a Mübadillerin Taşıma İşi İçin Türk Vapurcuları ile Yapılan Nakil Sözleşmesi **BCA:** 30.18.00/8.50.14, 1923

مبادله جیمینی

نشریاتی

عدد

6

مبادله لاریک ایسته دکلری

GNKUR.
ATASE ARŞIVI
KOL : ATA-75
KUTU: 38
GOM: 75
BEL: 75-1

EK: 5-a Makedonya'da Kurulan Mübadele Cemiyeti Tarafından Vekaletle Sunulan Rapor, **ATASE** Arşivi, ATA ZB, K:38, G:75, B:75-1

ایشته بومانیاس ایله درگه. مبادله به تابع اهلینک مقدراتنه حاکم اولاجن اولان تشکیلاتده مبادللرک اساسن تشکیل ایتمی صورتیه تشکیلات حکومته ربط ایلمی متضمن بر قانون تنظیمی و تشکل ایده جک اولان هیئتلره صلاحیت واسعه نك اعطاسی تأمین مقصده کفایت ایده جکدر. اعمار و مبادله و اسکان و کالته اولجه بخش ایکیلن صلاحیت واسعه نك عیناً بویکی تشکیلاته تفویضی الزمدر. بو وظیفه مهمه به مبادللرک صورت تشریکری جهت کلهجه: دها هنوز مبادله مسئله سنک موضوع بحث اولمدینی زمانلرده دخی ماکدونیا تورکلرینک حقوقه علاقه کلیه کوسترمنش اولان و همشهریلری حقدده هیچ بر طرفدن بر اشارت صیانت کوزولمدیکی و کندیلری حقدده ایقاع ایکیلن مظالمه قارشو هیچ بر فریاد اشتکا یوکسلمدیکی زمانلرده دخی وطنداشلرینک وظیفه و کالته پک احرارانه بر صورتده ایفا ایتمش اولان ذواتدن تشکل ایتمکده اولان مبادله جمعیتی اشبو تشکیلاتده مبادللر حقدده اک لایقلی نامزدلری اراکه ایده بیهل جکندن امیدوار بولمقددر.

بناء علیه جمعتمز بو وادیده دخی عرض خدمته آماده بولمقدد رابر تنظیم ایده جک لایحه قانونیه نك تسهیل تنظیمی امنیه سیله شمدیلک مختصر بر پروژهئی عرضه مسارعت ایتمکده و قانونک تفرعاتی حقدده تجربه به مستند مطالعاتی عرض ایتمک اوزره منتظر بولمقددر.

99-83

- ماده ۱ اسکان و مبادله ایشلری داخلیه و کالته مربوط برمدیر عمومینک تحت ریاستنده مبادللری نسبت حاصلند.
- ماده ۲ اشبو قومیسونه تسالیا واپیردن بر، اطهلردن بر، غربی، مرکزی، شرقی ماکدونیا دن ایکشردن آتی که جماعاً سکنز اعضا، مبادللر میانندن انتخاب اولونور.
- ماده ۳ مرکز قومیسونک وظائفی اسکان و مبادله و کالته نك اسکان و مبادله عائد وظائفندن عبارت اولوب بو وظائفی و بوکا متفرع معاملات ایچون موجود قوانین و نظامات مبادللر لایحه اوله رق تطبیق اولنور. تشکل تطبیق حقدده مرکز قومیسونک مقرات و تعلیات نامهلری معمول بهدر. و کالته مشارالیه نك قانوناً مؤید صلاحیتی اشبو مرکز قومیسونه عیناً انتقال ایتمشدر.
- ماده ۴ مرکز قومیسونک زراعت، اسکان، صحیه، تبدیل مناطق، انشاعات نامیه بش قلم مخصوصی بولمحق و بو قلملر برر متخصص اداره سنده چالیشاجق و رفاقتلرینه مناسب مقدارده کاتب ترفیق اولنه جقدر. مذکور قلملرک صورت ایفا و وظیفهلری مرکز قومیسونجه تعیین ایده جکدر.
- ماده ۵ منطقه ل تشکیلاتیه ولایت اسکان مدیرلکری و بوکا متفرع تشکیلات کاملاً ملغادر بونلرک رینه والی و قائم مقاملرک تحت ریاستنده و مبادللردن ولایتلرده الی قضا لرده بشر ذاتدن مرکب اسکان قومیسونلری نامیه برر قومیسون تشکیل ایکیلور قومیسون اعضا لری بولندقلری هر جلسه ایچون مرکز قومیسون تقدیر ایده جکی نسبت داخلنده برحق حضور آلیرلر. یالکز قومیسونک امرینه لزومی قدر کاتب ترفیق اولنور.
- ماده ۶ اسکان قومیسونلر ندرده مرکز قومیسونک امرنده کی کی ایکیشر ذاتدن برانجمن تشکیل اولنور. اعضا به لزوم اولمیان مناطقه بو اعضا لر تعیین ایدلر. بوانجمنلره لزومی قدر کاتب ترفیق اولنور.
- ماده ۷ هر اسکان مرکزی اولان ولایتلرده سیار اولق اوزره بش طیب استخدام ایکیلور. بو اسکان محللرینی متدایاً دور ایدوب خسته لری ایدر.
- ماده ۸ قضا مرکز لرنده ولایت مرکز لری کی تشکیلات یکیلور. شوقدر که انجمنلر برر کیشیدن ترکیب ایدر و لزومی قدر کاتب تعیین اولنور.
- ماده ۹ ناحیه مرکز لرنده ناحیه مدیرلرینک ریاستی آ لنده یالکزر برر فخری قومیسون بولنور. و تدویر امور ایلر.

غازی مصطفی کمال یاشا حضر تیرینک عالم اسلامه خطابهسی

تورک ملتی الهک عتایتیه کورمه نرک حیاتی قورنارمه ، یاشامق حقنه مالک اولدینقی دنیایه
کوستریمک عزم ایتدیکی کون ؛ بیایورسکزکه ؛ بوتون وساطدن محروم یالکتر ایمان وعشق استقلال
قوتنه مالک ابدی .

تورکر ؛ بو سایده استحصال اشکاری ظفرله مجاهدلری نتویج ایدرلرکن عالم اسلامک
پک علوی برعلاقه ایله متحس اولدفلری شکرانه کورمش و بونی دالما منته یاد اینکده بولنشدر .
ایشته ؛ بو علاقیه استناد شمدی ده بوتون دین قارداشلیمزدن ینه کندی قارداشلیری ایچین
شفقت و مرحمت رجا و توسطده پولونو یورم .

تورک ملتی ظفره قاووشدی ؛ فقط الیرم معظم برایش قارشیندهدر :

یونان ادارهسی آلتندکی دینداشلمزک مبادلهسی وتورک طوبراغنده اسکاتری ... بو قارداشلمز
بوکون یونان ظلمی آلتنده ایکدور ، بوتون کون مختلف محفلردن کلن فریاداملر هر مسلمان قابنی
رقنه کتیرمک ، هر مسلمانی آغلانه حق درجه ده آجیلیدر . بونرک بر آن اول قورنارملاری آرتق
هرشیدن اول پر وجیه دین اواشدر .

بزرکبی برر یووا صاحبی اولان و یکونی آتی یوز بیکی کچن بو قارداشلیری تورک طوبراغنه

قاووشدیرمی ، اضطرار ایلر ینه
سفالتلر ینه شاکته ویرمک پک
بونرک بر ایدر ؛ قارداشلمز ،
تورک ملتی ناقدر وساطنه مالک
اولورسه اولون بو وساطت
یشته کافی دیکدر ؛ سرب
اشناسیمه بوناسلرک آتی
یاسدقلری آتالوی ...
لری بو کسول برر ویرانه
اواشدر ، یونان حرص حشیه
قران کیدن قارداشلمزک
طس برقلری ده خرابیه
دوتشدر .

ایشته دینداشلمز ؛ بو
برلری اعمال اینکده ده چار
اولدقلری محرومیت وساطت
لندن پر دقیقه اول خصلت
ایلماری لازملار یونان
اداره سندنکی مسالمتلری
بوتورده اسکانه ، آتی یوز
بیانه کتی به اکملک و مکه
مبارک بولغه چالیشان و کور ؛
قارداشلمزک شفقتدن قاتق
اولدقلری ایچین مالک
مرسته محرومیت ایدر .

تورکیا هلال احمرینک حاجی غازی مصطفی کمال یاشا حفر تلی
Gazi Mustapha Kemal Paşa
Lahoua - 40100 SRI-BOG - e Time

وار و منتظر یوزمالی قارداشلمز ایچین ؛ مشترک برخیز و شفقت مرسیمسی اولان هلال احمرک
وانج اوله حق تشبثاته بوتون عالم اسلامک سوم سوم وکل ممونیتنه طهر اولامنده شهیم یوقدر .
هلال احمر ؛ بو دینی وثیفه سندنده موفق اولسی ایچون عالم اسلامک ادب معاوتنه عرض
استیاج ایدیر . یاجیکیز الک ارفاق پر معاوتیک بر قاج مسلمان عائله نرک حیاتی قورنارمه حفر
دوسلو کچر ، دوضریان دوعری به عینا و تقد کونک نابجک اطانتده شکرانه قبول ایدیلجکدر .
بوکون آرتی بر حرمان ایندیه یونان و یازین اسکان و اعاشه ایدنک ایچون پک مشکلاته
نجه شمه جک اولان روم این مسلمانرینک بکانه استناد کاهلری اینلری و یانه امیدلری دین
قارداشلمزک علویت و نجابتیدر .

غازی مصطفی کمال

جناب کبریا حمله منک یاردیمچیس اولسون .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مبادله‌یه تابع کسانک اسکان ایدیه جکاری منطقه‌لرده کی
اوال متروکده یاپیله جق مستعجل تدبیرات جزئییه
عائد تعلیماتنامه در

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

آنقره -- ولایت مطبوعه سی

272			80	3	8	6
-----	--	--	----	---	---	---

1.

EK: 3-a Mübadeleye tabi kimselerin iskân edilecekleri mıntikalardaki Emvâl-i Metrûkede Yapılacak Müsta'cel Tamirât-ı Cüz'iyeye Aid Talimatnâme. BCA: 272.80/3.8.6. (7). 1924 (Orjinali 25 sayfadır.)

مبادله ٲه تابع كسانك اسكان ايديله جكارى منطقه لرده كى
اموال متروكه ده ياپيله جق تعميرات جزويه ٲه
عائد تعليماتنامه در

DEVLET ARŞININ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

— تشکيلوت —

DEVLET ARŞININ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ماده ١ — اعمار واسكان قوميسيونارى سا سنه تاريخلى
قرارنامه احكامى دائر سنده مبادله ٲه تابع اهاليك اموال متروكه سندن
مائل انهدام اولان مباني ومساكنك عدم ولدى الايجاب فروختى وتعميرات
جزويه ايله مستعجلاً قابل اسكان اولانلرينك تعميريله موظفدرلر .

— وظائف —

ماده ٢ — اسكان منطقه لرنده كى مبادله ٲه تابع اشخاصه عائد اموال
متروكه كك صائنامسى هيئت وكيله قرارى اقتضاسندن اولدينى جهته
چاتى آقطارلسى ، قبو وينجره تعميرى وسائر كى تعميرات جزويه
ايله قابل اسكان برحاله قونه ٲيله جك روم اموال متروكه سنه عائد مباني

شعبه سی
عمومی
خصوصی

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

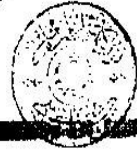
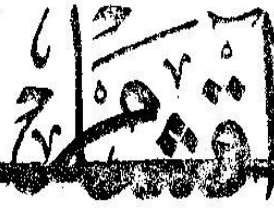
This image shows a highly textured, high-contrast surface, likely the cover or endpaper of an old book. The background is a light, grainy grey, and it is covered with a dense, irregular pattern of small, dark, elongated shapes. These shapes appear to be ink splatters, dust, or perhaps the texture of the paper itself. The overall effect is one of a rough, aged, and possibly damaged surface. There are no discernible text or figures.

اعمال سرپرست
اداره دارالخلافه

272			12	40	42	3
-----	--	--	----	----	----	---

- [illegible]

مبادله قاعدہ سی

روملره تسهیلات، تورک مهاجرلره تضییقات

صومالیہ برزائیک پاتال - مبادله تابع روملره تسهیلات کوثرلری
عالمه برتاستند کلهک اولومه مهاجرلره تضییقات ابراهیم

کلن مهاجرلر استانبولده ایستایانلار آراستیره

چانلارده اسکان ایدیه
اوزده سلاکیکن شیمییه
کدرکان ۱۰۰۰ مهاجرلر
برلسی، قالیقراطیه دن مبادله
ایستلکه اولان روملرک مسکن
وماوالرله اسکان ایدلکه دور
برقچ کون اول چنلایه کیدن
شهرست قالی مبادله اویسیولی
ایک قاطه اولوق کونولرک
اولان برلسم روملره بیاتنه لر
توزیع ایشدور. تویج ایدیلر
بیاتنه لر بولرک وورکاده
براله چلری ایلاک وارانیشک
مقداروی کوسرکده دور
بوانلار وارانیشک تقدیری
مبادله دن مسرکه ایدیه چادر

مهاجرلر ایشاری ایلر مسافر قایق ایلرلری

سراستله آتانه دن شهرست کلهکی ربرایت اولوقان
عقلل مبادله اویسیولی اعدالان ایوم بوانلار
عقلل مبادله ایلر کوزرک تقدیرکده بوانلار
بو ایلرلر قومیسیونک آتانی جزیرلک اون بینه
طوغری ایلرلر کلهکی یک تخمین ایدلکه دور

کلن مهاجرلر روملره بر قایق

[پوس کیلرده سرکچیده برمهاجری اولورون
قایل مهاجر عزیزک زوجیسی و جوجولریدر ایشدور]

چنلایه دن و جوارلرین مبادله ایدلک اولان
روملرک حوالری برقچ کون دها تأخیر ایشدور.
بولک ایی ایسه شومرده کی قالی قومیسیونک
آتانه کی بولرک لومیسوندن روملری کوزرک
اولان واورلرک برادری تارک ایدلک، بوقه
چوانلارلر کوزرک چکی حقه وایع اولان
ایستلکه دور بریوای آلمش اوانلارلر میندور.
مبادله ایلرله علاقه دار وصالچینلر برزات
برمهرست، دیندرک
ایستلکه دور روملرک اون مایند
صورت ایلرله سولری غرر ایشدور.

بر ییچن عسکره مهاجرلر
کشدور. بولر قالیقراطیه
مسافرلرله کوزده بولک اسکان
ایدیلر. برلسی ده بوش
چانلر برلرلرلر. بریو.
قزی ده آتانه دورلر.
چانلر و جوارلرله کیده کیک
کلن روملرک مسافرلرله
برست و برلرک ایچون اساساً بوانلار
لنک بریشان برحاله کیده
اولان زوالی قازده شلرک
اوراده کیککاری اولوق نظام
و حلق کالی کویورمش کی
شیمییه ووراده اوزون مدت
برست و جوارلرله کیده کیک
چوانلر ایشدور.

سلاکیکن آتانه مطمنه
قزیه که وورسای دخی تخف
ایشدور

مبادله ایلر غریب کوزنیا مسافرلرک اولوب
هنوز لومیسوندن وورکایه سولری غریب کوزنیا
بوانلرلر طرفیندن تخیلی ایدلکه دور و جوارلر
ورکایه بران اول کویونک ایچون سلاکیکن آتانه
آتانه ایچون ایشدور. بولر اولوق
شهرلرک و چنلایه دن کیده کیک اولان روملرک
مسافرلرلر ایچون کوزرک ایشدور.
کوزرک کیده دور.

چانلرک ایلرلر برحاله ووانلارلر کلن مهاجرلر
وراده دور بولرک اوزون زمان اسکان ایدلر
مسافت ایچنده برالیرله هیچه عادلانه برست
کادر. بولرک قالیقراطیه ایچون بولرک

جہوریہ

نہایت کیدیورل

مبادلہ یہ تابع اولوب دہ کیتک ایستہ مہ بن
روملر طو تو لاریق بالقلی بہ سوق ایندلیط

مبادلہ دن قاجق ایستہ بن روملر بالقلی طو بلاہیق واوراین واورلہ
بندرلہ رک یونانستانہ سوق ایندلیط ککدر

مبادلہ تابع اولدقاری حالده استانیول کیتک ایستہ بن ونایت دول دروست ایندلیط پولیس
وژاندازملر طرفندل حیرا سوقلری عیوویت جیس ایملین

معهود روملر نہایت کیدیورل

سلائیکده قادیردہ جمع
ایلدکدر سوکرہ توکیہ
سوق ایملین بولونقده
دولر سلائیکده کی قادیردہ
بنفا ۷ بیک تورک مہاجر
بیک طو بلاہیق دہ راقدر
حکومت مبادلہ نام
روملر ککدیلکدرن
کیتک ایستہ مہ ملی اوزونہ
یونانستان تورک مبادلہ
تعلیق ایندیکی اصول روملر
مصلحتدار برات محرمزہ

کی برنوطه ویردک

آز یقین مہلر مہ کورہ قنط مبادلر قریسیرل
شده کی قیبت مرغفہ مژدورہ مہ کور قریسیرہ
رباشق برنوطه ویردک
نوطلک مہلر برای مقصدہ مقلو اتہ آلمی
قابل اوزماد سررہ

استیول ثمال مبادلہ
توبیوی بکری بیک
یورہ باورط ویردکی
مہلہ شپہ دی بہ قدر
تجن دوت بیک یونانستانہ
ایملین وایسوق ایملیندہ
مہلر کہ باورط آلاان
روملر دوحال کیتکی
دہ مقلو لسی ایملیندہ
یونانستان مبادلہ تابع
توبکر باورط ویردکدن سوکرہ بولرک ادغی
ایملین ککدر یونانستانہ اولون مارت مبادلہ

EK: 7 Mübadeleye tabi olup da gitmek istemeyen Rumların polis nezaretinde toplanması ile ilgili haber, Cumhuriyet Gazetesi 19 Teşrin-i Evvel 1924,

EK: 9-a Firar eden Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmış olan Turgutlu şehri, **Türk Hilal-i Amer Dergisi**, Eylül 1922

EK 9-b Firar eden Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmış olan Manisa şehri, **Türk Hilal-i Amer Dergisi**, Eylül 1922

EK: 10-a Uşak'ta Evleri Yakılıp Yıkılan Türklere Hilâl-i Ahmer'in Yardımı, **Türk Hilâl-i Ahmer Dergisi** 1922

EK 10-b Selanik İskelesinde Bekleyen Mübadil Türkler, **Türk Hilâl-i Ahmer Dergisi** 1922